

**Управління культури і мистецтв Вінницької облдержадміністрації
Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва
Державний архів Вінницької області
Кафедра історії та культури України ВДПУ імені Михайла Коцюбинського
Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Комунальне підприємство «Центр історії Вінниці»
Громадська організація «Вінницьке історичне товариство»
Вінницьке обласне відділення ГО «ВГО Українська бібліотечна асоціація»**

УСНА ІСТОРІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції

29–30 жовтня 2020 р.

м. Вінниця

Відповідальна за випуск Л. Б. Сеник,
директор Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Редакційна колегія:

Г. М. Слотюк (голова редкол.), П. І. Цимбалюк (упоряд.), О. Ю. Антонюк,
С. В. Лавренюк, Л. І. Приходько, К. А. Скомаровська, Н. В. Спиця

Рецензенти:

Легун Ю. В., доктор історичних наук, професор, директор Державного архіву Вінницької області, почесний голова ГО «Вінницьке історичне товариство»

Коляструк О. А., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України факультету історії, права та публічного управління Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського

Гальчак С. Д., доктор історичних наук, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України

Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. 29–30 жовт. 2020 р., м. Вінниця / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця. – 2021. – 200 с.

У збірнику вміщено матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі», яка відбулася 29–30 жовтня 2020 р. в онлайн-форматі на платформі ZOOM.

Програма включала пленарне, секційне засідання, панельні повідомлення, презентації документальних фільмів.

На конференції було висвітлено широке коло наукових усноісторичних досліджень, здійснених на Вінниччині, інших регіонах України та країнах близького зарубіжжя.

У статтях збережено стилістику оповідачів та респондентів. За зміст опублікованих матеріалів, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідають автори.

ЗМІСТ

Привітання учасників Конференції	5
<i>Сеник Л. Б.</i>	5
<i>Троян В. Г.</i>	6
<i>Галайко Б. М.</i>	6
<i>Легун Ю. В.</i>	7
<i>Коляструк О. А.</i>	7
<i>Грінченко Г. Г.</i>	8
<i>Гальчак С. Д.</i>	9
<i>Федоришен О. Ю.</i>	10
Теоретичні, методологічні та прикладні проблеми усної історії	11
<i>Романюк І. М., Романюк Б. І.</i> Застосування методу усної історії при дослідженні повоєнного колгоспного селянства	11
<i>Привалко Т. В.</i> Архівування усної історії: завдання і перспективи	13
<i>Слотюк Г. М.</i> Усна історія в бібліотечному просторі (з досвіду роботи Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва)	15
<i>Канаєва А. В.</i> Усна історія в контексті вивчення суфражистського руху у Великобританії кінця XIX ст. – початку XX ст.	19
<i>Бакалець О. А.</i> Роль писемних, топонімічних та археологічних джерел у локалізації меж Болохівської землі XII–XIII ст.	25
Інтерв'юер і наратор: досвід діалогу, результати і перспективи досліджень	32
<i>Цимбал Т. В.</i> Інтерв'юер та оповідач: досвід діалогу з учасниками Революції Гідності	32
<i>Луньо Є. А.</i> Народний переказ «Мати Божа рятує єврейську дівчину з гетто»: ідейно-смісловий і художній аналіз	36
Усноісторичні проєкти: досвід організації та проведення, аналізу та інтерпретації	43
<i>Коляструк О. А., Жмуд Н. В.</i> Кримські татари на Вінниччині: історії з перших вуст	43
<i>Добошевська Аліна</i> Прожили життя несолодко. Кілька слів про вдовині села Чернігівщини	47
<i>Куряча М. В.</i> «Переселенці: непрості історії простих людей (за наративами внутрішньо переміщених осіб)»	52
<i>Сало Ю. О.</i> Використання методу усної історії в позашкільному навчальному закладі: досвід КЗ «Центр туризму» ЗОР	54
<i>Крисько Н. М.</i> Мова повсякдення у контексті усної історії	58
<i>Моторна Н. І.</i> Як віднайти своє коріння? Де українцям шукати своїх предків?	63
<i>Іщук Л. С.</i> Усна історія як важлива складова краєзнавчої діяльності Літинщини	70
<i>Юрченко О. В.</i> Усноісторичні свідчення: досвід роботи Вороновицької бібліотеки	72
<i>Похила С. В.</i> Мудрість наших предків в усноісторичних свідченнях	74
Радянська доба в усній історії	76
<i>Пікулицька Х. І.</i> У нас нарешті «плюралізм пам'яті» чи ми просто з іншої сторони? До методу дослідження пам'яті про події XX ст.	76
<i>Соловей О. Ю.</i> ВП НУБіП України «Бобровицький коледж економіки та менеджменту ім. О. Майнової» (1920–1950 рр.) у спогадах його випускників	79
<i>Бривко М. В., Амонс Н. А.</i> Спецділянка НКВС в Биківні за усними свідченнями очевидців	81

<i>Антонюк О. Ю.</i> Відлуння подій – у спогадах. Спалені села Вінниччини під час Другої світової війни	87
<i>Літинський В. В.</i> Партизанський рух на Вінниччині у часи Другої світової війни (за усноїсторичними студіями)	91
<i>Макаревич Т. І.</i> Щоб не повторилось... (Дослідження теми знищення євреїв в м. Ладижин та навколишніх селах	95
<i>Пуніна О. В.</i> Людина нетутешня: Василь Стус в інтерв'ю-спогаді Романа Корогодського	98
<i>Соловей О. Є.</i> Небо для гордого Птаха: Василь Стус у спогадах Світлани Кириченко	101
<i>Рабчук Т. В.</i> (Не)звичайне життя радянської родини в пізньорадянську добу крізь об'єктив фотокамери	110
<i>Лісняк К. Є.</i> З невичерпних джерел духовності (до 50-річчя Всеукраїнського фестивалю театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти»)	113
«Гаряче (незакінчене/неостигле) минуле» в усноїсторичних оповідах	118
<i>Кілар А. Ю.</i> Бойове побратимство (на прикладі інтерв'ю з учасниками російсько-української війни)	118
<i>Кристофорова Т. П.</i> Вельган Валентина Михайлівна: «Війну з своєї пам'яті не викреслить ніколи». Фрагмент інтерв'ю про події на Сході в зоні АТО (нині ООС)	122
<i>Козак Н. В.</i> Майдан: участь і враження	129
<i>Середюк В. Я.</i> Захищати Україну – священний обов'язок	137
<i>Ружанська В. П.</i> Голик Сергій Іванович: «... я говорю правду і тільки правду в пам'ять про тих людей, які загинули на Майдані»	143
<i>Белоус Д. О.</i> Новіков Олег Анатолійович: «Наша нагорода – це перемога і хлопці живі й здорові»	145
Людська story в контексті history	160
<i>Білоус В. С.</i> Из когорти відважних: війна і долі. Дослідження сторінок Другої світової війни методом усної історії	160
<i>Белоус Н. К.</i> Господар рідної землі (за спогадами про двічі Героя Соціалістичної Праці Пилипа Олексійовича Желюка)	164
<i>Мозгова Л. А.</i> Місце людини у світі та часі: бібліотечно-краєзнавчі розвідки. Тетяна Данилевич – бібліотекар чи митець?	168
<i>Валігура І. М.</i> Буценко Ганна Гаврилівна: «... Мені є про що розказати...»	171
<i>Трофимчук Г. В.</i> Скриньцька Зінаїда Іванівна: «там кусочок хліба знайдеш, а там шкуринка... І це ми вже підкріплялися находкою цією. Бігом біжимо у цей вагон, щоб знайти кусочок хліба»	173
<i>Цимбалюк П. І.</i> Повоєнне дитинство в подільському селі	183
<i>Антонюк О. Ю.</i> Катічева (Корольчук) Ксенія Миколаївна: «Щоб вони прожили...»	186
<i>Ніжньовська А. А.</i> Чайкун Віра Гнатівна: «Чушка приїхала! Чушка приїхала!»	188
<i>Слободян Л. М.</i> Крива Євгенія Філімонівна: «Життя йшло дуже мирно. Всі поважали і старих, і молодих»	196
Відомості про авторів	198

ПРИВІТАННЯ

Шановні учасники Конференції!

Щиро вітаю вас з відкриттям VII Міжнародної науково-практичної конференції «Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі».

Попри те, що реалії сьогодення диктують нам свої умови, наша обласна наукова книгозбірня продовжує працювати і реалізовувати усі заплановані проекти та заходи.

Особлива увага приділяється науковій роботі, складовою якої є проведення усноісторичних досліджень та оприлюднення їх, зокрема, на науково-практичних конференціях.

Усноісторичні дослідження, як відомо, базуються на зборі та аналізі фактів минулого і сьогодення у вигляді усних свідчень очевидців та учасників подій. Через розповідь окремої людини досліджується історія країни, конкретного населеного пункту та власні історії окремих людей. Зібрані матеріали є цінним підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Понад 10 років ми займаємось усною історією, а починаючи з 2018 року, коли бібліотека виграла обласний конкурс з проектом «Голоси живої історії», ця робота поглибилася і отримала більш системний характер. За даний період у відділі краєзнавства Вінницької ОУНБ створено фонд усноісторичних досліджень, який містить понад 100 документів. Щорічно поповнюється новими записами електронна база даних «Усна історія». З метою збереження та надання доступу до зібраних усних свідчень ми наразі працюємо над створенням окремого інформаційного продукту – вебсайту «Голоси живої історії», презентувати його плануємо в наступному році.

Поглиблюється і міжнародне співробітництво. Група працівників обласної бібліотеки та інших книгозбірень області у квітні 2019 року в рамках програми «Навчальний візит до Польщі» пройшли навчання в містах Краків та Люблін за темою «Усна історія та громадська архівістика», яке проводили представники Фундації «Добра Воля». Уже не перший рік науковці з інших країн є активними учасниками міжнародних форумів з питань усної історії, організованих нашою бібліотекою.

Не стала винятком і нинішня Конференція, адже в ній беруть участь науковці, бібліотечні, музейні, архівні працівники, студентська молодь не лише з Вінниччини, інших регіонів України, але й з Польщі, Чехії, Республіки Білорусь.

Понад чотири десятки доповідей висвітлюють теоретичні та практичні аспекти використання методу усної історії, знайомлять з результатами усноісторичних напрацювань щодо різних періодів життя суспільства із використанням спогадів учасників і очевидців історичних подій, це: Друга світова війна, радянське повсякдення, Революція Гідності, Операція Об'єднаних Сил (АТО) тощо.

Доповіді згруповані за такими напрямками: «Теоретичні, методологічні та прикладні проблеми усної історії»; «Усноісторичні проекти: досвід організації та проведення, аналізу та інтерпретації»; «Наративи про радянське повсякдення другої половини ХХ століття»; «Гаряче (незакінчене/неостигле) минуле» в усноісторичних оповідях та «Людська story в контексті history».

Конференція буде проходити два дні в онлайн-форматі і включатиме: пленарне, секційне засідання, перегляди документальних фільмів. Будуть представлені і панельні повідомлення.

Організатори Конференції докладуть зусиль, щоб засідання пройшли з максимальною користю і віддачею і, сподіваємось, що напрацювання всіх учасників стануть вагомим доповненням до офіційних джерел історичної науки і практики.

Плануємо, що матеріали Конференції будуть видані у друкованому вигляді та представлені на вебсайті Вінницької ОУНБ.

На завершення свого короткого виступу хочу побажати всім учасникам успішної результативної роботи, подальших здобутків у царині усноісторичних краєзнавчих досліджень, міцного здоров'я на довгі роки, добробуту, миру і творчого натхнення!

Сподіваюсь, що наступна Конференція відбудеться у звичному форматі і ми обов'язково зустрінемось, зможемо познайомити гостей зі своєю бібліотекою та нашим квітучим Подільським краєм!

Л. Б. Сенік,

*директор Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва,
голова Вінницького обласного відділення ГО «ВГО Українська бібліотечна асоціація»*

Шановні колеги, всі учасники Конференції!

Від імені управління культури і мистецтв Вінницької обласної державної адміністрації та від себе особисто маю честь щиро привітати вас із початком поважного форуму – VII Міжнародної науково-практичної конференції «Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі». Нам приємно, що Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва – одна з небагатьох регіональних книгозбірень, яка вже традиційно проводить міжнародні науково-практичні конференції з питань усної історії. Нинішній форум у зв'язку з ковід-19 проходить в онлайн-форматі, але це не зменшує його значимості.

Відрадно і, можна без перебільшення зауважити закономірно, що до участі в Конференції долучилися не лише вінничани, але й представники інших регіонів України та близького зарубіжжя, адже наша робота в цьому напрямі має, без сумніву, чималі здобутки і значний резонанс.

Усноісторичні дослідження, зокрема проєкт «Голоси живої історії» – це надзвичайно важливі складові краєзнавчої діяльності не лише бібліотек, але галузі культури Вінниччини загалом. Управління культури і мистецтв буде заохочувати для подальших усноісторичних досліджень науковців, бібліотечних, архівних, музейних працівників, краєзнавців, а також підтримувати проведення науково-практичних конференцій, інших наукових заходів даного спрямування.

Окрім того, обов'язково посприємо, щоб матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі» побачили світ у друкованому вигляді і були роздані авторам статей та доступні всім охочим.

Вінничани завжди готові поділитися своїми найкращими напрацюваннями, а також запозичити все нове, цікаве, креативне, що запропонують наші зарубіжні колеги та представники з різних регіонів України.

У галузі культури Вінниччини реалізується чимало інноваційних проєктів, що стосуються професійного мистецтва, музейної, бібліотечної справи, збереження самобутньої народної культури, звичаїв, традицій, обрядів.

Для більш детального знайомства з культурою і мистецтвом нашого краю я назву декілька з них. З успіхом пройшли: XXIV міжнародний фестиваль VINNYTSIA JAZZFEST-2020, урочистості з нагоди 50-річчя Вінницької обласної організації Національної спілки письменників України. Увагу громадськості привертає уже 72 виставка образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, обласний фестиваль театральних колективів «Театральна осінь-2020», фестиваль національних культур «Подільські барви», «Золото Поділля. Історія народів» (за архівними матеріалами Вінницького обласного краєзнавчого музею та Національного музею історії України) та багато інших.

Проте проєкт «Голоси живої історії», який реалізує наша наукова бібліотека, нинішній Форум – для нас є надзвичайно важливими, вони будуть вписані окремою сторінкою у скарбничку добрих справ культурно-мистецької Вінниччини.

Бажаю всім учасникам Конференції плідної роботи, отримання нової інформації та практичного досвіду, подальших творчих успіхів у дослідницькій праці, цікавих знахідок, а головне міцного здоров'я і миру та процвітання нашої рідної України!

В. Г. Троян,

*заступник начальника управління культури і мистецтв
Вінницької обласної державної адміністрації*

Вітаю поважне товариство, всіх учасників сьогоднішнього зібрання!

Насамперед хотів би передати всім щиросердечні вітання від імені всієї команди Українського інституту національної пам'яті. Розуміємо, що усноісторичні дослідження сьогодні є надзвичайно важливими. Один із напрямків роботи нашої інституції – є, власне, усна історія. Користуючись нагодою, хотів би коротенько презентувати доробки Інституту, які ми вже зреалізували, зокрема низку видань, присвячених Майдану. Частина колег добре знає ці видання – це, передусім, «Майдан від першої особи». Мабуть ніхто не заперечуватиме, що це були надзвичайно знакові події в нашій історії і безпосередні свідчення учасників цих подій для нас є надзвичайно важливими джерелами для майбутніх дослідників, які вивчатимуть ці теми вже з плином часу. Ще один проєкт, який стосується російсько-української війни, підготовлений за допомогою усноісторичних досліджень, – це дві книги: «Капелани на службі Богу та Україні» і «Дівчата зрізають коси». Сподіваємося, що цього року вийде ще третя книга, присвячена волонтерському руху, волонтерам, які дуже активно допомагали і допомагають на сучасно-

му фронті. Це книга про людей, які долучилися до подій російсько-української війни і стали її активними учасниками, відстоюючи нашу незалежність і суверенітет, їхній життєвий шлях, їхню мотивацію, їхні ідеї, переконання. Такий усноісторичний проєкт, що стосується російсько-української війни, ми організували спільно з колегами із Запорізького національного університету. Вже вийшло п'ять томів – це свідчення, записи наших вояків, які в той чи інший період розповідають про свої переживання, свої бачення подій на фронті. Насправді для нас теж це надзвичайно важливі джерела свідчення тих реалій, в яких ми перебуваємо протягом останніх років. Розуміємо, що ваш доробок надзвичайно важливий і такі зібрання, такі Конференції дуже значимі для того, щоби поглиблювати наші знання, розширювати методологічну базу, збірницькі різноманітні речі. Це наша спільна робота і сподіваємося, що найближчим часом ми зможемо проводити заходи наживо, у звичному форматі, активно дискутувати, обговорювати наші проблеми.

Бажаю учасникам Конференції плідної роботи і нових здобутків у царині усно- історичних досліджень!

Б. М. Галайко,

кандидат історичних наук, начальник Центрального міжрегіонального відділу Управління реалізації політики національної пам'яті в регіонах Українського інституту національної пам'яті

Шановні колеги!

Радий усіх чути, бачити, жаль, що ми працюємо в онлайн-форматі, але в будь-якому випадку такі зустрічі завжди приємні, а спілкування корисне. Не забуваємо, що Конференція наша насамперед бібліотечна, і тому недаремно всі звертаються до книжок, які з'явилися нещодавно. Так само і я хотів би представити книжку, яка кілька тижнів тому з'явилася у Вінниці. Я маю на увазі видання «Щоденний запис Кінного походу: 30 років по тому», присвячене подіям 30-літньої давності, коли п'ять хлопців – студентів історичного факультету нашого педагогічного інституту в козацькому одязі, верхи на конях, поїхали на святкування 500-річчя Запорізької Січі. Я був писарем цього походу, відповідно, крім того, що записував те, що ми бачили, кого ми зустрічали, записував наші думки, враження, розмови. Окрім того збирав свідчення усної історії. Пройшло 30 років, цей рукописний текст став уже друкованим, всі учасники цього походу додали до нього свої спогади, що хто запам'ятав, таким чином ми поповнили скарбничку своїх усноісторичних свідчень і вийшла ось така книжка. Кілька разів перечитуючи її під час підготовки до друку, я весь час розмірковував про цінність, необхідність таких проєктів. І зробив висновок, що такі проєкти зв'язують наше суспільство, людей і час, тобто, це щось на зразок ниток, які вертикально, горизонтально снують структуру тканини, і так само подібні проєкти «снують» структуру суспільну. Це в нинішніх умовах надзвичайно важливо, тому що сьогодні не тільки в українському суспільстві, а й загалом спостерігається світова тенденція, як суспільні організми розпадаються, а ця тканина, що зв'язує людей в часі між собою, розповзається по шматках і зрозуміло, що суспільство буде змінюватися, модифікуватися, з'являться нові комунікації. Але на сьогоднішній момент ми виконуємо надзвичайно важливу суспільну функцію – єднання людей, об'єднування їх, їхнього часу.

Щиро бажаю всім учасникам цієї Конференції, всім, хто займається такою непростю справою, успіхів, досягнень. Твердо переконаний, що наступні наші зустрічі будуть відбуватися у звичному форматі. Успіхів усім і всього найкращого!

Ю. В. Легун,

директор Державного архіву Вінницької області, доктор історичних наук, професор, почесний голова ГО «Вінницьке історичне товариство»

Доброго дня всім учасникам Конференції. Вітаю всіх з такою важливою справою, яка стала традиційною вже для обласної наукової бібліотеки!

Ми маємо нагоду справді зустрітися і обговорити те, що нас болить. Мені імпонують теж такі думки, які висловили колеги щойно. Я зацентрую увагу на декількох моментах, які важливі нам. З точки зору нашого недавнього минулого, того минулого історичного, яке вже відійшло, але по факту все ще тримає нас у полоні. Зрозуміло, що я кажу про радянську історію і про ті фантоми, які над нами продовжують тяжити. Мені здається, що коли ми говоримо про метод усної історії, то на сьогоднішньо-

му етапі ми з вами прекрасно розуміємо, що усна історія зараз виконує надзвичайно важливу місію, оскільки вона говорить справді з людьми, вона збирає голоси людей. Я дозволю собі сказати, вона виконує ту роботу, яка, на жаль, потерпіла від деяких політиків, які говорили про те, що почути голос кожного, але насправді ми розуміємо, в що це було перетворено. Натомість, ті, хто займається усною історією, – це класичні історики, це люди на волонтерських засадах, які справді підключаються до різних програм з вивчення як колишнього минулого, так і гарячого сьогоднішнього, такого болючого нашого сучасно-минулого, роблять надзвичайно важливу справу. Я б сказала про те, що усна історія зараз відшукує український вимір радянського минулого, справді український вимір. Тому що ці голоси, ці спомини людей ми з вами «насотуємо» не тільки у свої голови, але й у свої серця. Вони нам дають можливість переосмислити наше радянське минуле, відмовитися від того класичного нарративу структурованого тими міфами, які вироблені відповідно радянською історіографією, і отямити самих себе, зрозуміти самих себе. Усноісторичний рух насправді перестав бути чи кабінетним чи суто товарицьким якимсь явищем, він набуває значення комунікації серед людей. Через те, дякуючи обговоренню ось тих безпосередніх розповідей, з якими ми з вами зустрічаємося, пропонуючи їх до аналізу, до інтерпретації, ми з вами проробляємо надзвичайну, важливу роботу – своєрідне звільнення від тих «кайданок», які на нас накладені. Для того, щоб з одного боку позбавитися ось тієї ностальгії, за так званими соціальними гарантіями і стабільністю того радянського часу, розмити ті міфи, зруйнувати їх, а з іншого боку, що теж дуже важливо, в ході цих історичних студій обов'язково звільнитися від віктивності нашого суспільства, яка теж разом із меншовартістю лежить на плечах, як дуже важкий тягар. У ході ось цієї роботи ми переконструюємо себе, і тому напевне можемо говорити, що ще одна місія справді усної історії полягає в тому, що вона сприяє цьому конструюванню нами своєї нової спільності, пошуку своєї громадянської ідентичності, саме громадянської ідентичності, яка містить різні складники, куди входить і поліетнічність, і поліконфесійність, і полісоціальність, тобто мультикультурна, громадянська суспільна свідомість. По суті, на сьогоднішній день ось цей розмах усної історії, – це є тривання ось цієї революції, яка не закінчилася на Майдані, Революції Гідності. Це пошук прагнень суспільства, яке заявляє про свою вартість у нашій державній історії. І через те, мені гадається, що поруч з цим рухом, таким громадським, ми маємо говорити про ще один дуже важливий момент, те, що на сучасному етапі усна історія переходить ну якщо користуватись висловом Фернанда Броделя, який свого часу говорив: «Покликання історії – це будувати дім людини». Усна історія у зв'язку з цим іде від підвалин до горища, тобто усна історія спочатку знаходить, віднаходить будівельний матеріал, місце, добирає цей будівельний матеріал і починає будувати цей будинок, і нарешті доходить до горища, напевно правильніше сказати до склепіння. А склепінням є наша ментальність, тобто ми через оці контакти усноісторичні, знаходимо те, що робить нас нами і тому мені видається, що та справа, яка триває і захоплює все більше і більше людей, яка змінює людей, зокрема молодих. Я про це кажу як завідувач кафедри, бо ми практикуємо з нашими студентами ці науково-дослідні практики і бачимо, що відбувається з молодими людьми, як вони ставляться до себе, до своєї Вітчизни, до життя. Отже покликання історії – це робити нас цілісними, робити нас справді здатними до комунікації і розуміти, а не лише розставляти оцінки. У свою чергу тішуся з того, що представлені на даній Конференції і наші магістранти, вони теж можуть підтвердити, що ця справа є важлива для молоді.

Бажаю всім колегам плідної праці і сподіваюсь теж на те, що епідемії, як от фізичні, вірусні, так як і епідемії політичні, не знищать нашого прагнення вважати себе Українцями! Бажаю успіхів!

О. А. Коляструк,

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України
факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного
педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського*

Дорогі колеги!

Дякую щиро за запрошення взяти участь у відкриті цієї Конференції. Це надзвичайно приємно. Від імені Української асоціації усної історії, від імені всіх своїх колег я від щирого серця вітаю цей надзвичайно цікавий, важливий, потрібний захід. Рада всім повідомити, що з цього дня, з цього моменту, з цього місяця, ми раді вітати нашого першого колективного члена, вашу Бібліотеку, як колективного члена Української асоціації усної історії. Це перший для нас досвід, ви перші, хто відкриває, я сподіваюся цю потужну команду, хто буде кувати команду колективних членів нашої Асоціації, за допомогою яких, я впевнена, ми будемо далі рухатися впевнено вперед. Будемо відкривати нові обрії усної історії,

як методики, методології, як джерела дослідження. З мого боку важко надати ще щось метафоричніше, ще щось красивіше, ніж те, що сказала пані Ольга стосовно усної історії. Я приєднуюсь до всіх тих добрих, правильних, дуже виважених, таких, що людина сама через себе пропустила слів про усну історію. Хочу зацентруватися зараз ще на одному моменті, який ще не прозвучав, але мені здається, він також є дуже важливим. Я запрошую всіх науковців, наших студентів, наших учнів не боятися експериментувати з методологією, тобто з різними теоріями, різними підходами до інтерпретації усних історій. Ми робимо дуже важливу справу із запису, збереження, популяризації того, що ми записали. Але мені здається, що ще більш широкі обрії перед нами відкриває можливість вивчення і можливість пояснення, роз'яснення роботи, теоретизування і тим самим поглиблення теоретичного інструментарію усної історії. Мені здається, що і нам самим не треба боятися, нам треба самим щось цікаве шукати, щось цікаве імплементувати до того, щоб пояснити те, що ми записали з такого боку, щоб нам самим стало цікавіше дізнатися і про нас і про наше минуле те, що не лежить на поверхні, те, що потребує подальшої глибокої інтерпретації, і вивчення. Тому я надзвичайно рада тому, що ваші заходи тривають, що вони стають і стали настільки регулярними. Зі свого боку ми трохи заздимо вам, тому що ми не стільки регулярно збираємося силами Української асоціації усної історії. Наприклад цього року ми пропустили ту Конференцію, яку ми вже вважали регулярною, такою, що ми проводимо раз на два роки через обставини з пандемією. Додатково треба докладати зусиль, щоб зорганізувати учасників.

Щиро бажаю вам успіхів, ви великі молодці, що ви це зробили, це надзвичайно важко, але це дуже важливо. Бажаю від усього серця нових пошуків, нових відкриттів, і нашої спільної подальшої роботи!

Г. Г. Грінченко,

*доктор історичних наук, професор кафедри українознавства
філософського факультету Харківського національного університету
ім. В. Н. Каразіна, очільниця Української асоціації усної історії*

Шановне товариство, всі учасники Конференції!

Від імені Президії Національної спілки краєзнавців України, правління Вінницького обласного краєзнавчого осередку щиро вітаю учасників та гостей VII Міжнародної науково-краєзнавчої конференції «Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі». Її значення, як і попередніх, досить важливе, оскільки потреба розгляду усної історії як окремої царини наукового пошуку сьогодні є особливо актуальною. Як відомо, завдяки усноісторичним дослідженням, що виконуються у форматі історії повсякденності, здійснюється кардинальний поворот в історичній науці, коли історія вивчається не на макрорівні (держава, народ, великі події, визначні постаті), а на рівні «звичайної людини», її повсякденного життя. Саме завдяки антропологічним студіям історична наука заговорила «людським голосом» – свіжим і неповторним. За допомогою методів усної історії ми маємо можливість зібрати думки рядових «творців історії» і тим самим зробити нехай маленький, але все ж реальний крок до досягнення більш повного знання про минуле.

Завдяки усноісторичним дослідженням утверджується потреба пізнання й розуміння індивідуального досвіду людини як головної діючої особи історії. Це особливо важливо на пострадянському просторі, де ще не подолані ідеологічні впливи тоталітарної держави, що позбавляла людину права на індивідуальну пам'ять.

Усна історія виконує ще одну функцію – охоронну. Завдяки їй ми можемо зберегти свідчення сучасників, які в іншому випадку будуть втрачені назавжди. Особливо це стосується епох і сюжетів, вивчення яких було під забороною або вироблялося тільки за допомогою тенденційних офіційних джерел.

Джерела, отримані методом усної історії, дають багатий матеріал для досліджень з історичної антропології, мікроісторії, історії ментальності, історії повсякденності, історії приватного життя, історичної психології та інших історико-антропологічних напрямів. Тому все більше фахівців з різних галузей спеціальних та гуманітарних ділянок нині активно залучають метод усної історії у своїй дослідницькій практиці.

Вона стала важливим джерелом і краєзнавчої літератури.

Разом із тим усна історія все ще перебуває у процесі становлення, триває її інституціоналізація, осмислення теоретичних основ та визначення методологічних меж, чимало напрацювань потребують

узагальнень, систематизації, наукового аналізу. Переконали, що ваш форум стане вагомою подією на цьому шляху, сприятиме популяризації та систематизації усної історичних знань, обміну досвідом між дослідниками з різних областей України та інших країн.

Бажаю всім учасникам конференції натхнення, плідної роботи та вагомих результатів.

Сергій Гальчак,

*доктор історичних наук, член Президії НСКУ, голова правління
Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України,
член-кореспондент Української академії історичних наук,
заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України*

Доброго дня всім учасникам Конференції!

Хочу подякувати за багаторічну, партнерську роботу. Для колективу Центру історії Вінниці насправді дуже важлива системна підтримка колективу обласної бібліотеки у низці проєктів, у тому числі серед яких той проєкт, який уже звучав із вуст пана Юрія Легуна. Усноісторичний проєкт присвячений дослідженню студентської активності, молодіжної активності, зародженню в певному сенсі ренекменту реконструкторського руху на теренах України 90-х рр. Це, власне, вже згаданий козацький похід, і авторка і упорядниця цього видання Олеся Коваль. Мені видається керувалася вона якраз такими основоположними напрямками та ідеями фіксації усної історії, про події, що буквально не так давно відбувалися, всього лиш тридцять років тому, але тепер становлять величезний інтерес у суспільстві як серед молоді, так і серед дослідницької аудиторії. Я би хотів зробити такий невеличкий анонс. На наступний рік ми будемо святкувати 30-річчя повернення української незалежності і чомусь так сталося, що саме на вінницькому регіональному полі тематика цих процесів, насправді надзвичайно активних, надзвичайно особливих і дуже важливих в загальноукраїнському контексті. Вона не до кінця виразна, як на мене, бо може ми не до кінця усвідомлюємо важливості всього того, що відбувалося тридцять років тому. Мені видається, що коли ми почали готувати інформаційний блок матеріалів про підняття Державного прапора України у Вінниці – це річниця була не так давно, у жовтні 2020 року, виявилось, що матеріалів не так багато, це всього лиш якась невелика частина пресового матеріалу. І тут найголовнішим джерелом для нас стали якраз усноісторичні дослідження, тобто тих декілька спогадів завбачливо записаних і опрацьованих, у тому числі і завдяки колективу бібліотеки, нам стали в нагоді, стали таким головним джерелом. Мені здається, що над тим треба добре колективно попрацювати, я сподіваюся, впевнений у тому, що колектив Бібліотеки та всі інші колеги, які є зараз включені наживо в контексті Конференції, зможуть долучитися до такої роботи. Як на мене, головна магістральна мета – щоби такий своєрідний архів усної історії міг би з'явитися в нашому місті, він міг би стосуватися як міста, так і регіону в цілому. Це міг би бути такий міждисциплінарний проєкт між колективами. Ми бачили фантастичний яскравий приклад подібного проєкту в інституції, яка називається Дім зустрічей з історією, в місті Варшава у Польщі. Для Центру історії Вінниці, як і для, скажімо так, того колективу, який незабаром отримає повноцінний музейний статус як музей Вінниці. Це один із таких дуже важливих напрямків роботи, важливий і для тих поколінь, які прийдуть потім за нами. Так, безумовно для нас теперішніх, це та річ, де колектив Бібліотеки, мені видається, відіграє одну із головних ролей, провідних ролей. Для нашого міста, регіону Бібліотека дає прекрасний позитивний приклад, ділиться фантастичним добрим досвідом. Бажаю всім плідної, якісної, головне цікавої роботи!

О. Ю. Федоришен,

*директор КП «Центр історії Вінниці»
Департаменту культури Вінницької міської ради*

ТЕОРЕТИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ УСНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 930.2:[94:631.115.6](477)"194"

Застосування методу усної історії при дослідженні повоєнного колгоспного селянства

І. М. Романюк (м. Вінниця)

Б. І. Романюк (м. Київ)

Метою статті є спроба висвітлення методу усної історії, як одного із головних складових при вивченні соціального становища колгоспного селянства у післявоєнні роки.

The aim of the article is to try to cover the method of oral history as one of the main components in the study of the social situation of the collective farm peasantry in the postwar years.

Ключові слова: Україна, селянство, усна історія, метод, вивчення, специфіка, інтерв'ю.

Keywords: Ukraine, peasantry, oral history, method, study, specifics, interview.

Історія України ХХ століття багата на події, що неодноразово змінювали суспільно-політичні та соціально-економічні умови життя людей. Однак повсякденний, часто травматичний досвід людей, що перенесли їх, вивчено надто мало. Саме тому метод усної історії набуває особливої актуальності сьогодні, коли кількість живих свідків та учасників тих історичних подій щодня зменшується [5, с. 20].

Його основний метод дослідження-інтерв'ю, і в цьому він близький за своєю специфікою до інших наук: соціології, етнології, етнографії. Хоча складовою поняття є слово «історія», зазначає Т. Пастушенко, все ж усна історія – не нова галузь історичної науки, а нова методика – спосіб залучення до аналізу нової категорії джерел, поряд із писемними джерелами та матеріальними об'єктами. Таким чином, сучасне розуміння усної історії охоплює як процес усної передачі та запису спогадів, так і усі різноманітні форми новостворених історичних документів, а також подальший аналіз сприймання першоджерел [8, с. 10].

Цінними для дослідження історії повоєнного колгоспного селянства є джерела особового походження. До них можна віднести як матеріали інтерв'ю, так і листування, особисті щоденники селян, мемуари. Особливо виділяється усна історія. У другій половині ХХ століття відбувся поворот у соціально-гуманітарному дослідженні, суть якого полягала в наданні персональному свідченню пріоритетного значення.

Найбільш розповсюдженим методом усної історії є біографічне інтерв'ю. Цей метод містить різні прийоми збору та аналізу матеріалу – від контент-аналізу письмових автобіографій до інтерпретації даних свідчень про власне або чуже життя. Під біографічним інтерв'ю у вузькому значенні розуміють інтерв'ю, в якому респондент розповідає історію свого життя від народження до сьогоднішнього дня [6, с. 23].

Від самого початку усної історичної дослідження надавали виняткового значення запису та вивченню біографій, ознак та сьогодні сутність біографічного підходу в межах усної історії докорінно змінилася. Нині у фокусі історичного аналізу – біографія простої людини, у якій віддзеркалюється історія повсякдення, соціальні та культурні реалії, політичні й моральні цінності. Фактично автобіографія є тим ідеальним нарративом, що дає найбільше поле для аналізу та інтерпретацій. При автобіографічному підході центральним об'єктом дослідження є індивідуальне життя людини, пов'язане з її безпосереднім оточенням.

Безсумнівно, перевагою автобіографічного методу є те, що «він робить доступною процесуальність соціального життя», оскільки автобіографія представляє «історію в розвитку» [5 с. 14–15.]. Автобіографія дає змогу зосередитись на індивідуальному житті, що вписане у безпосереднє соціокультурне середовище, що перебуває у полі уваги дослідника [5, с. 17].

Серед публікацій при дослідженні повоєнного колгоспного селянства окреме місце займає мемуарна література. Мемуарний бум викликаний соціальним і політичним замовленням, а також бажанням виговоритись, висловитись. У вирі мемуарної літератури, серед повних груп, можна виділити невеликі за обсягом праці відомих керівників колгоспів повоєнних років Г. Буркицької та Дубковецького [2], М. Посмітного [9], Л. Желюка [3], В. Кавуна [4] та інших організаторів колгоспного села, в яких розповідається про форми і методи їх трудової діяльності.

Мемуари відображають лише спомини нашої теми, вони містять всі сильні і слабкі сторони, які притаманні даному виду джерел. Змінювалась політична кон'юнктура, змінювались і свідчення очевидців тих подій, змінювалась і соціально-політична позиція авторів.

Наявність широкого спектра мемуарної літератури дозволяє побачити нові грані, висвітлити з різних сторін багато нових сторінок історії українського села. Природно, що для дослідника ставлення до викладених у спогадах суджень і фактів є достатньо критичним і враховувати, що людська пам'ять володіє лише вибірковою можливістю адекватно оцінювати минуле. Однак суб'єктивізм авторів мемуарів і автобіографій слід визнати не лише їх слабкою, а й сильною стороною. Завдяки авторському відчуттю учасників і сучасників подій з'являється можливість сучасному досліднику і читачу відчути духовну атмосферу минулої епохи, а також відбиток, який вона наклала на пам'ять інтерв'ювання та мемуариста.

Наукове використання спогадів, автобіографій, мемуарів, інтерв'ю є непростою проблемою. Особливістю таких авторів є не лише свого роду правдивість, але і намагання запропонувати свої концепції, які не завжди наближались до історичної реальності. Такі твори не можуть претендувати на всебічний науковий аналіз явищ і подій: автори пропонують особистий погляд на політичні процеси, діяльність владних інституцій тощо.

Однак особлива цінність таких праць полягає в тому, що їх автори були безпосередніми свідками тих подій, які сучасному досліднику побачити практично неможливо. За словами академіка В. Литвина, «важність» цих праць полягає в тому, що перші задуми рідко залишають документи, а свідчення очевидців таким чином заповнюють цю прогалину. В цих матеріалах присутній лише погляд на історичну реальність одного з її творців. Тому на нашу думку «усна історія є лише частиною історичної реальності».

Від самого початку становлення усної історії об'єктом гострої критики з боку традиційно орієнтованих істориків була проблема ненадійності усних свідчень [8, с. 15].

Усні опитування являють собою інформаційно багаті, специфічні за внутрішньою та зовнішньою формами історичні джерела, що своєрідно відображають сучасність. У цілому дослідники досить обережно ставляться до усної історії. Адже слід враховувати безліч суб'єктивних і об'єктивних обставин. По-перше це стосується освіченості та начитаності респондентів, її індивідуальної пам'яті та її вибіркової. По-друге, відповідність минулого респондентів їх сучасному баченню. Отже, при дослідженні повсякденного життя окрема роль належить усній історії.

Особливого значення усна історія набуває з урахуванням тих досліджень, які на сьогоднішній день віддають перевагу суто писемним джерелам і їх аналізу. А такі значущі в людському житті моменти, як побут, сімейні відносини, виховання дітей, свята та звичаї вимагають від дослідника висвітлення проблем повоєнного селянства емоційно переконливо. Тільки з використанням нових підходів стає можливим вивчення історії всебічно, що дозволить зрозуміти відповідність між політикою і реальним життям.

Так, наприклад, коли йдеться про житлово-побутові умови на селі, офіційна статистика дуже сухо повідомляє про кількість селянських родин, забезпечених власним житлом, і надає інформацію про матеріали, з яких були побудовані селянські хати в областях. Зовсім інше враження справляє на дослідника відповідь респондента на запитання щодо його житлових умов: «Жили у землянці, у якій підлога була земляна. Коли йшов дощ, хата була повною води. Килимів не було. Підлогу застиляли газетами або кружками (доріжки), які плели з ганчір'я. В будинку на вікнах замість штор були ставні» [6, с. 23]. І таких прикладів багато.

Отже, з огляду на комплексний характер предмету дослідження та його специфіку, вивчення життя повоєнного колгоспного селянства можливе з урахуванням усіх відомих на сьогоднішній день наукових праць та історичних джерел, а також залучення специфічних джерел, скарг, листів, заяв, матеріалів опитування, які дозволяють розкрити мікрорівень сільського буття у досліджуваній період.

Література

1. Буркацкая Г. По пути крутого подъема. Москва : Колос, 1964, 36 с.
2. Дубковецкий Ф. Здравствуй завтра! На шляхах до комунізму. Київ : Держполітвидав УРСР, 1957, 115 с.
3. Желюк П., Блажевський, В. Система ведення господарства в колгоспах ім. Суворова (Тульчинський район, Вінницької області). Вінниця : Обл. книж.-газ. вид-во, 1961, 55 с.
4. Кавун В. Широкий крок семирічки колгоспу : розповідь голови колгоспу ім. Сталіна, Бершад. р-ну Вінниц. обл. Київ: Держсільгоспвидав УРСР, 1961, 102 с.
5. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. Україна Модерна. Т. 11, 2006, С. 7–24.

6. Лисак В. Ф. (2013). Повсякденність українських селян в умовах радянської дійсності (1950–1960-ті рр.): монографія. Донецьк: Східний Видавничий Дім, 341 с. : іл.
7. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. Київ : Абрикос, 1994, 495 с.
8. Пастушенко Т. (2010). Метод усної історії: усноісторичні дослідження в Україні. Історія України, Трав. (№ 17/18), 10–15. URL: https://klio-mukolaiv.at.ua/prochutatu/usna_istorija.pdf
9. Посмітний М. Торжество Серпа і Молота. Літ. запис С. І. Швеця. Київ: Урожай, 1967. 119 с.

УДК 930.253(477)

Архівування усної історії: завдання і перспективи

Т. В. Привалко (м. Київ)

Проаналізовано досвід архівування та удоступнення записів усних свідчень. Виявлено недоліки і переваги відкритих архівів усної історії. Представлено напрацювання Українського інституту національної пам'яті з формування зібрання усних свідчень.

The experience of archiving and providing records of oral testimonies is analyzed. The disadvantages and advantages of open archives of oral history are revealed. The Ukrainian Institute of National Memory presents the collection formation of oral testimonies.

Ключові слова: архів, інтернет-ресурс, сайт, усні свідчення, усна історія, спогади, пам'ять, оповідач, інтерв'ю.

Key words: archive, internet resource, site, oral testimony, oral history, memories, memory, narrator, interview.

Після відновлення Незалежності України у 1991 році усна історія як напрям соціогуманітарних досліджень пройшла певний поступ. Напрацьована методологія інтерв'ювання, здійснено багато усно-історичних проєктів, проводяться наукові дослідження, апробовано різні способи оприлюднення усних свідчень. Недостатньо вивченим є питання архівування усної історії, з цілим комплексом проблем, що включає це питання.

Зібрані в Україні усні свідчення зберігаються переважно у своїх утворювачів: закладах освіти, наукових інститутах, меморіальних установах, бібліотеках, гуртках, громадських та приватних зібраннях. За невеликим винятком усні свідчення не входять до фондів центральних державних архівів України і лише почасти вони відкриті в державних архівах областей.

Через специфіку усних свідчень питання їх архівування залишаються відкритими. Загалом усна історія вважається міждисциплінарним напрямом. Джерела, що формуються під час усноісторичних опитувань за видом є аудіовізуальними документами, і в сучасних умовах здебільшого зберігаються на цифрових носіях. Чинними нормативними актами, на жаль, не враховується специфіка усноісторичних документів, і тому їх архівування не є усталеним.

Додатковим викликом при архівуванні усної історії є одночасне оприлюднення архівів інтерв'ю в Інтернеті, на спеціально створених ресурсах. Бажання урізноманітнити представлення документів на таких ресурсах тягне за собою широку варіативність структури архівів.

Український інститут національної пам'яті (УІНП) з 2014 року займається формуванням зібрання усних свідчень. Тоді ж розпочалася робота зі створення умов для надання вільного доступу до цього зібрання – через інтернет-ресурс. Особливістю цього інтернет-ресурсу має стати його політематичність, а також поліфункціональність (приспосованість до різної цільової аудиторії).

Роботу зі створення такого інтернет-ресурсу можна представити за такими етапами:

- розробка концепції онлайн-архіву (жовтень 2016 р.);
- розробка системи адміністрування онлайн-архіву (2017 р.);
- підготовка до оприлюднення записів, транскриптів, фото, документів (2018–2020 рр.);
- розробка сайту (2020 р.);
- надання вільного доступу до матеріалів онлайн-архіву (заплановано на 2021 р.).

У процесі цієї роботи було опрацьовано закордонний та український досвід. Коротку інформацію про інтернет-ресурси, які найбільше близькі до мети, визначеної для онлайн-архіву УІНП, подаємо у наступних таблицях (взято по три приклади).

Табл. 1. Приклади закордонного досвіду представлення усних свідчень на інтернет-ресурсах

Назва архіву	Власник архіву, режим доступу	Наповнення	Рівень доступу
Архів усної історії	Осередок «Карта», (Польща, Варшава). audiohistoria.pl/	біографічні інтерв'ю, різні теми, переважно аудіо, транскрипти, фото	доступ через реєстрацію та схвалення адміністратора
Пам'ять народу	ГО «Post Bellum», Чеське радіо, Інститут дослідження тоталітарних режимів (Чехія), pametnaroda.cz/cs/archive	інтерв'ю різної тематики, транскрипти, фото, документи, дослідження, фрагменти записів	вільний доступ до фрагментів записів з можливістю їх завантаження, повні записи доступні лише для зареєстрованих користувачів
Примусова праця 1939–1945	Фонд «Пам'ять, відповідальність, майбутнє», Вільний університет, Германський історичний музей (Німеччина), zwangsarbeit-archiv.de/gu/index.html	біографічні інтерв'ю, транскрипти, фото, документи, синхронізація запису з транскриптом	доступ після реєстрації та схвалення адміністратора

Табл. 2. Приклади українського досвіду представлення усних свідчень на інтернет-ресурсах

Назва архіву	Власник архіву, режим доступу	Наповнення	Рівень доступу
Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української селянської культури 1920–30-х років	Центр дослідження української спадщини, Центр інформаційних технологій в гуманітарних дослідженнях (Саскачеван, Канада), видавництво «Родовід». drc.usask.ca/projects/pcuh/transformation/ukr/index.ph	тематичні інтерв'ю, аудіозаписи, географічний вказівник, мапа	вільний доступ
Розпад Радянського Союзу. Усна історія Незалежної України – 1988–1991	Маргарита Гевко, Сара Сіверс (За підтримки Українського католицького університету), oralhistory.org.ua/	тематичні інтерв'ю, повні відеозаписи, транскрипти	вільний доступ, можна завантажувати транскрипти
Архів усних історій Чорнобильської історичної майстерні	Міжнародний освітній центр Дортмунда, Німецько-українська партнерська мережа, Харківська міська громадська організація «Союз Чорнобиль»), 1986.org.ua/uk/archive/memories	тематичні інтерв'ю, аудіозаписи, транскрипти, фото	вільний доступ, повні записи, доступні для завантаження

Західні та центрально-європейські країни з об'єктивних причин мають набагато більший досвід представлення усних свідчень на інтернет-ресурсах. Усноісторичний напрям там має набагато триваліший розвиток і, з огляду на цивілізаційно засадничі цінності, є досить поширеним. Майже в кожній країні там є політематичні інтернет-ресурси і велика кількість тематичних (присвячених певній історичній події, певній спільноті, певній проблематиці тощо). Закордонні інтернет-ресурси є поліфункціональними і окрім записів усних свідчень містять супровідні до них документи (транскрипти, фото, до-

кументи тощо). Це фактично перетворює ці ресурси на повноцінні онлайн-архіви. Правда, в більшості таких архівів є обмеження щодо доступу.

Українські інтернет-ресурси, що досить показово, здебільшого створені на закордонні гранти. Вони є вузько тематичними, їх перевагою є вільний доступ до повних записів усних свідчень. Політематичні архіви в Україні здебільшого закумульовані у вищих закладах освіти, користування ними потребує фізичного відвідування цих закладів, хоча робота для представлення матеріалів цих архівів в Інтернеті ведеться.

Наразі в зібранні усних свідчень УІНП наявні записи про події Другої світової війни, політичні репресії, український визвольний рух, дисидентство, радянське повсякдення, Революцію Гідності, сучасну російсько-українську війну. Найбільшою тематичною колекцією є майданівська збірка. Надалі передбачається розширювати і тематику, і кількісне наповнення наявних тематичних колекцій.

У створюваному онлайн-архіві УІНП передбачено каталогізацію за такою ієрархією:

- фонд (утворювач, тема, місце запису);
- опис (термін формування);
- одиниця обліку (інтерв'ю);
- одиниця зберігання (файл).

У функціонування онлайн-архіву закладається автоматичне формування переліку фондів, переліку описів у фонді, переліку одиниць обліку в описі. А також автоматичне формування облікової картки одиниці обліку (див. <https://old.uinp.gov.ua/page/kontakti>).

Пошукова система передбачає фільтри за такими полями: темою; прізвищем/псевдо оповідача; статтю, роком народження, місцем народження, місцем проживання, освітою оповідача; мовою оповіді; умовною категорією участі оповідача в події; ключовими словами; типом файлу (аудіо, відео, письмовий).

Окрім власне архіву усних свідчень на інтернет-ресурсі планується розмістити посилання на інші інформаційні ресурси, що містять записи усних свідчень про українську історію (без огляду на країну розміщення). На сайті також можна буде знайти відомості про інтерв'юєрів, інформацію про проекти УІНП, матеріали створені на основі цих проєктів: статті, книги, лонґіди, радіопередачі, добірки фото та відео. Якщо власне архів більше розрахований на дослідницьку аудиторію, то ці матеріали – для широкого загалу. Вчителі, учні, студенти, журналісти зможуть користуватися ними при пошуку відомостей до якихось пам'ятних дат. Цьому ж слугує і рубрика «Календар пам'ятних спогадів», у якій будуть розміщуватися фрагменти спогадів, присвячені важливим історичним подіям.

З часом на сайті запрацює інтерактивне вікно, через яке зареєстровані користувачі матимуть можливість подавати до архіву наявні в них записи усних свідчень.

Загалом онлайн-архів усної історії УІНП бачиться як майданчик для співпраці фахівців різних галузей, які мають досвід роботи з усною історією, з одного боку, і зацікавленої аудиторії – з іншого. Політематичність та поліфункціональність онлайн-архіву має задовольнити давно вже актуалізований в Україні запит на такий ресурс інформації. Усні свідчення є оригінальним джерелом, із залученням якого сприйняття історії відбувається через суб'єктивні переживання окремої людини. А відтак історія отримує можливість бути близькою і зрозумілою.

УДК 027.53(477.44-25):94(093)

Усна історія в бібліотечному просторі (з досвіду роботи Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва)

Г. М. Слотюк (м. Вінниця)

У статті подано інформацію про досвід усноісторичних досліджень у практиці роботи бібліотеки.

The article presents information about the experience of oral history research in the library practice.

Ключові слова: усна історія, усноісторичні дослідження, бібліотеки, фонд усних свідчень, бібліотечні проєкти.

Keywords: oral history, oral historical researches, libraries, fund of oral testimonies, library projects.

Сучасна бібліотека розвиває свою діяльність як загальнодоступний центр інформації та культури, надаючи користувачам відповідні матеріали та інформаційну підтримку. Їй належить провідна роль у збиранні, зберіганні, вивченні та популяризації документів, які стосуються краєзнавчої тематики. Упродовж останніх років бібліотеки розширюють спектр краєзнавчих ресурсів, до яких традиційно належать книги, періодичні видання, однак останнім часом їх доповнюють усні свідчення та документи особового походження. До того ж створюються електронні бази даних, у тому числі й повнотекстові, та колекції усноісторичних свідчень з фотоархівами.

Зрозуміло, що усноісторичні дослідження базуються на зборі та аналізі фактів минулого у вигляді усних свідчень. Через біографічну розповідь окремої людини досліджується історія країни, регіону, міста чи села. Це дозволяє розширити емоційне сприйняття історичних подій крізь призму індивідуальної біографії їхніх учасників та очевидців. А це, як зауважив один із засновників Британського товариства усної історії Пол Томпсон, дозволяє трактувати усну історію як історію, яка побудована навколо людей, яка наповнює історію життям, розширюючи її масштаб і межі [7, с. 34].

Бібліотеки активно працюють у цьому напрямку разом з науковцями, широко використовуючи свідчення очевидців як засіб накопичення інформації. Науковці визнають цінність інтерв'ю з безпосередніми учасниками подій, незважаючи на те, що ці спогади інколи важко документально підтвердити. Однак вони є не менш важливими для осмислення минулого, ніж заархівовані документальні свідчення [1, 2, 3, 4, 8]. Саме так усна історія стає одним із інструментів трансферу інформації між поколіннями, сприяє візуалізації минулого, розширює базу для наукових досліджень, що дозволяє українським дослідникам активно реалізовувати як власні, так і міжнародні усноісторичні проекти.

Внеском бібліотечних фахівців у царину усної історії є збір, систематизація, зберігання результатів досліджень і надання доступу до колекцій, що уможливають їх подальше використання широким загалом. Бібліотеки Вінниччини системно працюють у цьому напрямку. Так, на базі Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва за останній час було проведено три міжнародних науково-практичних конференцій – «Усна історія як важлива складова краєзнавчої діяльності» (2014 р.), «Усноісторичні дослідження: сучасні тенденції, напрямки та перспективи» (2016 р.), «Усна історія: теорія, метод, джерело» (2018 р.) [9]. На цих форумах розглядали теоретичні засади усноісторичних досліджень та практичні здобутки науковців, бібліотечних працівників, фахівців з архівної та музейної справи, студентської молоді. Учасники останньої конференції у своїх наукових доповідях та повідомленнях ділилися результатами своїх досліджень за такими напрямками, як «Усна історія в Україні: досвід, перспективи. Джерельна база усної історії», «Радянська та пострадянська доба в усній історії», «Відтворення особистості через усноісторичні дослідження на прикладі долі В. Стуса», «Наративи постреволуційного та воєнного сьогодні: суспільні виклики та можливості», «Життєві історії внутрішньо переміщених осіб», «Особистості в усноісторичних дослідженнях» [5].

З метою активізації роботи зі збору усноісторичних свідчень (учасників й очевидців (вінничан) Революції Гідності, подій, що відбуваються в зоні операції Об'єднаних сил (ООС (до травня 2018 року – антитерористична операція (АТО)), життєвих історій внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у Вінницькій області, волонтерів) бібліотекарі області впродовж 2018 року реалізовували проект «Голоси живої історії». У його рамках було зібрано понад 100 записів: інтерв'ю, спогадів, розповідей, які суттєво доповнюють не тільки джерельну базу, але й методи досліджень. Інформація, отримана з використанням методів усної історії, досить часто є більш об'єктивною, аніж офіційні повідомлення, які в умовах гібридного протистояння не завжди відображують реальну картину того, що відбувається. На базі відділу краєзнавства Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва було створено фонд усних свідчень. Для їхньої якісної систематизації й надання оперативного доступу до фонду започатковано електронну базу даних «Усна історія».

Згодом тематика записів розширилася. Своїми спогадами поділилися свідки Другої світової війни, остарбайтери, свідки Голодомору 1946–1947 років та післявоєнного радянського повсякдення. Як додатковий матеріал у ході збору усних свідчень використовується значущий пласт задокументованих фотографій, світлин документів, листів тощо.

З метою вивчення досвіду польських колег з організації відкритого доступу до зібраних матеріалів та використання усних історій у бібліотечній практиці у квітні 2019 року в рамках програми «Study Tours to Poland», яку реалізує Фонд «Лідери змін», і за фінансової підтримки Польсько-Американського Фонду Свободи для групи вінницьких бібліотечників було організовано навчальний візит «Усна історія та громадська архівістика» [6]. Навчання в Польщі проводили представники Фундації «Добра Воля» (керівник – А. Добошевська), в доробку якої низка досліджень, проведених з використанням методів усної історії, зокрема участь у міжнародному проекті «FAIDRA», що був спрямований на вивчення

трудова міграція та її наслідків як для заробітчан, так і членів їхніх родин. За результатами цього дослідження відзнято фільм, що містив фрагменти театралізованих постановок саме за мотивами усних історій, у яких розкрито цю проблему.

Окрім цього, бібліотекарі ознайомилися з діяльністю Товариства кризової інтервенції (голова – А. Ліповська-Тойч), що акцентує свою увагу на проблемах соціальної, політичної й культурної еміграції, а своєю головною метою вважає прагнення почути голос людських страждань у горнилі подій, які для нас стали далекими. Товариство зуміло успішно реалізувати чотири проекти: «Жінки-мандрівниці», «Поговори з нею», «Від нашого імені», «Політика пам'яті».

З практикою використання ресурсів архіву усної історії в театральних постановках, перформансах та соціологічних дослідженнях поділилася Г. Кубіца-Геллер, професор кафедри соціальної антропології Ягеллонського університету. Вона презентувала документальні стрічки за мотивами наративів. Це так звані «фільми усної історії», коли ключові фрагменти інтерв'ю перетворюються в перформанси. Так привертається увага громадськості до подій, які вже набули історичного значення.

Наша краянка, польсько-українська письменниця та журналістка Жанна Слоньовська, яка є співавторкою історичного порталу «Довоєнний Львів очима свідків», поділилася досвідом щодо збору усних свідчень про місто Львів до 1939 року. Завдяки її копійчій роботі було зібрано 35 оповідей поляків, українців, вірменів, євреїв та одного німця, які розповіли про приватні епізоди власного життя, а також історичні події з життя самого міста.

До того ж у рамках програми візиту відбувся семінар «Громадська архівістика: теоретичні основи та практичні заходи» й презентація польської програми Осередку «KARTA» – «Громадські архіви». Це найбільший громадський архів у Польщі, де задокументовується новітня історія як Польщі, так і всієї Центральної та Східної Європи. У цьому контексті було представлено понад 19 тисяч документів, що відносяться до ХХ століття.

У Польщі діє мережа соціальних архівів у бібліотеках, метою яких є збереження ресурсів місцевої історичної спадщини. Бібліотекарі, а також волонтери, які беруть участь у проєктах щодо їхнього інформаційного наповнення, займаються придбанням, збором та оцифруванням матеріалів, таких як журнали, щоденники, листи, хроніки, фотографії, особисті документи та ін. Матеріали до архівів надходять з колекцій мешканців різних регіонів. Кожна з установ, які приєдналися до цієї діяльності, надає доступ до архівів у цифровій версії. У процесі цієї роботи було зібрано 15 тисяч фотографій і документів від другої половини ХІХ століття до кінця ХХ століття.

Окрім того, у них існує близько 500 громадських архівів, які створюються для документування подій місцевої історії, історії протестних рухів та соціального опору. У них відображаються долі звичайних людей, історії неурядових організацій, рухів тощо. Варто відзначити, що Осередок «KARTA» організовує безкоштовне навчання громадськості, чим сприяє розвитку незалежної архівістики.

Цікавими є бібліотечні практики Воеводської публічної бібліотеки Кракова, а також регіональних бібліотек міст Хшанув та Лібйонж. Там бібліотекарі мають значні напрацювання в зборі й опрацюванні матеріалів з усної історичної тематики. А в Муніципальній публічній бібліотеці м. Хшанув діє проєкт «Цифровий архів місцевих традицій», мета якого – збереження регіональної історії та традицій для майбутніх поколінь. У межах проєкту бібліотека збирає документи, фотографії, листи, мемуари і спогади жителів міста й гмін. До оцифрування долучаються як бібліотекарі, так і волонтери – представники громади міста. Усі зібрані матеріали зберігаються в Регіональному інформаційному відділі бібліотеки. Крім того, бібліотекарі збирають усні свідчення про перший завод локомотивів, який раніше функціонував у місті. Усі оцифровані матеріали бібліотека передає на вебсайт Осередку «KARTA».

Цікавий досвід проєктної діяльності працівників Муніципальної публічної бібліотеки Лібйонжа, що прагнуть презентувати своє місто через життєві історії його жителів. Варто згадати й про проєкт «5,5 мільйонів», присвячений 100-річчю Незалежності Польщі. Його мета – знайти підписи жителів міста під документом, створеним жителями Другої Польської Республіки у 1926 році (Польською декларацією про дружбу зі Сполученими Штатами Америки).

У рамках реалізації таких проєктів у бібліотеці організовують зустрічі з цікавими людьми, дослідниками, працівниками музеїв та архівів, створюють презентації, фільми, електронні бази даних, інформаційні портали, карти, плакати, книги.

З винятковим досвідом функціонування архіву усної історії й надання доступу до нього ознайомилися в Осередку «Брама Гродська – Театр NN», що функціонує в м. Люблін. Це одна з найстаріших у Польщі інституцій публічної історії, що зосереджує увагу на єврейському минулому Любліна. Збором усної історичних свідчень про історію міста і земель, що розташовані навколо нього, вони займаються понад 20 років. Наразі мають архів, що вміщує близько 4 тис. записів. В основному це інтерв'ю. Їх

основними темами є повсякденне життя, освіта, міжкультурна взаємодія, Друга світова війна, Голокост, польсько-єврейські стосунки під час війни тощо. Усі напрацювання є публічними, з ними можна ознайомитися на вебсайті організації. Зібрані записи використовуються в різних проєктах Осередку – виставках, інсталяціях, театральних дійствах, освітніх заходах, задля того щоб зробити історію більш «живою» та персоналізованою.

У 2020 році група наших бібліотечних працівників долучилася до загальноукраїнського проєкту «Голоси. Свідчення про Голокост в Україні», започаткованого Благодійною організацією «БФ “Меморіал Голокосту «Бабин Яр»”».

Отриманий досвід надихнув на створення окремого вебсайту, мета якого – зберегти та зробити доступними усні історії мешканців Вінницької області для дослідників та всіх зацікавлених, а також розширити використання усної історичної джерел у вивченні історії України.

Наші інтерв'ю згруповані за тематичними колекціями – «Голодомор 1932–1933 рр.», «Репресії», «Друга світова війна», «Післявоєнний період (відбудова)», «Голодомор 1946–1947 рр.», «Українське дисидентство», «Афганська війна», «Чорнобиль в долях вінничан», «Радянське повсякдення», «Розпад СРСР», «Незалежна Україна. Національне відродження», «Помаранчева революція», «Майдан (2013–2014 рр.). Революція Гідності», «Російсько-українська війна». Окремі колекції поділятимуться на підтеми.

На вебсайті плануємо розмістити публічну інформацію про оповідача, його прізвище, ім'я та по батькові, фото, короткі біографічні відомості, опис запису, відео-, аудіозапис, транскрипт запису та інші матеріали (скан-копії фотографій, документів тощо).

Пошук здійснюватиметься за темами колекцій, ключовими словами, місцем подій, прізвищами людей та назвами організацій, що згадуються в інтерв'ю.

Напрацювання науковців, краєзнавців, бібліотекарів, представлені як результат усної історичної досліджень на науково-практичних конференціях теж розміщуватимуться на новому вебсайті. З нього буде можливість перейти на створену відділом краєзнавства електронну базу даних «Усна історія», де наявна систематизована інформація про всі інтерв'ю, що є у фонді бібліотеки.

Усі інформаційні матеріали розміщуватимуться у вільному доступі. Ними зможуть скористатися як наукові співробітники, краєзнавці, дослідники, так і вчителі під час проведення уроків відповідної тематики.

Вебсайт слугуватиме платформою для співробітництва фахівців різних галузей, що планують працювати з таким інструментом вивчення минулого й сьогодення, як усна історія.

Варто зазначити, що усної історичної свідчення є надзвичайно цінним джерелом інформації з формування історичної пам'яті як регіону, так і країни в цілому. Їх можна застосувати у сфері досліджень, музейній справі, освіті, інформаційній діяльності тощо. Реалізація запланованих проєктів стане важливою складовою формування електронної пам'яті України та підвищення історичної обізнаності її громадян.

Перелік посилань

1. Боровик М. Усна історія: сучасність та перспективи в Україні / М. Боровик, Т. Пастушенко. Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. 2012. Вип. 111. С. 4–6.
2. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. Україна Модерна. Львів ; Київ, 2007. Ч. 11. С. 7–21.
3. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. Київ : Ніка-Центр, 2013. 183 с.
4. Пастушенко Т. Метод усної історії та усної історичної дослідження в Україні. Історія України. 2010. № 17–18. С. 10–15.
5. Слотюк Г. VI Міжнародна науково-практична конференція «Усна історія: теорія, метод, джерело» як наукова складова діяльності Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. Бібл. форум: історія, теорія і практика. 2019. № 3. С. 50–52.
6. Слотюк Г. М. Навчальний візит «Усна історія та громадська архівістика»: враження учасника за польовими нотатками. Бібл. планета. 2019. № 3 (липень – вересень). С. 26–28.
7. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история. Москва : Весь мир, 2003. 368 с.
8. Усна історія (не)подоланого минулого: подія – наратив – інтерпретація : матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Одеса] 8–11 жовт. 2015 р. / [упоряд. Г. Грінченко]. Харків, 2016. 216 с.
9. Усна історія: теорія, метод, джерело : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24–25 жовт. 2018 р., м. Вінниця / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, ГО «Асоц. б-к Вінниччини». Вінниця, 2018. 148 с.

Усна історія в контексті вивчення суфражистського руху у Великобританії кінця XIX ст. – початку XX ст.

А. В. Канаєва (м. Суми)

У статті висвітлено передумови виникнення, становлення розвитку усної історії як сфери історичних досліджень на прикладі суфражистського руху. У цьому контексті подано виклад основних дискусій щодо предмету, теорії та практики усної історичних студій, наслідком яких стало формування сучасних методичних засад, підходів та ключових концептів усної історії в світі й висвітлення основних історичних подій у суспільно-політичному русі – суфражизму у Великобританії кінця XIX ст. – початку XX ст.

The article presents the prerequisites and formation of oral history as a field of historical research on the Women's suffrage movement example. This context shows main discussions about the subject, theory and practice of oral history studios, which resulted in the formation of modern methodological principles, approaches and key concepts of oral history in the world and lighting of the main historical events in the socio-political movement – suffrage in Britain in the end of the XIX century – early XX century.

Ключові слова: усна історія, жіноча історія, суфражизм, історія повсякденності, теорія і методологія історичного знання.

Keywords: oral history, women's history, suffrage, history of every day life, theory and methodology of historical knowledge.

Народження міждисциплінарної практики, що дозволяє витягувати інформацію з усних джерел для поповнення наших знань про минуле, в зарубіжній історіографії пов'язано з ім'ям американського професора А. Невінс. У 1938 році він закликав своїх колег створити організацію, «яка систематично збирала б і записувала усні розповіді, а також мемуари видатних американців про їхню участь в суспільному, політичному, економічному та культурному житті країни» [10, с. 27]. Через десять років, в 1948 році за його ініціативою в Колумбійському університеті був створений «Кабінет усної історії» для запису мемуарів людей, які відіграли значну роль у житті Америки.

Під усною історією розуміється наукова дисципліна, що володіє власним методом дослідження – інтерв'ю, за допомогою якого здійснюється фіксування суб'єктивного знання окремої людської особистості про епоху, в якій жила людина. Цей напрямок заснований на записах (як правило, із застосуванням аудіо- та відеотехніки) усного оповідання очевидців тих чи інших подій, спогадів на задану тему.

Термін «усна історія» був введений ще в 1852 році Барбад'Оревіллі (1852), проте набув поширення у другій половині XX століття після публікації робіт професора Колумбійського університету Аллана Невінс. Останній в 1948 році організував дослідження з усної історії, присвячене піонерам сейсмологічних і морських геофізичних досліджень. Надалі усна історія найбільш активно залучається істориками точних і природничих наук [9, с. 160].

Усна історія найбільш ефективна в тих випадках, коли необхідно заповнення лакун при відсутності традиційних історичних джерел. Особливе значення усної історичні дослідження набувають при наукових дослідженнях у галузі ментальностей, поведінкових структур, способу життя, феномена індивідуальної та колективної пам'яті та її впливу на суспільну свідомість, тобто особливостей відображення в ньому подій минулого.

За десятиліття існування усної історії, на різних етапах її розвитку змінювалося розуміння самої сутності предмету. Простежити цю динаміку можна хоча б за дефініціями, які належать провідним ученим того чи того періоду. Скажімо, один з основоположників усної історії, Луїз Стар, свого часу писав: «Усна історія – це першоджерело, отримане шляхом запису (найчастіше під час спланованого інтерв'ю з аудіозаписом) усної розповіді людини, яка володіє цінною, вартою збереження інформацією, що недоступна в інший спосіб. Воно (джерело) створюється спеціально з історичною метою» [2, с. 156].

Його наступник, Доналд Рітчі, розумів усну історію в дещо відмінний спосіб: «Усна історія збирає усні спогади та особисті коментарі, що мають значення для історії, шляхом запису інтерв'ю (...). Інтерв'ю є усною історією лише тоді, коли воно записане, опрацьоване у певний спосіб, доступне в бібліотеці, архіві чи іншому сховищі, або ж відтворене у відносно дослівній формі у вигляді публікації. Доступність для дослідження, інтерпретації та верифікації є визначальним для усної історії» [2, с. 105–106].

Натомість сучасна російська вчена, Єлена Рождественська (Мещеркіна), ще інакше окреслює усну історію: «Під усною історією маємо на увазі більше, аніж техніку опитування свідків подій; це радше зміна перспектив у буквальному сенсі слова. Мова йде про інший підхід, про те, щоб зробити суб'єктивність і досвід суб'єктів загалом предметом історіографії та пояснити їх як такі, що успадковуються, або ж традиції. Завдання усної історії полягає в тому, щоб за допомогою різноманітних джерел і методів виявити й описати сліди передачі індивідами та групами їхнього досвіду, культури, життєвих форм» [6, с. 16].

Для багатьох істориків одна з головних методологічних проблем зводиться до питання: коли, за яких обставин оповідь про минуле перетворюється з розмови в акт усної історії? Роналд Гріл пропонує, здається, просту й водночас універсальну відповідь: такого сенсу «розповідь набуває тоді, коли для діалогу створено спеціальний контекст; творцем його є історик, тобто особа, яка завдяки здатності сформулювати загальне бачення історичного процесу, може досягнути сенсу того, що сказано» [6, с. 16].

Хоча консенсусу щодо остаточної дефініції усної історії досі не досягнуто, простежується одна незмінна тенденція – зростання інклюзивності цього поняття. Зразком цього можуть слугувати хоча б визначення, запропоновані Асоціацією усної історії (США) та одним з сучасних посібників з теорії і практики усної історичних студій.

«Усна історія – це ділянка досліджень і метод збирання, зберігання й інтерпретації голосів та спогадів людей, груп та учасників подій минулого. Усна історія є водночас і найдавнішим способом історичного дослідження, що передував писемності, і одним з найсучасніших, починаючи із записів на аудіоплівку у 1940-х і до цифрових технологій XXI століття» [3].

«Усна історія є всеохоплюючим поняттям, яке застосовують і до двох речей: воно стосується процесу проведення та запису інтерв'ю з людьми задля отримання від них інформації про минуле, і водночас усна історія є продуктом такого інтерв'ю, розповіддю про минулі події. Таким чином, це і методологія (спосіб проведення дослідження) і результат дослідницького процесу, іншими словами – це водночас і процес запису, і запис, який створюється» [6, с. 2].

Насправді усна історія виникла одночасно з історією як такою: вона була першою формою існування історії до появи писемності.

Стосовно до сьогодення можна сказати, що історія набуває нового виміру, як тільки в якості джерел починає використовуватися життєвий досвід різних людей. Головною цінністю усної історії можна вважати здатність відтворити розмаїття точок зору, так як більшість існуючих архівних документів відображають точку зору влади.

Переконаність у тому, що найбільше досліднику можна довіряти там, де він використовував свідчення очевидців, поділялася багатьма істориками аж до XVIII ст. включно. У той же час відношення до так званої «усної народної творчості» було критичним. В оцінці історичних звісток у істориків XVIII ст. головним був критерій здорового глузду.

Так, В. Н. Татищев зовсім не довіряв давньоруським писемним пам'яткам, в яких зустрічалися «забобони», які суперечили здоровому глузду, хоча визнавав можливість їх використання для висвітлення ранніх періодів історії. Творам фольклору належало певне місце в дослідженнях М. М. Щербатова. Історик розглядав їх як найбільш ранню форму відображення подій минулого і вважав корисними при вивченні найдавніших періодів, від яких інших свідчень не залишилося. Але як раціоналіст М. М. Щербатов рішуче відкидав явні вигадки і прагнув знайти в переказах раціональне зерно. І. Н. Болтін звертався до сказань і легенд лише в рідкісних випадках – тільки тоді, коли вони говорили про народні повір'я і перекази. У цілому ж він, також будучи раціоналістом, виключав їх з ряду достовірних відомостей [9, с. 163].

У XIX столітті, столітті позитивізму, розвивається документальний метод. Леопольд фон Ранке, відкинувши романи В. Скотта як недостовірні з фактичної точки зору, прийняв рішення в своїй роботі уникати будь-яких вигадок і домислів, жорстко дотримуючись фактів. Французькі вчені Шарль Ланглуа і Шарль Сеньобос почали свій класичний підручник «Вступ до вивчення історії» (1898) з категоричного твердження: «Історик працює з документами. Документи нічим не заміниш: немає документів – немає історії» [10, с. 28].

З поширенням грамотності і все більш зростаючої роллю листів, газет і книг переважаючим засобом комунікації стало написане чи друковане слово. Значення усного слова як носія соціальної інформації змінилося. Люди пам'ятали ритуали, імена, пісні, традиції, але тепер гарантією передачі відомостей майбутнім поколінням став документ. В таких умовах саме традиційно існували в суспільстві і особливо шановані усні перекази виявилися найбільш вразливими. Пізніше епоха телефонів і магнітофонів, технологічні зрушення в способах комунікації вплинули на характер історичної науки

не менше, ніж в минулому поява рукописів, друкарського верстата і архівів. Друковане слово, в свою чергу, починає витіснятися більш потужними аудіовізуальними засобами комунікації. Однак і сьогодні не можна говорити про загальну перевагу усних або письмових джерел, так як все залежить від проблематики досліджень [10]. Так, наприклад, у сфері історії сім'ї, вивчення біографій, ментальностей, звичаїв, поведінкових практик без усних даних обійтися неможливо. У зв'язку з цим особисті спогади стали найбільш поширеним джерелом усної історичної інформації. При цьому розглядаються будь-які аспекти життя. Наводячи приклад історичних подій, пов'язаних з суфражізмом, то варто звернути увагу на наступну промову, яка окреслює картину тих подій.

Якщо звернутися до законодавства Великобританії, до початку суфражистського руху, то можна помітити, що до 1832 року жінки, фактично, мали можливість користуватися виборчим правом, а до 1835 року – общинним (тому як ні в одному із законів, до 1832 р. не містилося прямої заборони на надання виборчого права жінкам) [5, с. 145]. Зрівняння в правах жінок і чоловіків, що існувало аж до 1832 року, було продиктовано тим, що жінки були також платниками податків, а «з англійським правилом політичного життя, платіж податків тісно пов'язаний з народним представництвом, що дає свою згоду на податки (принцип, який випливає з норм Білля про права 1689 р.) [5, с. 126].

Однак у 1832 й 1835 рр. англійські жінки, залишаючись платниками податків й маючи легальне право на участь у виборах, були позбавлені політичного й громадського виборчого права, внаслідок невеликої деталі у виборчому законі, що зіграла величезне значення – замість слова «особа» («person») було використано слово «чоловік» («men»). Видання цих дискримінаційних законів свого часу не викликало ніяких протестів, тому як жінки, протягом двохсот років, не користувалися своїм виборчим правом.

Жінка вважалася слабшою від чоловіка розумово й фізично, і в суспільстві, і в сім'ї їй було відведено підлегле місце. Її основною метою було одруження, з-під опіки батька або іншого родича чоловічої статі вона переходила під опіку чоловіка. При цьому жінка розглядалася як більш одухотворена і моральна істота, ніж чоловік, і у вищому, і в середньому класі англійського суспільства чоловіча поведінка визначалася концепцією лицарства, дбайливим і заступницьким ставленням до жінки. Прикладом може служити фрагмент парламентської промови торійського депутата Буврі: «Щастя й інтереси дружини або дочки більш значущі для глави сім'ї, ніж його власні. ... Хіба не винахід це природи, не намір нашого Творця, щоб суспільство ґрунтувалося на сім'ї, в якій чоловік був би главою й управителем?» [1, с. 306].

Як метод історичної науки усна історія дозволяє зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій, «маленьких людей», які в офіційних джерелах фігурують тільки в якості статистичних одиниць, а часто і взагалі забуті. Завдяки усній історії минуле постає через світогляд рядових учасників історичного процесу.

За допомогою методів усної історії ми маємо можливість зібрати думки рядових «творців історії», і тим самим зробити нехай маленький, але все ж реальний крок до досягнення більш повного, адекватного знання про минуле. Таким чином усна історія виконує ще одну функцію – охоронну. Завдяки їй ми можемо зберегти свідчення сучасників, які в іншому випадку будуть втрачені назавжди. Особливо це стосується епох і сюжетів, вивчення яких було під заборонаю або вироблялося тільки по тенденційних, офіційних джерелах.

У період, коли суфражізм, ще тільки починався зароджуватися, виникали питання щодо відповідності обраних професій для жінок. Освіта і виховання приводили до того, що молоді представниці середнього класу не мали інших перспектив, крім заміжжя, роботи гувернантки або компаньйонки. Тільки ці професії вважалися більш-менш прийнятними для дівчини з пристойної сім'ї, і до того ж їй освіти для них було достатньо [8, с. 92].

Багато жінок із захопленням займалися благодійною та суспільно-корисною працею. Всьому світу, наприклад, стало відомо ім'я Флоренс Найтінгейл, яка прославилася своєю самовідданою працею по догляду за пораненими й хворими, під час Кримської війни. Чимало жінок займалося політичною діяльністю, борючись за втілення різних реформ. З якими б перешкодами не доводилося стикатися дівчатам й молодим жінкам, щоб отримати вищу освіту, ще важче їм було знайти практичне застосування отриманим знанням у сфері інтелектуальної праці.

Допустимим джерелом доходу для жінки була письменницька праця, але вона вимагала достатньо високого рівня освіти. Професії телеграфіста, конторського службовця або бухгалтера, що вважалися «пристойними» для чоловіків середнього класу, були недостатньо престижними для леді, і, крім того, англійська жіноча освіта не давала достатніх знань для занять цими видами діяльності. Усна історія дає можливість зазирнути в минуле, та зрозуміти, що таке ставлення до жіночої освіти було

вкрай обурливим. Підтримка в цьому питанні була і зі сторони чоловіків, так важливою стала промова з виступу в палаті громад Купера-Темпла, під час дебатів, з приводу допуску жінок в англійські університети 12 червня 1874 року [8].

У ній говорилося наступне: «В Америці й Німеччині бухгалтерія ведеться в основному жінками, дружини й дочки торговців задовільно справляються з цим обов'язком, але в цій країні недостатнє знання арифметики є великою перешкодою для жіночої зайнятості в цій сфері».

Особливо затребувані методи усної історії у випадках, коли після подій, що відбулися майже не залишається інших джерел, крім вражень і свідчень, видрукувані в людській пам'яті. Це стосується, перш за все, наступних сюжетів, так у серпні 1867 р. Манчестерське національне товариство офіційно затвердило своєю метою домогтися визнання виборчого права для жінок. Кампанія отримала широкий розголос, через справу Лілі Максвелл. Ім'я Лілі Максвелл помилково з'явилося в списку виборців в Манчестері. Вона була прихильницею Ліберальної партії, керувала власним магазином. 26 листопада 1867 року разом з Лідією Беккер вони вирушили на виборчу дільницю в супроводі прихильників – чоловіків, коли їй не дозволили голосувати на виборчій дільниці, було вирішено провести кампанію, щоб переконати інших жінок клопотати про включення їх імен до виборчого списку [14, с. 72].

Щоб розпочати кампанію з цього питання, 14 квітня 1868 року, напередодні виборчої кампанії, Л. Беккер організувала публічні збори в приміщенні Вільного торгового залу. Дуже незвичайне для того часу видовище: жінки були на трибуні й натхненно говорили. Нарада проходила під головуванням мера Солфорда, і три резолюції, запропоновані жінками, були підтримані чоловіками. Підсумки перших зборів були коротко підбиті Л. Беккер, наступним чином: «... що виключення жінок із сфер застосування виборчого права, при виборах членів Парламенту, є несправедливими в принципі й недоцільними на практиці, тому засідання вважає, що право голосування повинно надаватися їм на тих самих умовах, на яких його надано чоловікам» [1, с. 313].

Необхідно підкреслити, що при використанні матеріалів усної історії потрібна певна обережність при вивченні фактичного історії минулого. Особисте сприйняття людини суб'єктивно, і факти можуть бути перекручені в силу політичної, класової, національної та релігійної тенденційності, слабкою інформованістю тощо. Зате джерела, отримані методом усної історії, затребувані для вивчення людської свідомості різних періодів і її трансформації, відображення в ній тих чи інших історичних подій. Вони дають багатий матеріал для досліджень історії ментальностей, історії повсякденності, історії приватного життя, історичної психології та інших історико-антропологічних напрямів.

Так, завдяки джерелам усної історії, ми можемо побачити емоційну сторону історичних картин, не виключенням є картини події суфражизму. Перші спроби вторгнення жінок у публічну сферу багатьма були сприйняті як порушення пристойності. Учасниця суфражистської кампанії Р. Стречі приводить епізод, коли один з парламентаріїв навіть підняв в палаті громад питання про негідну поведінку дружин деяких членів парламенту, що дозволяють собі публічно виступати на зборах, на яких присутні чоловіки [5, с. 121].

Однак новизна цих подій привертала велику аудиторію: «Зали були переповнені, оскільки, в той час, сам виступ на публіці жінки був сенсацією. Люди приходили подивитися на дивне видовище, і нервуючий, і стурбований голова вважав за необхідне попередити публіку про респектабельність дам. Резолюції з висловленням подяки часто згадували про героїзм виступаючих, і в більшості випадків приймалися для переконання чоловіків, який вважав за необхідне позбавити своїх дружин від присутності на заході» [7, с. 12].

Зміст лекцій приблизно однаковий й зводиться до доказів того, що жінка є такою ж дієздатною особистістю, як і чоловік, але, не маючи політичних прав, піддається дискримінації: «Жінки змушені заробляти в низькооплачуваних галузях промисловості. Вони отримують також значно меншу плату за рівну або більш важку працю. Робочі використовують свій тред-юніон, щоб захистити свої права й позбавити жінок їх прав. Тому стара теорія про «жіночу сферу» стає неспроможною ... Ми вважаємо, що соціальний статус жінки підніметься, якщо буде законодавчо визнано її рівність з чоловіком ... Справедливість щодо будь-якого класу або індивідуума полягає, ... в наданні свободи визначати своє життя, найбільш повно розвивати свої здібності, бути соціально корисним і особисто незалежним» [7]. Ця цитата з лекції Арабелли Шор, прочитаної на зборах Лондонського національного суфражистського суспільства 14 травня 1877 р., демонструє явний вплив класичної ліберальної доктрини на погляди першого покоління суфражисток. З іншого боку, апелювання до ідей лібералізму, міцно утвердилися в суспільній свідомості й було переконливим аргументом на користь виборчих прав жінок.

В якості аргументів на підтримку розширення прав жінок часто використовували посилання на положення жінок в інших країнах. Для розширення аудиторії тексти багатьох лекцій публікувалися окремими брошурами й поширювалися за символічну плату.

Тільки в 1868 р. суфражистські товариства опублікували й поширили 18 000 брошур. Роботи на підтримку суфражизму було неважко опублікувати, оскільки, багато суфражисток мали тісні сімейні або дружні зв'язки з видавцями, яким симпатизували ідеї виборчих прав жінок. До того ж, зазвичай, суфражистські організації брали на себе всі витрати по їх виданню і продажу, що робило їх видання комерційно вигідним для видавця, незалежно від того, як успішно вони потім продавалися. Отже, сучасне розуміння усної історії охоплює як процес усної передачі та запису спогадів, так і різні форми новостворених історичних документів, а також їх подальший аналіз.

Варто відзначити, що наприкінці XIX століття преса стає найбільш ефективним інструментом впливу на громадську думку, тому не тільки великі політичні партії, але і менш значні політичні та громадські організації й рухи прагнули до видання свого власного друкованого органу. Друга половина XIX століття ознаменувалася помітним зростанням кількості друкованих видань, не тільки в столиці, але і в провінції. Це було пов'язано зі скасуванням податку на марки в 1855 році і податку на папір в 1861 році, а також зі збільшенням числа грамотних, після прийняття закону про освіту в 1870 році [5, с. 201].

Першими друкованими органами суфражистського руху були два журнали «English Woman Journal», заснований Барбарою Лей Сміт в 1866 році і «Women's Suffrage Journal», що видавався Лідією Беккер з 1870 року. Перший демонстрував консервативний і обережний підхід, другий був за більш рішучі заходи і висвітлював в основному діяльність місцевих суфражистських організацій. Обидва видання були малотиражними («Women's Suffrage Journal» в 70-х рр. виходив накладом 400 примірників) і приносили більше збитків, ніж прибутку, також як і перша суфражистська, «єдина в світі видається жінками газета» «Women's Penny Paper» [1, с.315], що стосується несуфражистських видань, то ідею виборчих прав жінок в основному підтримували радикальні, також малотиражні видання, як, наприклад, «Westminster Review», «Contemporary Review», «Fortnightly Review» [8]. Багато з нових газет дотримувалися ліберальної орієнтації, однак, не зважаючи на це, суфражистські кампанії не залучали увагу преси в XIX ст.

Початковий інтерес преси, викликаний новизною й деякою скандальністю публічних виступів суфражисток і висунутих ними вимог, скоро затих. З усіх великих газет тільки «Manchester Guardian» постійно висвітлювала виступи суфражисток, оскільки, її редактор Ч. Скотт був переконаним прихильником суфражизму і активно співпрацював з багатьма видатними діячками жіночого руху. Значною мірою ігнорування суфражизму було пов'язано з тим, що увага політичної преси була прикута до парламентських справ, тому основне місце в ній приділялося питанням, серйозно дебатуючих в парламенті. У зв'язку з цим, останній сплеск публікацій про політичні права жінок в другій половині XIX ст. припадає на 1884 рік, коли в парламенті обговорювався законопроект чергової виборчої реформи, коли ліберальний парламентарій У. Вудолл виніс поправку про надання виборчих прав жінкам на рівних з чоловіками підставах.

Змова мовчання навколо суфражизму в пресі був свідченням того, що в другій половині XIX ст. питання про надання політичних прав жінкам не сприймалося як суспільно значуще. Цьому сприяла й та обставина, що не тільки чоловіки, але й багато англійських жінок в цей період розглядали вимогу політичного рівноправ'я жінок, як надмірне й непотрібне. Свідченням цього став лист, що виражає протест проти вимог суфражисток, опублікований в «Nineteenth Century Review» в 1889 році. Цей лист, ініційований відомою, в той час, романісткою Х. Уорд, і підписаний багатьма відомими англійками, в тому числі учасницями кампаній за право жінок на працю й освіту (всього 105 підписів), йшлося: «Ми вважаємо, що процес емансипації в даний час досяг меж, визначених фізіологічними особливостями жінки» [5, с.122], тому нема потреби в вимозі будь-яких ще прав для жінок.

Більш того, пані, які підписали під листом, висловлювали рішучий протест проти надання жінкам виборчих прав, бо це може завдати шкоди національним інтересам: «Ми пам'ятаємо, що величезні зміни відбулися у виборчому праві за останні роки. Маса нових виборців була включена в політичну систему. Ці нові елементи ще потрібно асимілювати, цих нових виборців ще потрібно навчити, щоб вони могли брати участь в національній роботі, і поки ці зміни ще нові, а їх наслідки невизначені, ми протестуємо проти подальшої розбудови нашого основного політичного механізму, особливо коли ця перебудова пов'язана з принципами величезної важливості, що стосуються проблем статі й сімейного життя» [15, с. 154].

Серед інших аргументів проти надання жінкам виборчих прав висувалися такі: жінки в силу своїх фізіологічних особливостей не можуть брати участь в ряді сфер суспільного життя, які є прерогативою чоловіків (армія, флот, торгівля, міжнародні відносини і т. п.), тому й не повинні претендувати на політичне рівноправ'я; жінки й так мають великий вплив у суспільстві; парламент досить чутливий

до потреб й вимог жінок; всі поправки до виборчого закону передбачають надання права голосу тільки самотнім жінкам, що несправедливо щодо жінок заміжніх.

Всі ці аргументи згодом складуть основний набір аргументів антисуфражистів проти жіночого політичного рівноправ'я, які будуть неодноразово повторюватися на антисуфражистських зборах і в пресі.

Згодом Беатріс Вебб, також підписала антисуфражистське звернення, у відкритому листі до керівниці Національної Спілки суфражистського товариства Мілісент Фосетт наступним чином пояснила свій вчинок: «Мої заперечення в основному ґрунтувалися на моєму невірстві в цінність яких би то там не було абстрактних прав, прав голосу або право власності, або навіть право на життя, свободу або щастя. Я вважаю за краще розглядати життя як ряд обов'язків індивідуума перед суспільством і суспільства перед індивідуумом. Я не бачила для жінок підстав брати на себе обов'язок втручатися в справи уряду... Відповідно, я думаю, що жінки спроможні надати всю бруталність й безладність партійної політики чоловікам, для того, щоб зосередити всю свою енергію на їх безпосередні обов'язки перед суспільством – вихованні дітей, розвитку освіти і передачі з покоління в покоління духовних цінностей» [14].

Сумніви Беатріс Вебб в доцільності надання політичних прав жінкам були досить типовими для вікторіанського суспільства й були зображенням поширеного міфу про моральну перевагу жінки над чоловіком, що зобов'язує англійок триматися в стороні від грубості й вульгарності великої політики. Згодом Б. Вебб змінила свою точку зору й стала підтримувати вимоги суфражисток. Антисуфражистське звернення справило велике враження на громадську думку, і сформувало стійке враження про те, що жінки самі не бажають виборчих прав. Неабияке значення мала й та обставина, що й сама королева Вікторія, приклад якої суфражистки і їх прихильники часто використовували як аргумент на користь здатності жінки управляти державою, була переконаною противницею розширення прав жінок, називаючи питання про жіноче рівноправ'я «божевільним, безсоромним капризом, з усіма витікаючими жахливими наслідками, до яких схильна слабка стать, якщо вона забуває про жіночність й пристойність» [8, с. 132].

Так, з іншого боку, цілком природно, воно викликало і критику, причому не тільки з боку суфражисток, пані-президент Ліги проліска, опублікувала в *Women's Suffrage Journal* лист, в якому висловлювала свою незгоду з антисуфражистським зверненням: «Коли я стала членом Ліги проліска, то зробила це в надії, яку поділяли багато, що якщо ми будемо серйозно працювати для Ліги, нашою нагородою стане право голосу» [13, с. 48].

Наявність опозиції суфражизму в суспільстві досить часто використовувалося видавцями як виправдання для відмови публікації суфражистських матеріалів: «Дорога міс Шарп, я дуже шкодую з приводу ваших суфражистських записок. Якщо ми їх опублікуємо, то у нас будуть проблеми з іншою частиною нашої читацької аудиторії, яка на боці жінок, що виступають проти суфражизму» (лист редактора «Daily Chronicle» Р. Доналда суфражистці Евелін Шарп від 27 листопада 1907 р.) [13].

Отже, робота з усною історією – це збір і записування спогадів, їх зберігання та інтерпретація. Робота з усною історією – це також, міждисциплінарна галузь, в якій тісно співпрацюють історики, соціологи, психологи і педагоги. Записана усна історія – це, по суті, розгорнута автобіографія. Історики високо оцінили новий метод, в якому в якості «сировини» використовується життєвий досвід людей. Історична наука, на їхню думку, починає набувати «новий вимір». Крім того, інтерв'ю дає можливість виявити і існуючі письмові документи, фотографії сімейного архіву, які іншим шляхом одержати було б неможливо. Усна історія – це ще передача цінної інформації від старшого покоління до молодшого, встановлення комунікації між поколіннями, соціальної спадкоємності тощо.

Жіноча усна історія, у свою чергу, це – величезний ресурс пробудження жіночої соціальної самосвідомості. Суфражистки, які прагнули спонукати жінок говорити про себе, розповідати більше, промовляти пережите, по суті перетворюють усну історію в виховну та навіть маніпуляторську практику. Таким чином, розповідаючи жінкам про свої проблеми, жінки вчаться надавати підтримку одна одній, «жити рішуче» і тим самим творити нову сторінку історії.

Список використаних джерел

1. Бекер Л. Е. Женское избирательное право // Современный обзор IV: 1867. С. 307–316.
2. Грінченко Г. Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти. – Харків: НТМТ, 2012. 304 с.
3. Грінченко Г. Г. Усна історія: Методичні рекомендації з організації дослідження: Для студентів і аспірантів. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007.

4. Грубінко А. Л. Європейська політика Великої Британії у партійно політичному вимірі: консервативні традиції з ліберальним відтінком // Україна-Європа-Світ : міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця: Тернопіль, 2010. Вип. 5, Ч. 1. С. 159–165.
5. Ерофеев Н. А. Очерки по истории Англии 1815– 1917 гг. Москва: Издательство ИМО, 1959. 263 с.
6. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади // Україна модерна – Число 11/ 2007. С. 7–20.
7. Мижув П. Г. Женский вопрос и женское движение // Образование: Санкт-Петербург, 1906. №12. С.12.
8. Миробич Н. Женское движение в Европе и Америке. Москва, 1907. 187 с.
9. Середа В., Малес Л. Усна історія як метод і методологія: деякі проблеми створення та інтерпретації усної історичних джерел // Україна модерна – Число 11/ 2007. С. 159–165.
10. Феррейра Мораес де Марієта. Інституціоналізація та розвиток усної історії: 10 років Міжнародній асоціації усної історії // Схід/Захід: Іст.-культ. зб. – Вип. 11–12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред.: В. Кравченка, Г. Грінченко. – Харків : ТОВ «НТМТ», 2008. С. 25–41.
11. Школьников И. А., Шнырова О. В. Суфражизм и политические партии в Великобритании в середине XIX – начале XX века: опыт взаимодействия // Гендерная реконструкция политических систем: Санкт-Петербург, 2004. С. 87.
12. Школьников И. А. Суфражистки и лейбористы: опыт взаимодействия // Российские женщины и европейская культура. / Материалы V конференции, посвященной теории и истории женского движения / Сост. и отв. ред. Г. А. Тишкин: Санкт-Петербургское философское общество, Санкт-Петербург, 2001. С.169–172.
13. Шнырова О. В. Борьба женщин за политические права в Великобритании. Суфражизм // Социально-правовой статус женщины в исторической ретроспективе. Материалы международной научной конференции. Иваново, 2002. С. 48.
14. Шутова О. М. Устная и гендерная история в свете антропологизации историографии // Женщины в истории: возможность быть увиденными. Сб. науч. ст. / под ред. И. Чикаловой., Минск : БГПУ, 2001. С. 55–74.
15. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. Київ : Наук. світ, 2003. 227 с.

УДК 902.03

Роль писемних, топонімічних та археологічних джерел у локалізації меж Болохівської землі XII–XIII ст.

О. А. Бакалець (м. Глухів, Черкаська обл.)

Автор статті на основі письмових, топонімічних та археологічних джерел робить спробу локалізувати межі історичної давньоруської Болохівської землі, ввести до наукового обігу нові артефакти з військового озброєння та спорядження, прикрас, виявлених поблизу укріплених городищ Барського району Вінницької області та Хмельницького і Красилівського районів Хмельницької області на початку XXI ст., аналізує джерела патронімічного характеру.

The author of the article tries to localize the boundaries of the historical ancient Russian Bolokhiv land on the basis of written, toponymic and archeological sources. He is trying to invest in the scientific department new artifacts from military weapons and equipment, jewelry found near the fortified cities of Bar district of Vinnytsia region and Khmelnytsky and Krasyliv districts of Khmelnytsky region in the early 21st century. The author analyzes the sources of patronymic nature.

Ключові слова: Болохівська земля, Терешівці, Іванівці, Красилів, Межибоже, Божський, Губин, «татарські люди», городище, ономастика, ойконімія.

Key words: Bolokhiv land, Tereshivtsi, Ivanivtsi, Krasyliv, Mezhybozhe, Gubyn, «Tatar people», settlement, onomastics, oikonomy.

Важливу роль у вивченні регіональної історії того чи іншого періоду відіграють літописні, письмові, археологічні, топографічні і топонімічні джерела. Дослідження їх у комплексі дає можливість

найбільш об'єктивно відтворити особливості політичного, економічного, військового, соціального, культурного та сакрального розвитку того чи іншого регіону, держави, народності чи нації. Такому регіону, який у історичній літературі відомий як «Болохівська земля XII–XIII ст.», автор, який є сам вихідцем із цієї землі (с. Терешівці Хмельницького р-ну Хмельницької області), присвятив дану розвідку.

На сьогоднішній день в межах Болохівської землі періоду XII–XIII ст. дослідниками зафіксовано і описано 27 городищ, 51 селище та 23 могильники. У Послуччі досліджено 23 гради, на Південному Бузі та на його притоках – 20, в Погорині – 10 [9, с. 314]. Але десятки укріплених городищ та поселень цієї землі залишаються поза увагою археологів, музеєзнавців, істориків, зброєзнавців.

Системні наукові дослідження літописних градусів, городищ, поселень, могильників, матеріальних пам'яток Болохівської землі XII – середини XIII ст. в кінці XX – на початку XXI ст. здійснили подільські історики, археологи, працівники музеїв: І. Винокур [5; 6; 7], М. Котляр [8; 15], С. Трубчанінов [14], В. Якубовський [1; 22; 23; 24; 25; 26; 27], А. Шабаліна [21], С. Демидко [10], С. Єсюнін [4], О. Погорілець, Ю. Толкачов, І. Заїтова [20], В. Глимбоцький [10], А. Гуцал [11], Р. Михайлова [19], Г. Осетрова [17], А. Демешук [13], М. Потупчик, О. Мазур [16], Ю. Гжимайло [9], О. Бакалець [2; 3] та інші, які розширили наукові знання про локалізацію досліджуваного регіону, про риси господарства, соціальну структуру населення, види озброєння, ремесла, ковальське, гончарне, ювелірне мистецтво, оборонні комплекси болохівців, про політичну історію, економічні, династичні зв'язки болохівських бояр і князів-олігархів із галицькими, волинськими, київськими та чернігівськими князівськими родами.

Значним обсягом робіт, які у своїй основі – оригінальні, в науку введено великий масив джерел з історії середньовічного Губина. Джерела та матеріали розкопок знайшли відображення в індивідуальній монографії В. І. Якубовського «Скарби Болохівської землі» (2001, 2003 р.) [23] та у колективній монографії «Літописний Губин XII–XIII ст. Болохівська земля» (2004 р.), авторами якої є І. Винокур, О. Журко, В. Мегей, В. Якубовський. Остання розробка присвячена археологічному вивченню Губина за 1997–2003 рр. [5].

Більшість дослідників сходяться на думці про те, що в середині XII ст. територія Болохівської землі належала до одного з порубіжних князівств Київської землі з центром у м. Божеську (Деражнянський р-н), а в другій половині XII – першій половині XIII ст. була самостійним політичним утворенням, так званою буферною зоною між Київським, Волинським і Галицьким князівствами.

На півдні Болохівської землі в кінці 60-х – початку 70-х років XX ст. проводилися археологічні дослідження давньоруської фортеці в с. Городище Деражнянського району під керівництвом В. Якубовського. Було отримано нові важливі відомості щодо розвитку економіки, культури, вірувань, військової справи, духовного життя місцевого болохівського населення XII–XIII ст. [11, с.70–71]. В результаті археологічних розкопок було виявлено понад 240 артефактів [1]. За іншою версією м. Божський міг знаходитися за декілька кілометрів на південний захід від с. Городища, поблизу сучасного села Божиківці Деражнянського р-ну Хмельницької області [11, с.71.], де збереглися залишки городища.

Хмельницькі археологи С. Демидко, С. Єсюнін, О. Погорілець, які провели обстеження городищ Деражнянського р-ну, як і попередні дослідники вважають, що столицею Болохівської землі могло бути давньоруське місто поблизу с. Городище, яке досліджував В. Якубовський, або давньоруське городище поблизу с. Божиківці Деражнянського р-ну [10, с. 65]. Тобто думки останніх дослідників збігаються.

У путівнику «Хмельницька область» (2010 р.) про Болохівську землю зазначено: «Вагоме значення в давньоруську добу мали землі, які лежали між верхів'ями Случі та Горині й охоплювали південно-східну Волинь (сьогоднішні північні землі Хмельницької області) та частину Поділля, відомі в історичній науці під назвою Болохівська земля XII–XIII ст. Назва походить від літописного міста Болохів, яке ще й досить не локалізоване археологами [18, с. 10–11].

Доктор історичних наук М. Котляр у «Енциклопедії з історії України» (2003 р.) дає коротку історичну довідку про Болохівську землю та її розташування: «Перша літописна згадка про місцевість «Болохове» відома з Київського літопису за 1150 р. Названа земля напевно за м. Болохів (Сучасне село Полонського р-ну Хмельницької області). Порубіжними містами Галицько-Волинського князівства у XIII ст. були Микулин та Кам'янець-Волинський (сучасний Полонський р-н). На південь болохівська земля простягалася вздовж р. Бужка, Південного Бугу до Меджибожа, який вперше згадується в Іпатіївському літописі у 1146 р. [15, с. 333].

З Іпатіївського, Київського та Галицько-Волинського літописів нам відомо, що найбільшими укріпленими городищами-містами болохівської землі були: Божський (1146 р.), Меджибіж (1146 р.), Микулин (1147 р.), Болохів (1150 р.), Білобережжя (1233 р.), Кудин (1241 р.), Губин (1241 р.), Дядьков (1241 р.), Деревич (1241 р.), Городець (1241 р.), Кобуд (1246 р.) [8, с. 18; 15, с. 333] (Див. дод. карта). У Іпатіївському літописі спочатку згадується сім міст цього об'єднання: Губин, Деревич, Кобудь, Кудин,

Божський, Городець, Рядьков. З них сьогодні є найбільш дослідженими експедиціями на чолі з І. Винарем та Якубовським місто Губин (с. Губин Старокостянтинівського р-ну) і частково Божський (с. Городище Деражнянського р-ну) на Хмельниччині [18, с. 11].

Матеріали проведених археологічних досліджень показали, що Болохівська земля являла собою економічно і культурно розвинутий і густо населений регіон з численними укріпленими городищами і містами, які займали площу від 0,3 до 5 га. За свідченнями І. Винокура Губинське городище, яке згадується в літописі під 1241 р., мало площу 4,6 га, Теліжинське – 3,5 га, Любарське – 2,86 га, Колодяжинське – 1,8 га, Божеське на р. Згар – 1,3 га, Райковецьке – 1,25 га [7, с. 48].

Згідно з картою Галицької, Київської та Болохівської земель XII–XIII ст., складеної І. Винокуром і С. Трубочаніновим, територія Болохівщини простягалася на півночі від початків річок Хомори, Горині, Случі, із заходу вздовж верхів'їв р. Південний Буг та її приток Бужка, Ікви, Вовк (в центрі), Згар (на півдні) та р. Сливоди – на сході. Тобто це північна, північно-східна частини сучасної Хмельницької області (переважно території сучасних Полонського, Шепетівського, Ізяславського, Старокостянтинівського, Волочиського, Білогірського, Красилівського, Хмельницького, Летичівського, Старосинявського, Деражнянського районів, частина Літинського району Вінницької області).

Аналіз нових археологічних і топонімічних джерел з городищ та поселень Хмельницького, Деражнянського, Красилівського та Барського районів (артефакти зберігаються у фондах Барського та Деражнянського районних історичних музеїв, Народному історичному музеї м. Красилова, Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї, історико-культурному заповіднику «Меджибіж» та у приватних колекціях), дають підстави дещо розширити ареал Болохівської землі на південний схід до р. Рів (північно-західна частина Барського та північно-західна частина Жмеринського районів Вінницької області), а складена нами таблиця із 192 населених пунктів досліджуваного регіону, назви яких закінчуються на -ці, приводить нас до нових висновків [17, с. 2]. Перше місце за кількістю населених пунктів Поділля з таким закінченням належить Хмельницькому району – 40, друге – Красилівському – 18, третє – Деражнянському – 17, четверте – Волочиському – 16, п'яте – Летичівському – 15, шосте – Старосинявському – 13, сьоме – Ізяславському – 12, восьме – Барському і Старокостянтинівському – по 10, дев'яте – Літинському – 9, десяте – Білогірському – 8; одинадцяте – Жмеринському і Шепетівському – по 6, дванадцяте – Теофіпольському – 5, тринадцяте – Полонському і Хмельницькому районам – по 3 назви. Таким чином, центр Болохівської землі за нашою версією припадає на Хмельницький та Деражнянський райони Хмельниччини, а далі на північ південно-західної Волині і на південний схід від р. Південний Буг та Рів кількість населених пунктів, які закінчуються на -ці зменшується в рази. Отже, на Хмельниччині нами зафіксовані – 164 (85,41%) населених пунктів, назви яких закінчуються на ці, у Вінницькій області – 28 (14, 59%) (Додаток).

Жителів Болохівської землі називали «болохівчани» або «болохівці». В кінці 30-х – на початку 40-х років XIII ст., коли Київська Русь впала під ударами військ хана Батия, болохівчан почали називати «татарськими людьми», тому що вони уклали угоду із Золотою Ордою про сплату податків безпосередньо татарським баскакам, не через галицьких, київських чи волинських князів, через що нажили собі ворога в особі Данила Галицького. Він двічі у 1241 та 1255 рр. організував спустошливі походи на болохівські міста і городища, брав їх приступом, а простих селян та ремісників переселяв до підлегло йому Пониззя та у Галичину. Саме у цьому регіоні протягом XII–XVI ст. виникло багато поселень з назвами патронімічного характеру, утвореними за допомогою формантів-івці Аркадійівці, Русанівці, Митківці, Пархомівці, Терешівці, Давидківці, Бахматівці, Пирогівці, Пашківці, Гнатівці, Коржівці, Дяківці, Комарівці, Сербинівці, Дідківці, Яхнівці, Курилівці, Маньківці, Женишківці, Іванівці, Дашківці, а також на -инц-і: Западінці, Ярмолинці, Лагодинці, Серединці, Вовковинці, Галузинці, Лопатинці, Гуменці, Моломолинці, Орлинці, Стодульці, Скаржниця та інші [7].

Зібрані та проаналізовані по районах розселення назви підводять нас до думки про спільне топонімічне походження цих слів, можливо від давнього племені уличів, які тут проживали у VII–X ст. або від назви населення – «болохівці». У археологічних джерелах Болохівської землі XII–XIII ст., на думку І. Винокура, відчутно простежуються риси літописних слов'янських племен: уличів, волинян, древлян [5]. Але також відомо про впливи на топоніми регіону кельтів, готів, гепітів, антів, пізніше слов'яно-польовців та чорних клобуків.

Справедливо, на нашу думку, хмельницький дослідник С. Демидко визначив, що «Болохівська земля» – це не поодинокі міста (замок) і навіть не їх сукупність. Це мікро- або макрорегіон з інфраструктурою на різних стадіях формування чи розвитку. Її складові для досліджуваного періоду є незмінні: городища (украплені міста, погости, замки), селища, могильники – шляхи сполучення, назви населених пунктів. І шлях до вирішення болохівського питання – дослідження і аналіз всієї сукупності

цих складових. Літописи у довільному трактуванні та «болохівські скарби» – не є достатніми аргументами, слід провести системні археологічні дослідження матеріальних пам'яток та комплексів [10, с. 34].

Питання топоніміки Болохівської землі піднімала Г. Осетрова, яка використала широкий спектр вітчизняних та зарубіжних джерел щодо походження болохівчан та їх топонімів. Вона справедливо підтримує подільських істориків І. Винокура та В. Якубовського, які у своїх працях спростували версії про начебто неслов'янське походження населення Болохівської землі, а саме можливість належності болохівських земель половцям чи волохам. Проте, топоніміка Болохівської землі свідчить, що у ній залишили, особливо у першій половині I тисячоліття, свої сліди не тільки слов'яни, а також кельти, готи, гепіти. Тому на землях Болохівської землі (де інтенсивно розвивалася черняхівська культура у III – на поч. V ст., багато назв слов'янського, кельтського та германського походження. Від основи «болох» на Правобережній Україні утворилося 22 назви селищ, «Волох» – 84. У гідронімі Болохівської землі залишили свої сліди готи, які тут жили у II–IV ст. Наприклад, р. Іква – «дубова річка» [7, с. 22].

Пізніше, тікаючи від золотоординців у XIII–XV ст., селяни та міщани оселялися у важкодоступних місцях (переважно на місцях колишніх слов'янських поселень чи поряд з ними) і утворювали там поселення, які отримували назву від імені чи прізвища власника або першопоселенця. Це, зокрема, назви із суфіксом -івка (Рябіївка, Чепелівка, Соснівка, Проскурівка, Бортівка, Ілляшівка, Писарівка, Стрижавка, Уладівка).

На території Хмельницького, Деражнянського, Красилівського та Летичівського районів Хмельниччини зафіксовані десятки ранньослов'янських городищ та поселень. Значна їх кількість досліджена частково. Найважливішими артефактами виступають залишки укріплень, валів городищ, кераміки X–XIII ст., залізна зброя, наконечники до списів, стріл, кінська зброя, бронзові, срібні, золоті прикраси та інші матеріальні джерела.

У XI–XII ст. на місці сучасного Красилова (перша писемна згадка належить до 1437 р.) поблизу р. Случ в часи Київської Русі знаходилося чимале поселення з укріпленим городищем. Воно розміщувалося на крутому пагорбі, що його в народі називають Лисою горою (урочище Баймаки) – це південно-західна частина сучасного міста Красилова, де розміщене старе православне кладовище [9, с. 8]. Городище та залишки його трьох ліній валів і укріплень розміщене поряд із старовинним колодязем під Лисою горою та невеликої річечки, яка протікає із півдня на північ та впадає у р. Случ. Північна частина городища збереглася до сьогодні, там чітко прослідковуються три лінії оборонних валів і ровів. Висота городища від основи дитинця до низу укріплень із півночі складає близько 15 метрів, із сходу від дитинця (висота від сучасного рівня ґрунту становить близько 3 м) зберігся рів шириною до 6 метрів, інші укріплення не збереглися. Із західного боку Красилівського городища наявні сліди від укріплень та рів. Західна сторона городища захищена стрімким природним схилом. Городище має овальну форму, його довжина становить близько 100 м, ширина – близько 70 м, загальна площа становить близько 7000 м².

На території Красилівського р-ну хмельницькими археологами було відкрито і частково досліджено декілька давньослов'янських городищ: поблизу с. Радісного (за 5 км на схід від м. Красилова), с. Кузьмина (за 8 км на південний схід від райцентру), с. Берегелів (за 20 км на південний схід від райцентру), с. Вереміївки (за 15 км на південь від Красилова). Багато цікавих артефактів із давньоруських поселень X–XIII ст. м. Красилова та району, зберігаються у експозиціях та фондах Народного історичного музею міста.

В кінці XIX ст. на правому березі р. Рів за 0,6 км на схід від м. Бар було виявлене давньоруське поселення X–XII ст., на місці якого в кінці XIV ст. виросло, порубіжне із татарським степом, укріплене місто Подільського князівства – Ров. У середині XII ст. наш край входить до складу Галицької Русі, а із 1199 р. за князя Романа Мстиславовича – до Галицько-Волинського князівства.

На нашу думку, північно-західна частина сучасних земель Барського району входила із середини XII – до середини XIII ст. в склад Болохівської землі, а у 40-х рр. XIII ст. за правління Данила Галицького була насильно (разом із усіма болохівськими землями) приєднана до Галицько-Волинського князівства. Про це свідчать знахідки холодної зброї, кінської зброї, підков, прикрас, залізних виробів на території городищ та старих лісів, які до них прилягають. Частина з них зберігаються в експозиціях, фондах Барського районного історичного музею та у приватних колекціях, вони аналогічні із знахідками з літописних болохівських градів – Межибожа, Губина, Божського) [2, с. 9–11].

На нашу думку, частина сучасного Барського району, яка межує на північному заході із Деражнянським районом Хмельницької області, на півночі – з Літинським Вінницької області (де на думку фахівців знаходилося на місці сучасного с. Дяківці літописний Дядьків) була південно-східним рубежем з Болохівською землею. Поряд із відомим с. Городищем (Божським), Волковинцями, Радівцями

Деражнянського району Хмельниччини знаходяться давні раньослов'янські та давньоруські поселення Барської землі: Комарівці, Іванівці, Васютинці та інші (див. табл.). Про це свідчать як топонімічні назви, залишки укріплених городищ та багато артефактів часу існування Київської Русі та Болохівської землі.

Так, у 2014 р., за 4 км на північний захід від с. Іванівні Барського району, на західній ділянці старого лісу (за 15 км від с. Городище Деражнянського р-ну) виявлене земляне укріплене городище. Із заходу від с. Комарівці на схід, поблизу городища протікає невелика річечка, яка омиває землі сіл Івановець, Попівців і впадає у р. Рів. На північ, за 4 км (за 7 км від м. Бар) від села Іванівці поблизу хутора Шевченка, на місі висотою близько 10 м над рівнем долини, розташоване велике земляне городище періоду Київської Русі XII–XIII ст. Довжина городища близько 200 м, ширина – 60 м. Діаметр дитинця близько 30 м. В його західній частині знаходиться овальна виямка (довжина близько 10 м, ширина близько 8 м, глибина – 3 м). Скоріше всього це місце, де колись стояли дерев'яні кліті (які прогнили і провалилися), у яких ховалося населення і воїни від небезпеки. У центрі виявлено розкоп у глині глибиною 80 см, шириною до 1 м, довжиною до 1,7 м.

З північного боку городища чітко простежуються дві лінії земляних укріплень та рів шириною близько 3 м, глибиною 1,7 м, поблизу якого виявлено розкоп. У 2014–2017 рр. на глибині 30–35 см поблизу і на території самого городища виявлено залізні стремена, рогатина, сулиця, 4 наконечники для стріл різних раньослов'янських типів. Це залізна зброя ближнього та дальнього бою і зброя досліджуваного періоду. Серед цінних знахідок: бойова рогатина – металевий наконечник великого списа з довгим листовидним вістрям і лійковидною втулкою довжиною 34 см. Найбільша ширина вістря становить 4 см, діаметр втулки – 3 см). Рогатина використовувалася слов'янами як наступальна колюча так і оборонна зброя під час бою, яка також використовувалася мисливцями під час полювання на великих звірів.

Серед бойової зброї у болохівчан широкою популярністю користувалися різні види залізних сулиць (дротиків) – металеві зброя, полегшений для метання спис довжиною близько 1–1,5 м. Сулиця виступала в ролі бойової та мисливської зброї русичів. На території Іванівського городища було виявлено оригінальну сулицю – ручний металевий ударний втульчастий наконечник з ромбічновидним (у перерізі) лезом. Довжина сулиці становить 14,5 см, довжина леза – 7 см, ширина втулки – 4,5 см.

Важливу роль у захисті від ворогів та під час полювання мала зброя дальнього бою – це лук і стріли з залізними наконечниками різної форми. У 2014 р. на західному боці Івановецького городища виявлено 4 залізних наконечники для стріл, які сьогодні знаходяться у фондах Барського районного історичного музею [2, с. 8]. Усі ці наконечники належать до чотирьох найпоширеніших типів, які використовували руські воїни у XII–XIII ст.

Серед інших важливих знахідок поблизу Іванівського городища є виявлені у 2017 р. два кінських стропила XII–XIII ст. Ці атрибути кінської зброї були виявлені на глибині 20–30 см від сучасного рівня ґрунту. Стан збереження стропил добрий. Висота першого (рис. 2) становить – 12 см, ширина – 12 см, ширина перекардини для становлення ноги становить близько 5 см. Верхня частина з продовгуватим отвором (2,5 см) досить масивна, тобто розрахована на широке кріплення із сириці для утримання важкого вершника у сідлі. Висота другого типу становить 12 см, ширина – 12 см, ширина дугоподібної перекардини складає 2 см, отвір для кріплення сириці становить 1, 2 см.

У 2018 р. на території західної частини Барського району, майже на кордоні із Деражнянським районом Хмельницької області, на лівому березі р. Рів, на окраїні давнього лісу між селами Козарівка та Хлоп'я, виявлено дві сокири, ножі, підкову, вилку, орієнтовно XII–XIII ст. За типологією В. Якубовського, подібні бойові та господарські сокири XII–XIII ст. були виявлені під час археологічних розкопок на території Болохівських городищ: Губині, Болохові, Городці [25, с. 64].

У 2020 р. за 250–300 м на південь, від описаного Іванівського городища, виявлено ще одне земляне городище цього ж періоду, про що свідчать виявлені артефакти. На городищі (можливо зруйнованому) відсутні чіткі лінії оборони, воно розміщене на високому пагорбі, урвистому із заходу, його довжина становить близько 80, а ширина – 50 м (площа 400 м²). Внизу городища висохла річечка, але колись тут була джерельна вода і навіть невеликий ставок для вирощення риби, купання, про що свідчать залишки земляної греблі. На території городища і на підступах до нього із заходу виявлено бойову залізну косу (розмір 38 x 2,6 см), 9 залізних наконечників для стріл різних давньоруських типів, 3 бронзові пряжки.

Державна православна християнська релігія, церква Київської Русі і Галицько-Волинського князівства вела запеклу боротьбу з усіма проявами язичництва. Але частина болохівчан продовжували поклонятися язичницьким богам і підтримували старі традиції. Про це яскраво свідчать знайдені у с. Городище орнаментовані язичницькими символами наручні браслети, сережки [23, с.141] та Івановецькі пряжки.

Розглядаючи лунниці, браслети, зіркоподібні пряжки, які походять із давньоруських городищ XII–XIII ст., колишнього Болохівського князівства зрозуміло, що християнство проникало в життя тогочасних людей, але язичницькі традиції були ще стійкими.

Таким чином, проаналізувавши літописні, письмові, археологічні і топонімічні джерела щодо Болохівської землі ми можемо зробити наступні висновки. По-перше, аналіз сучасних населених пунктів Поділля дає цікавий аналітичний матеріал, який показує межі кордонів поширення Болохівської землі та походження власних назв населених пунктів.

По-друге, незважаючи на часткові іноземні впливи на назви у Болохівській землі, болохівчани мають переважно слов'янське походження.

По-третє, головними причинами виникнення Болохівської землі були значна віддаленість цього регіону від великих центрів князівств, слабка залежність від столиці Київської Русі в занепад Києва, та генетична залежність болохівських бояр і князів до чернігівських та київських князів.

По-четверте, нові археологічні знахідки розширюють межі Болохівської землі на південний схід до р. Рів і вводять до наукового обігу нові артефакти та городища досліджуваного періоду.

По-п'яте, цілий ряд укріплених городищ Болохівської землі, особливо нововиявлених у Хмельницькому, Красилівському, Барському районах Поділля вимагають систематичних наукових досліджень професійними археологами та працівниками музеїв.

Джерела

1. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник. / Уклад: А. Ф. Гуцал, В. І. Якубовський, І. Р. Михальчишин. Кам'янець-Подільський, 2011. 290 с.
2. Бакалець О. А. Барський районний історичний музей. Путівник. Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2014. 49 с.
3. Бакалець О. А. Село Терешівці Хмельницького району: крізь призму століть (за письмовими та археологічними джерелами) / О. А. Бакалець, Б. О. Бакалець, Ю. О. Бакалець // Матеріали Всеукр. краєзн. конф. «Хмельниччина: історія і сучасність» [Редкол. Л. В. Баженов (голова), С. М. Єсюнін (відп. ред.)]. Хмельницький, 2017. С. 171–179.
4. Болохівська земля / В. Олуйко, Б. Гришук (ідея), С. Єсюнін (підготовка тексту) та ін. Хмельницький: Поліграфіст, 2008. 32 с.: іл.
5. Винокур І. С., Журко О. І., Мегер В. П., Якубовський В. І. Літописний Губин XII–XIII ст. Болохівська земля». Кам'янець-Подільський, 2004. 250 с.
6. Винокур І. С. Літописний Губин в системі Болохівської землі // Давня історія України і суміжних регіонів. Carpathica Carpatika. Вип. 13. Ужгород, 2001. С. 233–235.
7. Винокур І. С. Риси господарства і соціально-політичної історії населення Болохівської землі XII–XIII ст. // Наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. ун-ту Історичні науки. Т. 12. Кам'янець-Подільський, 2004. С. 48–61.
8. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М. Ф. Котляра, координатор видання В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2002. 400 с.
9. Гжимайло Ю. Красилів. Місто над Случе. Тернопіль: Вид. Чарівниця, 2009. 108 с.
10. Глембоцький В. О., Демидко С. Ю. Результати останніх археологічних досліджень на території Деражнянського та Ярмолинецького районів Хмельницької області // Деражнянщина: минуле і сучасне: Матеріали Всеукр. наук.-краєзнав. конф. / Ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С. М. (співголова), Кохановський О. Б. (співголова). Хмельницький : ПП Мельник, 2013. С. 64–69.
11. Гуцал А. Ф. Стародавні фортеці Деражнянського району // Деражнянщина: минуле і сучасне: Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції / Ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Єсенін С. М. (співголова), Кохановський О. Б. (співголова). Хмельницький: ПП Мельник, 2013. С. 70–72.
12. Грушевський М. С. Барське староство. Історичні нариси XV–XVIII ст. Львів, 1996. 625 с.
13. Демещук А. В. Міста Болохівської землі. Київ, 2012. 25 с.
14. Історія Поділля та Південно-Східної Волині / І. С. Винокур, С. В. Трубочанінов. Кам'янець-Подільський, 1993. 112 с.
15. Котляр М. Ф. Болохівська земля / Енциклопедія історії України. В 10-ти томах. Т. 1. К.: Наукова думка, 2003. С. 333–334.
16. Мазур О. Слов'янське городище біля с. Червоне Барського району Вінницької області // Зб. тез III Міжнародної археологічної конференції «Сарматія від Алтаю до Дунаю». Вінниця, 2014. С. 36–38.
17. Осетрова О. Г. Поділля – пензлем іноземців // Прапор Жовтня. 1989. 9 вересня. С. 7.
18. Путівник. Хмельницька область / редкол.: І. Курус (голова) [та ін.]. Київ : Богдана, 2010. 320 с.: іл.

19. Рада Михайлова. З політичного, етно-демографічного та культурно-мистецького життя літописної Болохівщини // Художня культура. Актуальні проблеми. Зб. наук. пр. 2008. Вип. 5. С. 314.
20. Толкачов Ю. І., Заїтова І. І. Оборонні споруди та поховання доби Київської Русі на території Меджибізької фортеці // Наук. вісн. «Меджибіж»: Матеріали Другої наук.-краснав. конф. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / під ред.: О. Погорільця, Л. Баженова. Меджибіж-Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. Ч.1. 423 с.
21. Шабаліна А. В. Оборонні комплекси у системі архітектурних пам'яток Болохівської землі // Наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Історичні науки. Т. 12. Кам'янець-Подільський, 2004. 69–75.
22. Якубовський В. І. Західноєвропейські пам'ятки в матеріалах болохівського городища поблизу м. Шепетівки // Наукові праці Кам'янець-Подільського ДПУ. Історичні науки. Т. 4(6). Кам'янець-Подільський, 2000. С.108–112.
23. Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі: Наукове видання. Кам'янець-Подільський: «МЕДОБОРИ» (ПП Мошак М.І.), 2003. 159 с.
24. Якубовський В. І. Окольний град літописного Губина у контексті археологічних робіт / В. І. Якубовський // Вісн. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Історичні науки / Редкол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2015. Вип. 7: С. 149–160.
25. Якубовський В. І. Про деякі види озброєння із розкопок Болохівських городищ // Наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Історичні науки. Т. 12. Кам'янець-Подільський, 2004. С. 62–69.
26. Якубовський В. І. Давньоруський скарб із с. Городище Хмельницької області // Археологія: Респ. міжвід. зб. Київ, 1975. Вип. 16. С.87–105.
27. Якубовський В. І. Археологічна розвідка басейну р. Бужок на Хмельниччині // Археологія. Київ, 1982. Вип. 13. С. 107–109.

Додаток*

**Назви населених пунктів Поділля XII–XVI ст.
Хмельницької та Вінницької областей, які закінчуються на -ці
Всього 192 населені пункти, з них – по Вінницькій області – 28 (14,59 %),
по Хмельницькій – 164 (85,41 %)**

Хмельницька область

Хмельницький район: Терешівці, Давидківці, Шпиченці, Ходаківці, Пашківці, Лісові Гринівці, Масівці, Моломолинці, Хоминці, Гнатівці, Пархомівці, Райківці, Пирогівці, Бахматівці, Стуфченці, Редвенці, Аркадівці, Іванківці, Малашівці, Скаржинці, Книжківці, Климківці, Кудряшівці, Івашківці, Карпівці, Кудринці, Рижунці, Вищі Вовківці, Нижчі Вовківці, Гелетинці, Лапківці, Олешківці, Немичинці, Мацьківці, Шумівці, Малі Орлинці, Польові Гринівці, Ставчинці, Захарівці, Андрійківці.

Красилівський район: Великі Зозулинці, Западинці, Манівці, Котюряженці, Митинці, Пашутинці, Лагодинці, Воскодавинці, Михайлівці, Ходьківці, Марківці, Орлинці, Доменці, Медці, Росолівці, Яворівці, Якимівці, Малі Зозулинці.

Деражнянський район: Волковинці, Галузинці, Божиківці, Карачаївці, Маникінці, Женишківці, Богданівці, Кариченці, Шийнці, Коржівці, Вагівці, Радівці (Внучківці), Шпиченці, Загінці, Зяньківці, Новосілці, Яськівці.

Волочиський район: Війтівці, Наркевичі, Кривачинці, Петриківці, Дзелінці, Мочулинці, Павликівці, Кокошинці, Пахутинці, Юхимівці, Пеньківці, Вочківці, Бальківці, Ожигівці, Яхнівці, Попівці.

Летичівський район: Іванинці, Грушівці, Гречинці, Головчинці, Требухівці, Волосівці, Шумівці, Марківці, Попівці, Западинці, Суслівці, Копитинці, Паньківці, Новоставці, Лісанівці.

Старосинявський район: Войтовці, Митінці, Рибчинці, Воронинці, Чернятинці, Ставчинці, Заставці, Паплинці, Теліженці, Дашківці, Іванківці, Карпівці, Карпівці.

Ізяславський район: Путринці, Мокіївці, Шекеринці, Сахнівці, Завадинці, Сохужинці, Теліжинці, Закружинці, Щуринці, Білижинці, Білижинці, Васькинці.

Вінницька область

Барський район: Васютинці, Іванівці, Попівці, Кузьминці, Маньківці, Мальчівці, Володіївці, Кошаринці, Грабівці, Мигалівці.

Хмельницька область

Старокостянтинівський район: Немиринці, Дідківці, Яхнівці, Яхнівці, Воронківці, Сахнівці, Пашківці, Попівці, Демківці, Зеленці.

Вінницька область

Літинський район: Багринівці, Винниківці, Микулинці, Почапинці, Дяківці, Дашківці, Іванівці, Чудинівці, Кусиківці.

Хмельницька область

Білогірський район: Кашенці, Шекеринці, Дідківці, Паньківці, Погорільці, Сушинці, Жемелинці, Шимківці, Загірці.

Вінницька область

Жмеринський район: Стодульці, Сербинівці, Рожепинці (Рожепи), Лопатинці, Носківці, Головчинці (Кармелюкове).

Хмельницька область

Шепетівський район: Макіївці, Орлинці, Серединці, Серединці, Онишківці, Марківці, Вербівці.
Теопільський район: Ординці, Великі Зозулинці, Новоставці, Гальчинці, Воронівці.
Полонський район: Кустівці, Онацьківці, Махаринці, Гущинці, Зозулинці, Зіновинці.

* Матеріали в додатку розміщені по чисельності населених пунктів (від найбільшої до найменшої).

**ІНТЕРВ'ЮЕР І НАРАТОР: ДОСВІД ДІАЛОГУ,
РЕЗУЛЬТАТИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

УДК 303.621.32+94(477)"20"(092)

**Інтерв'юер та оповідач:
досвід діалогу з учасниками Революції Гідності**

Т. В. Цимбал (м. Кривий Ріг)

У статті подано спробу осмислення досвіду проведення інтерв'ю з учасниками Революції Гідності, спогади яких були зібрані автором в межах реалізації проекту Українського інституту національної пам'яті «Майдан від першої особи». Доводиться, що у процесі створення усної історичної джерела важливу роль відіграє як оповідач (учасник або свідок подій), так і власне інтерв'юер. Розглянуто особливості проведення інтерв'ю з особами, які мають травматичний досвід. Підкреслено особливе значення усної історичної джерел у міждисциплінарних дослідженнях.

The article presents the experience of conducting interviews with the Revolution of Dignity participants, whose memoirs were collected by the author in the project framework in the Ukrainian Institute of National Memory «Maidan in the first person». It is proved that the narrator (participant or witness of the events) and the interviewer play an important role in the process of creating an oral historical source. The specifics of interviewing people with traumatic experiences were considered. The special importance of oral historical sources in interdisciplinary research is emphasized.

Ключові слова: інтерв'юер, оповідач, усна історія, Майдан, Революція Гідності.

Key words: interviewer, narrator, oral history, Maidan, Revolution of Dignity.

Тема Революції Гідності та російсько-української війни залишається протягом останніх семи років найбільш актуальною та найбільш затребуваною в суспільному просторі України. Фокусування науковців, дослідників на трагічних подіях сучасної української історії є актуальним та водночас ризикованими, адже в даному випадку ми не дотримуємося терміну давності, не можемо бути нейтральними

емоційно, не маємо часу на те, щоб дочекатися суспільного осмислення подій. Реалізуючи усноісторичні проекти, ми записуємо спогади учасників або очевидців подій безпосередньо після події або через невеликий проміжок часу. З одного боку, це дає можливість зафіксувати життєві історії, з яких час ще не стер болісні спогади, ще не встигли сформуватися суспільно-політичні стереотипи сприйняття подій, з іншого – свіжі травми іноді ускладнюють розмову інтерв'юєра та оповідача. Саме певним аспектам взаємодії останніх і присвячено дану статтю.

Нагадаємо, що з метою збереження пам'яті про Майдан, гідного вшанування учасників Революції Гідності, які ризикували своїм життям заради позитивних суспільних змін, створено архів Майдану, основою якого стали спогади учасників та свідків протестних акцій. У свою чергу матеріали архіву увійшли до експозицій Національного музею Революції Гідності. Крім того, сам Майдан, на нашу думку, необхідно перетворити на місце пам'яті, адже «місця пам'яті живуть завдяки відчуттю, що спонтанної пам'яті немає, а значить необхідно створювати» та охороняти спеціальні центри пам'яті, «бастіони пам'яті» [4, с. 26]. Тим більше, що, за М. Фуко, минуле постійно змінює форму в дискурсі сучасного, реальність же минулого зберігається в артефактах його репрезентації [5].

Для досягнення цієї мети Український інститут національної пам'яті у березні 2014 р. започаткував проект «Майдан від першої особи». У рамках проекту збиралися спогади свідків та активістів Майдану з різних регіонів України. Аудіо- та відеоматеріали зберігаються сьогодні в архіві інституту і вже стали джерельною базою для істориків, документалістів, правозахисників і будуть використовуватись у подальшому [1].

3 квітня 2015 р. УІНП розгорнув реалізацію проекту в регіонах. Для фіксації спогадів учасників Майдану у найбільших містах України були створені робочі групи, до складу яких увійшли місцеві науковці, студенти, громадські активісти. Так у Кривому Розі протягом 2015-2016 рр. нами записано 65 інтерв'ю, з яких 48 на радіо, 17 на телебаченні, 5 з них увійшли до першої частини збірки «Майдан від першої особи. Регіональний вимір» [3]. Матеріали заархівовані і можуть використовуватись у меморіальних заходах, просвітницькій діяльності, наукових дослідженнях та історичній документалістиці.

Вважаю необхідним підкреслити, що метод усної історії збирає разом спеціалістів різних наукових галузей: соціологів, антропологів, філософів, психологів, журналістів, що не є спеціалістами власне з усної історії. Але тим не менше ми використовуємо метод усної історії і самі усні історії у своїх наукових розвідках. Тобто сам метод усної історії акцентує не тільки взаємозв'язок різних галузей власне історичної науки, але й зв'язок історії з іншими науками.

Якщо виходити з того, що усна історія – це більше, ніж просто опитування учасників або свідків подій, це скоріше зміна фокусу уваги дослідників, що дозволяє зробити досвід суб'єкта предметом історіографії, передати через суб'єктивність певні культурні, життєві форми, то полідисциплінарність дослідження усноісторичних джерел стає безсумнівною.

У процесі спілкування з учасниками Майдану, запису їхніх свідчень у нас виникла ціла низка питань, серед яких і проблема співвідношення колективної та індивідуальної пам'яті, і проблема поєднання буденності, повсякденності й героїчного начала на Майдані, проблема усвідомлення суб'єктом героїчної дії власне її сутності, усвідомлення граничності ситуації, її ризиків та небезпеки, а також проблема визначення ролей як оповідача (учасника або свідка подій), так і власне інтерв'юєра у створенні усноісторичного джерела, та особливостей проведення інтерв'ю з особами, які мають травматичний досвід. Саме останнім і присвячене наше дослідження, провідними методами якого є біографічне інтерв'ю та метод усної історії, а також філософська рефлексія, що дозволяє виявити найбільш глибокі, сутнісні характеристики предмету наукової розвідки, досягнути його не поверхово, а на рівні розуміння. Крім того, використовувалась інтервальна методологія, що доповнена методом демінзонального аналізу, задля отримання цілісного результату дослідження, об'єднання намагання зрозуміти суть історичних подій, проаналізувати факти і відслідкувати образ подій в пам'яті безпосередніх учасників.

У процесі проведення інтерв'ю (і пізніше – у процесі аналізу отриманих матеріалів) важливим для нас було розуміння своєї ролі як особи фактично залученої у процес створення усноісторичного джерела, адже ми можемо свідомо або підсвідомо впливати на оповідача, а також визначення ролі останнього. Як правило, оповідачами були учасники (герої) подій або свідки. Але одна людина могла поєднувати декілька ролей: окрім названих, виступала і як носій та транслятор інформації, і як співавтор або, маючи належну освіту і рівень знань, як історик-інтерпретатор.

Проведення інтерв'ю ускладнювалися тим, що практично всі оповідачі мали травматичний досвід участі у Революції Гідності (розгін, побиття, допити у міліції тощо), а це змінює природу пам'яті, робить спогади виразними, неконтрольованими або навпаки витісняє їх. Західні дослідники підкреслюють, що особи, які пережили травматичні події схильні доповнювати свої історії домислами, сим-

волами тощо [7]. З іншого боку, є й ті, хто взагалі не хоче говорити про події, що викликають болісні спогади. І у нашому досвіді є такі випадки: декілька учасників Криворізького Майдану відмовилися від інтерв'ю.

У процесі проведення інтерв'ю з оповідачами, що мають безпосередній травматичний досвід, було виявлено такі проблемні аспекти:

- по-перше, проблема вербалізації травматичного досвіду, коли людина не може говорити про події, або не хоче згадувати їх;

- по-друге, проблема характерна для регіональних майданів – схожість досвіду інтерв'юера та оповідача (тобто, коли інтерв'юера знають як учасника місцевого Майдану, оповідачі обирають дві протилежні лінії: одні певним чином ніякують, бояться щось переплутати або свідомо чи несвідомо переоцінити свій внесок у розгортання подій, а інші навпаки – шукають підтримку своїх спогадів у інтерв'юера);

- по-третє, проблема вибору між індивідуальною та колективною пам'яттю, тобто оповідач вирішував, передавати особистий досвід чи переповісти певні узагальнені думки. Іноді це відбувалось підсвідомо. Власне тому, що людині важко озвучити, проговорити власний травматичний досвід, в її розповіді особистий досвід може витіснитися публічним дискурсом. У даному випадку інтерв'юер одночасно повинен був поєднувати образ офіційної академічної інституції, і роль зацікавленого слухача у приватній розмові, намагаючись за допомогою особистісних запитань вийти на екзистенційний рівень. У нашому випадку ситуація ускладнювалася тим, що записи проводилися на криворізькому радіо в присутності звукорежисерів, тому атмосферу приватної розмови, затишку було дуже важко створити.

Також проблема діалогу з учасниками Революції Гідності (а це відбувалося у 2015-2016 роках) полягала в тому, що частина оповідачів стали учасниками бойових дій і тема російсько-української війни була для них більш актуальною, ніж події зими 2013-2014 рр. У своїх розповідях вони повсякчас переходили на тему війни, яка певним чином віддаляла тему революційних подій. З одного боку, участь у Революції Гідності, а пізніше у бойових діях дозволили глибше зрозуміти сутність подій, доповнити офіційну інформацію про події особистими спостереженнями та міркуваннями учасників. З іншого боку, у частини учасників проекту вже з'явилось розчарування результатами революції. Події, що відбулися під час Революції Гідності, вже сприймалися частиною людей не як певне волевиявлення, а як одна з причин російської агресії на Сході України та анексії Криму.

Важливим, з нашої точки зору, є і такий аспект аналізу усних історій учасників Майдану, що пов'язаний з певними гендерними відмінностями у спогадах. Так жінки під час інтерв'ю більше зосереджені на емоціях, стосунках, деталях повсякденного життя. В жіночих спогадах більше оціночних суджень, інформації про переживання та психологічний клімат, психологічний стан. Чоловіки ж більше зосереджені на конкретних фактах, подіях, ролі організацій та інституцій у розгортанні подій.

Однак більше простежуються індивідуальні особливості усних історій, незалежно від гендерної приналежності: різна міра насиченості розповіді гендерними концептами, складними лексичними і синтаксичними конструкціями, різна міра міфотворчої складової, різна презентація в розповіді Я оповідача тощо.

Необхідно підкреслити, що фактично всі наші оповідачі були вдячні інтерв'юерам за те, що їх досвід потрібен, що науковців цікавить їхня думка, що вони не забуді. Особливо тішились, коли чули що опитування проводиться під егідою Українського інституту національної пам'яті, адже, на їхню думку, це свідчило про державний інтерес до подій зими 2013-2014 рр..

У своїй роботі з оповідачами ми намагалися забезпечити таку атмосферу інтерв'ю, такий процес збору свідчень про події Революції Гідності, що може бути інтерпретований і як певна терапевтична робота з учасниками, і як політична дія. Важливим було не допустити повторної травматизації, а навпаки – сприяти зціленню. Але одночасно й отримати насичені свідчення, які можуть бути використані для вирішення більш широких дослідницьких завдань.

Під час проведення записів розмови поставало й завдання збереження інтерв'юером нейтральної позиції, адже він повинен залишатися емоційно врівноваженим. Проте це було також проблематично, враховуючи власний досвід науковців у регіонах, адже практично всі вони були учасниками місцевих Майданів.

Підкреслюючи полідисциплінарне значення усної історичної джерел, зауважу: для мене особисто (як для дослідниці, що працює в царині соціальної та екзистенційної філософії) в розмові з оповідачем було дуже важливо зрозуміти, яким чином людина знайшла в собі потенціал, щоб відгукнутися на революційні події, які цінності та особисті характеристики дозволили здійснити ті чи інші вчинки, які особисті якості допомогли долати труднощі. По суті Революція Гідності – це гранична ситуація

в житті людини, особливий доленосний момент, період локальної антропологічної катастрофи, коли буття вже не є грою, коли «дихає ґрунт і доля» [6, с.191]. І мене цікавило, як людина пережила її, який екзистенційний досвід здобула. Тобто важливим було не просто реконструювати події на основі свідчень оповідачів, а зрозуміти звідки певні надії, сподівання та цінності прийшли в їхнє життя, зрозуміти значення подій для самої людини, мотиви дій та розуміння їх наслідків, іншими словами – зрозуміти біографічне значення подій.

Серед оповідачів у цьому контексті важко виділити когось одного, але досвід розмови з артистом балету Львом Чорним виокремлюється, тому що сам оповідач не був учасником подій Революції Гідності, але пізніше виконав головну роль у виставі «Повертайся живим», і саме це вплинуло на його сприйняття подій. У виставі, поставленій режисером Д.Тодорюком, розповідається про хлопця, який бере участь у подіях Майдану і замислюється над тим, чому інші люди не прагнуть свободи, а лише бездумно поглинають спотворену інформацію з телепрограм. У виставі акцентовано переживання героя, його почуття до Батьківщини, до людей. Л.Чорний у своїй розповіді підкреслює: «Герой, якого я зіграв, дуже багато пережив. Особливо тяжким було відчуття втрати, пов'язане із загиблими на Майдані. Жити з цим – неймовірно навантаження. ...Зігравши цю роль, я ніби пережив ті події... і дещо усвідомив, щось для себе відкрив... Зрештою я зрозумів, чого народ прагне – кращого життя для себе, звичайного і справедливого. Люди хочуть жити вільно! Я почав поважати цих людей і повністю їх підтримую» [2, с. 212–213]. Під час Майдану Лев дотримувався нейтральної позиції, не розумів, на який бік стати, бо не міг осягнути сутність подій, але виконання ролі учасника революції дозволило йому заглибитися у вир Майдану, поставити собі нові запитання, визначитися з ціннісними орієнтирами у своєму житті: «Від свого героя я взяв би таку якість, як готовність до боротьби – не лише з байдужістю людей, а насамперед із самим собою, зі своїми негативними рисами. ...Особисто для мене любов до свого народу полягає в тому, що я як професіонал віддаю йому себе, танцюючи на сцені, ділячись своєю творчістю» [2, с. 212–213]. Саме виконання ролі у спектаклі стало для Л. Чорного тією «граничною ситуацією», яка веде до глибоких світоглядних змін, до вибору «екзистенційної стратегії» (Ф. Лазарев) буття, а інтерв'ю надало можливість оповідачу вербалізувати та детальніше проаналізувати ці зміни.

Отже, усні історії дозволяють зазирнути у галузь, недоступну іншим методам, почути голос безпосередніх учасників подій, а не спостерігачів. І хоча усна історія не має на меті реконструювати події на основі свідчень, проте останні дозволяють скорегувати існуючі документи, архівні матеріали, а це сприяє досягненню більш значних фундаментальних результатів. Усні історії фактично перетворюють об'єкт дослідження в суб'єктів, а суб'єктивність і досвід суб'єктів – у предмет історіографії, дозволяючи створити більш яскраву історію подій (звичайно не завжди більш достовірну). Тим не менше суб'єктивність усної історичної джерел може бути врівноважена порівняльними дослідженнями.

У перспективі, вважаю було б дуже цікаво повторно записати інтерв'ю з учасниками проекту «Майдан від першої особи» за кілька років та відслідкувати, які зміни в інтерпретації подій за цей час відбулися. У якості міждисциплінарних перспективними, з нашої точки зору, можуть бути й дослідження мовних портретів учасників Революції Гідності (як у філософському, так і лінгвістичному, соціологічному та психологічному аспектах), гендерні та культурологічні дослідження, а також дослідження мови тіла оповідачів (за умови збереження відеозапису) тощо. Архіви усної історичної студії розкривають найширші можливості для проведення полідисциплінарних досліджень у майбутньому.

Бібліографія

1. Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності. – Київ : К.І.С., 2015. – 320 с.
2. Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах. – Вип. 2. – Київ : К.І.С., 2016. – 304 с.
3. Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип.3. : у 2 ч. Ч 1. АР Крим – Луганська область. – Київ : К.І.С., 2017. – 416 с.
4. Нора П. Проблематика мест памяти, [в:] Франция – память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пуимеж, М. Винок. – Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 1999. – 328 с.
5. Фуко М. Археология знания. – Киев : Ника-центр, 1996. – 208 с.
6. Ясперс К. Философская автобиография / К. Ясперс // Западная философия. Итоги тысячелетия. – Екатеринбург : Деловая книга; Бишкек : Одиссея, 1997. – 656 с. – С. 15–152.
7. Trauma and Life Stories: International Perspective / Ed. By K. L. Rogers, S. Leydesdorf and G. Dawson. London, 1999.

Народний переказ «Мати Божа рятує єврейську дівчину з гетто»: ідейно-смісловий і художній аналіз

Є. А. Луньо (м. Львів, Україна)

У статті на основі ідейно-сміслового та художнього аналізу народного переказу «Мати Божа рятує єврейську дівчину з гетто» простежено, як українська народно-оповідна традиція відображає й осмислює спроби єврейського населення врятувати своє життя під час Голокосту. Автор констатує, що українці дуже зворушливо переживали трагічну долю своїх співгромадян євреїв. Вони розуміли, що подібне трактування з боку нацистів незабаром може чекати і на них. Українці з жалем сприймали численні марні спроби євреїв врятуватись через охрещення. Вони також почували певний комплекс провини, що в страху за власне життя були безсилі допомогти нещасним євреям врятуватись. Приклад чуда Матері Божої для спасіння єврейської дівчини служить для людей зразком Божої сили і волі у шануванні й порятунку людського життя незалежно від соціально-культурної, етнічної чи расової приналежності особи.

In the article, based on the ideological, semantic and artistic analysis of the folk tale «The Mother of God saves a Jewish girl from the ghetto», it is traced how the Ukrainian folk-narrative tradition reflects and comprehends the attempts of the Jewish population to save their lives during the Holocaust. The author states that Ukrainians were very moved by the tragic fate of their fellow citizens of the Jews. They understood that a similar interpretation by the Nazis could soon await them. Ukrainians regretted the many unsuccessful attempts of Jews to save oneself through baptism. They also felt a certain sense of guilt that, for fear of their own lives, they were powerless to help the unfortunate Jews escape. The example of the miracle of the Mother of God for the salvation of the Jewish girl serves as an example for people of God's strength and will in honoring and saving human life, regardless of a person's socio-cultural, ethnic or racial affiliation.

Ключові слова: Народно-оповідна традиція, Голокост, охрещування євреїв, священник Омелян Ковч, чудо Матері Божої, втеча з гетто.

Key words: Folk-narrative tradition, Holocaust, baptism of Jews, priest Omelyan Kovch, miracle of the Mother of God, escape from the ghetto.

Усна історія – окрема галузь історичної науки. Та разом з тим її об'єкт – усна розповідь – є також об'єктом фольклористики, а саме дослідників народно-оповідної традиції. Правда, історики й фольклористи різняться методикою фіксації та аналізу джерельного матеріалу. На нашу думку, стисло кажучи, якщо для істориків усний текст – сукупність реальних історичних фактів, а коли цей факт не співвідноситься з дійсністю, то трактується як фальсифікат. Тим часом для нас, фольклористів, усна розповідь – це ідейно-художній твір з його образним, у тому числі й із залученням творчого прийому художнього вимислу, відображення й осмислення реальної дійсності.

І так, коли все частіше застосовується інтегрування дослідницьких методів різних наук, для фольклористів цікавими й корисними є усноісторичні студії. Думаємо, для істориків також буде цікаво ознайомитися з фольклористичним аналізом текстів народно-оповідної традиції. Отож пропонуємо ідейно-смісловий і художній аналіз народного переказу «Мати Божа рятує єврейську дівчину з гетто».

Слід зазначити, що українські фольклористи, на відміну від істориків, поки що, на жаль, не так активно досліджують тематику Голокосту на теренах України. Автор цієї статті, наскільки відомо – один з небагатьох фольклористів, якщо не сказати, поки що один, хто цілеспрямовано цим займається й уже має кілька публікацій про євреїв, у тому числі й періоду нацистської окупації [10, 11, 12, 13].

У пропонованій статті маємо мету розглянути, як українська народно-оповідна традиція змальовує й осмислює намагання євреїв врятуватись під час Голокосту. При цьому застосовуватимемо передовсім метод герменевтики, що його визначають як мистецтво розуміння текстуального дискурсу [9, с. 89], а також окреслюють як коментування та інтерпретацію мистецького твору шляхом розумово-аналітичного й інтуїтивного осягнення його художнього смислу [2, с. 432].

Перш ніж приступити до безпосереднього аналізу обраного твору вважаємо за доцільне спочатку повністю подати його текст. І робиться це з кількох причин. Найперше для полегшеного й виразнішого сприйняття читачами представленого нами аналізу. По-друге, дослідження твору закономірно містить значний відбиток суб'єктивності у нашому способі його бачення й осмислення. Ото ж таким чином даємо можливість іншим читачам-дослідникам через цілісне сприйняття тексту виразити свою власну точку зору на його ідейно-сміслову навантаженість. При цьому навіть вступити з нами в дискусію, щось

доповнити чи заперечити. Й на кінець хочемо надати усім можливість сприймати фольклорний твір як оригінальне художньо-мистецьке явище не лише на вербальному логічно-смысловому, але й на почуттєвому, психоемоційному рівні.

Хочемо зазначити ще дуже важливий факт щодо автентичної форми наших фольклорних джерел. До часу московсько-комуністичної окупації Західної України у 1939 р. тут не знали слова «єврей», а лише слово «жид». Воно було поширене як у західноукраїнському варіанті літературної мови, так і у простонародній мові. Це звичайний етнізм з нейтральною конотацією, без жодних зневажливо-образливих смислів. І ніхто з тодішніх місцевих євреїв, наскільки говорять наші матеріали, не вважав цього слова для себе образливим. До речі, у польській мові воно і сьогодні є загально поширеним літературним словом. Як образливе і зневажливе, слово «жид» було поширеним у Російській імперії, де широко застосовувалося в риторичі тогочасної шовіністичної політики, особливо у колах чорносотенців. З такою негативною семантикою його принесли до нас московсько-комуністичні окупанти. Приїжджі з Радянського Союзу євреї вважали його образливим. Ми глибоко шануємо почуття євреїв і не маю найменшого наміру їх образити, але фактичний матеріал, як це вимагають наукові правила, цитуємо у його автентичній формі. Сподіваюсь, читачі нас розуміють.

Для глибшого розуміння ідейно-смыслового наповнення аналізованого переказу вважаємо за доречне також представити своєрідну специфіку конкретної його фіксації. Ото ж ми записували розповідь з пережитого і побаченого за усе тривале вісімдесятивосьмилітнє життя чоловіка оповідачки. Зазвичай згідно своєї, виробленої на основі тривалої практики, методики фіксації оповідної традиції, намагаємося уникати присутності на сеансі сторонніх осіб, працюємо лише з нашим респондентом – оповідачем.

Пов'язано це з тим, що ці так би мовити «сторонні» персони, на наше переконання, в загальному дещо деструктивно впливають на процес сеансу фіксації. Адже при цьому порушується відповідна психоемоційна атмосфера довіри і всецілої зосередженості одне на одного між оповідачем і нами – слухачем і фіксатором. Така особа також може сковувати оповідача, перешкоджаючи йому налаштуватися на природній плин функціонування його епічної пам'яті, сягання до її глибинних пасивних пластів. Через боязнь критичного, негативного оцінювання цією особою його розповіді як «невдалої», «непотрібної», «небезпечної», «забороненої» та ін., може призвести до «замовчування» багато чого цікавого й іншого. Також оповідач може втягувати сторонніх осіб в оповідний процес з підсвідомою метою відпочити, уточнити щось, природною потребою розширити й урізноманітнити спілкування тощо. При цьому монорозповідь трансформуватиметься у полірозповідь, а це внаслідок не стає арифметичним поєднанням менших розповідей в одну велику, а деформує її ідейно-смыслову наповнення й структурно-композиційне вираження. А наше завдання – фіксування монорозповіді.

Тут ми звернули увагу лише на основні причини негативного впливу присутності сторонніх осіб на очікувану нами якість оповідного матеріалу, передовсім його якомога більшої природності, автентичності. З досвіду зазначаємо, що їх є значно більше, при цьому трапляються й позитивні прояви. Та тут не ставимо за мету їх розглядати, оскільки для всіх їх повнішого відображення й осмислення потрібна окрема публікація.

Ото ж я попросив дружину оповідача дозволити мені попрацювати з її чоловіком лише наодинці, на що вона з розумінням погодилась. Оскільки чоловік оповідачки був чисто сліпим, то його дружина – наша оповідачка час від часу заглядала до нас в кімнату, чи не потрібна чоловікові якась допомога, чи нам зручно. То при цьому закономірно стала проявляти природній інтерес до розповіді чоловіка. Тим більше, що ця розповідь має бути опублікованою в одному з наступних томів мого вже відомого для неї проєкту фольклорних польових досліджень «Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців». Далі вона залишилась у кімнаті. Спочатку спокійно слухала розповідь чоловіка, а трохи згодом і собі стала підсвідомо вклинюватись у процес – починати власні розповіді на ту чи іншу тематику.

Тут закономірно спрацював притаманний кожній людині, особливо старшій, інстинкт оповідача. Адже оповідна традиція – це не просто, як може видатися на перший погляд, приємне проведення часу, розвага, хоча й гедоністична складова у ній присутня, проте вона не є домінантною. Основну сутність оповідної традиції становить її суспільна значимість як цінного досвіду фізичного, матеріального, духовного, морального виживання й подальшого розвитку. При чому від найвужчого – особи, сім'ї, роду, й до найширшого – громади, народу, нації, країни рівні. І важливо, досвіду як позитивного (роби так, і буде добре), і негативного (так не роби, бо пропадеш, загинеш).

Я проявив зацікавлення до розповідей жінки, пообіцяв усіх їх записати, але лише після того, як завершу фіксацію оповідного репертуару її чоловіка. Вона погодилась, залишилась з нами в кімнаті, слухала розповіді чоловіка й з нетерпінням чекала своєї черги розповідати. При цьому їй йшлося не тільки бути причетною до оповідного процесу як важливого суспільного досвіду. Можливо, навіть

більш вагомим для неї було взяти участь у процесі творення книжки, в якій вона – звичайна жінка-пенсіонерка, буде безпосередньою авторкою. Для неї це надзвичайно значимий прояв її особистісного самовираження. Бо ж усвідомлює причетність до того потужного модерного цивілізаційного чинника, яким на сьогодні, попри потужну експансію електронних засобів інформації, все ще залишається книга з її теж традиційним культом культурно-духовного явища.

Для себе внутрішньо ми вже не заперечували її присутності. В одному випадку в методичному плані це навіть було позитивно. Відзначивши її оповідний дар, і що ще важливо – бажання розповідати, зрозуміли, що жінка, будучи поки що пасивним учасником оповідного процесу, при цьому через асоціативні зв'язки сформує свій власний оповідний репертуар. Тим паче, що вони з чоловіком походили з різних місцевостей, отож розповіді їхні індивідуальні й оригінальні. А ще за час очікування жінка адаптується до процесу фіксації, налаштується на високого рівня психоемоційний контакт з нами.

Робимо ідейно-смісловий та художній аналіз народно-оповідного процесу з його усталеними прийомами з представлення й осмислення реальної дійсності: конкретних подій і фактів, побудови композиції, сюжету і тематичного наповнення розповіді. При цьому важливо зазначити, що ці традиційні чинники генезису й динаміки форматування розповіді часто спричинюють до розходження, а радше нехтування правдою історичною заради правди художньої з її вагомою складовою – художнім вимислом, мистецькою образністю. І це органічно впливає із природи народно-оповідної традиції як мистецько-художнього явища.

Аналіз процесу фіксації оповідного репертуару показав нам, що цей процес, попри те, що в кожному конкретному випадку позначений індивідуальністю прояву, має свої певні складові компоненти й динамічні моменти. І це також говорить нам, що генезис і функціональна динаміка оповідної традиції не є цілком довільні чи тим більше хаотичні, а виводяться із певних причинно-наслідкових закономірностей. Визначивши ці останні й аналітично ними оперуючи, можемо в кожному конкретному випадку привідкрити певні «таємниці» – елементи, структуру, динаміку й функціонування тієї чи іншої народної розповіді.

Стосовно досліджуваного переказу, то на цій основі можемо визначити певну закономірність тематичного наповнення зафіксованого епічного репертуару оповідачки. Вона почула розповідь чоловіка, як він на власні очі бачив розстріл великої кількості євреїв, з яких лише один через втечу чудом врятувався. І саме це шляхом асоціативних співставлень закономірно актуалізувало в її пам'яті власні епічні картини Голокосту.

Примітно, що саме цю єврейську тематику жінка запропонувала нам найперше, і вже опісля пішли розповіді про арешт емебистами і загибель в ув'язненні її старшої сестри, а також про інші події з повстанських часів. А це серед іншого означає, що тематичний пласт Голокосту в репертуарній палітрі оповідної традиції Галичини і на поч. ХХІ ст. посідає доволі питоме й функціонально активне місце. Його не змогли не те що витіснити, а й затінити оповідні пласти, пов'язані з наступними в часі суспільно значимими резонансними подіями. Це, зокрема, бойові дії УПА і націоналістичного підпілля, каральні акції радянської репресивної системи, перебування у тюрмах і таборах, депортації в Сибір, колективізація та ін. І причина цього, очевидно, в тому, що тематика Голокосту з одного боку – має надзвичайно потужне психоемоційне наповнення. З іншого боку – особливо гостро ставить основні питання й проблематику людського буття: цінність і крихкість людського життя в екстремальних умовах, моральний вибір у рятуванні чужого життя, апробація людяності перед лицем чужої чи своєї загибелі та ін. Голокост як і інші екстремальні суспільні явища ставить на порядок денний людства осмислення так звані вічні теми, тому його епічні картини у відповідному ідейно-смісловому їх супроводі стійко утримуються в колективній пам'яті суспільства.

І ось нарешті текст, що його ми записали. «За німців жиди вихрещувалися, ну хрестилися. Дуже масово жиди вихрещувалися за німців. Я того не пам'ятаю, ну то так моя мама розказувала, батьки мої розказували. Була повна церква жидів, ну і наші українці то ніби були куми, хресні батьки. Навіть моя мама була за куму комусь там. А моя мама була учителька. Моя мама і тато, і сусіди, тай багато людей з села були так як би хресними. А священник давав імена там Іван, Гаврило, Стефан – там різні такі наші імена.

А в Перемишлянах був той отець Омелян Ковч – то він так само дуже висвячував жидів. Але його чомусь потім німці забрали і його знищили. Чи то наші хтось розказував, чи то я десь читала – вже не пам'ятаю, що то якимось так німці поставили ну тих полонених чи як то там вони називалися, і кожного десятого стріляли. І він пожалів якогось чоловіка і став на його місце. Його не мали застрілити, а він став на місце того чоловіка, то там в тім лагері.

Той Омелян Ковч, то він був колега мого діда священника, маминого тата Антонія Бучка. Дідо відправляв в селі Ладанці Перемишлянського району. А той Омелян Ковч, по-моєму, він був навіть декан. Він був в Перемишлянах. То мама мені всьо розказувала.

Але то висвячування нічого жидам не дало, потім таки тих жидів німці все одно позабирали і понищили. То нічого не допомгло. А мама моя була учителька. І гнали німці жидів ну на якийсь розстріл чи шо, і мама розказувала, шо одна така жидівочка..., учителі стояли на ганку, і одна жидівочка прибігла попрощатися. І казала до тих учителів: «Ну ми вже більше не побачимось». А вона ходила до української школи. Там в селі ходила до української школи. Каже мама: «Така ладна була, молодесенька». Ну але шо – знищили і всьо. Знищили.

А мій тато привів жида, шоби той жид в нас переховувався. А мама каже: «Іван, в нас двоє дітей, як хтось донесе, ну то німці нас всіх постріляють. Всіх постріляють». І той бідний жид десь пішов, я не знаю, де він пішов. Ну я того не пам'ятаю, то вже мама розказувала. Як то там було, я не пам'ятаю про того жида. Ото таке було. Мама за дітей забоялася, і то...

Але я такий знаю випадок. Така була в Перемишлянах, то називали торговиця чи як тото там називали, і там тих жидів тримали. То там таке гето зробили. І там була така молоденька жидівочка, і вона ходила в Перемишлянах до школи. І їй наша дівчина якась подарувала медальйончик Матері Божої. І сказала до неї: «Ти тої жінки не знаєш, але в життю вона тобі може багато допомогти».

Та жидівочка теж була в тім геті і вона розказувала, бо вона потім працювала в райвно, вона була інспектором райвно. Вона навіть приїжджала до нас, то я вже її пам'ятаю, приїжджала на таку інспекцію, то вона навіть в нас ночувала. Бо колись ше так не було автобуса, шоби їхав там автобус. І як вона вже була в тім геті, вона собі згадала, і вона так як би в думках просила Матір Божу, шоби тая їй допомогла. Але там якийсь німець ходив і він якийсь був нервовий. Так ходив, ходив, вона розказувала, шо так він ішов назад, вперед ходив. І тоди до неї каже: «Век!». Вона настрашилася, думала, шо її застрілит. І він її відпустив. Чо він? Чи він її пожалів, чи як, шо він вигнав її з гета.

І вона пішки, є таке село Словіта, то є вже Золочівський район, але то недалеко від нас, так через ліс, і вона пішки, а там був монастир жіночий, і вона пішки втікла до того монастиря. Вона була в тому монастирі, вона там переховувалася. Напевно вихрестили її там в тому монастирі, я так думаю, але я не знаю.

Коли вже прийшла радянська влада – розігнали той монастир. І потім вона, я не знаю як, шо вона працювала в райвно. І вона то мамі розказувала, то я вже пам'ятаю, бо вона в нас ночувала. Я вже була більша, десь в класі четвертому, то я то вже добре пам'ятаю.

І потому вона вже тепер, як там відновили той монастир, вона знов..., вона вже була старушка, і вона вже знов пішла в той монастир. Але вона вже, певно, померла, бо вона десь була така ровесниця, ну може молодша була від мої мами, бо мама з третього року. І вона назад пішла в той монастир.

І по-моєму, то ми їхали в літі до Унева, нас возив Андрій Глей, до Унева ми їхали. Ну мені здається, шо то вона йшла.. Вона йшла з церкви, старушка, з паличкою, в монашім тім... Ну я так чось її запам'ятала. Мені здається, шо то таки вона йшла. Ну але її, певно, вже нема.

Вона казала, шо її Матір Божа врятувала. Вона звернулася, бо та дівчина їй казала: «Коли буде тобі дуже тяжко, звернися до неї, і вона тобі допоможе». І вона то розказувала, шо вона так зробила – і він її вигнав, той німець, з гета» [7].

Представлена розповідь за жанром – народний переказ. На перший погляд може здатися, що це механічне послідовне кількох більших чи менших за об'ємом творів. Та насправді це не так, в дійсності маємо один художній текст. Найперше – саме таким його представила нам оповідачка. По-друге – він має довершено цілісне ідейно-смісловне наповнення і органічно єдину структурно-композиційну будову. Правда, у ньому зустрічаємо кілька мотивів у значенні найменших, пов'язаних з однією подією елементів сюжету. Знаємо, що багато переказів побудовані на основі лише одного мотиву, але при цьому такий мотив має мати доволі широке сюжетне й композиційно-структурне вираження. У нашій розповіді цій вимозі відповідає лише мотив, що його ми як домінуючий поклали в основу назви переказу. Інші чотири попередні мотиви сюжетно й текстуально розпрацьовані доволі стисло. І це, очевидно, тому, що їхня основна функція полягає бути складовими частинами переказу для розширення, укріплення й що найважливіше – увиразнення ідейно-сміслового наповнення домінуючого мотиву. Мотиви також відрізняються між собою просторово-часовим вираженням. У домінуючому мотиві простір і час доволі широкі й протяжні, тим часом як у допоміжних мотивах, за винятком розповіді про о. О. Ковча, локус одиничний, а час короткотривалий. Звісно, вони при цьому автономні й розглядають окремі питання трагічного буття під час німецької окупації як євреїв, так і українців. Щоб це краще простежити, зупинимось на аналізі кожного з них.

Отже, найперше у розповіді представлено мотив «український священник чисельно охрещує євреїв». Маємо підстави вважати, що він першим проявився у розповіді через його асоціативний зв'язок із почутою перед тим розповіддю чоловіка про втечу одного з великої групи розстрілюваних євреїв. Це й послужило імпульсом оживлення в її пам'яті відомої їй картини порятунку євреїв у їхньому селі. І робилося це з допомогою їх хрещення. Змінивши юдейську релігію на християнство, таким чином євреї намагаються скрити від нацистів свою етнічну приналежність, а отже й уникнути знищення. При цьому у розповіді не безпосередньо, вербально, а асоціативно, за кадром тексту виразно постає питання морального вибору євреїв при порятунку життя.

У більшості народів зміна з тих чи інших причин релігійної приналежності традиційно пов'язана із звинуваченням з боку колишніх одновірців у зраді, а також із можливими докорами сумління та комплексом вини перед громадою, суспільством. Особливо гостро це проявлялося в єврейському середовищі. Адже для цього народу, що в основній своїй масі віками проживав дисперсно, тобто розсіяно серед народів інших культур і релігій, передовсім християнства, саме юдаїзм був особливо дієвим чинником їхньої етнічно-національної консолідації, збереження його культурно-історичної ідентичності. Українська оповідна традиція говорить про окремі випадки вихрещування євреїв у довоєнний період. Але це відбувалося на суспільно-політичному, культурному, економічному й любовно-шлюбному ґрунті. І такі випадки єврейська громада трактувала дуже негативно, й особливо нетерпимо ставилася до міжетнічних шлюбів. Це яскраво ілюструє наступна розповідь. «І ще одна цікава історія була в нашому селі і теж пов'язана з нашою родиною, отими трьома, як їх називали, патріархами-москвофілами. За Львівським гостинцем, але з тамтого боку, зі сторони Вільшаниці жило дві жидівські родини: якийсь там Гильошко і, здається, Абрум. Вони мали коні і фірманували, возили якісь товари, ще там щось і з того жили. В одного з них була донька, як називалася – не пам'ятаю.

Моя тітка Марія розповідала, що та жидівка приходила до нас, бо в нас були дівчата, скидала свої жидівські лахмани і переодягалася в селянську українську одягу, бо вона полюбилася в одному хлопці, що був в тих Козловських. Він також в неї залюбився, і вони так зустрічалися. Та жидівка вирішила вихреститися і з ним повінчатися. Ці наші три патріархи взяли її, завезли до Крехова до монастиря, вона там вихрестилася, звінчалася з тим Козловським. Жиди як то взнали, підняли великий рейвах, вони би за то були би її укаменували, в них відступництво від віри каралося дуже строго, але вже було пізно. Ті молоді ще наперед купили собі білети, поїхали, сіли на пароплав і опинилися в Америці. Потім прислалі знимку, зробилася їх там дуже численна родина.

Жиди довідалися, що то оті три Мацелюхи допомагали їхній дочці вихрещуватися, подали їх до Яворова до суду, і вони щось по три доби тюрми відсиділи, що вони як би викрали ту жидівочку і потаємно її вихрестили» [5]. Подібних прикладів можна навести ще більше.

Тим часом в період німецької окупації вихрещування євреїв набирає іншого сенсу. Якщо попередньо йшлося про «покращення» життя в політичному, економічному, культурному, сімейному плані, то тепер проблема є онтологічною – вижити фізично. Наявні у нас народно-оповідні матеріали не представляють конкретних міркувань і суджень самих євреїв про своє хрещення. З цього приводу можемо висловлювати лише певні припущення. Думаємо, що в екстремальних обставинах бути чи не бути, для багатьох з них питання моральної оцінки поступку відійшло на задній план, а навіть трансформувалося у моральний обов'язок зберегти таким чином життя не стільки своє, як своїх дітей чи онуків, свого роду. Також для певної частини з них перехід у християнство міг сприйматися як вимушений формальний і тимчасовий акт, в душі продовжували залишатися юдеями.

Твердження оповідачки, що євреї вихрещувалися «дуже масово», що їх була «повна церква», вважаємо дещо гіперболізованим. Таким чином підкреслюється безвихідне становище євреїв і їхні енергійні зусилля врятуватися всяким можливим чином. Насправді ж на основі оповідної традиції знаємо, що випадки хрещення євреїв були, можна сказати, поодинокими. Основна їх маса залишалася юдеями і очевидно під впливом своїх релігійних провідників, не бачачи реальних можливостей порятунку, погодилися із неминучістю бути знищеними. При цьому для мотивування смиренності у їхньому середовищі побутовало певне як би пророцтво, що тих народів, які зараз не загинуть, в майбутньому чекає значно жахливіша доля. Це виражалось в образній формі, мовляв, на нас падають листя, а на вас будуть падати дерева: «Їх там напхали повну машину і повезли в ліс. А там така в лісі називається Шайба, во там на тій шайбі їх стріляли всіх. І на тій машині жиди тихо, спокійно були. Ше розказували, що вони казали: «На нас падають листя, а на вас будут падати буки» [6]. Подібних тверджень маємо зафіксовано понад десяток.

У цьому мотиві поряд з моральним вибором євреїв стоїть і моральний вибір українців. Як священник, так і люди, що погодились стати хресними батьками євреям, усвідомлювали, що наражаються на небезпеку з боку нацистів, все ж зробили вибір з одного боку – християнського обов'язку, та ще,

можливо, і важливіше – на утвердження своєї людяності через шанування й рятування чужого життя. Хоча оповідачка безпосередньо про це не говорить, але із контексту простежується глибоке співчуття до трагічної долі євреїв, а також безстрашність і турбота бодай таким чином допомогти їм врятуватися.

Розглянутий мотив послужив асоціативним імпульсом для оживлення в пам'яті наступного мотиву «Отець Омелян Ковч численно вихрещує євреїв, за що запроторений нацистами у концтабір». Він є логічно-смісловим продовженням і доповненням попереднього. Найперше цим підсилюється твердження, що хрещення єврейського населення задля його таким чином спасіння було явищем не таким вже й вузьким. І згадка про греко-католицького священника О. Ковча в цьому плані є виразним і достовірним прикладом. Адже його діяльність у цій сфері є добре відомою як з усної традиції, так і з письмових джерел. На його прикладі оповідачка розкриває той високий рівень небезпеки, що загрожував українському населенню за охрещення, а отже й порятунок євреїв.

Тут також розгортається культ українського священника, який в екстремальних, з великою вірогідністю загинути, умовах все ж утверджує високі християнські чесноти й гуманістичні ідеали, при цьому свідомо жертвуючи своїм життям. Основним чинником глорифікації о. О. Ковча у розповіді виступає достовірний історичний факт, що за відмову перестати вихрещувати євреїв нацисти запроторили його в концтабір. Та водночас оповідачка подає відомість, що, мовляв, о. О. Ковч загинув, добровільно ставши на розстріл замість іншого в'язня, і таким чином врятував йому життя. Оскільки у доступних нам публікаціях причиною смерті отця Омеляна вказується гнійне запалення ноги [1, с. 184; 14, с. 68; 15, с. 401], то це твердження, очевидно, є художнім вимислом.

Для виникнення такого переказу були об'єктивні причини. Найперше – це благодатний ґрунт. Йдеться про екстремальні умови німецької окупації, а далі й окупації московсько-комуністичної з її політичними репресіями, гоніннями на релігію, зокрема заборонаю Української греко-католицької церкви. При цьому всьому народне середовище, аби вистояти, потребувало підтримки прикладу сучасних видатних постатей: героїв, мучеників, святих, в тому числі й осіб з видуманими чи приписаними їм чужими діяннями.

Реальним прототипом аналізованого художнього образу о. О. Ковча, імовірно, послужив поляк, римо-католицький монах Максиміліан Кольбе, який дійсно у концтаборі Аушвіц з метою врятувати ближнього – батька родини, добровільно пішов замість нього на смерть [3]. Відомість про цей його вчинок з римо-католицького середовища, очевидно, книжним й оповідним способом поширився й серед греко-католиків, українців. І далі за подібністю перебування й загибелі в німецькому концтаборі, а також за фонетичною подібністю прізвищ Кольбе – Ковч, українці за законами фольклоротворення героїчний вчинок першого органічно приписали другому, збагативши таким чином його героїзацію й сакралізацію. Звісно, ці наші міркування потребують глибшого дослідження, й сподіваємося, що хтось за це візьметься.

Ідейно-сміслові наповнення наступного мотиву «єврейська дівчина дорогою на розстріл забігає попрощатися з українками-учительками» покликане конкретикою емоційно зворушливої образної картини проілюструвати попереднє твердження, що охрещення таки не стало для євреїв порятунком. Цих буквально кілька речень сповнені глибоким смутком і жалем з приводу немилосердного тотального їх винищення. Навіть таких юних гарних дівчат, яким на порі кохати, народжувати дітей, чесно працювати й радіти життю. Навіть прочитується якийсь певний комплекс провини українських вчительок, що вони залишаються живі й цілком безсилі бодай якимось порятувати цю єврейську дівчину.

І останній допоміжний мотив «українка відмовляється переховувати єврея через страх за своїх дітей». Тут простежуємо внутрішню моральну боротьбу в українській сім'ї. І знову відчувається сум і жаль через безсилля. Для українців це теж була трагедія, що жакливі обставини нацистської окупації змушували їх іти на компроміс із власним сумлінням. Материнський інстинкт збереження дітей таки змусив їх поступитися християнськими чеснотами й традиційними гуманістичними цінностями.

Кінцевий домінуючий мотив «Мати Божа рятує єврейську дівчину з гетто», органічно залучивши попередні мотиви у власне ідейно-сміслові поле, водночас стає до них у конкретну опозицію своїми власними смислами. І воно, це протистояння, виражається через відому біблійну істину «Що не можливо у людей – можливо у Бога».

Ідейно-сміслову оригінальність змістовного наповнення цього мотиву становлять майстерно розкриті три художні образи-персонажі: Мати Божа, єврейка й оповідачка. Головною постаттю звісно виступає Мати Божа яка уособлює і втілює господню силу і волю. У тексті виразно простежуємо органічне поєднання її канонічно-церковного культу із народно-релігійним, при цьому з домінуванням останнього. Її фольклорний образ майстерно репрезентує різноманітні конкретні втілення усіх християнських чеснот. В широкому народному середовищі найбільш чисельно представлені такі її риси як заступниця нужденних і скривджених, порадиця й рятівниця в горі, біді, оборонниця народу від

небезпек, пошестей, ворожих навал, рятівниця грішників та ін. [8]. В основі усіх її діянь лежить чудо. Як справедливо вказує дослідник народної релігійності В. Дяків: «Уявлення про чуда завжди були і сьогодні залишаються складовою частиною релігійних вірувань, а також різних галузей традиційної народної культури» [4, с. 14].

На прикладі поданої розповіді бачимо, що чудодійність Матері Божої продовжує виявлятися в нових суспільно-політичних обставинах ХХ ст., а саме під час Голокосту, і це стверджує її необмеженість у часі й просторі. Факт, що милосердя Богородиці спрямоване на нещасну, фактично приречену на смерть єврейську дівчину, тобто розширюється поза українські етнічні рамки, засвідчує всемогутність Божої ласки і милосердя. Певні зміни в бік реального, більш реалістичного вираження вбачаємо й представленні самого чуда. Якщо в минулому Мати Божа контактувала з людьми більше в уявній формі: через сон, об'явлення, видіння, власну віртуальну ікону, омофор, то в нашому випадку це відбувається через реальний предмет – медальйон з її зображенням. Водночас, якщо в минулому чудо представлялося зазвичай у фантастичних картинах, то тепер поступок німецького офіцера вважається чудесним через алогічну його мотивацію, що цілком суперечить його нацистській ідеології і типовій поведінці.

Образ єврейки представлений, як вже згадувалося вище, у кількох часово-просторових планах, а зроблено це з метою його конкретного й реалістичного, а отже правдоподібного змалювання. Найперше з'ясувати, чому саме на її особі Мати Божа проявила чудо. А це тому, що вона ще задовго перед Голокостом прийняла Богородицю у свої помисли і почуття. Принаймні не відкинула її, як це зазвичай зробила б основна маса євреїв. І власне в час біди в неї було більше підстав звернутися до Матері Божої за порятунком. І в нагороду за її віру у силу і милосердя Мати Божа її в чудодійний спосіб врятувала. А ще й спрямувала шукати притулку в монастирі сестер Василянок у Словіті, де та щасливо перебула небезпечний час. Пізніше, вже працюючи в райвно, жінка багатьом розказувала про пережите з вдячністю Богородиці за чудесний порятунок. Імовірно, що вона за покликом серця вже тоді охрестилася, все життя була глибоко віруючою людиною. А після московсько-комуністичної окупації, коли відновили діяльність монастирі, вже старшою вступила в чернецтво.

Образ же оповідачки цікавий тим, як глибоко і широко вона вірить у цей чудесний порятунок єврейки, і як в процесі розповіді намагається переконати в цьому слухачів. Особливо примітно, як делікатно і ненав'язливо вона удостоверяє сказане через твердження, що особисто бачила цю стареньку жінку, як та у Словіті в чернечій одежі вийшла з церкви. І щоб не бути надто категоричною, цілком доречно висловлює х цього приводу певний сумнів. Функцію удостоверення в розповіді також виконує прийом фінального повтору слів, що власне виступають пуантом вираження ідейно-сміслового змісту мотиву.

Таким чином внаслідок ідейно-сміслового і художнього аналізу представленого переказу маємо підстави стверджувати, що тема Голокосту в українській народно-оповідній традиції займає помітне місце. Українці дуже зворушливо переживали трагічну долю своїх співгромадян євреїв. Адже розуміли, що подібне трактування з боку нацистів незабаром може чекати і на них. Вони з жалем констатують численні марні спроби євреїв врятуватись через охрещення. Також почувають певний комплекс провини, що в страху за власне життя, а особливо за своїх дітей, були безсилі допомогти нещасним євреям врятуватись, зокрема могли відмовити їм у сховку. Водночас приклад чуда Матері Божої для спасіння єврейської дівчини служить для них зразком Божої сили і волі у шануванні й порятунку людського життя незалежно від соціально-культурної, етнічної чи расової приналежності особи. Переказ гнівно засуджує нацизм як людиноненависницьку ідеологію і практику.

Література і джерела

1. Баб'як А. Нові українські мученики ХХ ст. Рим : Видання Українського католицького університету ім. св. Климентія папи. Т. 89. 202 с.
2. Боров Ю. Эстетика; изд. 4-е, доп. М.: Изд-во полит. лит., 1988. 496 с.
3. Голинський П. Ті, що можуть врятувати світ від загибелі. «Правда». Торонто, 1969. № 3–4. С. 264–269.
4. Дяків В. «Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 256 с.
5. Записав Є. Луньо 13.09.2000 р. у с. Цетуля Яворівського р-ну Львівської обл. від Горинь Ольги, 1930 р. н., осв. вища – Домашній архів Є. Луня.
6. Записав Є. Луньо 22.10.2019 р. у м. Яворів Львівської обл. від Турка Івана, 1933 р. н. – Домашній архів Є. Луня.
7. Записав Є. Луньо 9.07.2019 р. у м. Яворів Львівської обл. від Ледвій Марії, 1939 р. н., ос. сер. спец., уродженки с. Липівці Перемишлянського р-ну Львівської обл. – Домашній архів Є. Луня.

8. Коваль Г. Богородиця. Українська фольклористична енциклопедія / керівник проекту, наук. ред., упоряд. В. Сокіл. Львів, 2018. С.65–66.
9. Лемберт Г. Герменевтика. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. Київ: Основи, 2003. С. 89–90.
10. Луньо Є. Євреї-торгівці 1920–1930-х рр. в оповідній традиції Яворівщини Східноєвропейський історичний вісник / [Голов. ред. В. Ільницький] – Дрогобич : Посвіт, 2018 – Спеціальний випуск 3. С. 255–269.
11. Луньо Є. Народне оповідання про голод у єврейському гетто: ідейно-смісловий аналіз Міжнародна конференція «Фольклор – стратегічний ресурс нації». Дванадцяті фольклористичні читання, присвячені Лідії Дунаєвській (програма, тези доповідей). Київ, 2019. С. 91–94.
12. Луньо Є. Народно-оповідне представлення нацистського тоталітаризму у його трактуванні євреїв. Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму): збірник наукових праць / упоряд. і наук. ред. Гірна Н. М. Львів, 2019. С. 86–93.
13. Луньо Є. Оповідна традиція Яворівщини про євреїв-комерсантів першої половини ХХ ст. Народознавчі зошити, 2018. № 6. С. 1479–1504.
14. Мученики – джерело чудотворної сили. Львів : Місія «Постуляційний центр беатифікації й канонізації святих УГКЦ», 2003. 71 с.
15. Сапожнікова Г., Андрусів Ю. Святі землі української. Львів : Свічадо, 2016. 504 с.

УСНОІСТОРИЧНІ ПРОЄКТИ: ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ, АНАЛІЗУ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

УДК 94(477.44)(=512.145)"20"

Кримські татари на Вінниччині: історії з перших вуст

О. А. Коляструк, Н. В. Жмуд (м. Вінниця)

Стаття присвячена кримськотатарським студіям на Вінниччині, які актуалізувалися після депортації корінних мешканців Криму. Завдання статті – показати спосіб налагодження толерантного мультикультурного діалогу за допомогою вербатіму як різновиду документального театру на тлі «антропологізації» сучасної історичної науки.

The article is devoted to Crimean Tatar studies in Vinnytsia region, which became relevant after the deportation of indigenous people from Crimea. The task of the article: to show a way to establish a tolerant multicultural dialogue with the help of verbatim as a kind of documentary theater against the background of “anthropologization” of modern historical science.

Ключові слова: кримськотатарські студії, депортація, Крим, Вінниччина, вербатім, документальний театр.

Keywords: Crimean Tatar studies, deportation, Crimea, Vinnytsia region, verbatim, documentary theater.

Кримськотатарські студії були завжди актуальними в українському політичному та соціокультурному дискурсі. Але саме на Вінниччині, для якої ця етнічно-релігійна спільнота є маловідомою, вони актуалізувалися через переїзд сюди близько 200 сімей кримських татар після анексії Криму. У 2015 році незнання культурних та релігійних відмінностей між місцевими мешканцями та кримськими татарами-переселенцями спричинило низку конфліктів, що було зафіксовано місією ОБСЄ. Історія подвійної втрати Криму (під час депортації та анексії півострова) досі невідома широкому загалу. Саме тому необхідність у налагодженні мультикультурного діалогу та взаємної толерантності значно поживила кримськотатарські студії місцевих громадських активістів, істориків, краєзнавців тощо.

Досить частими є стереотипи про те, що кримські татари не мають відношення до Східного Поділля й зокрема, до Вінниччини. Та одні із перших історичних згадок про кримських татар на Східному Поділлі датуються 13 – першою половиною 14 ст. в контексті формування кримськотатарської діаспори на українських етнічних землях [1]. Спершу її утворювали втікачі з Криму, які не хотіли приймати насильницьки запроваджуваний іслам; пізніше – мусульмани, полонені під час битв із литовськими

та польськими військами, або групи кочовиків по кілька десятків сімей, захоплених у степах, а також перебіжчики на землі Великого князівства литовського. Їх розселяли на Поділлі, Волині, у Галичині, тут вони утворили три категорії населення: 1) міські татари – ремісники (чинбарі, квалі, золотарі), городники, фурмани; 2) військові татари на державній земській або приватній магнатській службі, які склали окремі кінні корогви, – частина з них перейшла до шляхетського стану (див.: Бояри-шляхта); 3) землевласники із золотоординської аристократії з офіційно затвердженими титулами князів (див., напр., Глинські).

Унаслідок політики осадження у багатьох місцях проживання їх общин виникли топоніми на зразок: «Татарська вежа», «Татарська слобода», «Татарська вулиця», «Татарська брама», «Татарське кладовище», «Татарська гора», «Татарський брід» тощо. Кожен район розселення татар мав свої специфічні риси, які визначалися місцевими історико-правовими обставинами [2, с. 68]. Особливістю осадництва на Поділлі стало те, що в цьому регіоні з 16 ст. існувала велика колонія марійців (черемисів або чемерисів) Хоча самі чемериси не є тюркським народом, вони організаційно подібні зі служивими татарами Речі Посполитої.

Кримські татари користувалися релігійною автономією. Великі колонії існували в містах: Кам'янець (нині м. Кам'янець-Подільський; 17 ст., вулиця), Полонне (поч. 17 ст., вулиця), Старокостянтинів (поч. 17 ст., вулиця), Меджибіж (поч. 17 ст., вулиця, мечеть), Немирів (поч. 17 ст., мечеть) та в ін. Було близько 30 сіл з назвами Татари, Татаринів, Татарища, Татарівка, Улан, Уланів тощо.

Одна з найбільших колоній подільських татар тривалий час існувала в околицях потужної фортеці Немирова. До складу Немирівського маєтку входило велике поселення Ковалівка, що складалось з сіл: Сподахи, Чеколанівка, Яри, Підзамче, Блідки. «Словник географічний Королівства Польського» навіть на другу половину XIX ст. згадує тут «кільканадцять родин татар литовських». Татари в Ковалівці служили в коронних хоругвах і мали статус господарських. Частина з них протягом століть трималась ісламської віри, адже їхня община мала свою мечеть і муллу навіть у 19 ст. Як зазначається у одному з описів: «Є то по більшій частині шляхта давня, і вже утверджена в герольдії з документів... За століття вони вже користувались тільки польською, та носили місцеві прізвища: Скульські, Смутьські, Абрагамовичі, Барановичі, які були характерні для татар у Польщі і Литві. Богослужіння справляли по друкованих книгах... арабською, але змісту вже не розуміли». Дані про татар на Поділлі підтверджує і реєстр 1844–1845 рр. Зазначається, що на середину 19 ст. тут нараховувалось 22 доми татар. Судячи з документа, у поселенні Ковалівка (Брацлавський повіт) проживало татар 42 чоловіки, з яких 22 користувалися дворянським званням [2, с. 78].

Найбільша кількість служивих татар на Поділлі фіксується протягом останньої третини 17 ст. За різними даними, їхня кількість становила близько 2–3 тис. чоловік. Вони прибули у складі коронного війська під час походу гетьмана Яна Собеського проти українських козаків на Брацлавщину у 1671 р. Протягом польсько-турецької війни та османського підданства служивих татар (1672–1699 рр.) уряд султана розселив їх в околицях Кам'янець-Подільська (Карвасарах і Татарісках), Меджибожа, Немирова (вірогідно, Ковалівці) і Бару. Останнє місто стало їх центром і резиденцією «бея барського» – очільника татар-ліпка на османській службі [2, с. 81–80].

У контексті наступу Контрреформації на релігійні свободи розгорілася католицька антитатарська антиісламська полеміка, в якій намагалися брати участь кримськотатарські теологи. Ставлення до кримських татар у Польщі різко погіршилося після 1648–1649 рр., коли Кримський ханат став союзником гетьмана Б. Хмельницького. На Поділлі татари служили в гарнізонах фортець та у складі приватних і коронних підрозділів. Найбільша їх кількість тут фіксується в останній третині 17 ст., тобто протягом польсько-турецької війни 1672–1676 рр. та існування Подільського еялету. Міграція в цей регіон марійців у 16 ст. та їх подібність до татар призвели до поширення етноніму «чемериси» і на служивих татар цього регіону.

Під час наступу турецьких військ 1672 р. загопи липків – унаслідок національно-релігійних переслідувань з боку польської сторони – перейшли на бік турків. За це польські війська знищили татарські міські дільниці в Ягільниці (Тернопільщина) і Меджибожі (Хмельниччина).

У 18 ст. посилювалися асиміляційні процеси серед кримськотатарського населення Поділля (у Галичині воно християнізувалося ще в 16 ст.). Кримські татари з Поділля емігрували 1699–1700 рр. в межі Османської імперії.

І буквально одним реченням згадує про кримських татар на 70-ті рр. 19 ст. відомий етнограф П. Чубинський: «Татарь въ Юго-Западномъ краѣ около 450 душъ обоого пола. Больше значительное число ихъ в Острожскомъ уѣздѣ Волинской губерніи» [3, с. 318]. Ті кримські татари, які залишилися, зберігали національну самосвідомість та іслам до середини 20 ст.

Хоча кримські татари не часто потрапляли в поле зору вітчизняних дослідників, але, як зазначено вище, залишили помітний слід в українській історії, культурі та етнотворенні.

З метою ознайомлення громадськості Вінниччини із кримськотатарською культурою, розвінчання численних міфів та стереотипів, пошуки «точок дотику» у міжкультурних взаємовпливах, встановлення міжкультурних діалогів та налагодження подальшої співпраці протягом 2015–2019 рр. було організовано та проведено ряд заходів міського й обласного рівнів.

Так, ініціаторами двох тематичних зустрічей в рамках обласного культурно-просвітницького лекторію «Свій / чужий / інший». Міжнародні відносини: український вимір та регіональні контексти – «Українці та кримські татари: два народи – спільна історія» (березень, 2019 р.) і «Кримські татари на Вінниччині: історії із перших вуст» (квітень, 2019 р.) стали громадські організації «Подільська спадщина», засновниками якої є викладачі факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (далі – ВДПУ), й кримськотатарська ГО «Ветан».

Одним із інтерактивних форматів роботи, спрямованих на глибше пізнання кримськотатарської культури, стала літня етнографічна практика (2018–2019 н. р.), організована для студентів 1 курсу факультету історії, права і публічного управління ВДПУ. Проведення виїзної польової практики стало можливим завдяки проекту ГО «Ветан» за підтримки Українського культурного фонду, Департаменту соціальної та молодіжної політики Вінницької ОДА, ГО «Подільська спадщина» та співробітникам кафедри історії та культури України ВДПУ. Метою практики було відстежити та зафіксувати у представників кримськотатарської громади усні історії про депортації та анексію Криму та сьогоденне становище кримських татар в окупованому Криму.

Залученою експертною групою, до якої увійшли завідувачка кафедри історії та культури України д. і. н., проф. Коляструк О. А. та к. і. н., доц. Жмуд Н. В., було розроблено опитувальники, на основі яких зібрано нарративні інтерв'ю з 30 кримськими татарами – внутрішньо переміщеними особами (далі – ВПО), включаючи дітей віком від 10 років. Тематика усних інтерв'ю: сімейні спогади, що стосуються депортації кримських татар 1944 р., повернення до Криму у 1980-х та вимушене переміщення після його анексії російським агресором.

Головним завданням проекту стало на основі зібраного польового матеріалу створення молодіжного документального театру. Крізь призму інтерактивних студій молодь отримала змогу висвітлювати контраверсійні сторінки в історії України, а також міркувати та дискутувати над сучасними важливими політичними та соціокультурними проблемами.

Базовим майданчиком для проведення етнографічної практики стало с. Нова Гребля Калинівського р-ну Вінницької обл., оскільки саме тут компактно проживають понад 200 представників кримськотатарської громади.

Фіксування усних історій, що висвітлюють колективну пам'ять населення про депортацію та анексію півострова Крим у представників кримськотатарської громади, значно розширило уявлення студентів про студії пам'яті (memory studies) як перспективний напрямок історико-антропологічних досліджень щодо переосмислення місця та ролі культурної пам'яті у процесі реанімації «забутих» сторінок як вітчизняної історії загалом, так і регіонально-локальної зокрема. Безпосереднє спілкування виразило шляхи налагодження міжкультурного діалогу між місцевими мешканцями та ВПО-кримськими татарами.

Вже восени 2019 р. у форматі молодіжного документального театру кримськотатарського народу було створено виставу «Кримські татари: коли ми повернемося...», (присвячену 75 роковинам депортації кримських татар), яку проведено для містян та всіх бажаючих у Вінницькому обласному молодіжному центрі «Квадрат». В основу документальної вистави лягли спогади трьох поколінь: тих, хто пережив депортацію 1944 р., хто повернувся до Криму в 1990-х і знову змушений був емігрувати після анексії півострова російським агресором.

Акторами молодіжного театру стали студенти факультету історії, права і публічного управління ВДПУ та випускники педагогічного університету, а також студенти Донецького національного університету імені В. Стуса, які й самі є переселенцями із окупованих територій.

Документальний театр – це інтерактивний формат, у якому молодь не лише отримала змогу вивчати історії з перших вуст, але й безпосередньо «проживати» їх на сцені. Особливістю саме цього різновиду документального театру є реальні монологи або діалоги людей, які переповідаються акторами [4]. Тобто, це – методика створення театральної постановки, яка працює за алгоритмом «від інтерв'ю – до тексту» [5]. Називається вона «вербатім» (від лат. *verbatim* – дослівно) [6]. Типологічно відповідає

літературі нон-фікшн. Крізь «оживлення» документу ми знайомимося із людиною, «документом» є сама людина. Такий підхід уможлиблює наблизитись упритул до людини, до неї справжньої, якою вона себе мислить і позиціонує. Цінність методу вербатім полягає також в тому, що актори й глядачі разом проймаються емпатією до наратора та його тексту.

У вербатімі важлива максимальна автентичність вербального та невербального текстів: мова, жести, міміка, артикуляція, манера мовлення, поведінкові моделі, побутові особливості та ін. Тому обов'язково під час збору матеріалу застосовується метод візуальної антропології – деталізоване аудіовізуальне пізнання культурно-історичної дійсності. Тому студенти не лише спостерігали та брали інтерв'ю, а й намагалися «зануритися» у автентичну атмосферу.

На сьогодні актуальність вербатіму як естетики і технології пояснюється тиском на людину інформаційного гетерогенного світу. Звідси «фіксація себе» стає фактично життєво необхідною. Популярність вербатіму диктується ще й тенденцією суспільства до візуалізації як базової світоглядної парадигми. Тому для сучасної молоді ближчим стає той матеріал, який не лише можна почути, побачити, а й «прожити» на емоційно-рефлексивному рівні. Саме цей вид документального театру є ще й ефективним шляхом соціалізації.

Memory studies стали орієнтиром у створенні ще одного спільного культурно-просвітницького проекту Центру досліджень повсякдення при кафедрі історії та культури України ВДПУ із кримськотатарською ГО «Ветан», ГО «Народний Майдан Вінниччини», ГО «Пращур», Музеєм Голодомору-геноциду та іншими спонсорами й менторами – сайту «Архів історій українців», в якому чільне місце також посіли усні історії кримських татар-переселенців [7].

Кримськотатарські студії є важливими, насамперед, для молоді в контексті формування національної, етнічної та соціокультурної ідентичностей і зміцненню конструктивних діалогів між різними культурними спільнотами, які проживають поряд. Сформовані знання та досвід безпосереднього спілкування сприяють увиразненню власної ідентичності, спільної історико-культурної спадщини та їх переосмислення на шляху до толерантного суспільства.

Джерела та література

1. Дашкевич Я. Р. Кримські татари [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон-Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ : Вид-во «Наукова думка», 2008. – 568 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Krimski_Tatari
2. Савченко О. О. Українсько-татарські політичні взаємини та соціальні комунікації у XVI – на початку XVIII ст. : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціалізацією 07.00.01 – Історія України. – Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2019. 272 с. На правах рукопису [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.02/Savchenko.pdf
3. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования. Т. 7 : Евреи. Поляки. Племена малорусского происхождения. Малоруссы (статистика, сельский быт, язык). СПб., 1872–1878.
4. Угаров М. Что такое verbatim. OpenSpace.ru, 01.02.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.teatrdoc.ru/stat.php?page=verbatim>
5. Ясинская М. Документальный театр: история, методы и цели. 29.03.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wisdomofart.com.ua/dokumentalnyj-teatr-istoriya-metody-i-celi/>
6. Руднев П. Этика документального театра: «Публицистика – тоже искусство» [Електронний ресурс] // Знамя. – 2018. – № 2 – Режим доступу: <http://znamlit.ru/publication.php?id=6836>
7. Архів історій українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://memory.org.ua/?fbclid=IwAR1MTYk9N9Ei29n8Jkq5DeXAOHL9d90cWW04B_AG0p_bu6FL30637ihUqA. – Дата доступу: 07.02.2020.

Прожили життя несолодко. Кілька слів про вдовині села Чернігівщини

Аліна Добошевська (м. Краків, Республіка Польща)

У статті йдеться про проєкт «Профілактика здоров'я сільських жінок в Україні», реалізований протягом 2018–2019 років Національною радою жінок України у партнерстві з Фондом Добра Воля з Кракова у селах Чернігівщини, за результатами здійснених досліджень знято документальний фільм «Вдовині села Чернігівщини».

The article deals with the project “Prevention of rural women’s health in Ukraine”, implemented during 2018-2019 by the National Council of Women of Ukraine in partnership with the Foundation “Dobra Volia” from Krakow in the villages of Chernihiv region, based on the results of the research, a documentary film “Widow’s Villages of Chernihiv Region” was made.

Ключові слова: проєкт, дослідження, інтерв'ю, усні свідчення, голод, Друга світова війна, Чорнобильська катастрофа.

Keywords: project, research, interviews, oral testimony, famine, World War II, Chernobyl disaster.

Моя доповідь заснована на дослідженнях, проведених у рамках проєкту «Профілактика здоров'я сільських жінок в Україні», реалізованого протягом 2018–2019 років Національною радою жінок України у партнерстві з Фондом Добра Воля з Кракова¹. Це був пілотний етап, що представляє собою підготовку до реалізації більшого проєкту, спрямованого на профілактику захворювань цивілізаційними хворобами сільських жінок України та їх сімей. Національна рада жінок України, головою якої є Людмила Порохняк-Гановська, вирішила запровадити в Україні проєкт, заснований на освіті сільських жінок у напрямку отримання ними компетенції волонтерів здоров'я. Завдяки наданню їм знань, обладнання, та консультації з фахівцями, і за психологічної підтримки, починаючи від турботи про поліпшення власного здоров'я і здоров'я своєї сім'ї, волонтери поступово переходять до більш широкої діяльності в місцевому суспільстві.

Для пілотування були обрані села Чернігівської області. Дослідницька група, яка складалась із експертів у галузі медицини, соціології, психології та соціальної антропології досліджувала ефективність підготовки сільських жінок до ролі волонтерок здоров'я в своїх селах. Жінки пройшли навчання з вимірювання основних медичних параметрів і надання першої передмедичної допомоги, отримали прилади для вимірювань, а також навчальні матеріали. Моніторинг, проведений за допомогою кількісних та якісних соціологічних методів, доповнювався проведенням поглиблених біографічних інтерв'ю. Завдяки цьому була продемонстрована ефективність обраного методу. Проєкт об'єднав медицину, соціологію, антропологію та діяльність для соціальних змін.

У цій доповіді я хочу зупинитися на біографічних інтерв'ю з усної історії, які проводились у рамках проєкту. Ці інтерв'ю мали показати всю ступінь життя сільських жінок, не лише сьогодні, а й з початку їхнього життя. Ці умови мали великий вплив на сучасний стан здоров'я цієї категорії населення. З іншого боку, аналіз соціальних відносин виявлених у інтерв'ю, допоміг у розробці системи концепції соціальної підтримки, яку надавали обрані волонтери здоров'я.

Інтерв'ю були проведені мною та українською етнологинею Лілією Мусіхіною у березні 2019 року в трьох селах Чернігівської області: Шестовиця, Жеведь та Жидиничі. Ми провели 13 інтерв'ю з жінками похилого віку (найстаріша народилася в 1926 році, наймолодша в 1949 році; заяви чотирьох із них також доповнили дочки, які були присутні на співбесіді) та 4 інтерв'ю з волонтерами здоров'я і 3 з медичними працівниками з Чернігова, включеними в дослідження, 1 – з координатором проєкту. Тривалість індивідуальних співбесід – це від 1 до 3 годин – загалом понад 30 годин запису. Всі учасники дали свою письмову згоду зробити записи доступними для некомерційних цілей із зазначенням своїх імен та прізвищ.

Ми записували інтерв'ю на відеокамеру. З них був створений 40-хвилинний документальний фільм, прем'єра якого відбулася в Чернігові 21 лютого 2020 року за участю двохсот глядачів і широко висвітлена в місцевих ЗМІ.

Набір респондентів у цих трьох місцях проводили місцеві активісти, які також пройшли навчання волонтерів здоров'я, добре знають своїх співмешканців і змогли переконати їх записатись на камеру.

¹ Проєкт фінансували: International Council of Women Programme, Canada-Ukraine Foundation та Світовий Конгрес Українців.

Розмови проводились у хатах співрозмовниць, в інтер'єрах, які, незважаючи на скромний вигляд зовнішньої обстановки, дивували нас красою декору: вишитими подушками, рушниками, килимами та чудовими традиційними печами з місцем для снання. Це були справжні скарби, особливо для моєї подруги – етнологіні. Господині приймали нас дуже доброзичливо та гостинно, часто пропонуючи частування після співбесіди. Їм було приємно, що їхнє життя викликало зацікавленість, і, незважаючи на початкові застереження, що їм не має нічого цікавого сказати, вони поділились дуже цікавими історіями.

Через обсяг матеріалу та обмежений час тут неможливо провести детальний аналіз. Тому я подам узагальнений біографічний профіль співрозмовниць, показавши найважливіші аспекти їх життєвого шляху. Це буде колективний портрет цих жінок – жительок трьох колгоспних сіл Чернігівської області, розташованих на річці Десна, прямолінійно, приблизно за 30 км від Чорнобиля. Ця процедура є правильною, оскільки вони жили в середовищі, де соціальні рамки були жорсткими, окреслюючи конкретний життєвий шлях, даючи мало можливостей для індивідуалізації особистості.

Незважаючи на те, що між найстарішими та наймолодшими співрозмовницями є різниця у віці понад двадцять років, тобто два покоління – схожість їхнього життя вражає. Звичайно, на той час відбулися деякі зміни, такі як електрифікація, впровадження машин та інші елементи технічного розвитку – але життя продовжувалося в тих самих коліях, окреслених, з одного боку, сільською традицією, а з іншого – гнітючою радянською владою.

Важливим досвідом, який пройшов через біографії наших співрозмовниць був голод. Це є суттєвим фактором, що визначає суспільно-політичні відносини в радянській державі, якщо взяти до уваги, що це стосувалося сільського населення, яке проживало на найбільш родючих землях Європи.

Найстаріші співрозмовниці пам'ятали з дитинства Голодомор 1933 року. Для них, мабуть, це був дуже важливий досвід першої свідомо прожитої біографічної траєкторії. Про силу цієї травми свідчить те, що це був перший спогад найстарішої оповідачки відразу після початку інтерв'ю, викликаний загальним питанням «будь ласка, розкажіть нам про своє життя»:

Голод був. Голодували... Так у нас було ще трішки борошна, полова була гречана, так борошном мама розчинить хліб, а половию запарить окропом і – у мішок. Зцідить з неї руду юшку ту і замішує. І ото таке, наче гречаники були. Отак ми жили. (Марія Міх, с. Шестовиця)²

Інша співрозмовниця показує сцену реквізування зерна, яка глибоко закріпилася в дитячій свідомості:

Шість років мені було, то батько поклав на піч один мішок жита, а ті – під стелю. «А ти, – каже, – донько, сідай тут скраю». І пішов з хати. Заходять до хати якісь чоловіки тай стали питати, як мене звати. Я відповіла: «Наташа мене звать». – «Ну так злізай з печі і ставай коло вікна». Ну та я і злізла. А вони вже тії мішки стягають та забирають і везуть не знати куди. Отак. Тоді і голод такий був у 1933-му році. Бо все забирали. Що їли ще? Батько ще два мішки закопав у хліві, то тих не знайшли. Тай зробив батько такий млинок, так і мололи на ньому, а тоді те варили та їли (Наталія Плуток, с. Жеведь).

У цьому випадку голод – це не просто природна катастрофа, яка відбувається під час неврожаю, але чітко зазначені є винуватці. Дитина не знала, хто такі «вони», «люди», які забирають у сім'ї основу буття, але добре зберегла собі в пам'яті, що влада виступає вороже проти своїх громадян, і в будь-який момент можна очікувати удару з її боку, що підтвердили наступні життєві досвіди оповідачок. У самому способі ведення нею розповіді розкривається якийсь фаталізм, підпорядкування траєкторії, що впливає з пригнічення зовнішніх факторів. У цитованому уривку також є важлива тема про те, як батько впорався, приховуючи два мішки зерна: основний урок, що єдиний можливий опір в тоталітарній системі – це обман влади – і це дія просто на виживання.

Жителі українських сіл з покоління, що народилося в другій половині 20-х і на початку 30-х років почали своє життя з досвіду голоду, який супроводжував їх і пізніше, не тільки під час Другої світової війни, але й у післявоєнний період, особливо в 1947 році. Цей голод відчули і мої молодші співрозмовниці:

А голод у 1947-му році я пам'ятаю добре. У нас у 1947 році був голод. 1933 рік я не пам'ятаю, бо мене ще на світі не було, а 1947 рік я пам'ятаю добре... Але ми не голодували, бо у матері корова була. Тримала корову мама і ми завдяки їй виживали. Я пам'ятаю ми ходили, оце як восени збирають на колгоспному полі картоплю, її прикопували, а тоді вона залишалась, бо її не дуже ретельно збирали, вона перезимувала, змерзла, а навесні ходили, збирали і їли. З неї пекли оладки, інше щось робили... Отак і виживали всі люди (Галина Полегешко, с. Жидиничі).

В їхніх розповідях, правда, не з'являється фігура ворожої влади, що забирає залишки їжі, але

² Цитати з висловлювань оповідачок в українській літературній версії, підготовленої як субтитри до фільму Лілією Мусіхіною.

також спостерігається очевидна відсутність будь-якої допомоги голодуючим з боку влади. Співрозмовниці навіть не коментують цей факт, це просто впливає з розповіді. Зрозуміло, що люди повинні справлятися самі, своїми ресурсами.

Період дитинства наших співрозмовниць можна коротко охарактеризувати як «соціалізація для роботи». Дитина була перш за все ще однією парою робочих рук. Починалося це з роботи в домашньому господарстві, за виконання якої строго звітували батьки:

Ніяких тоді іграшок не було. Тоді поросят на болоті та телят пасли. Іграшками не гралась так, як тепер дітки граються. Тепер діткам і іграшки різні – і велосипедики, і машинки... У нас цього не було. Ми телят пасли, поросят... У когось качки були, гуси. То матері і наказували, щоб порядкувати з усім. Щоб усе напасти і додому пригнати. А як не пригнали додому – мама під піч зачиняла. Батько приходив і питає: «А де це діти?» А ми ж вже чуємо, що батько заговорив і плачемо: «Ми отут, тату!» Так він уже мамі казав: «Навіщо ти дітей позачиняла?» – «Щоб знали порядок!» (Марія Семенець, с. Жеведь).

Ситуацію ще більше ускладнила Друга світова війна і її наслідки – відсутність чоловіків працездатного віку:

Ну яке життя? Трудне. Батька не було, мати сама нас трьох ростила, було таке, що й без шматка хліба сиділи. Троє нас... А батько був поранений на фронті і помер вже після війни, тож нам і не виплачували грошей ніяких (Зінаїда Нестеренко, с. Жидиничі).

Хоча радянська держава ввела обов'язкову освіту, реальні освітні можливості були сильно обмежені. Найстаріші зі співрозмовниць часто закінчували тільки 4 класи і вже в 12 років разом з батьками працювали в колгоспах:

Я чотири класи закінчила, і треба було ходити до другого села. Зараз, бачите, автобусами возять діток до школи, а нас ніхто навіть кіньми не возив. Треба було йти сім кілометрів в одну сторону і сім – у другу. То вже батьки не дозволили, і стала я ходити до колгоспу допомагати батькам – то картоплю, то буряки полола. І так і залишилась (Наталія Плуток, с. Жеведь).

Тут виникає важлива тема, яка присутня в усіх співрозмовниць: неоплачувана праця дітей на благо колгоспів. Оскільки в колгоспах діяли денні норми, часто сильно завищені, які працівники не могли виконати, батьки брали з собою дітей, щоб вони їм допомагали. Утворилося порочне коло – оскільки норми в кінцевому підсумку були вироблені, і ніхто не цікавився, як це відбувається, не було мотивації їх занижувати, тому допомога дітей все одно була потрібна. Нікого не турбувало те, що на роботу приходять незайняті формально неповнолітні працівники. По всій Європі діти масово працювали на промислових підприємствах XIX століття, але, принаймні, отримували за це зарплату – а тут, в середині XX століття, їх змушували на неоплачувану, майже рабську працю, як у випадку з нашою оповідачкою – з 12 років, а часто і раніше.

Молодші співрозмовниці вже закінчили 7 або 8 класів, але все одно це було непросто, іноді доводилося ходити в школу кілька кілометрів, у дві зміни. Причиною була і бідність – нестача коштів на закупівлю відповідного шкільного обладнання:

Я навіть почала до школи ходити, і в мене не було за що ні зошитів, ні підручників купити. Мене вчителька питає, а я кажу: «Я не написала, бо нема паперу». То ще війна не закінчилась, коли я ходила до першого класу. Я навіть вибігала перша з класу і чекала вчительку, щоб їй сказати: «Я вам на піску напишу. Вона й каже: «Ну пиши». Я написала, а вона каже: «Усе ти правильно написала, тільки я ж тобі двійку поставила в журнал». Тільки я ще не розуміла чи це добре, чи погано, бо ще досвіду не було (Ганна Півень, с. Жидиничі).

Як і у випадку з голодом, тут також був відсутній інтерес з боку влади, перш за все освітньої, щоб будь-яким чином допомогти дітям в постачанні необхідного шкільного приладдя, не кажучи вже про інший вид підтримки. Одна зі співрозмовниць розповідала, як їй хотілося вчитися. Ця нитка розповіді постійно прокручувалася в її оповіданні, вона зверталася до цього і з інших тем. Вона довго і детально описувала свій шкільний досвід, підкреслюючи, як сильно її турбувало отримання знань, як вона пишлася тим, що відзначилася ученицею. На жаль, вона закінчила тільки початкову школу. Вона хотіла продовжувати вчитися, вчителі теж заохочували її до цього, але в сім'ї потрібні були її руки для роботи.

Однак це важке життя мало і свої світлі сторони. Молодість має свої права: розваги, танці – це була для цих жінок зона свободи і безперешкодних веселощів. Вони розповідають про це з такою радістю і бадьорістю, немов подумки переносяться в той час, знову стаючи молодими веселими дівчатами, танцюючими босоніж на піску:

Знаєте, як діували колись на селі? Приходять хлопці з балалайками, сядуть на огорожі, балалайки візьмуть, і отут по піску дівчата босі танцюють «краков'як», «страданіє», «польку», «фокстрот»... «Крутиться-вертиться шар голубой... крутиться вертиться...» – ой! Весело жили. А босі танцювали на

піску. Бо туфлі, навіть коли й були, – то для свята. Увечері прийшов – усі дівчата босі! І танцюють на піску (Галина Полегешко, с. Жидиничі).

Важка фізична робота, розпочата в дитинстві, супроводжувала наших співрозмовниць протягом усього життя.

І мама все життя – в ланку, в ланку і тільки в ланку. І в мами, і в батька колгосп то було святе діло. Свято чи не свято – у них завжди робота була. Чи дитина захворіла... Пильнували ми самі себе – один одного – коли малі були. Старші доглядали за молодшими, а молодші доглядали ще молодших. А мати з батьком постійно працювали у колгоспі, вихідний день у них був лише один – неділя. А так – щодня у колгоспі, в ланку (Валентина Шестак, с. Шестовиця).

Робота була повсякденною необхідністю, одноманітною і засвоєною до такої міри, що навіть не виникало мрії про інше життя. До того ж ця робота зовсім не приносила значного доходу. До кінця 50-х років колгоспники не отримували грошей за свою працю. За нараховані трудовні отримували компенсацію, переважно зерно. Основу доходу становило невелике сімейне господарство, яке велося паралельно з роботою в колгоспі – тобто як би додатковий робочий день. Вироблені таким чином продукти можна було продавати в місті, щоб купувати предмети, необхідні для господарства, одяг, взуття. Існували і додаткові форми заробітку: вилов риби і ракушок в Десні, збір і продаж ягід і суниці:

А як ми ходили по ягідки, як збирали їх. А тоді мама поїде та продасть її і привезе нам і хліба, і смаченького чогось поїсти. І на плаття краму візьме. Пригадую, платтячко мені пошили (Лідія Ворох, с. Жидиничі).

Для деяких поворотним моментом у біографії стало створення в районі великого військового полігону. Приводом для заробітку стало будівництво селища Гончарівське, призначеного для солдатів. На будівництві наймалися всі, навіть дівчатка-підлітки носили важкі відра з цементом. Одна з наших співрозмовниць розповідає, що за цю роботу вона могла, нарешті, одягнутися і купити шкільного приладдя, але в даний час вона платить за це хворобою суглобів і не може дозволити собі дорогі процедури і лікування:

Ото такому дитяті ходити і заробляти на себе гроші, щоб до школи підготуватись. А треба ж було мені і розчин будівельний тягати, і тепер от руки покалічило, в руках болить, а лікарка каже: «Вам треба суглоб міняти». – «Ага, – кажу, – уже на цвинтарі будем міняти його». Як один суглоб 250 тисяч коштує! А де я їх візьму, ті гроші? Це такі гроші, що в мене ціле життя їх в руках не було. Оце отаке життя, миленькі мої. Прожили життя несолодко (Лідія Литвин, с. Жеведь).

Але Гончарівське пропонувало не тільки роботу на будівництві. Наші співрозмовниці говорили, що багато їх подруг вийшли заміж за солдатів, що дозволило їм вирватися з колгоспного середовища, підвищити свій рівень життя і соціальний статус або навіть переїхати в майбутньому в місто. Для численних сільських молодих жінок це був єдиний доступний їм вид так званої «кар'єри», яку вони не могли отримати через освіту або професійний розвиток.

Дуже важливим елементом біографічних схем молодих жінок в селі було рішення створити сім'ю. Не в кожному поколінні це було легко, наприклад, після війни сильний соціальний тиск на вихід заміж зіткнувся з ситуацією відсутності молодих чоловіків:

Так куди заміж було виходить, коли всі хлопці, що після армії повернулись, знову на війну пішли, там їх повбивали, і знову не було за кого заміж виходити... Вмовляли, щоб ішла за нього заміж. А я не хотіла. Кажу: «Ой війна, ой війна, що ж ти наробила? Ти змусила любити того, кого я ненавиділа». А треба було йти, бо дівчатам то так, знаєте, обов'язково треба заміж виходити (Наталія Плуток, с. Жеведь).

Сімейні питання це, мабуть, найскладніший і різноманітний біографічний досвід наших співрозмовниць, що потребує в принципі окремого аналізу. Тут можу сигналізувати тільки основні питання: типова патріархальна модель зв'язку, а також домашній матриархат (майже всі оповідачки підтверджували, що чоловіки їм віддавали зароблені гроші, і вони ними управляли; жінки були організаторками і менеджерками домашньої економіки); насильство і алкоголізм, але бували і більш партнерські стосунки; тривалість в погано підібраному зв'язку, але й втеча від чоловіка, всупереч суспільному осуду. З історії про сім'ю в основному виникає образ сильних жінок, які можуть вести переговори про існуючі інституційні моделі дій, таких як нав'язані соціальним тиском системи ролей в сім'ї.

У зв'язку з тематикою проекту ми також досить детально обговорювали в інтерв'ю питання, пов'язані зі здоров'ям і гігієною. Доступ до лікаря або фельдшера завжди був важким у селі, як і в багатьох інших життєвих ситуаціях, доводилося покладатися скоріше на власні ресурси і можливості:

Тоді як захворіють, то це в нас був мед, чай з медом, калина була, м'ята – оце таке. І на печі. І картоплі гарячої намнуть та й на груди поставлять. Оце таке в нас було (Валентина Шестак, с. Шестовиця).

Втім, довіра до офіційної медицини невелика:

Оце зробили вже оцю медицину, так люди бояться брати оце все. Той купив – та й підробка, той попив таблеток – погіршало. Бог його знає, воно ж і без медицини не обійдеться, і отак (Лідія Литвин, с. Жеведь).

У більш серйозних справах допомагали місцеві шептухи. Дві наші співрозмовниці займалися подібними заходами, розповідали нам про замовлення і обкурювання від різних хвороб. Не тільки шептухи, але в принципі кожна сільська жінка знає традиційні способи «лікування» магічними процедурами. Шептухи були найбільш корисні в питаннях, пов'язаних зі здоров'ям і фізіологією жінок, особливо при пологах і абортax. Аборт, втім, – будь то зроблений шептухою або лікарем в сусідньому містечку – розглядався як метод контрацепції.

Початком перетворень, хоча тоді ще ніхто цього не усвідомлював, стала Чорнобильська катастрофа. В черговий раз підтвердилося, що влада не дбає про людей, їх життя і здоров'я. Це проявлялося у відсутності інформації, хаотичних діях і, в кінцевому рахунку, необхідності справлятися самому, хоча б у вигляді приготування киселю з йодом:

Чорнобиль у 1986 році як вибухнув, та й народив лиха, то я вже з того часу по лікарнях. Бо прийшла на ферму, мене всю пообпікало, і в роті недобре. Та завдяки моїй сестрі двоюрідній... Уже на третій день сповістили, що Чорнобиль вибухнув, бо ж ніхто вони і не казали – ніхто ж не знав. А вона наварить киселю і несе вже мені: «Їж!» Не казала мені що там, а там – йод. Так оце нас йод трохи і врятував (Лідія Литвин, с. Жеведь).

Однак цього разу, виселення розташованих неподалік сіл, загроза «з повітря» надовго похитнула почуття безпеки – навіть вирощена в колгоспі або у власних ділянках їжа стала підозрілою. Великі проблеми зі здоров'ям, особливо ракові захворювання, з тих пір були пов'язані з катастрофою:

У нас чоловіки майже всі померли від раку. Отак часом ляжу і сон мене не бере, думаю: «Скільки чоловіків померло від раку!...». Майже всі померли від раку. Може, тільки два інакше померли – по старості один, а другий від серцевого нападу. І мій чоловік так помер, і всі інші так само. Питаю: «Що тебе болить?» А він каже: «Все болить». Спочатку не зрозуміли, а потім він каже: «Я знаю, що в мене болить...». У нього була хвороба статевої системи, від неї і помер. І всі чоловіки у нас практично від одної хвороби померли. А коли Чорнобиль вибухнув, то казали, що через 40–50 років щодня похорони будуть (Ганна Півень, с. Жидиничі).

До цього і прийшла трансформація 90-х років – закриття колгоспів і пов'язаних з ними виробничих підприємств. Села стали порожніти – молоді їхали на пошуки роботи і більше не поверталися. Світ, який тривав кілька поколінь, розвалився, частина полів перетворилася на пустку, заросла лісом. Убуває населення, немає бажаючих купувати старі будинки, які повільно руйнуються. У Жидиничах колись жило 600 жителів, зараз це 45 осіб, в основному літні, самотні жінки. І хоча, розповідаючи своє життя, оповідачки підкреслюють, яким воно було важким, повним тяжкої роботи і страждань, вони все ж відчують ностальгію – адже це було їхнє життя, їхній світ, який на їхніх очах зникає:

Отаке життя сільське. У нас село таке – не промислове ніяке, у нас тут нема ніякої роботи. Ну, у лісі люди працювали, так колгоспи розорили і демократи позакривали усі виробництва. У нас і пилорам скільки було, у лісі скільки роботи було, а тепер нема там роботи. Колгоспи позакривали, тепер он землі пустують, позаростали лісом. Доки колгоспи були, то й землі усі родили. І орались усі землі (Галина Полегешко, с. Жидиничі).

Проаналізовані біографічні розповіді сільських жінок з Чернігівщини показують, що в житті оповідачок домінували, насамперед, інституційні взірці дій: починаючи від визначення сім'ї походження і місця народження, через соціальні обмеження, що впливають з традиціоналізму навколишнього середовища, шаблон соціалізації, репресивність радянської системи, обмежений доступ до освіти, спеціалізовані траси професійної діяльності та сімейних взірців. Цим детермінантам піддавалися їх біографічні схеми дій – можливість приймати власні рішення була невелика або за це потрібно було платити високу ціну, а життєві цілі доводилось реалізувати лише в певних вузьких рамках. На це накладалися такі траєкторії, як голод або війна, до того ж позбавляють почуття керівництва власним життям. Проте, не можна сказати, щоб оповідачки були безвольними жертвами долі. Наскільки їм були доступні можливості, вони прагнули досягати свої менші або більші життєві цілі, демонструючи силу і рішучість. І іноді у них трапляються біографічні перетворення, що об'єднують в собі повну реалізацію своїх позитивних прагнень, чим вони дуже пишаються і дають цьому вираз.

Фільм, знятий на основі обговорюваних інтерв'ю, має назву «Вдовині села Чернігівщини». Ця назва несе в собі безліч значень, що переплітаються в біографічному досвіді, вираженому в зібраних свідченнях. Перше і найпростіше – майже всі наші співрозмовниці – це вдови. Але вони вдови не тіль-

ки від своїх чоловіків, а й від способу життя, який помер у них на очах, від своїх сіл, колись галасливих, а тепер таких, що йдуть в небуття разом з руйнованими будинками. І нарешті – самі села – це вдови своїх колишніх мешканців.

УДК 94(477)"20"

«Переселенці: непрості історії простих людей (за наративами внутрішньо переміщених осіб)»

М. В. Куряча (м. Вінниця)

У статті подано результати проєктів з вивчення досвіду переселення «Донбас і Поділля очима людей», реалізованих факультетом історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (за сприяння Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України (м. Київ)) і «Досвід переселення та адаптації у зв'язку із наявними військовими подіями» (за ініціативи Міжнародної волонтерської організації імені Роберта Шумана (Варшава)).

The article presents the results of projects to study the experience of resettlement “Donbass and Podillya through the eyes of the people”, implemented by the Faculty of History, Law and Public Administration of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky (with the assistance of the Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology). Kyiv)) and “Experience of resettlement and adaptation in connection with existing military events” (initiated by the Robert Schuman International Volunteer Organization (Warsaw)).

Ключові слова: Донбас, Автономна республіка Крим, Військова агресія Росії, анексія, внутрішньо переміщені особи, проєкти, експедиції, інтерв'ю.

Keywords: Donbass, Autonomous Republic of Crimea, Russian military aggression, annexation, internally displaced persons, projects, expeditions, interviews.

Військова агресія Росії та анексія частини територій України призвела до виникнення особливої частини населення за соціальним та юридичним статусом – внутрішньо переміщених осіб. На неокупованих територіях таких осіб нараховують за останніми даними майже 1,5 млн переселенців з окупованих районів Донбасу, а також з Автономної Республіки Крим. Приблизно таке ж число переселенців, які виїхали в інші країни (в т. ч. Росію).

Етапи дослідження цієї теми авторкою можна співвіднести з кількома експедиціями факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (далі – ВДПУ).

У 2015–2016 рр. було реалізовано два проєкти по вивченню досвіду переселення «Донбас і Поділля очима людей» [3] (за сприяння Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України (м. Київ)) і «Досвід переселення та адаптації у зв'язку із наявними військовими подіями» [1] (за ініціативи Міжнародної волонтерської організації імені Роберта Шумана (Варшава)).

Авторська експедиція ««Свій»/«чужий»/«ворог»: деконструкція радянського змісту чи (і) діалоги (по)розуміння у сучасних дискурсах» відбулася у 2018 р. [4]. Запитальники підготовлені для трьох груп інформаторів: власне переселенців; тих, хто мав безпосередній контакт з ними; тих, хто безпосередньо не контактував з переселенцями, але на основі чужого досвіду комунікації склали власне уявлення про переселенців. Щодо інтерв'ю, то вони були різних типів: неформалізоване глибинне, неформалізоване неглибинне, фокус-групове. Всього було зібрано 23 глибинних інтерв'ю та 1 фокус-групове.

У 2019 р. студенти факультету історії, права і публічного управління спільно з кримськотатарською ГО «Ветан» спільно провели експедицію «Кримські татари: коли ми повернемось». За результатами цієї експедиції було створено однойменну документальну виставу та поставлено молодіжним документальним театром.

В березні 2020 р. продовжено роботу авторки та студентів факультету історії, права і публічного управління ВДПУ за запитальником «Переселенці: непрості історії простих людей». В ньому зміщено акценти до біографічності, визначення пріоритетів, вподобань людини.

Дослідженням кримських татар, що переїхали на Вінниччину, займаються викладачі та студенти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вивчення є актуальними у соціокультурному дискурсі в площині міжкультурних діалогів. Кримські татари (близько 200 осіб) компактно поселилися в Новій Греблі Калинівського р-ну Вінницької обл. Зацікавлення темою переросло в декілька проєктів: «Міжнаціональні відносини: український вимір та регіональні контексти» – «Українці та кримські татари: два народи – спільна історія» (березень, 2019 р.) і «Кримські татари на Вінниччині: історії із перших вуст» (квітень, 2019 р.). Реалізовувати взялися дві громадські організації: «Подільська спадщина» й кримськотатарська «Ветан». Для студентів-істориків другого курсу опитування проходили в рамках етнографічної практики: «Метою практики було відстежити та зафіксувати у представників кримськотатарської громади усні історії про депортації та анексію півострова Крим та сьогоденні становище кримських татар в окупованому Криму» [2].

Нова хвиля досліджень переселенців розпочалася в 2020 році за авторським запитальником «Переселенці: непрості історії простих людей» [5]. При розробці були враховані недопрацювання попередніх опитувань та максимально усунуті «важкі» запитання або замінений контекст. Як видно з назви, головним акцентом тут є людина та її життєва історія, а не аспект травми, асиміляції і т. ін. Під «простими людьми» розуміються будь-які переселенці та перш за все пошук тих, які не мають вищої освіти чи пільг, а належать до різних соціальних груп. В попередніх опитуваннях фігурували переважно викладачі та студенти, що зумовлює специфічне мислення, позиціонування, ведення розмови, контроль опитуваним контексту та дискурсу, що часто важко зробити людині без профільної гуманітарної освіти. Крім цього раніше виступали опитуваними переважно представники одного навчального закладу – ДонНУ ім. В. Стуса (історії переселенців збирали студенти третього курсу факультету історії права і публічного управління ВДПУ).

За період з лютого по травень 2020 року зібрано 24 інтерв'ю. Серед яких: 21 інтерв'ю переселенців та 3 інтерв'ю місцевих жителів про ставлення до переселенців. В опитуваннях попередніх років можна помітити, що кількість та якість інтерв'ю на тему явища переселенства від місцевих жителів, які не проживали подібний досвід.

Окрім цього передбачалася співпраця з Центром Поділля-Соціум в рамках проєкту ПАЗЛ (простір активних завзятих людей) КП «Центр історії Вінниці» для людей літнього віку, серед яких чимало внутрішньо переміщених осіб. Куратор проєкту «ПАЗЛ» – авторка статті. План роботи передбачав історичні лекції, зустрічі, майстер-класи, опитування ВПО на 2020 рік за запитальником «Переселенці: непрості історії простих людей». Роботи зі збору інформації були призупинені через пандемію коронавірусу і будуть відновлені лише з повним зняттям обмежень, адже проєкт ПАЗЛ зосереджується на людях поважного віку. Роботу було розпочато з опитування компанії переселенок з Луганської та Донецької областей (всього 4 особи) [6].

Методологія всіх перелічених досліджень ґрунтується на використанні принципів науковості, історизму, об'єктивності, цивілізаційного та соціокультурного підходу, які дають можливість вивчення процесів ідентифікації ВПО (внутрішньо переміщених осіб) у тісному їх взаємозв'язку з конкретними історичними умовами, їхнього виникнення, формування та трансформацій. У процесі дослідження ми спирались на феноменологічну та імагологічну методологічні традиції, які працюють з конструюванням образів. Дослідження спираються на дослідження питань «свого-чужого», «колективної травми», «колективної пам'яті».

Основними методами збору матеріалу стали емпіричні: спостереження, моніторинг та інтерв'ю.

Питання «травми» в переселенців (її наявності чи відсутності) було ключовим в опитуванні 2018 року ««Свій»/«чужий»/«ворог»: деконструкція радянського змісту чи (і) діалоги (по)розуміння у сучасних дискурсах», проте ще жодного разу не виступало темою окремого диспуту чи викладу авторки.

Які виникають психологічної травми, реакції в переселенців після переїзду? Що стає тригером, який може викликати спогади, алюзії, емоції? Як змінюється життя та проживання простору після переселення? Чи «панаєхали» переселенці?

Але головне питання, на яке спробуємо відповідати: Чи є переїзд травмою для переселенців, чи це проблема надумана? Чи відчуває соціум цю травму?

Поняття колективної травми та колективної пам'яті застосовуються для травм воєнних, але наскільки доречно використовувати їх до явища переселенства? Які детермінанти, чинники, маркери, образи впливають на образ внутрішньо переміщеної особи та чи не нав'язують вони «травму»? Чи є суспільна група переселенців цілісною?

Дихотомія вітального та віктимного дискурсів «кров'ю змити»/ «втікти», яке суспільство нав'язує людині, що покинула свій дім, змінює та розмиває межі колективного досвіду. Травматичні сенси,

що закладені в патріотично-військових словесних формулах, що особливо активно продукує сфера національно-патріотичного виховання, деформує ставлення до переселенця. В суспільстві виробляються маркери того, якими мають бути переселенці, тобто – патріотичними, філантропами, «успішними» (образ людини, що досягає висот, така собі «американська українська мрія»), щоб їх прийняли і сприймали за «своїх». Така ідеалізація «патріотичних» образів сприяє відчуженню та відстороненню одних та інших.

Травматичне письмо (traumatic writing) як засіб подолання травми лише починає застосовуватися серед переселенців. Ще одним аспектом травми є творення певних конструктів планування «життя після», «ефект відкладеного життя», «паузи», а також витворення нових конструктів на позначення дому «дома-дома» для відокремлення в мові дому справжнього та дому теперішнього. Самі переселенці проговорюють свою травму через різні проекти. В медіа ж простежується спад популярності історій про переселенців, проте створюється запит на «успішних переселенців». Це ті, хто переїхавши створили новий бізнес, чи почали власну справу і обов'язково з позитивним фіналом.

Студії з вивчення внутрішньо переміщених осіб є важливими, насамперед, для творення цільової державної програми і концепції ставлення до ВПО та взаємин з населенням східних регіонів та Криму в контексті формування національної, етнічної та соціокультурної ідентичностей. Вивчати травматичний досвід необхідно в розрізі діалогу та співдії в творенні національної ідентичності, взаємодії між переселенцями та місцевим населенням тих регіонів, в які вони переїхали і вивчення стереотипів, якими маркує суспільство заради толерантного майбутнього.

Джерела та література

1. Жмуд Н. В. Донбас і Поділля у взаємному соціокультурному дискурсі: «свій-чужий-інший» (за результатами етнографічних експедицій) / Н. В. Жмуд // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія. – 2016. – Вип. 24. – С. 222–227. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2016_24_43.
2. Жмуд Н. В. Кримськотатарські студії на Вінниччині: на шляху до порозуміння (із досвіду роботи) / Наталка Вікторівна Жмуд. // ВІСН. ф-ту історії, права і публічного управління. – 2020. – С. 50–52.
3. Польові матеріали «Донбас і Поділля очима людей». «Досвід адаптації у зв'язку із наявними військовими подіями» 2015–2016 рр. // Рукописний фонд навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля (292 інформатори)
4. «Свій»/«чужий»/«ворог»: деконструкція радянського змісту чи (і) діалоги (по)розуміння у сучасних дискурсах // Рукописні польові матеріали авторки (Курячої Марії). 2018–2019 рр. (34 інформатори).
5. «Переселенці: непрості історії простих людей (за наративами внутрішньо переміщених осіб)» // Рукописні польові матеріали навчально-дослідної практики студентів факультету історії права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. 2020 р. (24 інформатори).
6. «Переселенці: непрості історії простих людей (за наративами внутрішньо переміщених осіб)» // Рукописні польові матеріали авторки (Курячої Марії). 2020 р. (4 інформатори).

УДК 930:001.89 374.016 : 94

Використання методу усної історії в позашкільному навчальному закладі: досвід КЗ «Центр туризму» ЗОР

Ю. О. Сало (м. Запоріжжя)

У статті висвітлюються особливості організації системи заходів із впровадження методу усної історії в освітні практики позашкільників Запорізької області на прикладі КЗ «Центру туризму» ЗОР.

The article is devoted to the importance and expediency of applying the method of Oral history in educational practices. On the example, the experience of the Center of tourism (of Zaporizhzhya Regional Council) describes the application the method of Oral history.

Ключові слова: усна історія, експедиція, вихованці, інтерв'ю, село, КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Key words: oral history, expedition, ethnography, interview, village, the Center of tourism (of Zaporizhzhya Regional Council).

Усна історія в Україні поступово набирає популярності не лише серед професійних істориків та етнографів, але й серед педагогічного та учнівського загалу. Досить довгий час метод усної історії не був розвинений в українській науці як самодостатній метод, вважався неповноцінним. Лише зі становленням незалежної держави почались рухи в напрямку виокремлення усної історичних студій в окремий науковий метод, який в західній науці вже давно довів свою життєспроможність та зайняв гідне місце серед інших дослідницьких практик.

З поступовим накопиченням українськими дослідниками практичних навиків та досвіду, системному вивченні методології усної історичних студій закордонних науковців, розробки власної методики, враховуючи специфіку українського посттоталітарного минулого – розпочалось інституційне виокремлення усної історії. В Україні почали створюватись центри, лабораторії, інститути у закладах вищої освіти (наприклад, Центр усної історії Ізмаїльського державного гуманітарного університету, проєкт «Усна історія Львівського національного університету імені Івана Франка», Інститут усної історії Запорізького національного університету).

З кожним роком в Україні збільшується кількість проєктів, в яких використовується метод з усної історії. І, не лише академічних. Наприклад, проєкт «Майдан: усна історія» Інституту національної пам'яті України, в рамках якого видано декілька публіцистичних видань, статей, цикл передач. Він реалізувався у тісній співпраці з громадськими організаціями, закладами освіти та окремими дослідниками [1]. Особливо варто відмітити досить знакову програму для українських освітян – «Конкурс шкільних проєктів з усної історії», яка фінансується Чеською громадською організацією «Асоціація з міжнародних питань» (Asociace pro mezinárodní otázky, АМО) і діє з 2015 року.

Розуміючи важливість та доцільність застосування методу усної історії в освітніх практиках, КЗ «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» ЗОР (далі – КЗ «Центр туризму» ЗОР) впродовж останніх двох років втілює у життя низку заходів. Так, у 2018 році було започатковано обласні заочні конкурси пошукових робіт – проєкти «Усна історія Майдану» (з напрямками: «Майдан у місті Києві», «Майдан у місті Запоріжжі» та «Майдан у Запорізькій області») та «Усна історія АТО» (напрями: «Я був на цій війні», «Волонтери АТО», «Освітяни на лінії вогню», «А до війни я займався в гуртку»). У 2020 році ці два проєкти трансформувались в один – обласний конкурс пошукових робіт учнівської молоді «Героям слава!» (присвячений подіям Євромайдану та російсько-української війни) [3]. Започатковані конкурси виявили живий інтерес освітян Запорізької області до методу усної історії: за два роки до організаторів надійшло 48 робіт, в оформленні яких, від безпосереднього опитування до транскрибування, взяли участь 94 учні. На основі кращих робіт планується видання збірки матеріалів конкурсу.

10–11 квітня 2019 року в м. Запоріжжі пройшла Обласна відкрита конференція учнівської молоді «Українська революція: 100 років надії і боротьби», дві секції якої («Усна історія Майдану» та «Усна історія бойових дій на сході України») працювали саме над обговоренням результатів проведених гуртківцями інтерв'ю з учасниками подій. Цієї ж весни, на допомогу педагогам області, методистка КЗ «Центр туризму» ЗОР Ольга Вагеннік випускає методичні рекомендації «Організація та особливості проведення експедицій з етнографічного краєзнавства», окремий розділ якої присвячений методу усної історії у польовій роботі експедиції [2].

Окремо варто сказати про започатковані відділом краєзнавства та патріотичного виховання КЗ «Центр туризму» етнографічні експедиції, в яких метод усної історії став провідним. З 7 по 9 червня 2019 року вперше було проведено етнографічну експедицію, якій передували місяці ґрунтовної підготовки. В експедиції взяли участь 2 гуртки Центру (керівники Ольга Горбова та Людмила Жейнова), кількість учасників склала 20 осіб. З районом експедиції визначились майже одразу – ще в жовтні 2018 року. Саме тоді 4-ма гуртками Центру було проведено краєзнавчу експедицію у формі пішогохідного походу 1 ступеню складності, головним завданням якої був збір попередньої інформації для проведення майбутніх досліджень. Це були села Мелітопольського району Запорізької області: Новгородківка, Степне, Мар'ївка, Полянівка, Золота Долина, Ромашки, Долинське. Окрім Степного – всі села належали у ХІХ на початку ХХ століття німецьким колоністам.

Головними завданнями етнографічної експедиції було проведення археографічних та етнографічних розвідок місцями колишніх німецьких (Марієнфельд, Дармштадт, Кайзерталь, Ейгенфельд) та чеської (Чехоград) колоній, а також колишньої Ейгенфельдської волості Мелітопольського повіту та Йоганесру Йоганесруської волості (цього ж повіту) Таврійської губернії, запис спогадів населення методом усної історії.

Етнографічна експедиція була запланована та проводилась маршрутним методом, який передбачав опитування як заздалегідь обраних респондентів, за вибіркою, що була закладена до програми екс-

педиції (люди, віком старші 70 років, виключенням став С. Єльцов 1976 р. н., учасник АТО) так і зовсім невідомих людей до моменту ознайомлення із конкретним селом. результати експедиції дали змогу, наприклад, дізнатися про сучасний етнічний склад населення зазначених сіл, прослідкувати вплив міграційних процесів, спричинених російсько-українською війною на сході України, зафіксувати специфіку архітектури та господарювання сіл.

Експедиція розпочалась з екскурсійної програми селом Новгородківка (до 1946 року – Чехоград). Після ознайомлення з історією колишньої чеської колонії, особливостей громадських та культових будівель села, вихованці розійшлися за адресами респондентів для проведення опитування. В цьому селі і зараз проживає значна частина чеської діаспори в області, яка з кожним роком скорочується. Це спричинено різними демографічними чинниками та виїздом працездатного населення за кордон, насамперед – у Чехію. Саме тому в Новгородківці першочерговим завданням стало опитування нащадків чеських переселенців. Відмітимо, що внаслідок різних політичних утисків у ХХ ст., чехи живуть досить закритою общиною, неохоче йдуть на контакт та «розговорити» їх складніше.

Між селами експедиційна група рухалась на автобусі Центру, що прискорювало процес пошуку респондентів.

Вечері експедиційний загін перемістився до околиць села Степного, де був розбитий польовий наметовий табір. Вибір саме такого способу організації ночівель був невипадковий. По-перше, більшість гуртківців вже мали певний туристський досвід, здобутий під час походів, зльотів, тренувань. По-друге, і найголовніше, це звільняло організаторів від додаткових пошуків у селах місць для сну та приготування їжі. Проблему з підзарядкою смартфонів (на які фіксувалися аудіозаписи інтерв'ю) вирішували за допомогою генератора.

Поки основна група займалась облаштуванням намету та «чаклувала» над вечерею, загін з чотирьох осіб пішов на розвідку в Степне. Між іншим, було проведено інтерв'ю з Сергієм Єльцовим, 1976 р. н., домовленість про яке була ще восени 2018 року. Сергій розповів про особливості життя в цьому селі, про свою мобілізацію через рік від початку АТО, як він став прихильником язичництва, особливості виноградарства краю та інші не менш цікаві речі.

Наступного дня вихованці проводили опитування на території сіл Мар'ївка, Полянівка та Золота Долина – колишніми німецькими колоніями. Господарювання в цих краях німецьких переселенців відчувається і досі. Перш за все – в архітектурі. Господарські та житлові будівлі хоч і зазнали впливу часу, проте особливості їх проектування суттєво відрізняються від пізніших забудов у цьому краї. Серед громадських споруд варто відмітити будівлі початку ХХ ст. в селі Полянівка: половина забудови Полянівської ЗОШ; сучасна церква, яка в минулому була корпусом місцевої лікарні. Перебування перших господарів цих сіл зберігається й в історичній пам'яті сучасних жителів. Вихованці зафіксували різні свідчення про німців-колоністів. Особлива увага у розповідях респондентів приділяється згадці про приїзд, вже після депортації, окремих колишніх колоністів чи їх нащадків, починаючи з 1970-х років і до сьогодні [4, с. 7].

Третій день вихованці проводили опитування в селах Ромашки та Долинське, які до 1945 року мали назви Дармштадт і Йоганесру відповідно. Зазначені села є багатонаціональними, значна кількість людей переселялись сюди після Другої світової війни з різних територій СРСР. Одна із мешканок Ромашок, Пупиніна Валентина 1949 р. н., є уродженкою села Полтавка Омської області, яке було засновано українськими переселенцями з Полтавської та Чернігівської губерній у кінці ХІХ ст. Вона розповіла про особливості життя українців у суворих умовах Сибіру, особливості культурного та духовного життя, проблеми ідентифікації. На жаль, через технічні моменти, даний аудіозапис втрачено.

У Долинському експедиційному загону вдалось відшукати світлину середини 1970-х років, зроблене депортованими німцями, які приїздили в село. На ній зображено приклад відомих німецьких кам'яних парканів, а саме – останній в селі, через деякий час він, як і всі інші, був розібраний на цеглу. За свідченням Юрія Безбородова з с. Долинського: «їх паркан було розібрано сільрадою через те, що він «німецький» [4, с. 14]

Незважаючи на деякі досягнення першої подібної експедиції, варто зазначити й про певні труднощі, більшість з яких були прогнозованими:

- попри підготовку керівниками гуртків вихованців, реальний досвід майстерного опитування здобувається лише в польових умовах – «хрещення вогнем» відбулось успішно;
- маршрутний метод проведення експедиції найбільше підходить для первинного збору матеріалу. Для проведення масштабного опитування населення віком старше 70 років в окремому селі потрібно значно більше часу, аніж один день. Тобто, найбільш прийнятним є куцувий метод, який складніше втілити в життя;

– нестача професійної техніки для відео- та аудіофіксації усних свідчень, польових заміток тощо.

Всупереч труднощам, експедиційні методи дослідження дозволили вихованцям відпрацювати на практиці теоретичні знання, отримати нові навички та вміння. Залучення автобусу КЗ «Центру туризму» ЗОР дозволило мобільно провести досить незвичну для нашого регіону експедицію – силами вихованців був зібраний значний етнографічний матеріал, зафіксовано сучасний стан архітектури сіл, опитано близько 20 осіб.

Головним результатом експедиції став вихід у світ науково-популярного видання «Усна історія Запорізького краю: матеріали етнографічної експедиції юних краєзнавців. – Випуск 1. Мелітопольщина»[4], презентація якого запланована на вересень 2020 року.

Друга етнографічна експедиція, проведена з 18 по 21 серпня 2020 року Бердянським районом Запорізької області, продовжила усноісторичну практику педагогів та вихованців КЗ «Центр туризму» ЗОР. В експедиції взяли участь 3 гуртки Центру (керівники Ольга Горбова, Оксана Белінська та Сергій Кеда), кількість учасників склала 28 осіб. Маршрут був наступний: с. Берестове – с. Троїцьке – с. Новосолдатське – с. Радивонівка. Гурток «Джура» під керівництвом Сергія Кеда проводив опитування населення на території села Миколаївка.

Організатори врахували складнощі, які виникли в ході першої експедиції з юними краєзнавцями. Зокрема, на село Берестове, яке є найбільшим на маршруті, було відведено 2 дні для опитування.

Експедицію було розпочато з відвідин величного, схожого на фортецю берестівського храму, історія якого сягає 160 років. Після цього учасники розділились на групи та почали пошук респондентів, адреси яких нам люб'язно надали в Берестівській ОТГ. Ввечері юні дослідники перемістились на околицю села, де розбили наметовий табір.

Третього дня вихованці працювали на території сіл Троїцьке та Новосолдатське. Зокрема, було опитано декілька свідків Другої світової війни, голоду 1946–1947 рр. Літні мешканці розповіли про особливості життєукладу південоукраїнського села в другій пол. ХХ ст. через призму своєї власної біографії. В останній день експедиції вихованці встигли провести розвідки по пошуку етнографічного матеріалу в селі Радивонівка та опитати декілька респондентів.

Варто відмітити, що учнівська молодь не лише записувала інтерв'ю (яких за експедицію було 32), але й вчилась правильно оформлювати супровідну документацію, що є основою при майбутній архівації та використанні джерела.

Матеріали, отримані в результаті експедицій, будуть проливати світло на досить суперечливий та політично заангажований період в історії Півдня України. Проведення етнографічних експедицій дало змогу свідомо залучити учнівську молодь до вивчення історії краю з використанням усноісторичного методу. Так, учні отримали практичний досвід формування історичного джерела, його використання та подальшого зберігання.

Сподіваємось, що започатковані КЗ «Центр туризму» ЗОР проєкти з усної історії – «Героям слава!» та «Усна історія Запорізького краю» – стануть поштовхом до популяризації методу усної історії серед педагогів та учнівської молоді не лише Запорізької області.

Джерела та література

1. Майдан: усна історія. Офіційний веб-сайт УІНП. URL: <https://uinp.gov.ua/usna-istoriya/maydan-usna-istoriya> (дата звернення: 25.08.2020).
2. Організація та особливості проведення експедицій з етнографічного краєзнавства. Методичні рекомендації / автор-упоряд. О. М. Вагеннік. Запоріжжя: КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2019. – 56 с.
3. Регламент проведення Обласного конкурсу пошукових робіт учнівської молоді «Героям слава!», присвячений подіям Євромайдану та російсько-української війни. Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді: веб-сайт. URL: http://zoctkum.ucoz.ua/index/plan_masovikh_zakhodiv_viddil_kraeznavstva_ta_patriotichnogo_vikhovannja_na_2020_rik/0-233 (дата звернення: 25.08.2020).
4. Усна історія Запорізького краю: матеріали етнографічної експедиції юних краєзнавців. – Вип. 1. Мелітопольщина / за ред. Ю. О. Сало. Запоріжжя : КЗ «Центр туризму» ЗОР. 2020. – 135 с.

Мова повсякдення у контексті усної історії

Н. М. Крисько (м. Вінниця)

У статті йдеться про основні тенденції та перспективи вивчення мови повсякдення у контексті усноісторичних досліджень. Висвітлено діяльність Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тимірязєва з організації усноісторичних досліджень.

The article deals with the main trends and prospects for learning the language of everyday life in the context of oral history research. The Vinnytsia Regional Universal Scientific Library named after K. A. Timiryazev take an active part on the organization of oral history research.

Ключові слова: мова повсякдення, усна історія, Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тимірязєва.

Keywords: language of everyday life, oral history, Vinnytsia Regional Universal Scientific Library named after K.A Timiryazev.

З початку 2000-х років в усноісторичних студіях набуває поширення вивчення не лише зібраної фактографічної інформації, а й власне оповіді, її текстуальних особливостей і мови оповідача. Явище, влучно назване дослідниками «лінгвістичним поворотом нової історії» чи «поверненням наративу» [6, с. 99], зумовлене в першу чергу вивченням мови як засобу спілкування та передачі культурних цінностей. Розуміння значення мови в бутті людства загалом і кожної окремої особистості стало передумовою визнання виняткової ролі мови та все більшого впливу на усноісторичні дослідження лінгвістики, літературної критики та інших філологічних дисциплін. Не варто забувати й порівняно новий аспект дослідження мови як засобу формування особливостей мислення окремого індивіда та культури покоління чи соціального прошарку.

Мову неможливо відділити від повсякденного життя, а з іншого боку вона це життя констатує та створює [6, с. 82]. Мова – інструмент сприйняття та реконструювання реальності, проживання й осмислення економічних і політичних процесів. «Вираз обличчя тієї чи іншої епохи передається в її мові» [3]. Збираючи матеріал – проводячи опитування, аудіо- та відеозапис, працюючи зі створеною об'ємною базою даних, працівники Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тимірязєва звертають увагу на мову свідчень. Ми чуємо мову, мову повсякдення різних поколінь і регіонів. Так, представники старшого покоління вживають слова та звороти, не актуальні сьогодні, не притаманні сучасному поколінню. І навпаки – молодше покоління вживає неологізми та слова, не властиві старшому.

В різних регіонах України, та й навіть у різних районах області у людей свої відтінки мови.

Її важливо зберегти – адже мова свідчень так само важлива, як і викладені в них факти.

Дослідження мови повсякдення крізь призму усноісторичних досліджень дозволяє якнайповніше виявити складну еволюцію і логіку внутрішнього світу людини, її почуттів, прагнень і пристрастей [6, с. 98]. Для цього необхідно записувати інтерв'ю якнайточніше, використовуючи аудіо- чи відеозапис у тихому приміщенні, що дозволяє виокремити всі звукові нюанси, при цьому уникаючи сторонніх шумів.

Мова зібраного оповідного матеріалу вимагає також вивчення з соціологічної та психоаналітичної точок зору. Адже «мова і суспільство є взаємозалежними; у мові, що є суспільним явищем, відображаються особливості суспільної свідомості, культурні, психологічні та ціннісні орієнтири певного соціуму» [9, с. 18]. Важливо пам'ятати, що саме живі оповіді є цінним відображенням масової свідомості, наявних ідейних стереотипів, ціннісних орієнтацій і навіть моделей поведінки. В окремих оповідях можна простежити віддзеркалення загальноприйнятих поглядів, переконань і уявлень окремого соціального прошарку в певний час, панівну в суспільстві сукупність поглядів, особливості її впливу на кожну окрему людську свідомість і кожне буття.

Матеріал усних інтерв'ю уможливує аналіз як тоталітарних практик, застосовуваних при створенні «новомови» радянської доби, висвітлення сучасних глобальних процесів, і навіть створення об'єктивних лексикографічних праць, таких як укладання тлумачних словників.

При опрацюванні зібраного матеріалу в пострадянських країнах варто зважати, отже (особливо при опитуванні представників старшого покоління), на процеси, які дослідники називають «уніфікацією мислення». Кожне свідчення містить висловлені переконання у достовірності пропагованих цінностей і погляди на власне буття, поширені та сприйняті шляхом преси, радіо, телебачення, книжок тощо.

Аналізу вимагають «особлива граматики, особливий лексикон, особливі правила слововживання і синтаксису, особлива семантика, – зрештою особливий світ» [9, с. 27]. Широкі можливості для дослідження відкриває також запис оповідей на спільну тему представників різних вікових і соціальних груп.

Будь-яка дійсність має власне мовне забарвлення. Політичні, соціальні, культурні процеси, що торкаються свідомості, їхні ментальні характеристики втілюються в мові оповідача.

Проведені дослідження також підтверджують думку про витворення своєрідної «новомови» під час оповідей про пережиті страждання й інші події, що спричинили появу емоційно травматичних для оповідача спогадів. Серед таких названих дослідниками характеристик оповідей про пережитий катастрофічний досвід спостерігаються т. зв. груповий наратив (вживання «ми» замість «я»), фрагментованість і переривчастість оповідей, замовчування деталей тощо. Такі оповідей потребують коментарів, які пояснювали б контекст. Для цього важливо розкривати приховані для стороннього спостерігача смисли оповідей, аналізуючи та коментуючи позамовні, знакові процеси, такі як жести, штампи поведінки, суспільні стереотипи.

Ще одна проблема дослідження та публікування подібних записів полягає в тому, що оповідач може не погоджуватися на оприлюднення інтерв'ю. Це логічно, бо, наприклад, у випадку АТО, події не просто є «свіжими», а й досі продовжуються. Тут є важливим розуміння всіма сторонами процесу отримання свідчення ціннісної, смислової функції оповідей. Також варто розглядати дослідження, як одну з практик проживання та зцілення травми, детравматизації [11].

Отже, питання етики в усноісторичних дослідженнях також іще залишається відкритим.

Працюючи з оповідами свідків та учасників подій, знаючи історію з середини, дослідник уже змінюється сам, стає більш безстрашним і незалежним від загальноновизнаних оцінок, а отже, сприяє продукуванню досконалішого наукового знання.

Накопичені усноісторичні матеріали можуть і повинні прислужитися не лише для вивчення історичного досвіду особистості, а й для дослідження людини як такої, способу її існування та його осмислення, створених певною означеною спільнотою. Для цього дослідження мови повсякдення в усній історії для належної якості вимагає сполучення різних методів.

Наприклад, високу якість дослідження забезпечить аналіз соціальної структури та застосування історичної демографії, завдяки яким дослідник матиме уявлення про типологію соціальних досліджуваних груп і їхній статево-віковий склад.

Звісно, в наукових і громадських колах досі залишається розуміння усної історії як прикладного та другорядного джерела відтворення минулого, але тим актуальніший пошук шляхів вирішення відкритих питань галузі. Так, актуальними лишаються завдання організації якісного та швидкого збору актуальних оповідей, їхнього збереження та забезпечення публічного до них доступу. Так само в колах науковців і громадськості досі немає однозначного потрактування поняття «мова повсякдення». Тут погодимося з твердженням, що в нормальних етносоціальних умовах, коли мова етносу збігається з мовою повсякденного спілкування, неоднозначності вище згаданого поняття немає. Натомість у неоднорідних суспільствах варто чітко розмежовувати поняття рідної мови, мови спілкування та рівня володіння мовою [14].

Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва й інші бібліотеки регіону продемонстрували можливості центрів здійснення територіальних усноісторичних досліджень, теоретичних і методичних розробок галузі, безпосередньої роботи із джерелами, збереження, аналізу й оприлюднення результатів досліджень.

Працівники бібліотеки забезпечили виконання таких важливих для дослідження мови свідчень завдань, як дотримання високих стандартів якості запису, збереження, публікації та подальшого використання усних оповідей. Для цього були розроблені та впроваджені в практичне використання принципи підготовки та проведення інтерв'ю, критерії оцінки якості отриманого матеріалу, правила збереження даних та інші вимоги, важливі для дослідників.

Бібліотека об'єднує усіх зацікавлених у розвитку усної історії – бібліотекарів регіону, краєзнавців, архівістів, студентів і викладачів. Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва таким чином виконує функцію фахового середовища, сприяючи найрізноманітнішим професійним і аматорським проектам.

У 2018–2019 роках співробітники Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва реалізували проект «Голоси живої історії». Метою проекту було опрацювання свідчень місцевих учасників і очевидців Революції Гідності, подій, що відбуваються у зоні АТО, та історій внутрішньо переміщених осіб. Одне із завдань проекту – створення відкритої, хоча й незавершеної, багатоголової хроніки нещодавніх подій. До реалізації проекту, окрім фахівців обласної книгоз-

бірні, долучилися працівники бібліотек Вінниччини, науковці, співробітники музеїв, архівів, освітніх установ.

Під час роботи над проектом було записано більше сотні свідчень, в яких враховано вік, освіту та соціальний статус опитуваних, завдяки чому записані свідчення становлять цінний матеріал для аналізу.

Розглянемо деякі з оповідей, що представляють окремі категорії опитуваних.

Дослідження не претендує на статистичну достовірність, проте дає змогу виявити загальні тенденції мовної поведінки опитаних. Для опрацювання результатів анкетування використано метод вибіркового контент-аналізу.

Варто зауважити, що під час проведення та обробки інтерв'ю дослідники намагалися якомога зменшити вплив на оповідача особи, що записує свідчення. Основну увагу спрямовано саме на фіксацію безпосередніх свідчень. При цьому записувачі зберегли мовні особливості оригінальних оповідей, такі як суржик і стилістичні незграбності, в цілому характерні для повсякденного безпосереднього спілкування. Адже найважливіше – збереження природних голосів та інтонацій свідків тих подій, що вже набули історичного значення. Також зі вказаних вище причин не вказуємо імен оповідачів. Назвемо їх Учасник Євромайдану 1 (1959 р. н., м. Бар), Учасник Євромайдану 2 (1973 р. н., м. Бар), Волонтер (1981 р. н., місце народження Миколаївська обл., зараз проживає у м. Жмеринка) та Переселенець (1967 р. н.). Вони представляють масу пересічних українців, які у відповідальний момент були змушені реагувати на загрозу власній національній ідентичності. Так, Волонтер розповідає про досвід переоцінки моральних цінностей: «...переоосмислюєш життя. Саме цінне – це життя, саме цінне – це твоя родина».

Кожна з оповідей – своєрідна хроніка перебігу подій з виразною присутністю особистісного, індивідуального чинника. Їх об'єднує патріотизм, усвідомлене прагнення розбудувати національну культуру та гуманістичне суспільство:

- «Ми згідні були стояти до кінця, щоб захистити людські цінності» (Учасник Євромайдану 1).

- «Вирішили поїхати, стати в ряди українців...» (Учасник Євромайдану 2).

- «...ми робимо одну справу заради України, заради її майбутнього, заради нашої перемоги» (Волонтер).

- «...я громадянин України...» (Переселенець).

Аналізуючи оповіді, звертаємо увагу на мовно-культурні та конфесійні відмінності оповідачів, адже вони й зараз використовуються різними політичними силами для роз'єднання суспільства та поширення ворожнечі щодо тих, хто вирізняється з-поміж інших:

- «Я – римо-католик...», «...з Вінниці – Костік, сам він росіянин, але великий патріот України» (Учасник Євромайдану 1).

- «Є різні люди на майдані, молодь, пенсіонери, студенти, інженери, медики – їх об'єднувала ідея бачити завтрашній день», «На жаль, через війну на Сході виросла велика прірва у світобаченні майбутнього України: між тим, хто є там, і між українцями-патріотами, які боронять сьогодні свою державу...» (Учасник Євромайдану 2).

- «...маємо духовну освіту...», «...в кожному Євромайдані є приховані політичні відтінки, яких ми не бачимо...» (Волонтер).

- «...таких сепаратистських настроїв у Вінницькій, Івано-Франківській областях напевно даже більше ніж в Донецькій області», «...там така пропаганда...» (Переселенець).

Оповіді проте демонструють відносність будь-яких поділів українського суспільства:

- «Помилки історії вчать поважати один одного, служити один одному» (Учасник Євромайдану 1).

- «Захід має пізнавати Схід, Схід має пізнавати Захід. І це спілкування має бути постійним, з розумінням того, що це незалежна Україна» (Учасник Євромайдану 2).

- «...в нас такі самі сім'ї, такі самі родини, так само живем, як і всі інші» (Волонтер).

- «...там таке життя, як і тут...», «...вони тоже чийсь діти...» (Переселенець).

Разом із тим усні розповіді віддзеркалюють основні проблеми мовної ситуації в Україні, типові для постколоніальної держави. Бачимо, що мовна самоідентифікація та мовна поведінка оповідачів, перебуваючи під впливом індивідуальних і загальних чинників, проте однозначно зазнали впливу двомовного середовища. Одне з важливих завдань усної історії – зафіксувати ці чинники та спричинені ними зміни мови повсякдення на конкретному зрізі. Зміна суспільно-політичних умов і міграційні процеси всередині країни зумовлюють потребу нових досліджень, результати яких можна було б порівняти з уже наявними даними, а також використати для подальшого наукового аналізу. Неважко помітити, що самі оповідачі навіть не замислюються над поняттями «рідна мова» чи «мова повсякденного спілкування», серед консолідуючих суспільство чинників називаючи загальнолюдські цінності, історію, бажання спільного кращого майбутнього, навіть Бога (Волонтер), але не мову. Мовці спілкуються мішаною мо-

вою (суржилом) внаслідок суспільно-політичних умов, але усвідомлюють свою належність до надбань української культури й історії.

Варто наголосити, що мовознавці підкреслюють важливість розуміння значення єдиної мови для національно-культурного самовизначення: «Мова спілкування може набути статусу рідної тільки за умови, коли її носій стане ще й носієм культури, яку ця мова обслуговує» [14].

Підсвідомо це розуміють і окремі оповідачі, пропонуючи кожен власні способи об'єднати розділене суспільство:

«Потрібно розуміти, що Україна є незалежною для всіх українців. Її треба боронити, історію треба знати, мати спільне бачення», «...ми не зберегли і не розвивали свою країну як незалежну Україну, а все-таки продовжували її розвивати як постколоніальну... як казав Тарас Шевченко, «чужому научайтесь і свого не цурайтесь» (Учасник Євромайдану 2).

«На Донбасі не ведеться інформаційна війна в повному обсязі з української сторони, яка повинна вестися. Жодного українського каналу на зоні розмежування немає... У людей немає змоги зрівняти дві правди. Всю російську пропаганду люди приймають за чисту монету», – зазначає Волонтер, наголошуючи при цьому, що: «...Під час спілкування з людьми з Донбасу ніколи не нав'язують якісь політичні погляди, а лише демонструють добре ставлення, показують, що ми один народ».

Проводячи анкетування, інтерв'юери не орієнтували респондентів у бік того чи того тлумачення жодного поняття, тому також і не наголошували, щоб опитувані вказували, з якою мовою себе співвідносять, як із рідною. В результаті бачимо, що респонденти не розмежовують понять рідної, національної (державної) мови та мови повсякденного спілкування, вважаючи їх тотожними, що й відображається при живому спілкуванні. Мовці активно використовують суржик із різним (залежно від конкретної особи) співвідношенням української і російської мов.

Зібраний мовний матеріал виразно демонструє специфіку мовної ситуації Вінниччини зокрема й України загалом, за якої українська мова для тих, хто позиціонує себе як громадян України та патріотів, має значною мірою декларативний статус в розумінні національної, державної, а на рівні функціональному використовується незграбно, часто поруч із російською.

Актуальним є тому вивчення мовних особливостей оповідачів. Хоча наймолодшого серед них важко назвати представником молоді (1981 р. н.), та все ж кожне свідчення репрезентує реакцію покоління на суспільні зміни. Зокрема Волонтер, хоча й зазначає, що встиг побувати піонером і навчався у школі, коли «всі пам'ятники були присвячені комуністичним діячам», на відміну від інших оповідачів, отримав вищу українськомовну освіту (Християнський гуманітарно-економічний відкритий університет). Респонденти представляють 4 вікові категорії вінничан (окрім Переселенця). Досліджуючи мовну поведінку опитуваних у розрізі вікових груп варто враховувати, що перебування в зоні АТО впливає на мовну поведінку особи, а переміщені особи також формують загальний мовний простір Вінниччини. Також проведене дослідження демонструє, що молодші респонденти краще, ніж старше покоління, володіють українською та демонструють це в безпосередньому мовленні. Проте не варто забувати, що цей чинник залежить також від освіти. Вікові відмінності можемо пояснити зростанням кількості мовців, які можуть пасивно послуговуватися українською завдяки створенню україномовного середовища (наприклад, медіа) та розширенням сегменту активних мовців за рахунок молоді, що отримує освіту переважно українською мовою. Крім того, на характеристики мовної поведінки незалежно від віку вплинули соціально-політичні процеси, в яких оповідачі брали безпосередню участь.

Так проведене дослідження дозволяє стверджувати поступове, хоча й незначне зростання рівня володіння українською мовою та використання її в якості мови повсякдення принаймні серед тих представників населення, які вважають себе патріотами України.

Простежимо, як на мову свідчень вплинули різні чинники, проаналізувавши вживання суржику та російської. Зазначимо, що представники молодшого покоління загалом багатослівніші, відвертіші й охочіше ідуть на контакт – від найкоротших за об'ємом оповідей Учасників Євромайдану (16 хв., 20 хв.) до найрозлогішої оповіді Волонтера (більше ніж 40 хв.).

Обидва Учасники Євромайдану мають вищу освіту, говорять правильно українською, не враховуючи поодиноких випадків суржику (оазис, які іменно). Суржилом (що природно для жителя Сходу України) найбільше послуговується Переселенець, який протягом півгодинної оповіді поведився замкнуто, на питання відповідав стисло: я часний підприємець, вийшло чисто випадково, займався волонтерством (далі – зацікавився волонтерством), мимо проїхав, все остальне не адекватні, Донбасу просто не повезло, напевно навіть більше, лічного обсягу, особого бажання, со Сніжного не можна було виїхати; тяжолая, напруженная як і вездє; война – це вже наркотік; тяжко перестроїтись, даже більше чим тут, каждый за своє, так получилось, в майке, в окруженіі, в подвалі, привикаєш, вокруг нас, города всі цілі; жить уже всьо, а вернуться «могили родних»; они каждое утро поют гімн; через 10, 30

лет оно всё выбухнет; с той стороны они все добровольцы; от завтра освободим Донбас, і шо; кладбище, последнего, шлі, даже не ховались, відкинули лет так на 40, аристували, пленних, мені надо било вихать, предупредили што нужно бежать...

Також суржик уживає Волонтер, що залишив найдовше в часі свідчення з великою кількістю подробиць і власною їх оцінкою: яркі, взриви, пользуватися, безрозсудно, так як (у значенні оскільки), повинні, обов'язані, такі самі (родини), но не тому (в значенні але), розділяти (в значенні розподіляти), малоімущих, порваті штани; ситуація змінилася в кращу сторону, але не набагато; в повній мірі, іспитали на собі, дрожала, обична штатна ситуація, премир'я, в любий момент, саме цінне, сутки...

При аналізі зважаємо, що обидва є вихідцями з традиційно російськомовних регіонів.

Варто зазначити проте, що всі оповідачі вдаються до суржику передусім описуючи найважчі в емоційному сенсі події. Волонтер із Переселенцем, окрім того, вживають суржик, цитуючи інших осіб, офіційні документи, канцелярит тощо. Контраст увиразнює порівняння оповідей тих, хто пережив травматичні для психіки події, з оповідами обох Учасників Євромайдану, які не брали безпосередньої участі у військових діях:

«...все було переповнене любов'ю і повагою...», «Хоч з Українського дому снайпери стріляли, кожен займався своєю роботою» (Учасник Євромайдану 1).

«Так сталося, що самих смертей я не бачив» (Учасник Євромайдану 2).

Отже, хоча респонденти демонструють свою належність до української нації, розуміння державотворчої функції української мови в них відсутнє чи лишається поза кадром.

Показники рівня володіння українською мовою та вживання суржику в якості мови повсякдення залежать від регіону походження респондентів, освіти та меншою мірою віку.

«Люди завжди оповідали свої історії у розмовах. Століттями історія передавалася усно, з вуст в уста... Усі в той чи той спосіб оповідають про минулі події, тлумачать їх, надають їм значення, підтримуючи живу колективну історію. Навіть у наш час всезагальної письменності та розмаїтих засобів зв'язку (...) більшість людей формує засади свого розуміння власної минувшини через розмову з іншими...» (Р. Гріл, «Обгортки звуку: мистецтво усної історії» [2]).

Підсумовуючи все вищесказане, погоджуємося з видатним теоретиком усної історії.

Варто зазначити, що зібрані усноісторичні свідчення заслуговують на необхідне опрацювання та оприлюднення, адже засвідчують появу й існування в національній пам'яті масиву особливих, особистісних текстів-спогадів, присвячених подіям на Майдані та Сході.

Ці спогади існують паралельно з офіційними текстами, можуть доповнювати їх, суперечити чи слугувати джерелом їх створення. Цінність оповідей полягає в тому, що вони не прикрашають і не впорядковують дійсності (як, наприклад, художній чи публіцистичний текст) та виражають безпосередню оцінку подій їхніми свідками.

Це джерело живої мови та реальних життєвих історій.

Мова – одне з найкоштовніших культурних надбань кожного народу. А усна історія – унікальна можливість дослідити і зберегти найцінніші мовні скарби, в яких кожне покоління виявляє власний світогляд, передати нащадкам не лише досвід, але й культуру, спосіб мислення.

Отримані в результаті здійснення проекту «Голоси живої історії» свідчення цінні для подальшої публікації, окрім інших причин, через те, що мають яскраво виражений прикладний характер, оскільки є важливими джерелами для дослідників мови повсякдення ХХ ст., її особливостей, внутрішніх процесів формування та розвитку. Дослідження живого матеріалу оповідей дозволяє схарактеризувати проникнення росіянізмів у мову повсякденного спілкування представників різних соціальних верств, з'ясувати вплив на мову повсякденного спілкування освіти, родинного середовища та ін. чинників. Аналіз мови повсякденного спілкування дає змогу дослідити внутрішні та зовнішні чинники впливу на мовну поведінку певних соціальних груп, а отже передбачати майбутні зміни та давати практичні рекомендації. Сподіваємося, що мова повсякдення в контексті усної історії увійде до широкого кола наукових досліджень бібліотеки, знайде своє продовження в майбутніх проектах, а також заохотить науковців і просто широкий загал опрацьовувати цю актуальну тему. Так ми отримаємо ще одну можливість збагачувати світову культуру рідним словом нашого народу.

Джерела та література

1. Грінченко Г. Г., Реброва І. В., Романова І. М. Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках (на прикладі сучасних Білорусії, Росії та України). Український історичний журнал. 2012. № 4. С. 172–187.
2. Кісь О. Р. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. Україна модерна. 2007. № 11. С. 7–21.

3. Клемперер В. Язык Третьего рейха. Записная книжка филолога / пер. с нем. А. Б. Григорьева. Москва : Прогресс-Традиция, 1998. 384 с.
4. «Комунікативні горизонти усної історії»: матеріали Міжнар. наук. конф. Переяслав-Хмельницький, 17-18 травня 2013 р. / [Упорядники: Г. Г. Грінченко, Т. Ю. Нагайко]. Переяслав-Хмельницький, 2013. 280 с.
5. Масенко Л. Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 163 с.
6. Методологические проблемы истории: учеб. пособие / Под общ. ред. проф. В. Н. Сидорцова. – Минск, 2006. 304 с.
7. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Вибрані твори. Київ, 1994. 420 с.
8. Проект «Голоси живої історії». Електронний ресурс. URL: <https://library.vn.ua/news-and-events/projects/2018-rik/proekt-golosi-zhivoii-istoriii-2018> ; <https://library.vn.ua/news-and-events/projects/2019-rik/proekt-golosi-zhivoii-istoriii>
9. Слотюк, Г. VI Міжнародна науково-практична конференція «Усна історія: теорія, метод, джерело» як наукова складова діяльності Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва / Галина Слотюк // Бібл. форум: історія, теорія і практика. – 2019. – № 3. – С. 50–52.
10. Слотюк, Г. М. Навчальний візит «Усна історія та громадська архівістика»: враження учасника за польовими нотатками / Г. М. Слотюк // Бібл. планета. – 2019. – № 3. – С. 26–28.
11. Слотюк Г. М. Усноісторичні дослідження як складова бібліотечного краєзнавства (на прикладі проекту «Голоси живої історії») // Усна історія: теорія, метод, джерело : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24–26 жовт. 2018 р., м. Вінниця / Департамент інформ. діяльності та комунікацій з громадськістю Вінниц. облдержадмін., Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, ГО «Асоціація бібліотек Вінниччини». – Вінниця, 2018. – С. 26–28.
12. Ренчка І. Є. Лексикон тоталітаризму. Київ : ТОВ «Видавництво «КЛЮ»», 2018. 232 с.
13. Удод О. А. Психоісторичний підхід до історичних джерел. Вісн. Дніпропетр. ун-ту. 2000. Вип. 8. (Історія та археологія). С. 10–14.
14. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. зб. наук. ст. / за ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків : ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010. 248 с.
15. Усна історія: теорія, метод, джерело : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24–26 жовт. 2018 р., м. Вінниця / Департамент інформ. Діяльності та комунікацій з громадськістю Вінниц. облдержадмін., Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, ГО «Асоціація бібліотек Вінниччини». – Вінниця, 2018. – 148 с.
16. Усноісторичні дослідження: сучасні тенденції, напрямки та перспективи: зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовт., м. Вінниця / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, каф. історії і культури України ф-ту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського, Держ. архів Вінниц. обл., КВНЗ «Вінниц. акад. неперерв. освіти», Обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України, ГО «Асоц. б-к Вінниччини», ГО «Вінниц. іст. т-во». Вінниця, 2016. 160 с.
17. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму : Монографія. Київ : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. 283 с.
18. Цар І. М. Співвідношення понять «рідна мова» та «мова повсякденного спілкування» за близькоспорідненого білінгвізму (на прикладі молодіжного середовища м. Києва). Гуманітарна освіта в вищих навчальних закладах, № 37, Київ, 2018. С. 96–99.

УДК 94(477):323.1

Як віднайти своє коріння? Де українцям шукати своїх предків?

Н. І. Моторна (м. Тульчин, Вінницька обл.)

У статті подаються рекомендації щодо пошуку родового коріння і створення генеалогічного дерева та посилання на пошукові системи і джерела – вебсайти, портали, бази даних, архіви.

The article provides recommendations for searching the ancestral roots and creating a family tree and links to search engines and sources – websites, portals, databases, archives.

Ключові слова: генеалогічне дерево, родовід, родове коріння, нащадки, Інтернет-пошук, бази даних, вебсайти, Український генеалогічний портал, електронні бібліотеки, некрополістика.

Keywords: genealogical tree, pedigree, ancestral roots, descendants, Internet search, databases, websites, Ukrainian genealogical portal, electronic libraries, necropolis.

Чому так кажуть – родовідне дерево? Де моє коріння? – Хоча б раз у житті запитує себе кожна людина. Якщо вірити всесвітній мережі, родинне дерево британської актриси Тильди Суінтон нараховує понад 1000 років, а перші згадки про її предків датуються 886 роком.

Подібною генеалогією в Україні, на жаль, сьогодні можуть похвалитися одиниці. Адже одним із наслідків тоталітарного радянського режиму стало масове перетворення громадян вже колишнього СРСР на «Іванів, що пращурів не пам'ятають». І той, хто знає не лише імена, а й по-батькові своїх прабабусь та прадідусів і місце їхнього народження – вже щасливчик.

Втім, часи змінюються. Наразі з кожним роком цікавість громадян України до свого родоводу, у порівнянні з 1990-ми та початком 2000-х зростає. Але поставити собі питання «хто були мої прабабки» та отримати на нього ґрунтовну відповідь – дві великі різниці. Якщо добре розпитати своїх батьків, бабусь і дідусів про пращурів, історію свого роду можна описати словами. А можна намалювати, дотримуючись усталених віками правил «плекання» родовідного дерева. Генеалогічне дерево, родовідне дерево – фрагмент зі списком нащадків, на якому розміщені носії одного і того ж прізвища та їхнє подружжя, та в якому суворо дотримується таке правило, наприклад: зміна прізвища, усиновлення, іноземне юридичне ім'я фізичної особи і т. д., не завжди можливе.

Генеалогічне дерево в порівнянні з родовим списком переважає більшою насиченістю, а також збільшенням сім'ї. Основний недолік в тому, що місцезнаходження досліджень в доповненнях і розширеннях лише вставляється. Навіть з використанням електронних засобів масової інформації виникають масові проблеми формування, які можна вирішити без особливих зусиль, тільки повернувшись до баз даних та віртуального перерахунку результатів таблиці – але це, в принципі, в свою чергу, означає не більше, ніж запам'ятовування списку. В обох формах присутній найстаріший предок, рід батька, рід матері чи рід батьків, встановлений вище, на відміну від родового дерева, де він чи вона розміщені на корені. Наступні покоління спускаються зімкнутими рядами, горизонтально в родоводі, вертикально в родовому списку (низхідний родовід) або (висхідний родовід).

Такий розмовний термін як «родовід», який означає генеалогічне дерево, широко вживається у побуті, не використовуючи спеціальну термінологію. За законом, найчастіше лише три чи чотири покоління нащадків називається прямими нащадками.

У довідниках існує сортування за прізвищем сімей, таким чином генеалогічне дерево чи родовід має природну форму подання, таку ж як сімейні історії. Списки нащадків переважають в монографіях, які присвячені певним особистостям та їхнім нащадкам.

Наприклад, 500 років тому в Європі у великій пошані було рицарство. Однак, рицарем міг стати не кожний, а тільки той, хто міг довести своє, сказати б «благородне» походження. Доказом служило саме родовідне дерево. Зображували його так. Малювали дерево. Внизу стовбура містився герб самого рицаря. Від стовбура відходили дві гілки: на правій був герб батька, на лівій – матері. Кожна з гілок ділилася на дві тонші, на котрих були герби діда і баби з батькової і матеріної сторін. Однак гляньмо прискіпливіше на родовідне дерево. Виходить так, ніби з хлопчика, якому належить дерево, «виростають» мама з татом, а з них – бабусі і дідусі. Як виправити цю дивину? Дуже просто. Перевіримо малюнок, як кажуть, догори ногами. Тоді крона обернеться на великий розгалужений корінь, з якого і «виріс» хлопчик. Отже, коли мова заходить про предків, правильніше говорити про родовідний корінь. А коли йдеться про чийось нащадків, тоді це дійсно – родовідне дерево. На ньому від стовбура відходитиме стільки гілок, скільки в цієї людини дітей. Від кожної «дитячої» гілочки відростають пагони – онуки, пагони на «онукових» гілочках – то правнуки. Для кожної людини можна намалювати і її родовідний корінь, і її родовідне дерево. Як тільки знати її предків і нащадків.

До речі, є ще один зручний спосіб зображувати свій родовідний корінь – круговим планом. Його серцевина виявиться в центрі. Це Ви! Від серцевини праворуч, відходять мамині корені, ліворуч – батькові. Це батьківське коло. Наступне за ним – бабусине, а ще далі – прадідусево-прабабусине...

Загалом існує цілий ряд програм для оформлення родоводу програмними методами та пошуку співпадінь. Зокрема Му Heritage надає можливість побудувати родинне дерево, загалом, це не дуже складно. Якщо зібрати метричні (архівні) матеріали та докласти зусиль та часу.

Сталося так, що в нашій країні протягом тривалого часу питання походження бажано було не зачіпати. Люди, що мали «несвідомих» предків, намагалися приховати відомості про них, аби позбутися

постійної загрози переслідувань, для них чи навіть їхніх дітей. Для декого це стало настільки звичним, що навіть після розвалу тоталітарної імперії вони воліють не чіпати минулого, щоб не наражати майбутні покоління на небезпеку – «... невідомо, як історія повернеться, а раптом знов те саме буде?»

Ваші предки – це Ваші корені. Так само, як дерево дихає кожним своїм листочком, гріється на сонечку кожною своєю гілочкою, живиться від матінки-землі кожним своїм корінцем, так і людина раптом відчуває землю під ногами, усвідомлює, що вона – не випадковий житель цієї країни, цієї планети, цього життя.

Як від бажання дізнатися більше про своїх предків перейти до конкретних дій?

Оскільки пошук генеалогічних відомостей потребує не лише часу, а й знань про те, «що?», та «де саме?» потрібно шукати. Як від бажання дізнатися більше про своїх предків перейти до конкретних дій? З чого ж, нам, почати пошуки свого коріння і дослідження родоводу?

Починайте з найпростішого – опитайте своїх родичів, запишіть все, що вони знають про предків. Опитайте якомога більше родичів, починайте зі старших членів родини, а потім зведіть їхні спогади докупи. Передивіться старі сімейні фотографії та альбоми. Переглядаючи їх, запитуйте в людини про події, пов'язані з фотографіями. Так можна дізнатися набагато більше, бо вмикається візуальна пам'ять, і опитуваний пригадає все більше подробиць.

Так само «піднімають пласти» пам'яті старі документи та речі. Одночасно з опитуваннями необхідно зібрати та впорядкувати всі документи, що так чи інакше стосуються предків. Хай це буде свідоцтво про народження, якесь посвідчення дідуся чи бабусі – треба зібрати всю доступну інформацію.

Навіть якщо документів мало, ними не можна нехтувати – вони знадобляться при написанні біографії пращура та при поданні запиту до архіву. Для зручного користування і кращого збереження зробіть ксерокопії. А оригінали зберігайте в розгорнутому вигляді (а не складені в декілька разів) у пластикових файлах чи паперових конвертах. Коли шукаєте старі родинні документи, треба добре передивитися всі шухляди, папки, фотоальбоми. Важливо зафіксувати інформацію зі спогадів родичів, впорядкувати їхні свідчення про предків. Для цього в нагоді стане генеалогічне дерево та картки. Але далеко не завжди ми знаходимо те, що шукаємо. Родина могла переїздити, змінювати прізвище (як це часто було в роки репресій), виїжджати з країни та змінювати громадянство. Якщо ж «гармидер у нашому будинку та допит бабусі» не спрацювали тоді вирушайте за адресою колишнього проживання сім'ї. Їдьте на малу батьківщину, у село з якого походить ваш рід, шукайте там старожилів. Добре, коли у селі залишилися родичі. У них можна дізнатися більше подробиць або знайти старіші документи, які дозволять встановити, наприклад, роки життя прадіда або прабабусі. Не забудьте відвідати старе сільське кладовище – там можуть бути поховані ваші пращури, і на надгробках ви дізнаєтеся дати їх народження та смерті.

У початківців виникає питання – до кого звертатися за порадою? Якщо рід селянський і є змога поїхати на малу батьківщину, – поспілкуйтеся з місцевими краєзнавцями. Знайти в населеному пункті однодумців, які так само досліджують свої родоводи, не так складно. Існують навіть товариства дослідників родоводів, в які ви можете надіслати запит через мережу Інтернет, так і звернутися самостійно. Якщо родина довго проживала на теренах цього села, то особливих труднощів це не викличе. Все що потрібно – це бажання і час. Адже це дуже делікатна робота, бо будь-яка помилка і все зводиться нанівець.

Якщо ж і в цьому випадку вас спіткала невдача, то потрібно більш серйозно підійти до справи, а саме, звернутися до місцевої бібліотеки. Коли документи не збереглися, інформацію можна знайти у працях з історії краю, звідки походить рід. Де-не-де може проскочити інформація про родичів або предків. Не можна забувати про фундаментальне краєзнавче видання – «Історія міст і сіл Української РСР».

Корисно також проглянути словники українських прізвищ. Там зафіксовано, де певне прізвище зустрічається. Корисно звернутися до таких видань, як «Книга пам'яті загиблих у Великій Вітчизняній війні», «Книга пам'яті жертв Голодомору, Мартиролог репресованих. Так само в кожній області міститься інформація про загиблих, зазначено дату смерті та вік.

Також нині опубліковано чимало козацьких реєстрів та збірників архівних документів, які можуть допомогти зорієнтуватися з регіоном пошуків. Видані реєстри Полтавського, Миргородського полків та інші. Списки мешканців деяких сіл нашого краю можна знайти у 3 і 4 томах багатотомного видання «Архів Коша Нової Запорізької Січі». Чимало з них доступні в Інтернеті.

Якщо і тут нічого не знайшли тоді потрібно звернутися до архіву. Сьогодні інформацію про родичів, які були репресовані, значно легше отримати після прийняття Закону «Про доступ до публічної інформації» (2011), а також Закону «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (2015).

Директор Галузевого державного архіву Служби безпеки України Ігор Кулик стверджує, що при пошуку інформації допомогти можуть як офіційні установи, так і неофіційні джерела з Інтернету, а результати пошуків можуть привести до дуже несподіваних висновків. Виникає питання куди нам звернутися та що потрібно для запиту? Для того, щоб звернутися до архіву треба зібрати комплект документів:

1. Свідоцтво про народження або метрика. В Україні цими документами опікуються органи актів цивільного стану, які є в управлінні Міністерства юстиції. Вони зберігають документи за останні 75 років.

2. Якщо ви хочете з'ясувати інформацію про родичів і потрібні дані давніші, ніж 75 років, для отримання інформації вам потрібно буде доводити родовід.

3. Пошук документів до 1917 року передбачає певні регіональні особливості. Універсальне правило – наявність метричної книги. Вона, здебільшого, складається з трьох частин: записів про народжених; тих, що одружилися, та тих, що померли. Інколи окремо записували тих, що перейшли від римо-католицької конфесії до православної. Деяку інформацію можуть дати свідоцтва про шлюб.

Шукати родинне коріння, на думку Ігоря Кулика, найкраще самостійно. Адже, як показує його власний досвід, іноді виписки з архівів можуть давати неправильно і їх краще перевіряти.

При пошуку інформації краще звертатися не в один, а декілька архівів:

- архів Служби безпеки України;
- архів Міністерства внутрішніх справ України.

Обласні архіви за місцем проживання, народження, арешту людини.

Ще одне джерело інформації – головний інформаційно-аналітичний центр Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації.

Для того, аби отримати інформацію в цих архівах, згідно із Законом України «Про звернення громадян» (1996), у зверненні мають міститися:

- назва та адреса установи, куди адресоване звернення;
- прізвище адресата;
- домашня адреса, місце проживання;
- суть порушеного питання.

Для того, аби якомога більше спростити отримання інформації, у зверненні мають бути зазначені:

- Ім'я, прізвище та по-батькові запитуваної особи;
- Дата та місце проживання;
- Будь-яка відома про шукану особу інформація (навіть родинні перекази);
- Власні контактні дані.

Подати звернення до архівів можна трьома способами – звичайною поштою, електронною адресою або ж безпосередньо в архіві.

Певну інформацію можна отримати в електронному архіві за адресою avg.org.ua – там є низка документів, які стосуються українського визвольного руху. Дослідник також радить всім охочим безкоштовно завантажити в Інтернеті «Право на правду: практичний poradnik із доступу до архівів».

Інтернет-пошук: бази даних, сайти.

За останні роки дослідники зібрали, систематизували та проіндексували інформацію про 1 878 945 осіб з усіх регіонів України: більше із західної та центральної України, але також зі сходу. Основний масив даних, зібраних про людей, які жили в другій половині XIX – на початку XX століття.

Але звернень до цих документів було надзвичайно багато, а під впливом часу вони починають розсіпатися на порох. Так зародилася ідея оцифрування та індексування, вказаних у документах прізвищ та імен та створення баз даних.

У польських архівах фотографування є безкоштовним, що відрізняє їх від українських. Розпочинати пошук у польських архівах варто із порталу szukajwarchiwach.pl. Це зведений портал польських архівів, який має опис усіх книг і дає уявлення, де вони розташовані. Архів вміщує десятки мільйонів цифрових копій документів онлайн: їх можна відкрити, подивитися та завантажити.

За іншою адресою – www.agad.gov.pl/inwentarze/testy.html – є низка відсканованих метричних книг, які стосуються таких українських територій як Поділля, Волинь та Львівщина.

Заявності родичів, які емігрували до США, можна скористатися сайтом www.libertyellisfoundation.org. Він містить відскановані документи, в яких містяться детальні записи про людей, що прибували до США кораблями у третьому класі. Слід пам'ятати про те, що в іноземних державах варто пробувати різні варіанти написання українських прізвищ, адже в них часто робили помилки.

Щодо періоду Другої світової війни, то дослідник Ігор Кулик радить шукати інформацію у російській базі ОБД «Меморіал» – www.obd-memorial.ru, або ж через електронну адресу звертатися безпосередньо до Інституту національної пам'яті Польщі.

Тут Кулик вказує на існування декількох, за його словами, не цілком законних, проте все ж корисних ресурсів.

Перший – це inn.rozsshuk.com.ua. Актуальність цієї бази – початок 2000-х років, вона є гібридом декількох інших баз та може виявитись помічною для мешканців невеликих сіл та містечок.

Другий – www.nomet.org-телефонний довідник, який теж може дати певну інформацію.

Український генеалогічний портал: пошук в Інтернеті.

Уже декілька років як запрацювала онлайн-база про два мільйони мешканців України, народжених у період 1650–1920 років. Про роботу над цим проєктом та перспективи розвитку ZAXID.NET подано багато інформації в мережі Інтернет, зокрема керівника проєкту Ігоря Гошовського.

За кордоном давно існує практика оцифрування та індексування архівних документів для збору та систематизації інформації про людей, які жили на цій землі раніше. Такі бази даних є у багатьох країнах Європи, зокрема, у сусідній Польщі. Вони налічують інформацію про мільйони людей.

В Україні держава цього напрямку досліджень не фінансує. Керівник проєкту уточнив, що база даних є корисною у першу чергу тим, хто збирає інформацію про свій рід. Вона дає змогу довідатися про далеких родичів у режимі реального часу, без потреби самостійно їхати у той чи інший архів, який розташований в іншій області, або на території сусідньої держави.

Отримавши інформацію із бази даних, людина зможе, до прикладу, за допомогою спеціальних онлайн-платформ сформувати своє родове дерево.

Однак, якщо йдеться про іншу практичну мету, наприклад, збір документів для отримання «карти поляка», то база може лише перевірити родові зв'язки, довідатися про місце народження, життя чи смерті родича, а відтак правильно вибрати архіви, до яких варто звертатися за документами.

Ця база є корисною і для професійних істориків, адже по сотнях населених пунктів сформовані списки мешканців, що проживали там понад сто років тому. За останніми даними вже зібрано і проіндексовано інформацію про 1,8 млн українців. У ній є їхні прізвища, імена, по-батькові, також є інформація про дату народження або смерті, відповідні населені пункти, і часом інша додаткова інформація.

«В Україні існують правові проблеми з публікацією сканів метрик, тому відкрита база містить лише проіндексовані прізвища та імена зазначених у документах осіб» – стверджує Ігор Гошовський.

Дослідники збрали та проіндексували інформацію не лише з метричних книг, але й чималого кількості інших джерел.

Джерелом інформації про мешканців Галичини, Буковини, центральної та східної України є так звані адресні та пам'ятні книги губерній та міст. Опрацьована також інформація по Полтавській, Подільській, Волинській губерніях.

Ігор Гошовський вважає, що є достатньо архівних джерел, щоб генеалогічна база даних про мешканців України була розширена до 5–6 млн осіб. У даний час проєкт потребує фінансової підтримки.

При пошуку інформації слід починати з Родоводу – шукайте по всіх варіантах написання прізвища. Якщо предок був званою людиною, можливо знайдете інформацію по придуманих Вами варіантах написання прізвища.

Про загиблих або зниклих чи заарештованих на фронті слід скористатися сайтом товариства Меморіал, тут є близько 9 мільйонів записів про воїнів Другої Світової війни.

Також слід зазирнути на супутній сайт «Общедоступный электронный банк документов "Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг."».

Якщо Ви знайшли когось, хто може бути Вашим родичем, клікніть на його прізвище. Вам відкриється сторінка – форма, де буде щось записано. Проте, клікніть ще раз на «донесения о безвозвратных потерях». Так відкриється документ-джерело. Там написано рік народження, звання, місце проживання, дружина або мати, рік призову, РВК, місце загибелі чи захоронення, дивізія.

За словами Ігоря Кулика, в Україні та за кордоном є низка офіційних баз даних, які допомагають знайти інформацію щодо родичів.

Бази даних, корисні при пошуку предків.

У сучасних умовах вільного доступу до інформації, кожен охочий користувач може самостійно розпочати генеалогічні пошуки не виходячи із дому. Інтернет ресурси є чи не найпопулярнішим джерелом пошуку інформації з генеалогії. На віртуальних просторах ми можемо натрапити на бази даних, метричні книги, списки, спогади. Звичайно, Інтернет не замінить, повністю пошук в архівах, але суттєво його спрощує. Такий пошук дозволяє зібрати потрібну інформацію за короткі терміни.

Козаччина

Реєстр низових козаків за 1581 рік. Реєстр запорізького козацтва 1649 року – імена /рос./. Список козаків, загиблих у поході 1678 року. Реєстр Війська Запорізького 1756 року(тема 36386 на форумі).

Реєстр Війська Запорізького 1756 року, файл. doc Список прізвищ, по яких проводились дослідження Запорізьким генеалогічним товариством /рос./

Репресовані в СРСР

- Реабілітовані історією;
- Перелік репресованих в Полтавській області;
- Сайт присвячений репресіям у Полтавській області.

Список репресованих

- Книги пам'яті (Ленінград, Вологда, Новгород, Помор'є, Карелія, Комі, Псковщина);
- Красноярське товариство «Меморіал». Посилання на велику кількість сайтів щодо репресованих в СРСР.

Друга Світова війна: в'язні концтаборів, військовополонені, загиблі

- Довідники на сайті www.soldat.ru Командний склад РККА та РКВМФ в 1941–1945 рр.;
- Маршали, генерали та адмірالی в 1940–1945 рр; Операції РККА 1941–1945 рр., Корпуса РККА;
- Склад дивізій РККА в 1941–1945 рр.;
- Довідники по найменуванню військових частин, розташуванню польових поштових станцій, шпиталів, адміністративному поділу СРСР та ін.

База даних ОБД Меморіал – близько 9 мільйонів записів стосовно загиблих, поранених, засуджених та зниклих безвісті солдатів у Другій Світовій війні. «Подвиг народа» – пошук нагороджених і представлених до нагородження. Перелік померлих в концтаборі Цайтхайн (Zeithain) мова – російська. Аушвіц Шукати слід траслітом, а символи, що можуть по різному передаватися варто замінити на Маутхаузен Амерсфорте (Нідерланди). Перелік військовополонених, похованих на кладовищі Хаммельбург. Перелік радянських солдат, похованих в м. Пренцлау і околицях (Німеччина). Перелік радянських воїнів, переданих Радянському Союзу 1945 року з Норвегії Списки військовополонених українців, які впродовж 1941–1945рр. перебували в ув'язненні на території Норвегії Радянське поле слави, Нідерланди, м. Амерсфот Перелік радянських солдат, загиблих у німецькому полоні в госпіталі № 3 м. Біла Церква, Київської обл. зимою 1941–42 рр. ще один перелік по Пренцлау Перелік радянських солдат, загиблих у фінському полоні у 1941–1944рр. поховання в окрузі Мінден-Любекке кілька осіб з прикордонників, є українці, зокрема роду Гончаренків. Дослідження зі списками поховань військовополонених на кладовищі Бонн-Дуйсдорф (Bonn Duisdorf), Шталаг У1 G – багато українців. Книга пам'яті. Книга пам'яті України. Книга пам'яті села Соболівка, Теплицького району, Вінницької області. База даних Центру документації (ЦД) при Об'єднанні Саксонські меморіали у пам'ять жертв політичного терору, м. Дрезден (рос. і нім. мовами) – містить інформацію по полоненим і загиблим.

Електронні бібліотеки і пошук по них.

Європейська бібліотека Polish Digital Libraries Federftion Podkarpacka Biblioteka cyfrowa Diasporiana. Org.uaNew York digital library. Словник королівства польського та інші збірки – всі тексти індексовані.

Корисна інформація з генеалогії

Найменування населених пунктів з колекцій метричних книг церков Запорізької області 1947–1922 рр., ревізьких сказок Олександрівського повіту 1800-1861, 1884, 1916–1919 рр., Херсонської області 1799–1868рр, що наявні в Державному архіві Запорізької області/рос./. Відомості про наявність та місцезнаходження різних єврейських метричних книг – на жаль, православні так не дбають про свою спадщину.

В Україні найчастіше називали дітей по спеціальному календарю – святкам. Терміни кровного споріднення. Огляд спеціалізованих генеалогічних програм для побудови родоводів. Поради на сайті «Всеросійське генеалогічне дерево» (Всероссийское генеалогическое дерево). Корисні сайти. Огляд сайтів корисних для початківців.

Некрополістика

База даних «Знайди могилу» – оголошено, що містить пошук по 132 млн. записів. Англомовний.

- Прикордонні цвинтарі;
- Цвинтарі в Перемишлі – повноцінний пошук;
- Польські цвинтарі;
- Польська база некрополів;
- Книга померлих;
- Раковіцький цвинтар в Кракові (треба знати дату смерті).

Пошук людей за кордоном

Пошук людини в США. Перепис США 1940 року містить інформацію про склад сім'ї з персональними даними, архів україномовної американської газети «Свобода» з 1883 року. Польський генеалогічний сайт The Award- Winning Searchable Database of Indexes to Jewish Records of Poland – база даних євреїв Польщі.

Різні архіви

- Центральний Державний історичний архів України, м. Київ (Метричні книги Київського рабинату – 33969 записів);
- Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (Каталог систематичний імен, географічних назв – 95365 назв);
- Центральний державний архів громадських об'єднань України (архівно-слідчі справи репресованих – 1540 записів);
- Центральний державний архів – музей літератури і мистецтва України (Відомості про осіб з фондів особового походження – 25169 записів);
- Науково-довідкова бібліотека центральних державних архівів України (Каталог – 4000 записів);
- Державний архів Міністерства внутрішніх справ України (Працівники органів внутрішніх справ, які загинули або зникли безвісти у роки Великої Вітчизняної війни (4000 записів); Особи, які працювали в органах внутрішніх справ нетривалий час: кількість записів – 10000; Громадяни, які були засуджені Особливою нарадою за «трійками»: кількість записів – 10000; Іноземці-військовополонені, які померли в таборах, робочих батальйонах, спецгоспіталях на території України після 1944 року: кількість записів – 4000;
- Галузевий державний архів Служби безпеки України (відомості про репресованих – 6000 записів).

Отже, ми бачимо, виростити генеалогічне дерево, спираючись навіть на частково збережені архівні відомості, цілком можливо. Були б лише час та бажання дізнатися про предків більш віддалених, ніж дідусі і бабусі. Також не забуваємо, що не завжди суфікси «-цький» та «-ський» є ознакою польських прізвищ. Аби розпочати пошук, потрібно мати хоча б мінімум інформації про людину, якою цікавитесь. А саме: роки народження і смерті, вступу в шлюб, ППП та місце народження. Усі ці відомості потрібно добре проаналізувати. Інакше можна заплутати себе і фахівця. А якщо у вас залишилося свідоцтво про народження або метрика, то ви справжній щасливчик. Будьте готові до будь-якого результату, адже не завжди на вас чекає успіх. Але спробувати варто.

З приходом ери новітніх технологій, майже всю інформацію ми беремо з мережі Інтернет. Інтернет-ресурси є чи не найпопулярнішим джерелом пошуку інформації з генеалогії. На віртуальних просторах ми можемо натрапити на бази даних, метричні книги, списки, спогади. Такий пошук дозволяє зібрати потрібну інформацію за короткі терміни. Але тут теж є свої особливості, це не завжди зручно, і не завжди база знаходить саме вашого предка, це може бути будь-яка інша особа тому, користуючись базами даних вам потрібно мати хоча б якісь документи предка. Але потрібно спробувати, навіть не маючи жодних відомостей про предка можна знайти багато цікавої інформації.

Список використаних джерел та Інтернет-ресурсів

1. Тронько, О. Український родовід / Олена Тронько. – Харків : Фоліо, 2027. – 123 с.
2. Шаблій, А. Родинне дерево / Анатолій Шаблій. – Харків : Фоліо, 2016. – 145 с.
3. Бевз, О. Родовід / Олександр Бевз. – Харків : Фоліо, 2017. – 145 с.
4. Отамановський, В. Поділля / Валентин Отамановський. – Вінниця : Нова книга, 1981. – 321 с.
5. Скрипник, Л. Г. Власні імена людей: Словник-довідник. – Київ : Вища школа, 2006. – 567 с.
6. Осташ, Р. І. Типи імен за походженням // Реєстри всього війська Запорозького 1649 року і мовно-територіальний контакт. – Київ, 1989. – С. 118–124.
7. Як віднайти своє коріння. 10 корисних посилань [Електронний ресурс] // Джерела Трускавця : офіц. сайт. – Режим доступу: <https://djerela.com.ua/news/ukraine/yak-v-dnayti-svo-kor-nnya-10-korisnikh-posilanavt.org.ua> (дата звернення: 30.11.2020), вільний. – Назва з екрана.

Усна історія як важлива складова краєзнавчої діяльності Літинщини

Л. С. Іщук (сmt. Літин, Вінницька обл.)

У статті подані результати краєзнавчого проєкту «Люблю тебе, мій краю», що реалізує Літинська районна бібліотека методом усної історії.

The article presents the results of the local history project “I love you, my land”, which is implemented by Lityn District Library by the method of oral history.

Ключові слова: Усна історія, дослідження, інтерв'ю, Джерело Пресвятої Богородиці в Літині, Храм Різдва Пресвятої Богородиці XVIII ст. с. Журавне, Зиновинська ікона Божої Матері с. Шевченка.

Keywords: Oral history, research, interview, Source of the Blessed Virgin in Lityn, Church of the Nativity of the Blessed Virgin in the XVIII century v. Zhuravne, Zinovy Icon of the Mother of God v. Shevchenko.

У рамках краєзнавчого проєкту «Люблю тебе, мій краю», Літинська районна бібліотека займається вивченням свого краю методом усної історії.

Усна історія – це науковий напрям, що володіє власним методом дослідження – інтерв'ю, за допомогою якого здійснюється фіксування суб'єктивного знання окремої людської особистості про епоху, в якій вона жила.

Саме цей метод дає змогу зафіксувати живих свідків пережитих подій того періоду, в якому жила людина.

Спираючись на наш досвід, ми провели інтерв'ю з Ліщук В. Т., 1936 р. н., Чорною Ф. М., 1937 р. н., Ковальновою К. С., 1945 р. н.

Дослідження проводили із застосуванням відеотехніки, а місцем для них була Літинська районна бібліотека.

Оповідачі не одразу викладали свої спогади. Вони з переживанням починають згадувати події по новому, десь вагалися, думали говорити згаданий момент чи ні.

Їхній емоційний стан був різний – це прояви смутку, сліз, переживання, радість та сміх.

В основному – це було біографічне інтерв'ю, де оповідачі розповідали про своє дитинство, навчання, одруження, роботу та здобутки.

Респодент Ліщук Валентина Трифонівна зі сльозами на очах розповіла про важке дитинство, яка в десять років стала сиротою, нелегкі студентські роки, заміжжя та на позитивній ноті про улюблену педагогічну роботу, виховання, громадську роботу та нагороди.

Надзвичайно цікавою була розповідь оповідачки Чорної Фаїни Михайлівни. Вона народилася в багатодітній сім'ї простих селян. Її дитинство було, як вона говорить голе і босоноге. Як їхня сім'я виживала після війни у голодні 1946–1947 рр. Харчувалися мерзлою із неприємним запахом картоплею, яка була зарита в кагатах на полі. А за збирання колосків на полі в той час давали три роки тюрми. Як здобула славу і повагу коли працювала головою колгоспу ім. Кірова в селі Горбівці Літинського району. Як піднімала село на ноги і як господарство стало мільйонером про яке знімала фільми кіностудія Всесоюзного телебачення.

За свою працю нагороджена високими державними нагородами: орденами Трудового червоного прапора, орденом Леніна, Знаком пошани, заслужений працівник сільського господарства України.

Була депутатом обласної ради, членом комітету радянських жінок, делегат 26 з'їзду КПРС.

Зустрічалася з відомими космонавтами Терешковою, Рюїніним, Ніколаєвим.

Це були найприсмніші спогади про ті роки, ностальгія за тим часом. Ніколи не думала дочка колгоспниці, що так високо підніметься і буде вирішувати важливі плани на з'їздах і форумах.

«Моя праця – мене возвеличувала» говорить з радістю Фаїна Михайлівна.

Розпочавши свою розповідь про дитинство, оповідачка Катерина Семенівна Ковальова розповіла про сімейну традицію святкування Святого вечора. Весь цей обряд Святого вечора, описала у віршованій формі «Різдвяний спогад», який і прочитала. З радістю колядувала, співала старовинну народну пісню, читала свої вірші «У господі на городі» та свою біографію також у віршованій формі. В свої похила роки любить рибалити, пише гумор, вірші, співає у фольклорному ансамблі «Вербиченька».

Кожен оповідач моделював свою історію минулого, відображаючи свій психологічний настрій.

Додатком до проєкту «Усної історії» подаємо нові дослідження краєзнавчих матеріалів.

Джерело Пресвятої Богородиці в Літині

Найдавніший спогад про це джерельце ми знаходимо у праці видатного літинчанина -вченого, кандидата біологічних наук, полковника Кузьміна Миколи Афанасійовича, який у своїй книзі «Сага про Літин» так згадує про це джерельце: «За левадами в кінці «Бурт» (бурта – ближня частина неширокого луку біля річки Бугер) є джерельце «Кірнічка». Біля джерела віддавна обнажився великий валун з поглибленням у ньому в вигляді запливаючого сліду босої ступні. «Це тут Божа Мати ходила й наступила на камінь» – про це кіпоренці (родина літинчан) говорили в півголосу, коротко, не вдаючись у розмірковування.

Вражає те, що Микола Кузьмін народився на Літинщині 4-го жовтня 1904 року, тобто 111 років тому, а про криничку та Стопу йому розповіла його бабуся, що дає нам підстави припустити, що цьому джерельцю та сліду Богородиці на камені в Літині щонайменше 100–150 років.

За розповідями людей, до цього джерельця жителі прилеглих вулиць ходили по воду орієнтовно до 1980 року, аж поки не провели селищний водогін та викопали приватні криниці.

Новітня історія кринички розпочалася 2009-го року. Цей новий початок джерельця був даний Божим провидінням.

Храм Різдва Пресвятої Богородиці XVIII ст. с. Журавне

Серед пам'яток історії та культури, що мають статус об'єктів, котрі охороняються державою, чільне місце посідає церква у с. Журавному – пам'ятник архітектури XVIII сторіччя. Розташована на високому пагорбі над Південним Бугом, вона ще здалеку манить зір подорожнього сяйвом своїх куполів і хрестів. Понад двісті літ простояла вона тут, служачи прихожанам у радісні й сумні часи, зустрічаючи їх новонародженими і проводжаючи в останню путь... У відомій серед краєзнавців праці Юхима Сецінського «Приходи и церкви Подольской епархии» (1910 рік) у статті про Журавне, зокрема, сказано: «... Сохранилось предание, что, когда Журавное состояло из нескольких хижин, здесь была деревянная часовня, в которой совершали богослужение православные священники. Только впоследствии, именно в 1777 году, иждивением и старанием бывшей владелицы села княгини Софьи Любомирской был построен каменный, крытый тесом храм в честь Рождества Пресвятой Богородицы, где совершали богослужение униатские священники. В 1868 г. храм зтот был поновлен: устроен восьмиугольный большой купол с железной крышею, придел с западной стороны, а также снаружи и внутри храм был выкрашен и расписан иконами. Отдельно от храма выстроена в 1869 г. каменная колокольня. В алтарной части храма от давнего времени сохранились две проповеднические кафедры, а также хоры с правой и левой стороны».

Нині навколо церкви – просторий похилий вигін, а ближче до неї – прямокутник муру з ворітьми, хвірткою та сходишками-перелазом із трьох сторін світу. За муром, у затінку від верховіть високих дерев – зручні лавочки, зелена травиця церковного подвір'я, висока дзвіниця, хрести й ікони, тиша й благодать...

Зиновинська ікона Божої Матері с. Шевченка

Щороку в третій день Святої Трійці в селі Шевченкове (Зиновинці) Літинського району проходить святкування на честь чудотворної Зиновинської ікони Божої Матері.

Майже 200 років із уст в уста передаються свідчення про чудодійні зцілення та благодатну допомогу, яку отримують дорослі і малі від Матері Божої «Зиновинської».

Тисячі порятованих від недуги паломників та дивовижна історія ікони зайвий раз доводять особливість цієї подільської святині. Богомільні, на чолі із настоятелем церкви Усікновення глави Іоанна Предтечі ієреєм Володимиром Кіщуком (УПЦ МП) свято бережуть оригінал та копію, на який Божа Матір розплющила очі. Нині дві ікони стоять у церкві поряд. В окремій книзі фіксуються випадки зцілення і допомоги після молитов перед образом. Під склом на іконі висять сотні дарів від зцілених – золоті та срібні хрести, ланцюжки, обручки.

За доброю традицією, щорічно у свято Зиновинської ікони Пресвятої Богородиці, митрополит Вінницький і Барський Варсонофій відвідує с. Шевченкове, де проводить святкову Божественну літургію під відкритим небом.

Його Високопресвященству служили священники та духовенство Літинського, Хмельницького, Козятанського, Барського благочинь.

Після літургії відбувається молебень перед чудотворним образом Пресвятої Богородиці, який іще називають «Божа Матір, яка розплющила очі».

Зібрані нами матеріали мають також історичну цінність, як і архівні документи, і займають важливе місце серед джерел вивчення свого краю.

Усноісторичні свідчення: досвід роботи Вороновицької бібліотеки

О. В. Юрченко (сmt. Вороновиця, Вінницький р-н)

У статті йдеться про краєзнавчу дослідницько-пошукову діяльність Вороновицької бібліотеки з виявлення важливих історичних фактів історії селища, у тому числі з використанням методу усної історії в рамках реалізації проєктів.

The article deals with the local lore research activities of the Voronovytzia Library to identify important historical facts of the village history, including using the method of oral history and project implementation.

Ключові слова: усна історія, інтерв'ю, спогади, проєкт, репресії, Голокост, трудовий табір.

Keywords: oral history, interviews, memoirs, project, repressions, Holocaust, labor camp.

Останнім часом дедалі більшої популярності серед дослідників набуває усна історія. Вона стала інструментом пошуку відповідей на питання про те, ким ми є: завдяки інтерв'ю зі свідками й учасниками подій ми не лише заповнюємо білі плями минулого, але й дізнаємося більше про сьогодні.

Вороновицька бібліотека займається не тільки обслуговуванням користувачів, але й краєзнавчою дослідницько-пошуковою роботою.

У 2018 році працівники бібліотеки взяли участь у проєкті «Голоси живої історії» і з того часу запровадили системну роботу над вивченням, дослідженням, збереженням історичних документів та записом усних свідчень.

Усна історія тісно пов'язана із тим, як люди пам'ятають і розуміють історію. Усна історія безумовно потрібна, це засіб подолання ностальгічних явищ, коли люди переосмислюють свою історію, переповідаючи її дітям.

Свідчення очевидців відтворюють важливі події історії ХХ та ХХІ століття і кожна з цих історій має право на існування.

Біографії юнаків Яременко В. В. (1982 р. н.) та Діденко В. М. (1995 р. н.), їхні фрагменти спогадів та світлин, розповідають про військові дії в АТО 2014–2016 років. Слухаючи їхні розповіді, ти разом із оповідачем переживаєш ті моменти і поринаєш у ті події, які відбувалися з ними.

Також восени 2018 року, працюючи над презентацією книги «Вінниця: злочин без кари», працівники бібліотеки здійснили пошукову роботу родичів репресованих жителів селища.

Своїми спогадами поділилася Орел Олена Анатоліївна.

«Мій дідусь Просоловський Станіслав Станіславович 1882 року народження. Працював у Вороновиці, по національності поляк, так як на той час вважалися, якщо були представники інших країн, то це як вороги народу, це були заслані люди, які хотіли підірвати порядок у нашій країні. На той час усіх людей такої національності репресували і розстрілювали.

У 1938 році мої бабуся Просоловська Антоніна Олександрівна і дідусь святкували Різдво у будинку напроти швейної фабрики. Вночі під'їхала машина чорна і забрали усіх чоловіків, які були на той час, які святкували там Різдво. І не стало людей. Ніхто не знав, що, де, що сталося. Лише повідомили, що арештовані як вороги народу. Дружина Антоніна з малою дочкою, з моєю тіткою, на руках йшли по вінницькій залізниці до вінницької тюрми, щоб побачити свого чоловіка. Звичайно, в побаченні відмовили, повернулася назад додому і лише розповідала потому, як були проведені розкопки у парку Горького, і коли вступили німці і коли в 1944 році відступили, радянські війська забрали дружин, яких було зазначено, що вони впізнавали або речі, або тіла своїх чоловіків. Моя бабуся Антоніна Олександрівна впізнала кожух свого чоловіка і була зареєстрована теж як ворог народу. Арештована 19 квітня 1944 року зате, що впізнала кожух свого чоловіка і була засуджена на 15 років позбавлення волі. Реабілітована була 31 липня 1991 року. Повернулася із заслання, яке відбувала на Марганцевих рудах. Повернулася зовсім хворою жінкою. Вона познайомилася там з таким самим засудженим Віктором і прожила з ним остаток життя. Я знаю, що його звали Віктор і про нього більше нічого не знаю. Це все з розповіді моєї мами, яка теж постраждала за це.

Моя мама навчалася у цій школі (палац Грохольського) і за те, що вона була дочкою ворога народу, кожен день вона ходила до школи, але з третього поверху ногами викидали її по сходах донизу, тому що вона була не достойна навчатися. Після закінчення школи вона поступила в Національний медичний університет, де провчилася один місяць і толерантно її відповіли, що попутали списки, вона поступила, її зарахували, але це зовсім інша людина і попутали прізвища. І її вигнали з університету.

Все життя страждала, вийшла заміж, батько одружився з моєю мамою, теж страждав, що одружився на дочці ворога народу. На той час було багато людей, які працювали в райкомі партії і в комсомол приймали. З мами моєї привселюдно, перед всією школою, лінійка була, зняли на той час, це було дуже важливо, комсомольський значок, бо вона донька ворога народу, а батька мого, що він одружився на доньці ворога народу, вигнали із партії. Все життя прожили дружно, мирно. Дякувати Богу, коли у 1989 році прийшла повістка моїй матері з'явитися у той будинок по вулиці Театральна вона дуже злякалася. Боялася туди їхати. Її були перші слова, коли вона взяла цей лист до рук, вона сказала: «Прийшла моя черга. Мене заберуть і діти залишаться сиротами». Я поїхала з нею, її було дуже погано, її визивали швидко, нас заспокоїли, ніхто її не заарештував і вручили її посвідчення реабілітації батька. Це важливий документ був для моєї матері, але час назад не повернути, своє життя, свою молодість провела в скитаннях, тому що її ніде не хотіли приймати на роботу, бо вона донька ворога народу. У 1991 році знову лист прийшов і ми вдруге поїхали з нею у той будинок, де вручили її лист на реабілітацію матері – Просоловської Антоніни Олександрівни і лише тоді було повернуте чесне ім'я моїй матері та моїм предкам бабусі та дідусеві. Ось така історія. Ми вже третє покоління, і ми дорожимо цією пам'яттю і своїм дітям я теж заповіла, це наша історія і ви маєте пам'ятати.

На жаль, могила моєї бабусі тут у Вороновиці на кладовищі, вона дуже була хвора, тому що відбула 17 років Марганцевих руд і звичайно це відклалося на її здоров'ї. Вона померла у 1973 році і похована на кладовищі біля своєї мами. А дідусь, на жаль, до цієї пори ми не знаємо, вважаємо загиблим його, могила у парку Горького, там, де зараз розважається наша молодь. Для когось – це відпочинок, а для таких родин як наша – це кладовище, де поховані наші рідні. Пам'ятайте. Це наша історія».

За радянських часів, розмови та згадки про знищення євреїв довгий час було закритою темою, і хоча факти були відомі, але десятиліттями вони замовчувалися. Приблизно років 15 назад я випадково почула, що у селищі Вороновиця були розстріляні євреї. Працюючи у бібліотеці, ми щорічно готували захід до міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту і таким чином, я все більше дізнавалася, що таке Голокост.

На території селища Вороновиця знаходиться два пам'ятники розстрілу євреїв, біля Степанівського цукрозаводу і по вулиці Дальній (Банячки). Працівникам бібліотеки голова Вороновицької ОТГ Олександр Ковінько доручив дослідити, віднайти по можливості факти про ці пам'ятники, зробити вечір пам'яті «Пам'ять єврейського народу жива» і запросити єврейську общину. Звичайно, це була дуже важка, клопітка, але цікава робота.

Я познайомилася з Леонідом Михайловичом Трахтенбергом, директором музею історії Голокосту, з яким у телефонному режимі готувалися до проведення заходу.

Також я познайомилася із Фаїною Аврамівною Винокуровою, замісником директора Державного архіву Вінницької області, кандидатом історичних наук, заслуженим працівником культури, відомою в Україні та за її межами дослідниці історії Голокосту. Фаїна Аврамівна допомагала мені в зібранні інформації про події 1941–1944 років в селищі Вороновиця.

Вороновиця була єврейським містечком. 21 липня 1941 року німці захопили селище. А в серпні була проведена реєстрація єврейського населення. На той час в селищі нараховувалось понад тисячу євреїв. Після включення Вороновиці в гебіт Немирів, сюди зігнали євреїв з навколишніх сіл. 12 листопада 1941 р. нацисти розстріляли 630 євреїв; 3 грудня 1941 р – 380 євреїв; 27 травня 1942 р. – 270 євреїв. У 1942–1943 рр. у селищі знаходився єврейський трудовий табір, в'язні якого (в основному, євреї з румунської зони окупації) використовувалися на ремонті і будівництві дороги. У вересні 1942 р. у Вороновицькому трудовому таборі було вбито старих і дітей. Розстріли відбувалися в січні і травні 1943 р. Всього у Вороновиці було вбито понад 2 тисячі євреїв.

Шукаючи матеріали в державному архіві, я передивилася дуже багато документів, і хочу зазначити, що на той час – це був Вороновицький район, до якого входило 32 населених пункти. В липні-серпні 1944 року кожна сільська рада надавала довідку про події, які відбувалися у селі 1941–1944 років. Перечитуючи ці довідки, помітила – ні в одній не було зазначено про розстріл євреїв. Це ще раз доказує, що ця тема була закрыта.

9 лютого 2019 року був проведений вечір пам'яті «Пам'ять єврейського народу жива». На заході були присутні: єврейська община, представники влади, засновник благодійного фонду «Християни за Ізраїль в Україні» Кун Карлієр. По закінченні заходу засновник благодійного фонду та голова Вороновицької ОТГ вирішили поновити таблички на двох пам'ятниках. І в березні місяці 2020 року таблички були встановлені.

У селищі проживають родичі Праведників світу. Працівники бібліотеки у них записували усні історії, щоб зберегти пам'ять про ті страшні часи. Треба пам'ятати про тих, хто рятував життя, ризикуючи своєю родиною (https://www.youtube.com/watch?v=SlOf_f5UruY).

Вороновицькою бібліотекою започатковано щорічно, 27 травня (день розстрілу євреїв біля Степанівського цукрозаводу) біля пам'ятника для старшокласників буде проводитися мітинг, на який буде запрошена єврейська община та представники влади.

Продовжуючи вивчати історію єврейського народу, Вороновицька бібліотека взяла участь у семінарі «Збереження спадщини – спільна відповідальність». Працівники написали проєкт «Єврейські кладовища на карті Вороновиці», метою якого є збереження культурної спадщини та розвиток туризму у селищі. Наш проєкт був відібраний для подальшої реалізації і наразі ми над ним працюємо.

Щоразу переконуємось, що усні історії є потрібними і корисними. Така робота дає змогу все більше і більше дізнаватися про історичне минуле. Усні історії ми використовуємо під час проведення патріотичних заходів, тому що молоде покоління повинно усвідомлювати весь жах тих подій, про які треба завжди пам'ятати.

УДК 398(477)

Мудрість наших предків в усноісторичних свідченнях

С. В. Похила (с. Вищеольчедаїв, Мурованокуриловецький р-н)

У статті подані матеріали, записані у мешканок с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області, що стосуються зняття зурочень, захисту від поганого ока, замовляння на ведення домашнього господарства, застосування оберегів.

The article presents materials recorded by residents of the village Vyshcheolchedaiv of Murovanokurilovets district in Vinnytsia region, concerning the removal of vultures, protection from the evil eye, orders for housekeeping, the use of talismans.

Ключові слова: с. Вищеольчедаїв, народна мудрість, замовляння, повір'я, обереги.

Keywords: v. Vyshcheolchedaiv, folk wisdom, orders, beliefs, charms.

Село моє, мій рідний краю,
Дідів і прадідів колиско!
Я від землі до небокраю
Тобі вклоняюсь низько-низько!

Тихою рікою пливе час. Його не спинити ні на хвилину. Але пам'ять збереже все найдорожче для людської душі. І обов'язково знайдеться у ній місце для родини, для рідного краю, місця, де ми народилися.

У кожної людини є щось таке сокровенне, найрідніше, без чого вона не може навіть уявити свого життя. Це земля наших батьків, дідів і прадідів, яка прекрасна сьогодні і славна минулим, де переплелися радість і журба, велич перемог і гіркота поразок.

Тож торкнімося українських народних коренів та повернімося до тих знань, які зберегли для нас пращури.

Давайте сьогодні згадаємо замовляння, повір'я та обереги, що передаються із покоління в покоління жителями мого села Вищеольчедаїв.

Це мальовниче село на Поділлі, розташоване на берегах річки Лядова [1, с. 75].

Славиться село багатою та цікавою історією, невичерпністю народних традицій, звичаїв та обрядів. Зароджені ще в сиву давнину повір'я, замовляння виявилися надзвичайно витривалими в часі, дієвими і сьогодні.

Майже в кожному нашому українському селі знайдеться людина, яка добре знається на народній мудрості і, як нам здається, без особливих зусиль зможе вилікувати як дитину, так і дорослого від зурочення. Адже не секрет, що в житті таке трапляється досить часто. Раптово, без видимих на те причин, дитині чи й дорослій людині стає погано: постійно хочеться спати, болить голова, не вистачає сили піднятися з ліжка. Що ж радять зробити в такому випадку наші мудрі бабусі?

- Перед сном зуроченого треба вмити освяченою водою, обов'язково тильною стороною руки. Тоді витерти маминою сорочкою (навиворіт) і вкласти в ліжко. На ранок все мине.

- Освяченою водою намочити долоні, тричі провести по обличчю зуроченого від тім'я до підборіддя навхрест. При цьому тричі торкатися чола рукою, спльовувати через ліве плече, примовляючи «Звідки прийшло, туди і йди». Людина відразу ж відчує в собі втрачену силу і здоров'я.

- Три пагони кропиви залити водою (криничною) в скляному посуді і настоювати рівно три години. Перецідити тричі через сито і, змочивши долоні, тричі вмити зуроченого. Взяти чисто випрану сорочку, витерти нею хворого, і цю ж таки сорочку потрібно одягти на зуроченого і вкласти його спати. На ранок людина буде здорова. До речі, кропива в народній культурі дійсно відіграє роль оберегу. Її здавна використовували від хвороб, нечистої сили, стихійного лиха. Також з кропивою порівнювали злу свекруху.

- Освячена в церкві свічка ставиться на стіл і запалюється. Зурочений сідає на віддалі до двох метрів від неї й уважно, не відводячи погляду, дивиться на полум'я. Це триває 15–20 хвилин, коли свічка згоряючи потріскує – це вірна ознака того, що вроки відступають.

Як стверджують наші мудрі бабусі, ні в якому разі не можна зурочення «заспати», тобто зуроченого треба вилікувати до того, як він ліг спати, інакше наслідки можуть бути непоправними [2].

Протягом багатьох століть накопичувався досвід народу, вироблялися певні моральні цінності, звичаї, традиції. Народна мудрість свідчить, що наші предки могли не тільки вилікувати зурочення, а й насамперед попередити їх, захистити себе від злого ока. Ось дещо з того, що залишилося нам у спадок від минулих поколінь.

- Ніколи не захоплюватись своєю вродою, дивлячись у дзеркало.

- Носити червону нитку (щоб завжди була з тобою). Вона відвертає від людини згубну силу поганих очей.

- Будь-яку погану магічну силу відверне скручена в кишені дуля.

- При розмові з небажаною, неприємною вам людиною схрестити руки і затиснути долоні в кулак.

- Завжди носити з собою шпильку, котра має бути невидимою для людських очей, тобто пришпилена з виворітної сторони [3].

Для того, щоб у господарстві водилися квочки треба діяти таким чином. На Свят-вечір, коли сім'я сідала вечеряти, господиня ставила смажити заздалегідь заготовлені шматочки сала. Сім'я вечеряє, шкварчить сало на пательні, а господиня промовляє: «Щоби так кури квочали, як шкварчить сало».

А щоб велася в господарстві різна живність є ще одне замовляння. Знову ж таки на Свят-вечір господар вносить до хати оберемок пахучого сіна і розстеляє його під столом. Господиня щедро насипає в сіна цукерок, горіхів, яблук і гроші. Перед тим, як сідати до вечері, господарі запрошують дітей, щоб вони шукали в сіні гроші та смаколики, при цьому щоб обов'язково видавали звуки, схожі на мову домашніх тварин. Тобто, діти хрюкали, кукурикали, мукали, нявчали, гавкали, гелготали і т. д. Це вселяло віру в те, що цілий рік в господарстві все буде вестися, то й господарі бідувати не будуть [4].

Важливе місце в житті і побуті наших предків посідали обереги, тобто предмети, які, вважалося, були охоронцями від хвороб, лютого звіра, лісових страховиськ, блискавки, неврожаю тощо. Люди вірили: якщо ти взяв оберіг, то сміливо рушай і в далеку дорогу, і на полювання, взагалі, будь-куди. Оберіг вселяв віру у свої сили, заспокоював, робив людину більш впевненою при зустрічі з бідою.

Оберегами могли бути як зображення різних символів, так і ті речі, які оточували людину в побуті.

Наприклад: сіль, часник, ніж, вугілля – вважалися оберегами від дитячих хвороб. Їх замотували в ганчір'я і прив'язували до колиски дитини.

Оберегом від злих духів вважали полин.

Дівочу порядність оберігала тоя. Листя тої завжди ставили чи в одяг, чи то у взуття дівчині, яка «ставала на дівочтво» – тобто вперше йшла на молодіжні гуляння. Дівчина промовляла «Маю тою під п'ятою – не посиджу, не постою».

Пояснюю: тоя – це багаторічна квітка, з чарівними синіми квітами-дзвіночками. Я ще пам'ятаю цю квітку, вона росла у мами в квітнику років 35 тому. На жаль, у даний час цієї квітки я ніде не зустрічаю.

Також своєрідним оберегом є великодня писанка. Освячену писанку з давніх-давен клали до першої купелі немовляти, щоб дитина зростала в силі. Будуючи нову хату, в кожному кутку клали по писанці. Вважали, що писанка охороняє оселю від пожежі, блискавки та різних напастей.

Знання історії та культури рідного народу – нашого родоводу – усвідомлення досвіду і надбань пращурів необхідні кожному, хто хоче зберегти і передати нащадкам найцінніший скарб, виплеканий протягом століть українським народом. Тож давайте збережемо мудрість наших предків і передамо у спадок наступним поколінням! [5].

Джерела та література

1. Мальований, С. П. «Наша хата не з краю...» / С. П. Мальований. – Вінниця, ТОВ «Консоль», 2004. – 280 с., іл.
2. Запис автора 23 травня 2006 року від Нагорної Марії Петрівни, 1914 року народження, жительки села Вищеольчедаїв Мурованокуріловецького району Вінницької області.

3. Запис автора 18 червня 2016 року від Солоненко Ніни Дмитрівни, 1936 року народження, жительки села Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.
4. Запис автора 5 липня 2019 року від Безпрозваної Галини Данилівни, 1949 року народження, жительки села Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.
5. Запис автора 29 червня 2019 року від Підгорної Олени Олексіївни, 1949 року народження, жительки села Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.

РАДЯНСЬКА ДОБА В УСНІЙ ІСТОРІЇ

УДК 930(477)"19"

У нас нарешті «плюралізм пам'яті» чи ми просто з іншої сторони? До методу дослідження пам'яті про події ХХ ст.

Х. І. Пікулицька (м. Оломоуц, Чеська Республіка)

Дослідження пам'яті про події ХХ ст. методом усної історії щоразу ставить перед дослідником нові завдання і перепони. Почасті причина у тому, що цією методикою почали користуватися відносно недавно і вона включає у себе знання із багатьох суміжних дисциплін. Однією з таких перепон є актуальна політична ситуація, яка впливає як на респондента, так і на дослідника. Суб'єктивізм обох сторін ставить під сумнів плюралізм поглядів (а як наслідок і «плюралізм пам'яті») як загальноприйнятий напрямок сучасних історичних досліджень.

Investigation of the memory about the events of the XX century with the oral history method creates every time new and new tasks and challenges for the researcher. Partly the reason is that this method has been used not so long and contains knowledges from the related disciplines. One of such challenges is current political situation, which influences as a respondent as an investigator. Subjectivity of both makes plurality of meanings (and, as a result, «plurality of memory») doubtful as a common vector of modern historical investigations.

Ключові слова: усна історія, комунізм, антикомунізм, «плюралізм пам'яті».

Key words: oral history, communism, anticommunism, «plurality of memory».

Під час дослідження історії ХХ – початку ХХІ ст. методом усної історії будь-якої частини Європи (а може і світу) завжди намагаємося виявити вплив комуністичної ідеології на спогади оповідачів, на їхнє розуміння тих чи інших визначних подій. Звісно, що будь-які спогади дуже суб'єктивні та односторонні. Але коли дослідники працюють з респондентами – колишніми громадянами СРСР, чи симпатиками комунізму, їхні свідчення майже напевне отримають нейтральну або ж відверто негативну оцінку. Вплив західної ідеології на судження дослідника (плюралізм поглядів, де будь-яка думка має право на існування) береться як щось само собою нормальне, «правильна» позиція, з якої історик береться за роботу з усними свідченнями. Але ще тридцять років назад так не було. «Правильною» була та сторона, на якій Ви народилися, вирости, яка Вас виховала. Зараз, після розпаду СРСР, опори комунізму, чи не впливає на social scientists інша (а тепер і єдина) сторона? Яке для нас, істориків третього десятиліття ХХІ ст., які досліджують пам'ять, має значення розпад Радянського Союзу? Підтримуємо рівність справді всіх поглядів, чи про деякі пишемо (свідомо чи ні) односторонньо (негативно чи позитивно)? У нас нарешті «плюралізм пам'яті» чи ми просто з іншої сторони?

Спогади колишніх комуністів, «радянських людей», тих, які виростили за доби соціалізму, та їхніх дітей повні ідеологічних кліше (Рязанський Союз воював з «фашизмом» від початку Другої світової війни [9]; у 1939–1940 рр. СРСР «визволив» Галичину, Буковину, Прибалтику від «фашистів»; стереотип про багатий і деморалізований Захід і працьовитий і високодуховний Схід; про злісних «бандерівців» на Західній Україні і т. д. [1]). Історики у таких свідченнях навіть не намагаються відшукати справжні погляди респондентів, їхні почуття, унікальні переживання якихось подій. Вони знаходять лише ідеологічні кліше. Чи можна припустити, що деякі ідеологічні кліше люди справді проживають і так їх почувають?

Для прикладу наведемо частину з інтерв'ю з Віталієм Максимкіним (народився у 1987 році в с. Орли Дніпропетровської обл.)³:

Христина Пікулицька (Х. П.): Скажіть, а були у Вас якісь такі стереотипи про Західну Україну?

Віталій Максимкін (В. М.): У мене – так. Я вам не розповідав?

Х. П.: Ні.

В. М.: В мене були стереотипи.

Х. П.: У Вас чи там у Вас вдома.

В. М.: Взагалі розповідали, це ж не анекдот, це реально розповідають, що тут (на Західній Україні) хліба не купиш, якщо російською там скажеш або не чисто українською. Або тебе тут за те, що ти не будеш вірно розмовляти (українською) мовою, тебе тут будуть різать-убивать. І те, що бандерівці ілі дітей. І все інше.

Так у своїх спогадах пише боєць добровольчого батальйону ОУН Андрій Гуменюк (народився у 1957 р. у Львові): «І вибачте за дебілоїдну касову ненависть, все таки більшість життя довелося прожити під окупацією, яку чомусь любі співгромадяни тупо називають «ОБЩЕЙ РОДИНОЙ» і з ностальгійним писком НУ НЄ ВСЬО ЖЕ БИЛО ПЛОХО в ССРСР, вишпортують з купи гівна цукерки, які однаково смердітимуть гімном» [2, с. 32].

На прикладі цих спогадів видно, що люди справді живуть своїми стереотипами, досить емоційно реагують на те, що їхнє середовище і до сьогодні ностальгує за життям у Радянському Союзі і не може позбутися міфів, які їм нав'язала колишня держава. То якщо ми не ставимося серйозно до спогадів колишніх комуністів, соціалістів і їхніх дітей через ідеологічні кліше, то, може, оцінюємо минуле зі сучасного погляду? Даємо негативні оцінки їхнім свідченням, заносимо їх до категорії «ідеологічних кліше», чим і обмежуємо «плюралізм пам'яті?».

Розглянемо країни, які і сьогодні все ще під владою диктаторських режимів. Люди не розповідають про якісь події (порушення прав людини, репресії, геноциди) через страх бути покараними АБО через те, що самі стоять за якимись злочинами. Вони абсолютно впевнені в тому, що те, що відбувалося, і їхня участь у цих подіях, були такими, як це трактувала і досі трактує офіційна доктрина. Вони керувалися певною державною ідеологією, яку і до сьогодні підтримують. Тому перед дослідником стоять питання: чи можуть спогади людей, які вчиняли (з погляду міжнародного права) злочини, бути частиною «плюралізму пам'яті»? чи офіційна версія подій диктаторських режимів мусить опускатися через моральне питання та пошуки «правди»?

У 2012 р. Джошуа Оппенгаймер (Joshua Oppenheimer) зняв документальний фільм «The Act of Killing»⁴. За основу сюжету взято історії чоловіків, які розповідають про свою участь у геноциді комуністів в Індонезії в 1965–1966 рр. Це не фільм-сповідь, злочинці не шкодують через те, що вони вчинили. Свої дії вони пояснюють виконанням обов'язку, яке на них поклала держава, а також пригодою молодих років. Джес Мелвін (Jess Melvin) у своїй книзі «The Army and the Indonesian genocide. Mechanics of mass murder» пише: «In April 2016, the Indonesian government convened a «National Symposium on the 1965 Tragedy». Billed as a means for victims and civil society representatives to meet with the government, hopes for change were quickly squashed when Indonesia's then Coordinating Minister for Political, Legal and Security Affairs, Luhut Pandjaitan, who provided opening remarks for the Symposium, cast doubt on the existence of mass graves, while reiterating the government's refusal to issue an apology to victims of the genocide. «We will not apologise,» he stated before explaining, «We are not that stupid. We know what we did and it was the right thing to do for the nation» [8, с. 15]. Коли диктаторський режим наполягає на своїй версії подій, які очевидно є злочином, чи отримує він право бути частиною «плюралізму пам'яті»? Чи дослідник постійно буде наголошувати на тому, де є офіційна (= неправдива) версія якихось подій, а де – віднайдена «правда»?

Для того, щоб народ почував себе єдиним цілим, йому необхідна сильна мітологія, яку можна постійно підживлювати сучасними подіями. Для чехів це легенди, які зібрав Алоїс Йрасек (Alois Jirásek) у своїй книзі «Staré pověsti české» ще в 1894 р. Легенди про Лібуше та її амазонок, про Вацлава IV, якого пізніше канонізували і т. д., відповідають на питання: хто такі чехи? хто їхні предки? чому вони такі унікальні? [6]. Для українців такими мітотворчими подіями і постатями є скіфи, Київська Русь, козаки, УПА і т. д. Міти навколо історичних постатей і подій надихають народ на боротьбу і працю в час кризи, а в час економічного та національного підйому – на гордість за своє походження. Звісно ж, завжди

³ Інтерв'ю записала Христина Пікулицька 12 січня 2020 року.

⁴ URL: <https://www.imdb.com/title/tt2375605/> (дата звернення: 07.09.2020).

краще, коли з колективною пам'яттю працюють історики, професіонали, а не аматори і політики, але жоден народ не може уникнути маніпуляції історією [3].

Олександр Зінченко, колишній заступник директора Інституту національної пам'яті України, у вступі до книги «Війна і міф. Невідома Друга світова», пише: «Парадокс, але деконструкція радянського Міту Великої Вітчизняної війни рано чи пізно призведе до творення нової – української версії Міту Другої світової війни. На те нема ради – колективна пам'ять функціонує і Мітами, і міфами»⁵ [1, с. 11]. То що стається з мітами, коли міняється влада? Відшукуються нові сторінки історії, які будуть основою для нових мітів, а старі легенди стануть символом минулої епохи. Для громадян колишнього СРСР Друга світова війна була боєм з хитрим і підступним Гітлером, і почалася вона 22 червня 1941 р., а закінчилася 9 травня 1945 р. Для сучасних українців Друга світова війна є великою світовою трагедією і, перш за все, боєм на незалежність УПА. І хронологія війни тепер відповідає світовому контексту – 1 вересня 1939 – 2 вересня 1945 р.⁶ Як бачимо, на колективну пам'ять дуже впливають влада, режим, актуальна політична ситуація і т. д., тому й історичні дослідження коливаються від одної крайності в іншу.

Через майже тридцять років після розпаду СРСР у нас нарешті наступив плюралізм думок і, як наслідок, «плюралізм пам'яті», чи ми просто під впливом іншої, протилежної, антикомуністичної сторони? Усі історичні діячі мають право на свою пам'ять чи деякі з них будуть однозначно засуджені? На дослідження історії ХХ ст. дуже впливають зміни влади, режимів, громадська думка, а найбільше після того, як було проголошено однозначну перемогу літеральної демократії [5]. Це можна спостерігати у тому, що у спогадах респондентів ХХ–ХХІ ст. завжди шукають вплив комуністичної ідеології на судження і розуміння якихось подій та процесів, аби охарактеризувати їх негативно як «ідеологічне кліше». Ця дефініція – «ідеологічне кліше» – перебиває шлях до виявлення справжніх спогадів, почуттів і переживань досить значної кількості респондентів. Social scientists не вважають «ідеологічне кліше» достатньо важливим почуттям і переживанням якихось історичних подій та процесів саме тому, що їхні власні погляди і оціночні судження відмінні від тих, які вони досліджують. Тому можемо зробити висновок, що в історичних дослідженнях ми ще не дійшли до «плюралізму пам'яті», а просто реагуємо на події ХХ ст. – ми просто з іншої сторони.

Список бібліографічних посилань

1. В'ятрович В., Майоров М., Зінченко О. та ін.: Війна і міф. Невідома Друга світова. Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016 (URL: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron3.chtyvo.org.ua%2FViatrovych_Volodymyr%2FViina_i_mif_Navidoma_Druha_svitova.pdf) (Дата звернення: 07.09.2020.)
2. Гуменюк А.: Пісні війни. Львів: Сполом, 2018, с. 84
3. Михненко А., Месюк М.: Інтерпретація історії як інструмент маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. Державне управління та місцеве самоврядування. Дніпро, 2009 (№3) (URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03\(3\)/09mamvss.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03(3)/09mamvss.pdf)) (Дата звернення: 07.09.2020.)
4. Сучасні погляди на II світову війну в Центрально-Східній Європі. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/05/19/157532/>
5. Fukuyama F.: The End of History and the Last Man, Free Press, 1992
6. Graus F.: Živá minulost: Středověké tradice a představy o středověku. Argo, 2017
7. Jirásek A.: Staré pověsti české. Československý spisovatel, 2011
8. Melvin J.: The Army and the Indonesian genocide. Mechanics of mass murder. London – New York: Routledge, 2018, p. 15 (URL: <https://libgen.is/book/index.php?md5=A16749E1C7754C2236C262051F826575>) (Дата звернення: 07.09.2020.)
9. Stohler Ursula: Téma druhé světové války v českých čítankách v letech 1948–2010. Paměť válek a konfliktů: V. kongres světové literárněvědné bohemistiky: Válka a konflikt v české literatuře. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., v nakladatelství Filip Tomáš – Akropolis, 2016, s. 51–59.

⁵ В тексті автор вводить два поняття: міф – спотворене, спрощене, неправильне розуміння минулого, і Міт – історія, яку реконструюють не на основі історичних подій та особистостей, а на основі почувань та цінностей.

⁶ Тема періодизації Другої світової війни та акценти її вивчення – одна з центральних у сучасній українській та східноєвропейській історіографії (більше про це – Сучасні погляди на II світову війну в Центрально-Східній Європі. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/05/19/157532/>).

**ВП НУБіП України «Бобровицький коледж економіки та менеджменту
ім. О. Майнової» (1920–1950 рр.) у спогадах його випускників**

О. Ю. Соловей (м. Бобровиця, Чернігівська обл.)

У статті на основі спогадів випускників ВП НУБіП України «Бобровицький коледж економіки та менеджменту ім. О. Майнової» висвітлено історію закладу, період голодомору 1932–1933 рр., репресії 1937–1938 рр., період Другої світової війни, студентське повсякдення, долю людини.

The article based on the graduates memories from NULES of Ukraine «Bobrovytsia College of Economics and Management named after O. Mainova». They tell the history of the institution, the period of the Holodomor in 1932–1933, repressions in 1937–1938, the period of the Second World War, student everyday life, human destiny.

Ключові слова: усна історія, спогади, студентське повсякдення, голодомор 1932–1933 рр., репресії 1937–1938 рр., Друга світова війна.

Keywords: oral history, memoirs, student everyday life, famine in 1932–1933, repressions in 1937–1938, World War II.

Чернігівщина – благодатний поліський край з милуючими око безкраїми хлібними нивами, огорнутими синьою високостю небес і зігрітими ласкавими променями життєдайного сонця... Край, де здавна жили й працювали на прийдешнє чудові люди – патріоти й трудівники, для яких рідна земля завжди була джерелом натхнення і творчих здобутків. Край, який зростив і дав путівку у життя сотням тисяч своїх талановитих і працелюбних дітей. Край, до якого завжди, де б ти не був, хочеться повернутись пам'яттю, думкою, серцем, у край, з яким тобі поталанило прожити своє життя.

Початок навчальному закладу поклала поміщиця Олександра Олександрівна Майнова – поміщиця, маєток якої знаходився в мальовничому куточку Чернігівщини, вже більше ста років її ім'я з вдячністю і шанобою згадують тисячі українців, які саме завдяки її благодійництву змогли отримати освіту і знайти своє місце у житті.

Згідно з заповітом, складеним 4 квітня 1875 року, маєток О. О. Майнової і 492 десятини землі в Козелецькому повіті Чернігівської губернії та 118 десятин в Бронницькому повіті Московської губернії були призначені для будівництва під Щаснівкою сільськогосподарського й ремісничого училища, яке повинно було утримуватись на кошти з доходів маєтку.

На шляху становлення сільськогосподарського училища починається підготовка до реорганізації, яка відбувалась 1 серпня 1911 року – і з цього часу почався відлік діяльності Майнівського нижчого сільськогосподарського училища, яке готувало своїх вихованців до практичної роботи у сільському господарстві, а додатковий клас – ще й агентів для агрономічних та кооперативних організацій.

Ішли роки – зростала матеріально-технічна база училища, підвищувався рівень кваліфікації його випускників. Разом з цим зростав і авторитет самого навчального закладу. Втричі збільшилась площа саду. Аналіз даних 1912 року засвідчує, що переважна більшість випускників пов'язала свою долю з обраним фахом, що в свою чергу доводить плідний характер діяльності навчального закладу, який не лише давав знання, а й прищеплював любов і повагу до землі та роботи на ній.

Відомо, що в 1920 році ряд нижчих сільськогосподарських училищ і майже всі середні училища були реорганізовані у вищі навчальні заклади – технікуми-вузи.

Статус технікуму-вузу отримало і Майнівське сільськогосподарське училище. Технікум отримав почесну назву «імені Тімірязєва».

На жаль, з огляду на ряд причин, нова форма навчального закладу не прижилася – в 1930 році відбулась ще одна реорганізація, і з 1930 і по 1964 рік він мав статус Майнівського зооветеринарного технікуму, оскільки виникла потреба у спеціалістах зоотехнічного напрямку. У липні 1964 року за рішенням Ради Міністрів УРСР на базі Майнівського зооветтехнікуму та племрадгоспу «Дружба» був організований Майнівський радгосп-технікум, який у 1980 р. перейменований у Бобровицький радгосп-технікум. Був відкритий доступ учнів на всі об'єкти господарства, за ними закріплювалися робочі місця на фермах, під керівництвом спеціалістів та досвідчених майстрів вони мали змогу набувати необхідних навичок, опановувати передові методи в тваринництві.

Примножуючи здобутки галузі, вони підтверджують правильність обраного життєвого шляху та фаху і наповнюють історію славетного закладу.

Сучасне визначення усної історії, узагальнивши основні її характеристики, включає такі компоненти як процес безпосередньої передачі та запису спогадів, оповідей чи автобіографічних нарацій; створення в результаті цього процесу нових історичних джерел; реконструктивний чи наративний (текстуальний) аналіз отриманих джерел, а також різноманітні форми оприлюднення результатів досліджень, проведених на основі методу усної історії. Найчастіше саме варіативність презентацій результатів таких проєктів дає найкращі можливості для аналізу «усної історичної ситуації» в тому чи іншому регіоні чи країні загалом, оскільки дозволяє судити як про загальну методикою проведеного дослідження і створені завдяки цій методиці джерела, так і про теоретико-методологічні пріоритети, використані під час аналізу усних історій або їх добору і композиції [2, с. 86]. Саме унікальність усної історії полягає у систематичному зборі свідчень живих людей про їхній досвід, минуле, пережите.

Слід зазначити, що далеко не все було добре в житті в ті роки, і це позначалося на житті учнів технікуму. Спогади, якими вони пізніше ділилися з нашою молоддю, підкреслюють їх тягу до знань і бажання добитись чогось у житті, проявити свої можливості, здібності, прагнення. Розповідаючи про ті роки, випускник 1922 року, Д. Н. Луговський в липні 1984 року писав: «В 1920 році мені вдалося вступити до Майнівської сільськогосподарської профшколи. Цей рік був ростом створення профшколи і технікуму. В профшколі навчались 2 роки, і її випускник вважався молодшим спеціалістом по сільському господарству з середньою освітою. У рік створення технікуму і профшколи приток учнів був дуже великим – екзамени здали приблизно 120 чоловік. Харчування було незадовільним, особливо в другій половині 1921 та в 1922 роках: хліб був не завжди, замість крупів – чечевиця, м'ясо одержували за рахунок дорізування худоби. Закінчивши навчання я в 1922 році, але далі продовжувати освіту тоді не зміг в зв'язку з відсутністю коштів у батьків. За своє життя мені багато чого довелося побачити. Працював на різних ділянках трудового і воєнного фронтів. Та де б я не працював, доган не мав. Вважаю, що найкращу путівку в життя мені дала Майнівська профшкола, і дуже шкодую, що не довелося закінчити технікум, який випустив хороших спеціалістів... Невпізнанно змінився технікум. Не порівняти його сьогодні з тими днями, коли його учнями були ми. По-доброму заздрю його нинішнім господарям, і дуже хотілось би, щоб всі вони виростили хорошими людьми, прекрасними спеціалістами. При такій матеріальній базі, яку ви маєте сьогодні, інакше не можна! Бажаю вам, щоб з гідністю несли по життю не тільки добрі згадки, а й ім'я випускника Майнівського (нині Бобровицького) технікуму – одного з найстаріших і найбільш шанованих в нашій республіці» [1].

Історію творять люди. І вони ж залишають спогади про події і факти, свідками яких були. Читати їх цікаво і хвилююче – наче доторкаєшся пам'яттю і серцем до того минулого, корінням якого живиться наше сьогодні.

Одна з перших випускниць зоотехнічного профілю М. Я. Іванова, жителька Петербурзької області, в 1930 році в складі групи дітей дитячого будинку приїхала у Майнівку навчатись у сільськогосподарській профшколі, яка існувала при технікумі, і через 2 роки стала ученицею технікуму. У своїх спогадах пише: «У 1933 році ми голодували, але продовжували наполегливо вчитись. Під час канікул їздили збирати врожай в колгоспи «Дедово», «Озерянський», в Остерський район, бо там нікому було працювати – люди вмирили від голоду. Бідували і студенти, навіть опухали від недоїдання. Ті, в кого були батьки, залишили навчання, а нам, сиротам, ніде було дітись. Допоміг вижити директор Гадецький. Підгодовував нас за рахунок тварин, відривав тварин, відривав від раціону інший фураж...» [1].

Не можна спокійно читати ці та подібні їм рядки – такі свідчення не поодинокі.

І так шкода, що часом ми, не знаючи такої скрути, не цінуємо того, що маємо...

А ось ще один листок зі спогадами нашого земляка, випускника 1941 року В. Шморгуна. Він пише: «У вересні 1937 року, після вступних іспитів, я був зарахований на I курс Майнівського зоотехнічного технікуму. В той тяжкий час повсюди проходили арешти «ворогів народу». Пам'ятаю, як арештували двох учнів тільки за те, що вони розповідали анекдоти про Сталіна... Під час навчання я працював лаборантом агрономічного кабінету, яким завідував Ісак Тарасенко. Агробіологічний кабінет проводив селекційну роботу, і на колекційних ділянках вирощувались майже всі сільськогосподарські культури, які росли в Україні. Проводились і досліді по вирощуванню нових сортів – після довгої і наполегливої роботи викладачем І. П. Тарасенком був виведений новий сорт пшениці з великим вмістом клейковини, що було підтверджено лабораторними випробуваннями. Проводилась робота і по виведенню пшенично-пирійного гібриду [1].

Під час евакуації Ісак Петрович потрапив під бомби фашистської авіації, втратив усі свої експонати. Все, над чим він працював протягом життя, зникло в одну мить. Серце викладача не витримало – помер від інфаркту».

Сьогодні читаємо ці сторінки з великою повагою до людей, які в таких складних обставинах зуміли зберегти інтерес до професії і думали не лише про шматок хліба – моральні цінності важили для них надзвичайно багато.

22 червня 1941 року – чорна дата в історії нашої країни: війна, що розпочалась того дня, поклала кінець мріям і сподіванням, змінила плани і обірвала юність. Це було всенародне лихо.

Не оминуло воно і Майнівський технікум. 30 червня 1941 року відбувся восьмий випуск зоотехніків, а вже вранці наступного дня 9 випускників відправились на фронти Другої світової війни, і багато з них не повернулись (або, повернувшись, невдовзі помирали від тяжких ран).

Зі спогадів: випускник 1947 року Іван Литовченко (Черкаська область) згадує, як супроводжуючи худобу, потрапив в оточення під Курськом, а потім у німецький концтабір, де провів 3 роки. Після звільнення продовжив навчання у технікумі: «Дуже важко було, навіть стипендію невелику економили, щоб батькам допомогти. Але ми старались вчитись, щоб стати стипендіатами. Жили у гуртожитку, де було і холодно, і голодно. Але була мета – закінчити навчання» [1]. А потім була робота зоотехніком-селекціонером – 41 рік! Починав Іван Степанович працювати з поголів'ям овець, яке налічувало 13382 голови (6785 маток), а великої рогатої худоби – 272 голови, а закінчував свою професійну діяльність в цьому ж господарстві, яке з часом отримало статус племінного заводу.

Ці спогади, що свого часу вдалося зафіксувати для нас є безцінними. Минають дні, ідуть роки, пролітають десятиліття... Але вічно молодим залишається один з найстаріших закладів держави – ВП НУБіП України «Бобровицький коледж економіки та менеджменту ім. О. Майнової» у спогадах його випускників. Як завжди, в його стінах працює згуртований, кваліфікований педагогічний колектив, який добре усвідомлює значимість своєї роботи.

Список використаних джерел

1. Змігородська, Н. С. На шляху поступу / Н. С. Змігородська. – 2016. – 64 с.
2. Дорошева, А. «Усна історія» у дослідженні повоєнного життя населення Півдня України / А. Дорошева // III Дунайські наукові читання: Голод 1946–1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 трав., 2017 р.). – Ізмаїл, 2017. – С. 86–89.
3. Тряпова, Г. І. Життя і творення : докум. повість / Г. І. Тряпова. – Ужгород : Карпати, 2003. – 275 с.
4. Тернистий шлях благородної справи : худож.-літ. вид. / Г. А. Войтюк. – Київ, 2012. – 384 с. : іл.
5. Безбатченки / ред. Д. А. Головка ; відп. Г. А. Войтюк. – Чернігів ПАТ «ПВК Десна», 2016. – 152 с.

УДК 94(477.41)"19"

Спецділянка НКВС в Биківні за усними свідченнями очевидців

М. В. Бривко, Н. А. Амонс (м. Київ)

У даному дослідженні вивчається історія спецділянки НКВС у Биківнянському лісі біля м. Київ ґрунтуючись на усних свідченнях очевидців та співробітників НКВС УРСР. Вивчаючи зовнішній вигляд та функціонування спецділянки НКВС, як місця поховання жертв сталінських репресій у період її існування 1937–1941 роки, деталізується механізм здійснення політичних репресій у м. Києві.

This research study the history of the NKVD special unit in the Bykivnia Forest near Kyiv based on the oral testimony of eyewitnesses and NKVD officers of the Ukrainian SSR. Studying the appearance and functioning of the NKVD special unit as a burial place for victims of Stalinist repressions during its existence in 1937–1941, the mechanism of political repressions in Kyiv is detailed.

Ключові слова: політичні репресії, місце поховання, усні свідчення, Биківнянські могили, спецділянка НКВС, 1937–1941 рр.

Key words: political repressions, burial place, oral testimonies, Bykivnia graves, NKVD special unit, 1937–1941.

Серед багатьох трагічних сторінок нашої історії є теми, що досі викликають чимало дискусій і питань. Серед таких тем можна назвати «Великий терор» 1937–1938 років, що і досі доволі актуальна

для багатьох дослідників не тільки пострадянського простору, а й за кордоном. Та вивчаючи той чи інший історичний процес, або історичну подію дослідник намагається використувувати усю сукупність різноманітних історичних джерел, у тому числі усноісторичних. Не оминає цього і доба «Великого терору», а зокрема і колишня таємна спецділянка НКВС біля селища Биківні на околицях м. Києва, котра була створена рішенням Президії Київської міської ради 20 березня 1937 року [6, арк. 15].

Вивчення історії спецділянки НКВС біля Биківні, ґрунтуючись на усних свідченнях, розкриває увесь той маловідомий пласт «живої» історії, що не вистачає при вивченні політичних репресій віцілому, і котрий додає можливості найбільш повно вивчити і уточнити факти функціонування спецділянки НКВС у Биківнянському лісі біля м. Києва, та показати, що дані свідчення є важливим історичним джерелом пам'яті про місце поховання жертв сталінських репресій 1937–1941 років. Самі свідчення є унікальним джерелом за своїм змістом, бо живих свідків й очевидців тих подій вже немає, а ті свідчення, котрими ми оперуємо, були зафіксовані дослідниками, журналістами, слідчими наприкінці 1980-х – початку 1990-х років. У той же час, слід розуміти, що до цих усних свідчень треба відноситися дуже критично і за можливістю підтверджувати їх іншими джерелами – архівними документами, археологічними та пошуковими дослідженнями тощо. Насамперед це пов'язано із суперечністю й неточністю певних фактів, що наводяться в подібних свідченнях і не мають підтвердження іншими історичними джерелами.

Розглядаючи історіографічний дискурс з даної теми, можна констатувати, що тема Биківнянських поховань і функціонування спецділянки НКВС, ґрунтуючись на усноісторичних матеріалах, вивчалася та збиралася різними дослідниками, та найбільша фіксація цих свідчень, як вже було зазначено, відбувалася переважно наприкінці 1980-х – 1-й половині 1990-х років. За радянські часи ця тема була під суровою забороною і тривалий час замовчувалася. Лише в українській діаспорі (А. Васильченко [4], Д. Соловей [19], Л. Форестівській [21]) наважилися вперше на початку 1950-х років спробувати порушити це питання в світовому суспільстві. І тільки за часи «перебудови» й «гласності» наприкінці 1980-х років почався більш ширший пошук правди щодо Биківнянських поховань і дослідження сталінських репресій.

Перше оприлюднення усних свідчень зробив журналіст «Літературної газети», представник ЗМІ при Державній комісії, Сергій Кисельов, якому вдалося надрукувати 30 листопада 1988 року статтю «Тайна Биківнянського лісу» [8, с. 2], де було розміщено невелику частину спогадів свідків про події, що відбувалися на колишній спецділянці НКВС, хоча зібрано було значно більший матеріал. Чимало свідчень у подальшому зібрав у своїх книгах М. Лисенко [11, 12] та М. Роженко [15]. Небайдужість перших дослідників і журналістів дала змогу зберегти та зафіксувати важливі дані, переважно мешканців селища Биківня, про діяльність і вигляд території колишньої спецділянки НКВС у Биківнянському лісі. Що дало змогу зрушити питання вивчення правди про політичні репресії 1937–1941 років у Києві. Дослідження усноісторичних матеріалів на цьому не припинилося і надалі. Сучасні дослідники продовжували вивчати, аналізувати й співставляти ці усноісторичні матеріали. Цьому питанню приділили увагу у своїх роботах А. Амонс [1], О. Бажан [14], М. Бривко [2, 3], Д. Кравченко [10] тощо.

Вивчаючи ці спогади умовно їх можна поділити на окремі напрямки за змістом свідчень. По-перше – це спогади безпосередніх очевидців і учасників тих подій, зокрема мешканців селища Биківня та співробітників НКВС, про вигляд й створення і функціонування спецділянки НКВС. Другі, це спогади про подальший стан території вже колишньої спецділянки НКВС, її знахідки під час пошукових робіт та про проведення меморіальних заходів з вшанування жертв сталінських репресій, що поховані на території вже Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили». В цьому ракурсі найбільш цікавими є свідчення наприклад шістдесятників (Лесь Танюк), громадських активістів (Микола Лисенко, Микола Роженко), членів державних комісій та учасників пошуково-ексгумаційних робіт тощо.

Та зараз хотілось би зосередитися на першій групі спогадів, про вигляд і функціонування спецділянки НКВС в Биківнянському лісі в 1937–1941 роках. Одним з перших свідчень про спецділянку НКВС у Биківні слід вважати спогади колишнього голови Київської міської управи у 1942–1943 роках Л. Форостівського, котрий писав у спогадах: «... це місце було огорожено високою дощаною стіною, всередині побудовано дім, в якому мешкали агенти НКВД, що своїм обов'язком мали копати могили, заливати замордованих вапном й закопувати...» [мовою оригіналу] [21, с. 74–75].

Ці свідчення доповнюються спогадами А. Васильченко, а в подальшому наводяться у книзі Д. Соловей «Голгофа України» (Вінніпег, 1953): «На одинадцятому – дванадцятому кілометрі від Києва, зліва по Чернигівському шляху, у бору розкинулося щось із п'ять невеличких... ховається десь у хащах колись густого, а нині виселка від шляху відщепилася вузенька, на один проїзд, доріжка, і по-

крученою гадючкою ховається десь у хащах крись густого, а нині рідіючого вже соснового бору. [...] таємнича доріжка та почала притягувати увагу околицьких поселенців десь наприкінці 1937 р., коли по ній рушили перші тягарові авта з будівельними матеріялами та робітниками, від яких люди довідалися, що в лісі, мовляв, закладається якесь «літерне», секретне будівництво, доступ до якого можливий лише так званим «согласованим». [...] по тій гадючко-подібній лісній дорожці почали курсувати вантажні авта, старанно вкриті брезентами. [...] Проте околицькі люди спостерігали рух тих авт майже щодня. І характерним було те, що з'являлися вони або смерком, по заході сонця, коли рух по Чернігівському шляху майже припинявся, або в передранкових сутінках, коли він ще не починався [...] Одного разу люди бачили навіть дев'ять вантажних, поділених по три в групі, і кожна така група супроводжувалася однією особовою... [...] Отже вантажні авта возили свої поклади під брезентами майже щодня, починаючи з літа 1937 року і аж до другої половини вересня 1941 р.» [мовою оригіналу] [4, с. 28; 19, с. 270–271].

У подальшому зібрані спогади місцевих мешканців селища Биківня, значно розширюють і уточнюють відомості про спецділянку НКВС. Зокрема спогади Петра Куковенка (1915 р. н.), дають уявлення про облаштування самої території спецділянки НКВС у Биківнянському лісі: «Паркан зелений поставили в лісі у 1936 році. Метра два з половиною – три. Дошки – внахльост, жодної щілини. Хто його будував – не знаю, мешканців села не залучали. У війну німці тут нікого ні стріляли й трупи не звозили. Ми бачили й чули. Знали ми про Бабій Яр! Трупи возили до війни. Ми ходили біля паркану часто, й гриби збирати, й корів пасти, й на озеро Рибне – купатися. Вночі, коли вантажівки з трупами приїжджали, в них там лампи горіли. Але, мабуть, від акумуляторів, тому що дрти туди не йшли – ні електричні, ні телефонні. Під час війни я бачив в розритій могилі чоловіка у діагональних штанах військового зразка, в нагільній сорочці, без ворота. Сказав про це батькові, він спитав, зарили лі ми труп. Коли дізнався, що ні, пішов сам закопувати. Знайшов у загиблого в кармані паспорт. Пам'ятаю тільки, що прізвище на «А». На жаль, цей паспорт потім втратили» [8, с. 2].

Проте ще у 1962 році, під час відвідування цієї території членів «Клубу творчої молоді» – А. Горської, В. Симоненко та Л. Танюка, П. Куковенка супроводжуючи їх розповідав: «Тут, перед війною відвели гектарів з п'ять НКВД, воно й дорогу проклало углиб лісу, «Наші сільські й фашини рубали для того, 36-й 37-й рік, це було ДУ 691 Козелець». Огородили у глибині лісу ділянку зеленим парканом, метрів на три заввишки, внаклад, без дірок – не зазираеш. Сюди й привозили трупи розстріляних «політичеських» з Києва, полуторками п'ять-шість машин за ніч. І трамваєм привозили, був такий вантажний, накривали брезентом. А розстрілювали, каже, у Лук'янівській спецтюрмі і на Короленка, а потім – у підвалах будинку, де тепер Жовтневий палац. [...] Враги народу. У їх, як допитували, й жаргон свій був: «Не признаєшься – пойдеш в песок»... бо ґрунт тут був піщаний... Або «В пионерлагерь захотел?» – бо біля того був табір пионерський. А то ще грозили людям: «Пойдеш по 23-й статье...». І всі все розуміли, бо не було такої розстрільної статті, а був маршрут трамвая, 23, Бровари – Микільська Слободка, цей самий, яким уночі трупи вивозили... Поруч – озеро Рибне, там полуторки відмивали від крові. А якщо багато машин, гнали їх назад, на озеро Тельбин. Охоронці, як почалась війна, перебралися з цивільного – в одяг НКВД. Ну та перед війною ні для кого вже в Биківні не було таємницею, що там коїться. ... Привозили вже побитих, їх стріляли по тюрмах. А тут стояли бочки з вапном. Велика яма, клали штабелями, пересипали вапном і закопували. Неглибоко закопували, ніколи було, от воно й почало виходити на поверхню...» [мовою оригіналу] [20, с. 683–684].

У березні 1987 року Петро Захарович розповідав громадському діячу Миколі Лисенку наступне: «... Зелений паркан почали будувати у 1936 році. Привезли дуже багато лісоматеріалу: дошок, брусу, стовбів, приїжали робочі, почали незрозуміле, невідоме для биковчан будівництво. Воно велось на відстані 1–1,5 км на схід від Биківні. Невідомі робітники ставили паркан так, що утворилася вона неправильної 5-ти чи 6-ти кутньої форми, чималої площі. ... Ворота були зроблені від Биківні, за воротами з брусу у закидку збудували будинок середніх розмірів. Цей будинок мав більшу кімнату приблизно 20 м², меншу кімнату, кухню, сіни, горище, погріб. Будували цей будинок теслі, мешканці Биківні Маркаренко Василь Григорович і Нізенко Олексій Панкратович (вже померли). Паркан був поставлений висотою до 3-х метрів, дошки прибиті були щільно, пофарбовані у зелений колір, так що на відстані 20-30 метрів його вже не було видно. [...] Отже, невдовзі почали у цю зону щось возити ночами у вантажних автомобілях, закритих брезентом. Люди думали, що це снаряди. У людей виникло питання: чому це возять тільки у ночі, возять іноді по декілька (до 5-ти) вантажівок. І здачу обов'язково цю колону супроводжує легковий автомобіль. Було помічено, що возили не тільки по прямій дорозі у зону, а також і іншими, окружними дорогами. Деякі машини звертали праворуч у ліс раніше. Їхали на Рибне, не доїжджаючи його, звертали ліворуч і об'їхавши паркан аж з боку Броварів, заїжджали у ворота зони. Інші машини звертали з Чернігівського шосе даліше. І їхали праворуч і також заїжджали у зону

кружними шляхами. [...] До війни з Броварів у Київ на Поштову площу ходив трамвай. Багато биковчан працювали у місті і виходили з дому на трамвай дуже рано, десь о п'ятій годині. Іноді в цей час влітку вони бачили ці вантажні автомобілі, що везли свій вантаж туди, за зелений паркан. Іноді знаходили на дорозі якесь взуття, навіть дитяче, шкарпетки. [...] Так тривало з 1936–1941 р.» [мовою оригіналу] [13].

Мешканка селища Биківня Єфросинія Дмитренко (1912 р. н.), про колишню спецділянку НКВС згадувала: «... точно не можу сказати, коли саме був зведений той паркан. Мабуть, уже в 1936 році він будувався. Про нього знала з батькових розмов. Він тоді працював робітником по обслуговуванню траси Київ-Бровари і, оскільки був шляховиком, то прокладав у лісі таку тимчасову дорогу – вербовою лози. Звичайно, знав, що там щось будується. А вже пізніше якоесь ми з сестрою і з сусідами пішли по гриби і натрапили на зелений паркан. Він був щільний такий, вищий людського зросту, а всередині будиночок стояв. Там ще собачка бігала... Коли ми підійшли ближче, нас ніхто не відігнав. Тільки як собачка загавкала, ми самі втекли. Дома я розповідала, що в лісі щось огорожено. Батько відказав, що це не моє діло» [18, с. 6]. І далі: «Туди, до паркана, взагалі нікого не допускали. Проте всі, звичайно, знали, що то погане місце, знали, що там ховають убитих у тюрмі людей, та старалися про це не говорити. Всі бачили, як туди їздили закриті брезентом машини...» [9, с. 60]. А Сергій Семенович Обіух (1926 р. н.) розповідав, що: ««Зелений паркан» з'явився, здається, десь у 1936 році. Перед війною ми часто бігали повз нього на озеро Рибне. Але до паркану навіть близько підійти боялися, та й дорослі строго-настроого забороняли. Ну, й охорона там, звісно, була» [23, с. 2].

Згадує про паркан і інша мешканка селища Биківня Віра Яківна Нікітіна (1924 р. н.): «Однажды, ближе к осени 37, появился здесь зеленый забор. В одну ночь выстроили. Домик у ворот, по периметру, охрана с собаками. Никого не подпускали. Потом пошли грузовики. Ночью, как правило. Иногда по несколько рейсов подряд. Что за этим забором творилось, тогда никто еще не знал. Догадывались только. По выстрелам догадывались...» [мовою оригіналу] [22, с. 1]. Її свідчення можна доповнити свідченнями Миколи Логвинова (1913 р. н.) та його дружини Галини Тимофіївни (1918 р. н.), які розповідали: «За декілька років до війни це місце було обнесене щільним, високим дощатим парканом зеленого кольору: по кутах поставлено невисокі вежі, а метрів за сто від паркану навкруги було додатково огорожено колючим дротом. У середині загорожі був побудований (з дощок) будинок, під ним великий цегляний льох, а поруч – яма з вапном. Усе це робилося у суворій таємниці, ніхто з людей не знав, що діється за тими огорожами.

Аж ось потроху серед людей пішли чутки, що до загорожі по ночах «чорний ворон» привозить з Києва людей, які вже звідти не повертаються. Так це продовжувалось довгий час...» [5, арк. 264–265].

Важливими є спогади Анатолія Здебського (1912 р. н.) та його дружини Олени Миколаївни, які згадують, що «мешканці Биківні майже кожного ранку знаходили на дорозі то дитячий сандалчик, то носочок... Викинуті з автомобіля на дорогу, щоб хоч вони мали сповістити, куди діваються люди» [5, арк. 264–265]. А П. Куковенко про страшні знахідки вже після війни на цій території додає: «Мешканці Биківні знаходили на «ямах» черепи, багато з дірками від куль у потилицю. Інші людські кістки, у тому числі дитячі, також дитячі іграшки. А Білоус Борис Макарович знайшов там дитячу чашечку з подарунковим написом на день народження» [мовою оригіналу] [13].

Той же Анатолій Здебський не оминув спогадами події вже 1941 року, згадуючи, що «як уже почалася війна, то також привозили людей і розстрілювали. Привозили також дезертирів з Червоної Армії: вони самі викопували собі ями; їх примушували лягати на дно ями лицем униз і вбивали пострілами в потилицю» [5, арк. 264–265]. Ці факти доповнює розповіддю матері та більш старших сусідів Валентин Матіяш, котрий згадує розповіді батьків, що «у 1941 році, за декілька днів, як німці мали вступити до Києва, через Биківню до того табору цілий день гнали в'язнів із київських тюрем. Гнали цілий день широкою колоною (це були тисячі і тисячі людей). Люди, вкрай змордовані та виснажені, ледве переставляли ноги. Мешканці Биківні спостерігали цю процесію і бачили, що женуть не яких-то злочинців. Кожне обличчя висвітлювало незрівнянно більше, ніж це було б у простої неосвіченої людини. Це гнали на розстріл українську інтелігенцію.

По краях колони в'язнів поважно їхали верхи чуйні охоронці, ладні вмить пристрелити не тільки втікача з колони, але також кожного, хто заважився б кинути страждальцям бодай кусень хліба... Наступної ночі та й пізніше биковчанці чули з лісу постріли, постріли, постріли...» [мовою оригіналу] [5, арк. 266]. А у статті Кіріндясова Г. «Биківня була бойнею...» (1991) наводяться спогади невідомої літньої жінки, яка згадувала, що «... лежать, знаю, і там [біля озера Рибне]... Як на бійню з Жовтневого палацу звозили, ставили на самісінькій край ями і... Ледь встигали закопувати...» [7, с. 1].

Про охорону території спецділянки НКВС співробітниками НКВС, що чергували у будинку охорони, цікаві свідчення залишив мешканець селища Биківні Дмитро Макаренко (1910 р. н.), що згаду-

вав: «... Вперше побачив той зелений паркан десь у 1936–1937 році – тоді, як пішов по гриби. Там жили два чоловіки. Один був вище середнього зросту, років тридцять п'ять, схожий на грузина, а другий – нижчий, товстий такий, вусатий. Обидва – у цивільному. В ту хатку ніхто не заходив. Та й до паркану не наближались, бо ходили чутки, що одного там спіймали і мало не розстріляли. ... Часто їх підвозив. То й розмов тільки, що просять зупинити трамвай біля піонерського табору – там якраз зупинка по вимозі. Виходили вони і йшли до лісу, у ту хатку.... У лісі нікого не вбивали. Пострілів не було... І німці там не розстрілювали» [18, с. 6].

Згадував про охоронців і П. Куковенко, котрий розповідав: «Ніхто з мешканців Биківні точно не знав, що діється за зеленим парканом, що трималося у суворій таємниці. У будинку постійно жили чотири озброєних у формі військ внутрішніх справ. Вони по черзі приходили до нас. Купували молоко. Але ці військові ніколи нічого не розказували, що там робиться за парканом» [мовою оригіналу] [13]. І далі: «Перед приходом німців у Київ стали падати снаряди. Він узяв кусень снаряду, де були три мідні полоски з слідами нарізки від ствола гармати, приніс додому і показав одному з охоронників зеленої зони, що прийшов за молоком. При цьому він йому сказав: бачте, німці обстрілюють Київ. І як снаряд вцілить у вашу зелену зону, то там вибухнуть снаряди. Військовий на це страшенно розлютився і відповів, що Петро – панікер, розпускає плітки. І його треба розстріляти. «А що стосується наших снарядів, то вони ніколи не вибухнуть», – додав військовий» [мовою оригіналу] [13].

Окрім того, Дмитро Макаренко, згадував, що: «В кінці 30-х років і до самого вступу німців в Київ я працював вагоновожатим на маршруті Бровари – Нікольська Слободка. Коли вночі їхав з Броварів, у другій годині інколи бачив: йде колона машин, критих брезентом. А попереду й ззаду – легкові. Й повертали вони з шосе у ліс, в якому було прокладена ґрунтова дорога. Усі знали: в машинах цих везуть трупи вбитих. В ліс, за зелений паркан...» [8, с. 2]. Більш розлого про це розповідає Дмитро Андрійович співробітникам прокуратури на початку 1990-х років: «... Бачив, як туди ходили машини, по-моєму, ЗІСи. Вони були закриті, а попереду і позаду їхали легкові. Бувало по три машини їхало, бувало чотири, бувало й більше, Я часто їх бачив, коли працював у нічну зміну – через два дні на третій. [...] А їздили вони кілька років, починаючи з 1937-го і аж до війни...» [18, с. 6; 14, с. 63].

Ці спогади доповнює водій НКВС М. Мусоргський, який у квітні 1989 року слідчим прокуратури свідчив: «... У період роботи мені приходилося возити трупи розстріляних ворогів народу. Трупи возили тільки у ночі. Відвозив трупи в район селища Биківня, де від трасу вправо у лісі була огорожена велика територія лісної ділянки, котра гарно охоронялася. Коли я привозив трупи в Биківню, то там ями були вже були викопані. Трупи скидали в ями навалом. ... Зазвичай трупи возив вночі у супроводі співробітників НКВС, дві – три машини...» [14, с. 16, 62–63].

Окрім того про процес транспортування напередодні війни згадує колишній водій Іван Денисенко, що згадує: «Робив я в той час шофером. [...] І ось отримав якоесь нове завдання. І хоч я був цивільним, командували мною військові у синіх кашкетах. Маршрут, яким я мусив возити «вантаж» розпочинався з території в'язниці на вулиці Дехтярівській у Києві. «Сценарій» був один і той самий. В кабінку поруч зі мною сідав синьокашкетник у галіфе і з наганом на ремені. Він давав команду назад не озиратися і пильно стежив за мною.

Спочатку я не здогадувався, від якого вантажу здригався кузов. Коли «погрузка» закінчувалася, чув як шелестить брезент, і бачив, як туди залазило ще двоє людей з лопатами. Минали кілька тюремних воріт. Потім їхали шосейкою в бік Броварів і там, де село Биківня, звертали праворуч до лісу. Було літо. Вийжджали ми ще засвітла, а прибували на місце вже в сутінках. У лісі була викопана довгенька траншея, що вздовж неї мала їхати вантажівка. Отож я так і їхав. Зупинявся по команді сусіда з наганом. Що робилося за моєю спиною, жодного разу не бачив, лише чув: гуп..., гуп... Потім здогадався. Це були трупи розстріляних людей у тюрмі на Дехтярівській. Таких рейсів смерті я зробив багато...» [13].

Критично слід відноситися і більш детальноше вивчати спогади Якова Майсака, котрий свідчив, що «... до війни проживав у селі Сварома Київської області. 1938 р. у дім, де ми жили, о 3 годині ночі постукали. Мій батько, Панас Йосипович, відчинив двері. Увійшли двоє військових, спитали батька. «Ми у вас обшук проведемо, – сказав один, – ви зброю зберігаєте». Зброї не знайшли, бо в нас її не було. Але батька забрали з собою до сільради. Вранці в школі я дізнався, що в селі тоді арештували близько 50 чоловік. Погнали їх до Броварської тюрми, а звідти вночі вивозили в ліс між Броварами та Биківнею і там їх розстрілювали. Моя покійна мати тоді пішки супроводжувала «чорний ворон» і все це бачила...» [16, с. 2].

А Г. Шамрай (дівоче прізвище – Калоша) згадує, що її сусід Михайло Рябоштан працював шофером ваговоза і разом з її молодшим братом, за розповіддю її брата, «відмивали в озері машину від

крові. На запитання, що то за кров, Рябоштан відповідав: він возить трупи ворогів народу у ліс у район селища Биківня, де їх закопують. Мили вони й брезент, яким ці трупи були накриті» [17, с. 3].

Аналізуючи ці усні свідчення про колишню спецділянку НКВС у Биківнянському лісі, що функціонувала під час становлення сталінського тоталітарного режиму у 1937–1941 роках, ми можемо не тільки уточнити і доповнити деталі вигляду самої спецділянки, як місця поховання жертв політичних репресій, а й вивчити більш ширше процес функціонування спецділянки НКВС і її місце в сталінській тоталітарній системі. Окрім того, наведені усні свідчення яскраво демонструють усю важливість усно-історичних свідчень як історичного джерела пам'яті не тільки про один з кровавих режимів й здійснення ним репресій щодо власного народу, а й про одне з найбільших місць поховання жертв тоталітарного режиму спецділянку НКВС, а зараз Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили».

Бібліографія

1. Биківнянські жертви, або як працювала «Вища двійка» на Київщині: Документи та матеріали / Авт.-уклад. А. І. Амонс; Передм. С. І. Білокінь, О. С. Кавуненко. – Київ : МАУП, 2007. – 608 с.
2. Бривко М. В. Усні свідчення про спец ділянку НКВС в Биківні в публікаціях Сергія Кисельова / М. В. Бривко // V Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., 19 жовт. 2016 р. / Редкол.: Боряк Г. В. (відп. ред.), Блануца А. В. (відп. секретар) та ін. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. – 180 с. – С. 131–134.
3. Бривко М. В. Усні свідчення про спецділянку НКВС в Биківні як джерело пам'яті про місця сталінських злочинів. / Бривко М. В. // Каразинські читання (історичні науки): Тези доповідей 72-ї Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 26 квіт. 2019 р.). – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. – 142 с. – С. 121.
4. Васильченко А. Нова Вінниця. Биківнянське гробовище // Нові дні. – 1952. – Червень (№ 29). – С. 28.
5. ГДА СБУ. – Фонд 13, опис 1, справа 518.
6. Державний архів м. Києва. – Фонд Р-1, оп. 1, спр. 9686.
7. Кириндясов Г. Биківня була бойнею... // Вечірній Київ. – 1991. – 28 трав. (№ 100). – С. 1.
8. Кисельов С. Тайна Биківнянського ліса // Літ. газ. – 1988. – 30 листоп. (№ 48). – С. 2.
9. Кисильов С. Архіпелаг Биківня // Сучасність. – 1990. – № 10. – С. 58–62.
10. Кравченко Д.Ю. Роль усної історії у розкритті історичної правди про Биківню // Сторінки історії. – 2015. – № 40. – С. 90–100.
11. Лисенко М. Биківня – наш вічний біль. – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. – 368 с.
12. Лисенко М. Г. Биківня: злочин без каюття: літ.-публістич. нарис. – Бровари: Бровар. літ. об-ня «Криниця», 1996. – 136 с.
13. Особистий архів Лисенка Миколи Григоровича.
14. Пам'яті Биківні: документи та матеріали / Упоряд: О. Г. Бажан та інші; редкол.: П. Т. Тронько (голова), О. Г. Бажан, О. М. Бут та ін.; відповід. за вип. В. О. Савчук; передм., вступ. слово Євген Скляренко. – Київ : Рідн. край, 2000. – 320 с.
15. Рожено М. М., Богацька Е. Л. Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства: [Дослідження архівних документів КДБ УРСР]. У 6 кн. Кн. 1 / Редкол.: Д. М. Єсипенко (голова), А. А. Кондрацький, С. Г. Кудра. – Київ : Укр. центр духовн. культури, 1999. – 568 с.
16. Рядки з листів // Вечір. Київ. – 1989. – 2 верес. (№ 203). – С. 2.
17. Савцов В. Биківня: [Масове поховання репресованих радянських громадян] // Рад. Україна. – 1989. – 19 квіт. (№ 91). – С. 3.
18. Свідчення очевидців // Культура і життя. – 1989. – 20 серп. (№ 34). – С. 6.
19. Соловей Д. Голгота України. Частина 1. Московсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною. – Вінніпег: Накладом «Українського голосу», 1953. – 288 с.
20. Танюк, Л. [З Аллою Горською і Василем Симоненком у Биківні] // Симоненко В. Вибрані твори / упоряд.: Анатолій Ткаченко, Дана Ткаченко. – 2-ге вид. – Київ : Смолоскип, 2012. – 852 с.
21. Форостівський, Л. Київ під ворожими окупаціями. – Буенос-Айрес: Вид-во М. Денисюка, 1952. – 80 с. – (Політична бібліотека, Ч. 2).
22. Чернюк, Е. Крест дубовий пронесли... // Рабочее слово. – 1991. – 17 мая (№ 91). – С. 1.
23. Швець, О. Ю. Лінія біди // Вечір. Київ. – 1989. – 2 верес. (№ 203). – С. 2.

Відлуння подій – у спогадах. Спалені села Вінниччини під час Другої світової війни

О. Ю. Антонюк (м. Вінниця)

У статті на основі спогадів очевидців проаналізовано трагедію спалених сіл Вінниччини періоду нацистської окупації. Висвітлено причини, характер злочину проти людяності.

The article analyzes the tragedy of the burned villages in Vinnytsia during the Nazi occupation. It based on eyewitness memories. The reasons, the nature of the crime against humanity are highlighted.

Ключові слова: спалення сіл, окупаційний режим на Вінниччині, каральні органи, спогади очевидців: с. Павлівка Крижопільського району, Бруслинів, Пеньківка Літинського району.

Ke words: burning of villages, occupation regime in Vinnytsia region, punitive bodies, eyewitness memories, v. Pavlivka in Kryzhopil district, Bruslyniv, Penkivka in Lityn district.

...То – погляд до нащадків...

Павло Ткачук

У часи воєнного лихоліття страшним злочином стала трагедія повністю знищених нацистськими окупантами сотень населених пунктів України. Трагедію спалених сіл було свідомо, планомірно заздалегідь закладено у людиноненавистницькій доктрині Третього рейху: «Німці є панівною расою в світі, їхні життєві потреби завжди пролягали в Європі далеко на Схід... Східні племена потребують жорстокого й безжалісного ставлення при постійному застосуванні погроз, штрафів, репресій, навіть, якщо не буде будь-яких приводів для цього» [1, с. 245]. Часто, намагаючись приховати сліди своїх злочинів, карателі дощенту спалювали весь населений пункт, таким чином викреслювали з історії життя цілу територіальну громаду.

Злочинна тактика «спаленої землі» під час відступу Вермахту також була підкріплена нормативними приписами: «Кожну ділянку території, яку прийдеться залишити, необхідно приводити в повну непридатність для використання противником. Кожен населений пункт, не дивлячись на населення, повинен бути спалений і зруйнований з метою позбавити противника можливості розквартируватися» [2, с. 178].

Мільйони людських жертв, серед яких значний відсоток становить цивільне населення, є найтрагічнішим наслідком воєнних років. Термін «цивільне» або «мирне населення» визначається міжнародним гуманітарним правом як особи, які не є членами збройних формувань і не беруть прямої участі у бойових діях під час збройного конфлікту [3]. Каральні дії, які вживали нацисти проти беззбройних жителів України, виявили одну сторінку військових злочинів. Нацисти вживали подібних заходів у всіх районах, які вони окупували. Така доля випала на всесвітньо відомі французький Орадур-сюр-Глан, чеське Лідіце, білоруську Хатинь. В Україні сотні населених пунктів були знищені через нацистські каральні акції, хоч їх назви для багатьох і до сьогодні лишаються невідомими.

Не стала винятком і Вінниччина, яка впродовж 1941–1944 рр. перебувала в нацистській окупації. Однак сумна статистика вражає: в період окупації – до кінця березня 1944 р. – загинули біля 205 тис. мирних жителів Вінниччини, було розстріляно 45 972 військовополонених. На фронтах Другої світової війни – до 2 вересня 1945 р. – загинули 173 400 вінничан [1, с. 246].

Методологічно населені пункти, які постраждали внаслідок каральних акцій окупантів (в яких свідомо й масово знищувалося цивільне населення, палилося й руйнувалося житло та інфраструктура), на думку фахівців Українського інституту національної пам'яті, доцільно поділяти на такі категорії за поданими нижче критеріями (ознаками):

а) повністю знищений населений пункт: – вбито все його населення (крім небагатьох людей, яким у різний спосіб вдалося врятуватися) без огляду на стать, вік, національність або інші ознаки приналежності людей; – спалено або зруйновано всі або абсолютну більшість споруд;

б) частково знищений населений пункт: – вбито частину його жителів без огляду на стать, вік, національність або інші ознаки приналежності людей; – спалено або зруйновано частину населеного пункту: одна або кілька вулиць, окремих хутір чи групу споруд за межами населеного пункту, що належали йому згідно адміністративно-територіального підпорядкування [4, с. 10].

При написанні даного дослідження використано інформацію про факти та обставини знищення окупантами населених пунктів Вінниччини, що міститься в архівних документах [13], наукових видан-

нях [6; 7; 8; 9; 10; 11], збірниках документів [5], історичних і краєзнавчих дослідженнях [1], бібліографічних покажчиках [12].

Проте переглянувши інформацію із цих джерел про населені пункти, що кваліфікують як «повністю спалене» або «майже повністю спалене», саме кількісно статистика різниться. Таким чином, на цьому етапі роботи означене питання потребує подальшого всебічного дослідження за участю місцевих дослідників та краєзнавців.

Матеріали дослідження дають змогу розкрити питання спалених сіл Вінниччини в період нацистської окупації 1941–1944 рр.

Основу статті склали спогади про спалення сіл та звірства над його мешканцями жителів населених пунктів Павлівка Крижопільського району, Бруслинів, Пеньківка Літинського району, які були передані бібліографами-краєзнавцями вказаних районних бібліотек для постійного зберігання у відділ краєзнавства Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. Ці свідчення є безцінними, адже зафіксовані спогади, «записана пам'ять», дає можливість донести до сьогодення, майбутнього поколінь жахливі події Другої світової війни на Вінниччині. Зокрема, вивчення сіл, спалених під час Другої світової війни, тісно пов'язане з проблемою вивчення ролі партизанів (оборонних чи в свою чергу провокаційних) та проблемою опосередкованого та безпосереднього виявлення винних.

Нерідко карателі розправлялися з родинами партизанів та підпільників. Наприклад, заарештовані всі сім'ї підпільників с. Підвисокого Оратівського району, спалено їхні хати, а майно – розграбовано [13, арк. 191]. У березні 1943 р. розстріляно 17 родичів партизанів та підпільників с. Зятківців Гайсинського району [13, арк. 191].

Окупаційний режим на Вінниччині вирізнявся кількома особливостями: розподілом області на німецьку та румунську зони окупації (по річках – Південний Буг, Рів, Лядова), розташуванням – ставок Гітлера «Вервольф» та Герінга «Штайнбрух», які здійснювали управління військами, колонізацією території подільського краю з виселенням місцевого населення [1, с. 246]. Варто зазначити, що наш регіон також відіграв важливу роль у постачанні продовольством Німеччини.

Нацисти в основному опиралися на німецькі різноманітні каральні органи: таємну поліцію (гестапо), загони СС, сили нацистської поліції безпеки (СД), збірні каральні команди із вищеперерахованих органів. На окупованих територіях, зокрема на Поділлі, вони діяли надзвичайно жорстоко та цинічно.

Так, Куценко Галина Давидівна, 10.03.1931 р. н., яка була свідком тих подій згадує: «... Німецький каральний загін в 10 годин ранку на другі свята оточили село і з обох кінців села почали палити хати. Хати були всі під соломою. А людей зганяли до церкви. Село горить, тріскотить, корови ревуть, кури кричать. А людей женуть до церкви: одних з одного кінця, інших з другого. Наша хата розташована біля самої церкви, то нас перших пригнали. До церкви під'їхали автомашини з німецькими офіцерами і солдатами. Мені запам'яталося, що в офіцерів були дуже широкі фуражки і щось між собою дуже голосно говорили. Біля церкви з'являється все більше і більше людей, плачуть, кричать, верещать перелякані діти, прощаються один з одним. А німці витягують кулемети і розкладають їх. Людей поставили на коліна і чекають приказу. Потім під'їхала ще одна машина. Німці між собою щось поговорили, потім склали кулемети і вибрали з натовпу 20 людей, кулемети поставили їм на плечі і повели від церкви поза городи. А ми залишилися всі стояти, вечоріло. Один дід говорить: «Давайте хто куди, тільки не всі разом». Сам перший перескочив через забор. А ми тоді всі порозбігалися. Підійшли до хати, вона вже згоріла, ще кукурудза на горищі горіла, хлів також згорів, свині подушилися, кури погоріли. А тих чоловіків, що відібрали, повели в сторону Торканівки й усіх розстріляли. Чотири сім'ї, які сховалися в погребі, подушилися, а у два погреба кинули гранати і люди погоріли. З чотирьох душ зібрали коробочку кісток» (спогади записала викладач історії Крижопільського будівельного ліцею, викладач вищої категорії, старший викладач, відмінник освіти України Тетяна Іванівна Пустовіт).

Довідка: Населений пункт: с. Павлівка (на 1941 р. – Ободівського району), нині Крижопільський район. Час заснування: 1800 р. Кількість населення: 1496 осіб (за переписом 1897 р.); 718 осіб (за переписом 2001 р.). Дата знищення: у період 21–23 січня 1944 р. Виконавець злочину: каральний загін – за активну партизанську діяльність у районі та допомогу селян партизанам (17 січня 1944 р. партизанське з'єднання під команд. Я. І. Мельника та кав. бригада М. І. Владимірова на підступах до села знищили 35 автомашин і понад 250 ворожих солдатів та офіцерів; упродовж 17–20 січня партизани розгромили кілька німецько-румунських гарнізонів). Кількість загиблих: 66 жителів, з них 6 дітей. Кількість знищених дворів або будинків: спалено повністю – 350 дворів, 150 інших будівель [12].

Зі свідчень Івана Тодосійовича Самолюка, жителя села Пеньківки Літинського району, можна дізнатись наступне: «Німці прийшли, б'ють, палять. І подалися туди, на Яцківці. А це вже ніч. Приходимо з лісу додому, треба ж щось їсти, та й не знаємо, де, хто. Чуємо, жінка не своїм голосом кричить. Забігла

до хати, ніхто її впізнати не може. Вся обгоріла, кіс нема, а обличчя таке, як чорним злите. Це була мама Марусі Кузьменко. Три дні промучилась і вмерла. А Володимир Насадюк викопав собі яму в хліві. Як запалили хлів, то дим пішов у схованку. Почали душитися ті, хто там був. Тим часом хлів прогорів, завалився. То він звідти видерся якось. Обгоріли вуха, брови, лице – такий йому знак по війні зостався до самої смерті. Толя, недалекий сусіда мій, на два роки молодший мене – з двадцять дев'ятого року був він, – тікав разом з мамою низами. Вже був над ровом. Тільки вискочив, щоб цибнути в рів, як куля вдарила йому в потилицю й лобом вийшла. То він цілий день там пролежав, поки брат Стьопа разом з батьком не прийшов та не забрали його в Яцківці. Там лежав на лавці, ледь тільки зводився, а на чолі наче напнулося щось. На другий день і цю хату спалили. Старші повтікали, а його куди ти візьмеш. Дерево зайнялося, він відсунутий не міг, то відгоріла в нього рука й нога. Завезли Толю в Новоселицю й там поховали, бо в нас не можна було. Частина людей загнали в Супрунів, замкнули в хаті, облили й спалили живцем. Багатьох одвели в Новоселицю й там розстріляли, їх примусили яму копати, загнали туди й побили. Один тільки хлопчик утік, Іван, мій одноліток. А брат його старший і багато ще хлопців зосталися там».

Довідка: Населений пункт: с. Пеньківка. Час заснування: 1650 р. Кількість населення: 1859 осіб (за переписом 1897 р.); 1127 осіб (за переписом 2001 р.); 1038 осіб (пізніше 2008 р., за сайтом Літинської РДА). Україна під нацистською окупацією: спалені села (1941–1944 рр.) 64 Дата знищення: 7 січня 1944 р. (за іншими даними: 6 січня 1944 р.). Виконавець злочину: німецький каральний загін (як покарання за допомогу партизанам та за знищення партизанами загону Т. Шкрабоцького 23 німецьких солдатів 6 січня 1944 р.). Кількість загиблих: 90 жителів (або понад 90). Кількість знищених дворів або будинків: спалено повністю – 225 дворів (за іншими даними: 507 хат з 515, всі колгоспні і громадські споруди [12]).

Жахливі сторінки життя пережив ще дитиною Римар Михайло Хтомович, 1935 року народження, житель с. Бруслинова, ось, що він згадує про спалення села: «Фашистські окупанти прийшли в наше село в 1941 році. В нашій сім'ї було сім чоловік: тато, мама і п'ятеро дітей. Мої батьки, як і всі жителі села змушені були ходити на роботу. Тато робили в коморі, куди звозили зерно. Тато знали три мови: німецьку, французьку, англійську, бо вони були за границею, але вони не признавалися, що все розуміють, про що німці розмовляють, бо їх би забрали перекладачем. Я як зараз помню, що німці привозили білі-білі мішки і люди набирали в них зерно і вивозили. А вночі приїжджали партизани підводами і тоже набирали зерно, німці не догадувалися, що можуть красти зерно. Німці збирали всіх жителів села і через перекладача говорили нам, якщо люди будуть їх слухатися то вони нас не будуть чіпати. В село приїжджав хазяїн німець на бричці, він був на три селі. Всіх людей в дев'ять годин ранку вигонили на роботу. Вони нас не чіпали нас поки не був убитий партизан-бруслинівчанин під Пеньківкою Заїка Гаврило, і наші люди поховали його в центрі села, поставили з дерева пам'ятник з зіркою. Тоді німці взнали про те, що бруслинівчани допомагають партизанам. Мені дуже запомнилося (ми всі хлопчики бігали дивитися), як приїхали в село три танки і застрягли в річці, як їх тягнули кидали під гусениці подушки, різали верби. Коли перший раз палили село, люди побачили на дорозі за селом, що ідуть німці (всі одягнуті в білий одяг) і була запалена перша хата на вулиці Лісок, всі стали тікати хто куда. Ми з мамою втікли в глибокий яроч недалеко від хати. Мама повзла по льодові і ми з ними, а самого найменшого братика Василя замотали у велику рябу хустку і волокли за собою. Заховалися за величезні сікори. Тато втікли далше від нас через ставок. Я бачив як німці зайшли до нашої хати, винесли стола на город, вивели корову з хліва і прив'язали її до ніжки стола. Потім запалили. Дуже добре пам'ятаю, як горіла наша хата, як все тріщало, мені було тоді дев'ять років. А в сусіда дядька була кошара напевне зо тридцять вівців, як на них загорілася шерсть і вони кричали. Це все було ввечері, і коли німці пішли всі повибігали гасити вогонь. Деякі хати спасли. Хату нашої сусідки тітки Химки збіглися куткові люди гасити, бо в неї горів тільки верх. Солому скинули з верху, загасили вогонь, потім викинули наверх уцілілу солому. В цій хаті ми і ночували, дітей була повнісінька хата. Також пам'ятаю, що у хати навпроти нашої, стіль упала, а часи так і тікали на стіні. Німці бачили, що люди повернулися і гасили хати. Тоді німці забрали не багато людей з села і вивезли їх в Кам'яногірку, там і залишили. Вони повернулися в село. Перший раз як палили село то було це, як попередження за зв'язок з партизанами, німці не розстрілювали людей. Коли фашистів загін вдруге увірвався в село зненацька, не всі чоловіки встигли повтікати. Хто не втік, чи тікав розстрілювали. Котрі хати не догоріли запалювали».

Довідка: Населений пункт: с. Бруслинів (Брусленів) Час заснування: 1650 р. Кількість населення: 1683 особи (за переписом 1897 р.); 985 осіб (за переписом 2001 р.); 934 особи (пізніше 2008 р., за сайтом Літинської РДА). Дата знищення: село тричі ставало об'єктом каральних акцій окупантів: 1) 19–20 липня 1943 р.; 2) 13 січня 1944 р.; 3) 9 лютого 1944 р. Виконавець злочину: 1) команда з батальйону СС (м. Бердичів, командир – Гофман), 40 осіб з особливого штабу Геншеля, 6 осіб з СД, дві роти авіації та

рота поліції (м. Вінниця); 2) німецький каральний загін (150 карателів); 3) німецький каральний загін. Кількість загиблих: 1) немає даних – примусова евакуація населення; 2) немає даних; 3) 42 жителі. Кількість знищених дворів або будинків: 1 і 2) немає даних; 3) спалено повністю – 396 дворів [12].

Чим далі в минуле відходять обриси Другої світової війни, тим повніше усвідомлюються наступними поколіннями людські трагедії, які ця війна спричинила. Загибель мільйонів солдатів на фронтах, втрати учасників партизанського руху, спалення сіл разом із його жителями, підірване здоров'я, зруйновані людські долі... Людина постає реальним та єдиною можливим чинником історії, бо саме вона продукує певні дії та зумовлює існування тих чи інших сфер суспільного життя та історичної діяльності.

Список використаних джерел

1. Петренко, В. І. Спалені села Вінниччини в період нацистської окупації 1941–1944 рр. / В. І. Петренко // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Вінниччина в роки Другої світової війни. 1939–1945 : матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф., 10–11 жовт. / відп. ред. Ю. А. Зінько. – Вінниця, 2014. – С. 245–262.

2. [Із вказівок командування групи армій «Південь» командуючим 6, 11, 17-ї польових та 1-ї танкової армії, 4-го повітряного флоту і командуючому оперативним тиловим районом про наказ Гітлера застосовувати тактику «спаленої землі» при відступі фашистських військ // Історія застерігає. Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / кер. кол. упоряд. В. Немятий. – Київ : Вид-во політ. літ., 1986. – С. 178.

3. Цивільне населення [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія : сайт. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: https://uk.wiki/Цивільне_населення (дата звернення: 12.06.2020), вільний. – Назва з титул. екрана.

4. Спалені села і селища Чернігівщини в 1941–1943 роках: злочини проти цивільного населення : зб. док. і матеріалів / Чернігів. облдержадмін., Чернігів. облрада, Укр. ін-т нац. пам'яті, Пошукове агентство по створенню наук.-документ. серіалів «Книга Пам'яті» та «Реабілітовані історією» ; упоряд.: С. В. Бутко, О. В. Лисенко ; відп. ред. Р. І. Пилявець. – Чернігів : Десна Поліграф, 2013. – 224 с. – Електрон. версія. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-2646-43-6/978-966-2646-43-6.pdf> (дата звернення: 22.06.2020), вільний. – Назва з екрана. – Зі змісту: [Від упорядників]. – С. 10.

5. Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) : зб. док. і матеріалів / Вінниц. обл. держ. архів ; відп. ред. А. Ф. Олійник. – Одеса : Маяк, 1971. – 307 с. – Бібліогр.

6. Вінок безсмертя : книга-меморіал / редкол.: О. Ф. Федоров, В. А. Маняк, О. Т. Гончар. – Київ : Політвидав України, 1987. – 578 с. : іл.

7. Гальчак, С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.) : монографія / С. Гальчак. – 3-є вид., доп., перероб. – Вінниця : Консоль, 2010. – 420 с. : іл. – Бібліогр.: с. 402–418.

8. Гальчак, С. Д. Поділля в роки Другої світової війни (1939–1945) : монографія / С. Гальчак ; Укр. академія іст. наук [та ін.]. – Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2018. – 656 с. – Бібліогр.: с. 599–640.

9. Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941–1944 гг. / Ин-т истории Украины, АН Украины, Гос. архив Винниц. обл. ; сост. В. Ю. Васильев [и др.]. – Москва : РОССПЭН, 2010. – 855 с. – (Документы советской истории).

10. Історія міст і сіл УРСР : в 26 т. / голова редкол. П. Т. Тронько. – Київ : Укр. рад. енциклопедія, 1967–1974. – Т. 1 : Вінницька область / голова редкол. А. Я. Пашенко. – 1972. – 958 с. : іл., карти.

11. Книга скорботи України: Вінницька область : іст.-меморіал. вид. / ред.: І. О. Герасимов, О. В. Шестоपालюк. – Вінниця : Книги Пам'яті України, 2001. –

Т. 1 : м. Вінниця. Бар. р-н. Бершад. р-н. Вінниц. р-н. Гайсин. р-н. Жмерин. р-н. Іллінець. р-н. – 2001. – 456 с.

Т. 2 : Калинів. р-н, Козятин. р-н, Крижопіл. р-н, Липовець. р-н, Літин. р-н, Могилів-Поділ. р-н, Мурованокуріловець. р-н, Немирів. р-н, Оратів. р-н, Піщан. р-н, Погребищен. р-н, Теплиц. р-н, Тиврів. р-н, Томашпіль. р-н, Тросцянець. р-н, Тульчин. р-н, Хмільниць. р-н, Чернівець. р-н, Чечельниць. р-н, Шаргород. р-н, Ямпіль. р-н. – 2002. – 543 с.

12. Україна під нацистською окупацією: спалені села (1941–1944 рр.) : анотов. покажч. / за ред. В. Ф. Солдатенка ; авт.-упоряд.: С. В. Бутко, Л. С. Герасименко, А. М. Киридон, Р. І. Пилявець, В. М. Яременко. – Київ : Пріоритети, 2012. – 362 с. – Електрон. версія. – Режим доступу: http://www.memo.gov.ua:8080/data/upload/publication/main/ua/1656/spaleni_sela.pdf (дата звернення: 22.06.2020), вільний. – Назва з екрана.

13. ДАВО. ф. П – 425. Оп. 1. Спр. 26. арк. 39, 40.

Партизанський рух на Вінниччині у часи Другої світової війни (за усноїсторичними студіями)

В. В. Літинський (м. Вінниця)

У статті увагу зосереджено на тому, як та які спогади дітей війни про партизанський рух збереглися, які були забуті, наскільки вони були трансформовані тоталітарним радянським режимом. Увага зосереджена була на партизанських угрупованнях тому, що у радянському тоталітарному суспільстві була сформована єдина – уніфікована офіційна пам'ять з чітко визначеними оцінками партизанства, що потребує аналізу з розглядом не лише матеріалів та документів, але й з використанням у даному процесі усних свідчень очевидців подій війни.

The article focuses on how and what memories of children of the war about the guerrilla movement have survived, which have been forgotten, how much they were transformed by the totalitarian Soviet regime. The focus was on guerrilla groups because a single, unified official memory with clearly defined guerrilla assessments had been formed in Soviet totalitarian society, requiring analysis not only of materials and documents but also of oral testimonies of eyewitnesses.

Ключові слова: діти Другої світової війни, партизани, спогади.

Keywords: children of the Second World War, guerrillas, memories.

Сучасний світ потребує процесу переосмислення минувшини. Пам'ять людей є важливим чинником у даному процесі та формується під низкою факторів і одним з них є політичний режим, ідеологія країни, в якій проживає людина [2, с. 4]. Для пострадянської України процес самоідентифікації минув ще у 1990-х, але ми ще досі потребуємо усвідомлення певних подій нашої історії задля побудови держави, що своє минуле цінує, знає і може оперувати ним задля підвищення міжнародного авторитету та добробуту громадян.

Дослідження стосується доволі таки суперечливої партизанської групи, котра була учасником Другої світової війни, і безпосередньо спогадів дітей війни з Вінниччини про дані угруповання.

Міфологізація партизанського руху радянським тоталітарним режимом є одним із багатьох бар'єрів, котрий слід досягнути, щоб розвиватись у руслі не керованої демократії, а в руслі самостійної демократичної держави. Усні спогади мають чимале значення у розвінчуванні міфів, але водночас вони часто є оманливими.

Метою не є показати, як саме діяли групи партизан, чи були вони позитивним сегментом історії або ж негативним, завдання перш за все показати, яке місце спогади про них займають у колективній пам'яті суспільства, які збереглися, спогади дітей війни, які були забуті, наскільки вони були трансформовані радянським режимом.

Базою дослідження є зібрані матеріали під час етнографічної практики у 2015 році (Фонд – «Діти війни» навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського), а також одноосібні, тематичні, напівструктуровані інтерв'ю (тематичні блоки: родина перед війною, війна, після війни. Щодо статистики, то в рамках тематичного блоку, що стосувався партизан та колаборантів, було розглянуто 64 справи. Переважно інформаторами виступали жінки (70 %). Географія опитаних має локальний характер, здебільшого регіоном проживання під час подій війни є Східне Поділля та Вінниччина.

Висвітлюючи стан наукового дослідження проблеми дій партизанських угруповань на території України і зокрема на території Поділля, слід виділити три напрямки: 1) праці радянських істориків (до них відносяться також українські радянські дослідники); 2) роботи українських вчених (зокрема, тих, які проживали в діаспорі, та тих, котрі видали свої праці від часу проголошення незалежності України); 3) напрацювання закордонних дослідників.

Взагалі перші спроби дослідження партизанського руху в Україні були здійснені у 1940–1960-х рр., коли стало популярним друкувати спогади колишніх його учасників (саме в цей період народні месники постали перед читачами, як герої, які вдало і відважно боронили свій народ від нацистської навали). Більш науковий підхід оформився у 1970–80-х рр., пов'язаний з комплексним аналізом і широким залученням архівної бази. Помітною подією стала зокрема монографія А. Чайковського «Невідома війна» [2, с. 15], де висвітлені невідомі раніше сторінки партизанського руху.

У тоталітарному суспільстві була сформована єдина – уніфікована офіційна пам'ять, з чітко визначеними оцінками партизан. Радянський режим щодо українців, як зазначає Ярослав Грицак, практикував «радикальну національну амнезію». За таких умов історична пам'ять українців не лише деформувалася, а й «атрофувалася» [15, с. 4]. Радянські партизани підлягли процесу створення «героїчного» шлейфу й певної міфологізації цієї соціальної групи.

Можна виділити певні особливості відповідей людей на запитання, що стосувалися даних груп. Наприклад: «Тато казав, що бабуську мою теж забрали у Германію за зв'язок з партизанами... то вона вернулася, а сестра матері десь там і залишилася, а чи так було чи того забрали тіки Бог знає...» [5, арк. 6]. Перша особливість – здебільшого відповіді були побудовані на тому, що казали батьки чи старші люди реципієнтам. Тобто аспект першого враження діти війни висвітлюють значно рідше, або взагалі цього не роблять.

Наступним пунктом, котрий і водночас у даному дослідженні є основним, можна вказати замовчування. Саме те, що опитані (переважно чоловіки) часто не готові говорити відкрито та розлого, може бути пов'язано з травматизмом, як сукупністю наслідків вкрай болісного, глибокого та сильного психоемоційного шоку [17, с. 3]. У даному випадку травматичною пам'яттю можна назвати спогади, витоки яких криються у певному жахливому досвіді подій війни і від того замовчування та не бажання розмовляти на ті теми, котрі є найбільш травматичними. Із інтерв'ю Ілінчука Івана Михайловича, 1935 року народження, села Жилинці Ярмолинецького району Хмельницької області: «Партизани... нічо, нічо не знаю, не скажу» [10, арк. 5].

Замовчування є однією з форм колективного забування. З одного боку, ті, хто пережив травму, часто не хочуть або нездатні говорити про болісні спогади [17, с. 10]. Але, на думку соціолога Габрієли Розенталь, «нездатність травмованих людей говорити не слід вважати в першу чергу наслідком травматизації; вона значною мірою спричинена потребою інших людей забути і не мати справи з болем від спілкування з тими, хто пережив насильство» [16, с. 5]. Як будь-який неприємний досвід, війна та жертви – це те, що спільнота прагне забути; людина, зазвичай, витісняє з пам'яті насамперед те, що болоче й неприємне. Обидві сторони залучені у цей процес: з одного боку, жертви, які вірогідно хочуть, але не можуть забути, а з іншого – всі ті, з сильною і часто несвідомою мотивацією, які дуже хочуть забути і успішно це роблять. Ця різниця проживається повсякденно і є вкрай болісною для обох сторін [17, с. 10].

Розвиток усної історії в Україні засвідчує, що категорія гендеру є ключовою для процесу інтерв'ювання, так і для аналізу спогадів. Таким чином, мимоволі на перші щаблі виходить саме жіноче бачення й оцінки подій минулого [16, с. 12]. Особливість у тому, що саме жінки розповідають часто відверто та розлого, але спостерігається багато переказів, своєрідних вигаданих історій. Часто запитують про те, чи можна говорити про партизан щось погане чи це правильно. Наприклад, той факт, що існували люди, котрі ніби йшли у партизани, але насправді переховувались від мобілізації [2, с. 2]. Це виникає у зв'язку з тим, що радянське керівництво створило позитивний образ визволителів партизан і наратив, який міг би поставити під сумнів партизанський вагомий внесок у війну, було заборонено. Із інтерв'ю Кошук Інни Степанівни, 1937 року народження, села Пляхова Козятинського району Вінницької області: «А що це казати можна? Да? Таке було, що батько мій, щоб на фронт не забрали, у погрібі день-два посидів, а потом до лісу у землянку... Мати переживала за нього» [3, арк. 6].

На питання про те, звідки з'явилися партизани та їх функції та чи були вони місцевими, або ж іногородніми не дається точної відповіді, адже складовими так званої сакралізації війни є такі прийоми маніпуляції історичною свідомістю як героїзація «своїх» і демонізація «ворогів». Зі спогадів Павлюка Михайла Васильовича, 1935 року народження села Юрківці Могилів-Подільського району Вінницької області: «На самому началі війни ми не розуміли, хто то такі партизани. Багато людей в селі, як тільки прийшли німці, здавали тих хлопців, бо часто партизани грабили сусідів, до нас не йшли, але я боявся, постійно боявся...» [3, арк. 6].

«Свій» – це місцевий воїн-визволитель, який безмірно любить свою Батьківщину, готовий за неї віддати власне життя, загалом, людина з високими моральними якостями [15, с. 22]. На думку українського дослідника Андрія Портнова, в «правді» про війну не мало бути місця ні для злочинів радянських військ 1939–1945 років у визволеній від нацистів Європі, ні для оповідей про не зовсім героїчну діяльність партизан, котрі насправді часто були немісцевими [14, с. 10]. Вони були «закинуті» радянською владою до різних місцевостей часто задля того, щоб робити незначні диверсії в тилу ворога, як правило, поблизу чи в населених пунктах, для очікуваного результату – нейтралізування військ ворога, а також для обірвання зв'язків місцевого населення з окупаційною владою. Таким чином, знищити лояльність окупантів і місцевого населення один до одного, посіяти недовіру та ненависть. Коли ж мова йде про окупантів та «колаборантів», то спостерігається чітке розуміння та розмежування: звідки, хто

і з якою метою прийшов. Зі спогадів Газдюк Явдохи Степанівни, 1938 року народження, села Юнашки Погребищенського району Вінницької області: «Партизани... були, да, боронили. Прийшли значить десь не звідси, не з Юнашки... Бог їй зна. Окупаціори то германські, десь звіти землі нашої захтіли, людей, крові» [4, арк. 9]. Дане явище існує тому, що ще з часів війни і аж до 1990-х років теми партизанства, староства, поліцаїв або не розкривалися, або ж створена була позиція протиставлення образів, негативізму, як частина єдиного міфу під назвою «Велика Вітчизняна війна».

Також ще з часів СРСР існує чітке поняття «радянські партизани», як протиставлення українському націоналістичному руху. Силами радянських партизан активно велась боротьба проти ОУН та УПА з наслідком у подальші роки, що територія Західної України – це пронимецьке суспільство, розкол України на Схід та Захід і свідченням цього саме у даному дослідженні є цитата: «Партизани... вони совєцькі... ну наші були, а ційго, що на Заподі, то німецькі овчарки, батько казали, що не так нада було бояться, коли придуть совєти, як тоді, коли западенці» [7, арк. 8]. На теренах Вінниччини під час німецької окупації були сутички між радянськими партизанами і українськими повстанцями. Більшовицькі партизани загону ім. Кірова під керівництвом С. Тарнавського роззброїли націоналістичну групу в селі Жорнище Іллінецького району. А в постанові Літинського РК КП(б)У вказано, що «українсько-німецькі націоналісти убили наших подпольщиків Главачука Феодосія и Ткачука Герасима – с. Новоселица-Залужная» [2, с. 50].

Відповідь на питання про діяльність партизан: «А я не знаю і не пам'ятаю» [3, с. 3] зустрічається надзвичайно часто. Однією із вкрай небезпечних вад колективної пам'яті є «нестача пам'яті», на думку Рікера, проявляється у формі забуття. Науковець чітко розрізняє два типи забуття – пасивне та активне [15, с.10]. За його словами, «пасивне забуття» проявляється як стратегія уникання, бажання не знати, не відати, не цікавитися злочинами, вчиненими на цих теренах: «Мене то мало інтересовало, що там ті партизани робили і батьки нічого не казали, давайте дальше, сего я не помню...» [3, арк. 7]. Дана цитата є яскравим підтвердженням пасивного забуття. Саме таке спонтанне забуття спричинене прагненням втекти від травми. Натомість активне забуття пов'язане з певною політикою пам'яті і прикладом слугує цитата: «Бачила програму про партизан, то там казала жінка, що вони маладці, герої, мама мені інше розказували про цих хлопчаків, але якщо вже тлівізор каже, що герої, то най його... може й так» [10, арк. 4]. Даний вид забування відбувається тоді, коли «офіційна історія» вживає заходів, спрямованих на те, щоб приховати певні аспекти минулого.

Все ж були не поодинокі випадки, коли інформатори довірливо розповідали про те, що часто партизани були винуватцями того, що цілі села були спалені, мешканців села розстріляно, як дані підрозділи грабували людей чи просто відбирали продовольство у населення. Зі слів Вергелес (Швець) Марії Якимівни, 1935 року народження, села Жадани Іллінецького району Вінницької області: «У нашому селі, в лісі були партизани, оці німці взнали та й спалили всі хати. А як взнали, то окупанти зловили в лісі партизана Підгасцького, забили його до смерті, а потім підвесили на грушці, щоб не було повадно остальному населенню. Потом і попалили всьо, забирали продукти...» [8, арк. 5].

Група думає, відчуває, діє зовсім інакше, ніж це зробили б її члени, якщо б вони були роз'єднані. Тому ціль радянського керівництва із об'єднання громадян в єдиний советський народ, зокрема в часи війни, є цілком обгрунтованою за даним твердженням як і створення радянського підпілля.

Радянському керівництву вдалося згуртувати певну частину людей для здійснення диверсій проти окупантів. Хоча і самі партизани часто сприймалися населенням, як щось теж та вороже через кризу комуністичного режиму. Тому часто люди ладні були співпрацювати з німецькою адміністрацією, ніж з партизанськими загонами. Зі спогадів Нужної Надії Савівни, 1929 року народження, села Курилівці Жмеринського району Вінницької області: «Сусідську хату ограбили хлопці з лісу, чужі люди, того Надя, вона сама жила, чоловік погіб на війні, мати з батьком померли в голодні роки, сусідка моя, до кінця війни, до кінця, до osvobodження, здавала всьо про цих партизан, і як могла німцям» [9, арк. 5].

При розгляді взаємодії особистості і суспільства (партизана та цивільного населення) слід зазначити, що в людині співіснують, взаємодіють і протиставляються два початки: індивідуальне і соціальне. Однак поведінка особистості в суспільному житті визначається не індивідуальними відмінностями, а соціальною згуртованістю, котру можна назвати важливим фактором функціонування партизанських загонів.

Механічна солідарність, як одна з видів соціальної згуртованості, базується на тому, що більшість членів суспільства виконують однакові види діяльності, а їх індивідуальна свідомість розчинена у колективній свідомості, принаймні цього й прагнули лідери союзу. Основу механічної солідарності складають загальні для всіх вірування та моральні норми поведінки, котрі нав'язуються суспільству верхівкою.

Зниження соціальної згуртованості, а також перебування населення у стані механічної солідарності могли призвести до таких умов, за яких особистість може втратити значимість соціальних норм і ціннісних орієнтацій. У результаті – можлива поява соціальної аномії: заперечення загальноприйнятих норм і законів, панування нестримного розгулу людських пристрастей, злодіянь.

І тому, можна припустити, що настання соціальної анемії могло стимулювати партизан до здійснення злочинів проти громадян тієї держави, котру вони за розпорядженням керівництва мали захищати, а не лише вказівки верхівки щодо знешкодження контакту, співпраці населення з окупаційними військами.

Також необхідно зазначити, яким чином радянська ідеологічна машина вплинула не лише на пам'ять дітей та учасників війни, але й на сучасне покоління, котре про партизанські угруповання дізнавалося з різних джерел інформації. Безумовно, вагомим джерелом інформації про партизанський рух є «паперове партизанство», праці радянських дослідників 1960–1970-х років. Партизанський міф, що був створений комуністами, як частина глобального міфу «Великої Вітчизняної» та мав за мету приховати незручні сторінки історії війни та продемонструвати якомога ширший розмах опору окупантам. Це уможливило мірою легітимізацію комуністичного режиму в Україні почати свою дію. Саме поняття «Рух Опору» набуло викривленого означення і позначало лише супротив радянських партизан. І саме в багатьох дослідженнях або ж мемуарах радянського періоду бережно плекається образ героїчного подвигу «червоних месників». Дані історичні праці та джерела значною мірою вплинули на сприйняття подій війни поколіннями, що народилися після її закінчення. Шкільні та університетські підручники брали за основу при висвітленні теми партизанства саме ідеологічно мотивовану літературу, що дозволяє радянській міфології партизанського руху жити ще й у XXI столітті.

Неофіційні та офіційні заходи, що приурочені до червоних дат календаря, дуже часто й досі беруть за основу містифіковану історію про «всенародну боротьбу та супротив радянського народу в тилу фашистського ворога». Вагомим джерелом глорисифікації та гіперболізації партизанського руху є історична топоніміка, адже в Україні майже скрізь можна натрапити на десятки, сотні стел на котрих написано «Край партизанської слави», тому серед певної частини українського соціуму це досі сприймається як істина, котру не є можливим забути, а тим більше якимось чином «переписати».

Зрозумілим є те, що партизанський рух не обмежувався лише засланнями радянської влади, адже серед них були й справді патріотично налаштовані люди, котрі діяли у своїх місцевостях. Теж саме можна сказати про поліцаїв та старост, що не завжди чинили шкоду, як позиціонувала їх радянська влада, засуджувала, часто зневажала та обмежувала права. Тому парадигма протиставлення цих двох груп між собою на даний час не є актуальною.

До літа 1942 року на території України продовжувало діяти лише близько десятої частини створених владою підпільних груп, або лише дві тисячі осіб. Майже 30 тисяч учасників руху Опору загинуло, потрапило в табори смерті або змушено було зректися боротьби. Існували значні проблеми з народною підтримкою. Винищувальні батальйони створювалися для боротьби з ворожими шпигунами й так званими «розповсюджувачами провокаційних чуток». Бійці цих формувань повинні були перевіряти всіх «підозрілих» осіб, затримувати порушників паспортного режиму, боротися з дезертирами, а також із тими, хто намагався ухилитися від призову до лав Червоної Армії. Ці загоны були зобов'язані протистояти мародерам та особам, які займалися пограбуванням соціалістичної власності, боротися з ворожою агітацією, затримувати пілотів підбитих ворожих літаків, протидіяти паніці серед цивільного населення [19, с. 98]. Вже одне те, що винищувальні батальйони вирішували досить велике коло завдань, зменшувало шанси і ставило під сумнів те, що вони зможуть бути перетворені на повноцінні партизанські загоны. Адже надзвичайна їх завантаженість не дозволяла приділити достатньо часу для підготовки до партизанських дій.

Пол Коннертон у своїй книзі «Як суспільства пам'ятають» вказує на те, що наше сприйняття теперішнього великою мірою залежить від нашого знання про минуле [18, с. 10]. Тому слід замислитися над інтерпретацією подій та фактів і чи справді те, що ми знаємо про минуле є дійсністю і яким чином ці знання впливають на те, ким ми є нині.

Джерела та література

1. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953) : Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. / І. Г. Білас. – Кн.1. – Київ : Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.
2. Гогун О. Як «народні месники» мстилися народу: Комуністичний партизанський терор в роки радянсько-німецької війни / Олександр Гогун // Український визвольний рух. – Збірник 4. – Львів : МС, 2005. – С. 61–70.

3. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр. 36 : Кушнір Алла Михайлівна 1937 р. н., Київська обл. Записав: Камінська Віталіна ст.: 1-ДХБ, 2015 р. 11 арк. / Навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
4. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр. 236 : Скірська Марія Петрівна 1936 р. н.; м. Вінниця Записав: Мельникова Владислава: ст. ПЕП, 2015 р. 7 арк. / ННЛЕП ФІППУ ВДПУ.
5. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр. 213 : Марія 1930 р. н. ; с. Жабелівка, Вінницька обл. Записав: Пенішкевич Олег : ст. ПЕП, 2015 р. 6 арк.. / ННЛЕП ФІППУ ВДПУ).
6. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр. 110 : Мігуцька Людмила Романівна, 1938 р. н., Греський р-н, Мінська обл. Записав: Білянець Д. А., ст.: 1-ЖБХ, 2015 р. 9 арк. ННЛЕП ФІППУ ВДПУ.
7. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр. 199 : Вільцанюк Іван Юхимович 1939 р. н., с. Сологубівка. Записав: Вільцанюк О.: ст. ПЕП, 2015 р.8 арк. ННЛЕП ФІППУ ВДПУ.
8. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр. 231 : Жінка 84 р.; с. Лозовата, Липовецький р-н. Записав: Дем'яненко Катерина: ст. ПЕП, 2015 р. 6 арк. ННЛЕП ФІППУ ВДПУ.
9. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр. 42 : Нужнова Надія Савівна, 1929 р. н., с. Курилівці Жмеринського р-ну, Вінницька обл. Записав: Ліщишена Катерина ст.: 1-БГЕ, 2015 р. 8 арк. ННЛЕП ФІППУ ВДПУ.
10. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр. 23 : Нюнько Ганна смт. Літин. Записав: Педченко Марія ст.: 1-АПП, 2015 р. 11 арк. ННЛЕП ФІППУ ВДПУ.
11. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр.28 : Костецький Петро Миколайович 1934 р. н., с. Здвижівка Бородянського р-ну Київської обл. Записав: Потапова Т. ст.: 1-АПП, 2015 р. 11 арк. ННЛЕП ФІППУ ВДПУ.
12. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр. 25 : Павлюк Михайло Васильович, 1041 р. н., с. Юрківці, Могилів-Подільський р-н, Вінницька обл. Записав: Мардигіза Юлія ст.: 1-АПП, 2015 р.10 арк. ННЛЕП ФІППУ ВДПУ.
13. Ф. ДВ-32. Оп. 1. Спр. 227 : Жінка 85 р. Записав: Юр'єва Діана: ст. ПЕП, 2015 р. 6 арк. ННЛЕП ФІППУ ВДПУ.
14. Кентій А. Війна без пощади і милосердя. Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944) / А. Кентій, В. Лозицький. – Київ : Генеза, 2005. – 408 с.
15. Киридон А. М. Минуле у колективній пам'яті. – Київ, 2010. – 100 с.
16. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело: Зб. наук. праць / За ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. – Харків : Східний інститут українознавства ім. Ковальських, 2010. 171–191с. (електронна версія: Інтернет сайт "Україна Модерна" 22 листопада 2013 <http://uamoderna.com/md/216-216>).
17. Кісь О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на Західно-Українських землях у 1940–50-х роках // Народознавчі Зошити. – 2013. – № 4. 591–599 с.
18. Коннертон, Пол. Як суспільства пам'ятають / Пер. з англ. С. Шліпченко. – Київ : Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
19. Петренко Р. Слідами армії без держави / Роман Петренко. – Київ-Торонто, 2004. – 272 с.
20. Штоквиш О. Війна пам'ятей. Образ великої перемоги як інструмент маніпуляції історичною свідомістю // Історична правда. – 2013. – 16 с.

УДК 94(477.44)(=411.16)"1941/1944"

Щоб не повторилось...
(Дослідження теми знищення євреїв в м. Ладизжин та навколишніх селах
(с. Заозерне, с. Губник) в 1941–1944 рр.)

Т. І. Макаревич (м. Ладизжин, Вінницька обл.)

У статті подано спогади мешканців міста Ладизжина та навколишніх сіл про знищення єврейського населення у румунській зоні окупації Вінниччини – Трансністрії.

The article presents the memories of the townfolks from Ladyzhyn and the surrounding villages about the extermination of the Jewish population in the Romanian zone of occupation in Vinnytsia – Transnistria.

Ключові слова: Трансністрія, окупація, нацисти, спецгрупи (айнзацгрупи), каральні загони, депортація, гетто, Голокост, відеосвідчення, спогади.

Key words: Transnistria, occupation, Nazis, special groups (Einsatzgruppe), punitive detachments, deportation, ghetto, Holocaust, video informations, memories.

Невловимий час все далі і далі віддаляє нас від подій Другої світової війни. Все менше стає свідків тих трагічних подій. Війна, розв'язана Гітлером, принесла страждання усім народам Європи. Але в першу чергу постраждали люди єврейської національності.

Нобелівський лауреат, французький письменник Елі Візель, котрий вижив в концтаборі Освенцімі, стверджував: – Не всі жертви нацизму були євреями, але всі євреї були жертвами нацизму.

Воєнні події були вирішальними в розвитку трагедії єврейського народу. Нацисти прийшли до влади, щоб здійснити завоювання, засновані на расистській ідеології. Лідер нацистської партії Адольф Гітлер ще у 1925 р. в книзі «Майн Кампф» виклав власні політичні переконання стосовно єврейського народу.

Антисемітизм був центральною складовою ідеології, яка спричинила війну.

Серед причин Голокосту значне місце займала одна – реалізація проекту нацистської концепції людини. Тобто – фізичне знищення так званих «меншовартісних» націй та забезпечення чистокровності арійської раси.

Голокост, ШОА – так називають катастрофу єврейського народу за часи Другої світової війни. Довгий час ця тема в СРСР була закритою. В післявоєнний період, протягом багатьох десятиліть, у численних дослідженнях про Другу світову війну, котрі були опубліковані в колишньому Радянському Союзі, не згадувалось про долю радянських євреїв. У державних архівах документи зберігались під грифом «цілком таємно». Навіть в академічному виданні 6-томної історії Великої Вітчизняної війни міститься тільки одна згадка про знищення євреїв.

У всіх документах, актах по розслідуванню злочинів фашистів та їх поплічників, говорилося про страждання радянських громадян. Як відомо, матеріали на цю тему ніколи не цікавили офіційну радянську історіографію. Усі факти та свідчення навмисно замовчувалися.

Напередодні Другої світової війни кількість єврейського населення України посідала 1-е місце в Європі та 2-е місце в світі. Після вторгнення Німеччини в Радянський Союз почалося планомірне і послідовне винищення євреїв України. В липні 41-го року фашистські загарбники окупували всю територію Вінницької області. Як і по всій Україні, тут був встановлений нацистський режим.

Нацисти створили 4 спецгрупи (айнзацгрупи), завданням яких було знищення «комісарів, євреїв, циган». Захоплюючи населені пункти, каральні загони за допомогою місцевих жителів встановлювали відомих членів єврейської громади, вимагаючи від тих зібрати все єврейське населення для реєстрації та відправлення в «єврейський район». Про справжні наміри нацистів євреї не могли знати, тому виконували всі їхні розпорядження. Євреїв знищували безпосередньо в місцях їхнього проживання.

У містечку Ладижин до війни проживало 720 євреїв. Більше 500 чол. було розстріляно.

Відеоінтерв'ю були взяті у свідків цієї страшної трагедії – місцевих жителів. Рябому Григорію Степановичу було тоді десять років.

– Місцевих євреїв зігнали в центрі містечка, згадає Григорій Степанович. Дали їм в руки віники, лопати, сказавши, що ведуть на роботу. Перевівши через дерев'яний міст Південного Бугу, колону полонених повели по лівій стороні річки до Зозулиного яру, де вже попередньо чоловіки із с. Басаличівка Гайсинського району викопали яму-траншею.

Серед багатьох нещасних була дружина ладижинського лікаря Гальперіна, який воював на фронті. Жінка прийшла на місце страти з двома донечками-близнятами Цілею і Нелею. Зрозумівши ситуацію, що їх очікує погибель, мати вмовляла нацистів зберегти життя дівчаткам, віддаючи вбивцям всі свої золоті прикраси. Але ті, забравши жінчин скарб, розстріляли з усіма євреями і її, і її близнят.

Рябий Григорій Степанович вчився в одному класі з дівчатками Цілею і Нелею. В той чорний день він зі своїм старшим братом працював на полі і бачив усе, що сталося.

Свідком цієї трагічної події є Климик Павло Петрович. Він спас від голоду жінку, якій вдалось тоді втекти з колони. Поруч із дорогою росла на полі кукурудза. Вона і стала спасінням для полоненої. Услід втікачки свистіли кулі, але її не зачепило. Жінку звали Хаїною.

– Мені було тоді 10 років, розповідав Павло Петрович. В нашій хаті, яка, до речі, до цих пір збереглася на вулиці Слобода, жили у вересні 41-го року німці. Мати послала мене в погріб за буряком. Опинившись там, я побачив молоду жінку, яка там ховалася. Вона спочатку злякалася, але побачивши мене, попросила принести воду та їжу. Віднісши матері буряк, я приніс втікачці все, що вона просила.

Так вона і жила довгий час у нашому погребі. А зовсім поруч, наверху, у нашій хаті веселились фашисти. Невдовзі німці виїхали до Гайсина. Про Хаїну я сказав своїм батькам, коли німців уже не було.

З метою ізоляції та подальшого знищення осіб єврейської національності окупанти утворили на території Вінниччини 126 гетто – своєрідних концтаборів для примусового їх утримування. Їхніми в'язнями були десятки тисяч людей – як місцеві євреї, так і насильно пригнані з Бесарабії та Буковини. Відомі випадки, коли в гетто утримувалися й українці – в основному ті, котрі мали змішаний шлюб.

Про факт існування в Ладжині гетто, яке було створено на базі ладжинського гранкар'єру, де працювали депортовані євреї з Румунії та Буковини, розповіла ладжанка Провільська Марія Іванівна. Вона носила в гетто продукти на обмін. Територія гетто була обнесена високим парканом із колючого дроту, вартували поліцаї на високих вишках. На весні 1942 року на ладжинський гран-кар'єр були пригнані євреї з Ямполья.

Про існування ще одного гетто в Ладжині зафіксоване відеосвідчення Майбороди Миколи Сергійовича. Гетто знаходилося в колишньому приміщенні сільськогосподарського технікуму. Чоловік особисто бачив, як нацисти завантажували машини в'язнями.

Свідок до цих пір не може спокійно розповідати про те, як гітлерівець швирнув за ніжку маленьку дитину в машину.

Поруч із Ладжином існувало гетто в селищі Губник. Про це свідчить краєзнавець Ткаченко Іван Петрович. Із цього табору вивозили в'язнів і розстрілювали недалеко від Губника. Місце страти показав краєзнавцю житель с. Губник Гайсинського району Касіяненко Григорій Арахтемович (нині покійний).

На початку липня 1942 р. в Ладжин доправили 600 євреїв із Чернівців та 400 з Румунії. У серпні 42-го року половина в'язнів була передана в табори примусової праці в німецькій зоні окупації. Вони працювали на ремонті доріг, вирубці дерев уздовж шосе. Більша частина в'язнів, включаючи жінок і дітей, була знищена, а працездатних чоловіків перевели до табору примусової праці в с. Михайлівку Гайсинського району. 26 серпня 1942 р. були розстріляні шістьдесят психічно хворих із Чернівців. 15 вересня 1942 р. в німецьку зону було передано ще 300 депортованих і 250 місцевих євреїв.

Варто задуматись... Чому ж саме на Вінниччину переправлялась така велика кількість євреїв? Відповідь знаходимо в багатьох книгах, публікаціях, дані яких базувались на дослідженні багатьох архівних матеріалах.

У вересні 1940 р. в Румунії до влади прийшла «Залізна гвардія» в союзі з генералом Антонеску і відразу ж в дію були введені жорсткі антисемітські закони. Владні організації по всій країні конфіскували власність євреїв та масово звільняли їх з роботи. Численні історичні документи підтверджують вину Антонеску в масовій загибелі румунських та українських євреїв. У 1941 р. він видав наказ, який полягав у суворому нагляді над євреями, використання їх у таборах примусової праці на важких роботах, ув'язнення євреїв у гетто. Румунський диктатор придумав власну теорію, що його країні не потрібні євреї і пора її від них очистити. Саме його накази поклали початок масової – практично поголовної депортації євреїв із Бесарабії і Буковини.

У відповідності з «Договором», підписаним 30 серпня 1941 р. в Бендерах між представниками німецького і румунського командування, Румунія отримала німецький мандат на здійснення тимчасової адміністрації та економічної експлуатації території між Дністром і Південним Бугом під назвою Трансністрія (що значить Задністров'я). Трансністрія була створена за наказом Гітлера від 18 серпня 1941 р. Ця територія передавалась Румунії як компенсація за Північну Трансільванію. Таким чином, Бесарабія і Північна Буковина, котрі були перед війною один рік радянськими, повертались Румунії.

Восени 41-го року більшу частину євреїв гнали до Дністра пішки, заставляючи долати по тридцять кілометрів за день. Конвою було наказано пристрілювати немічних і хворих, котрі не могли йти. Через кожні п'ять кілометрів їх чекали попередньо вириті спільні могили.

У румунській зоні окупації Вінниччини опинились сотні тисяч вигнанців. Численна кількість бессарабських та буковинських євреїв до трансністрійських таборів і гетто так і не дійшли...

Свідком подібного етапу є Заболотний Данило Олексійович, житель с. Заозерне, що поблизу Ладжина. Будучи ще дитиною, він бачив, як румунські військові скидали убитих в криницю, що знаходилась край дороги, біля їхнього села. Три доби тримали нещасних в колгоспних конюшнях. А далі – повели їх в Ладжинське гетто.

Знищення євреїв на окупованих територіях було масовим та жорстоким. Тисячі безвинних, убитих загубилися в спільних могилах, без імен і без надписів. Сьогодні на території України відомо понад 1500 місць масових поховань євреїв. Тільки на Вінниччині таких могил близько трьохсот. Свідком перепоховання жертв нацизму в Ладжині є Кривич Петро Михайлович.

– Це було в кінці 60-х років минулого століття. Я пас корови, – розповідає Петро Михайлович. – Коли тварини доходили до яру, то починали голосно, з тривогою ревити. Напевно, корови відчували енергетику трупів, що були там захоронені, зробив висновок свідок.

Через деякий час відбулися розкопки та екстумація рештків, організовані єврейською спільнотою. В пам'яті чоловіка до цих пір залишилися картини того дня: на землі – безліч людських кісток та черепів, купи нетлінного одягу та жіночої білизни, а головне, що не зникає з його пам'яті – гора дитячого взуття.

Рештки нещасних знайшли собі спокій на єврейському кладовищі, що знаходиться в старій частині міста. Встановлений обеліск нагадує нам про кроваві часи нацизму.

Проблема сучасного розуміння Голокосту повинна спиратися на інші трагедії людства, адже не лише євреїв намагалися знищити. Голодомор, примусові переселення, репресії – це шлях, по якому радянська влада розчищала собі дорогу у «світле майбутнє». Для нас важливо передати досвід прожиття цих явищ, щоб можна було запобігти подібним трагедіям. Саме тому нам необхідно навчитися формувати у молоді історичну пам'ять. А людина може правильно перейняти історичну пам'ять своєї нації лише тоді, коли пропустить кризь власне «Я» події минулого.

Використана література

1. Проблеми історії Голокосту / Всеукр. Центр вивчення Голокосту «Ткума». – Дніпропетровськ : [б. в.], 2016. – 233 с.
2. Історичні уроки Голокосту та міжнаціональні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. для викладачів та студентів. Житомир, 23–24 жовт. 2009 р. – Дніпропетровськ : Центр «Ткума», 2010. – 412 с.
3. Круглов, А. І. Енциклопедія Голокосту : єврейська енцикл. України / А. І. Круглов ; [ред. І. М. Левітас]. – Київ, 2000.
4. Яцик, С. П. «Алгоритм сприйняття власного «я» кризь призму граничних умов соматичного буття» (на прикладі Голокосту) / С. П. Яцик // Матеріали міжнар. науково-практ. конф. для викладачів та студентів. Житомир, 23–24 жовт. 2009 р. – Житомир, 2009. – С. 95–100.
5. Гальчак, С. Д. У лещатах «нового порядку»: населення Вінниччини під нацистським окупаційним режимом : зб. документів і матеріалів / С. Д. Гальчак, В. М. Чехівський. – Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2013. – 336 с.

УДК 821.161.2.09'06(092)Стус

Людина нетутешня: Василь Стус в інтерв'ю-спогаді Романа Корогодського

О. В. Пуніна (м. Вінниця)

Статтю присвячено різноаспектній постаті Василя Стуса в інтерв'ю-спогаді Романа Корогодського. Опріявлені Корогодським конститутивні категорії буття Василя Стуса – свобода і дія – представляють образ людини-дивака, що своєю поведінкою і вчинками викликає здивування, звідси авторські характеристики на кшталт «людина нетутешня», неподібний, інший, дитина, «ідіот».

The article is devoted to the multifaceted figure of Vasyl Stus in an interview-memoir of Roman Korogodsky. The constitutive categories of Vasyl Stus's existence – freedom and action – presented by Korogodsky represent the image of a strange man whose behavior and actions arouse surprise, hence the author's characteristics such as «a man out of place», dissimilar, different, child, «idiot».

Ключові слова: характер, особистість, інтерв'ю-спогад, дивак.

Keywords: character, personality, interview-memory, eccentric.

Інтерес до інтерв'ю-спогаду 1991 року у книзі «Нецензурний Стус» Романа Корогодського (1933–2005), українського мистецтвознавця і мемуариста, актуалізували в моєму випадку кілька чинників. По-перше, кількарічна праця з визначення психологічного типу Василя Стуса, що передбачала аналіз літературно-побутових матеріалів, які містять психологічні опосередковані спостереження над характером Василя Стуса, його морально-вольової, емоційної й інтелектуальної складових. Так, в інтерв'ю-спогаді з «Нецензурного Стуса» Роман Корогодський означає специфіку Стусової манери мислення, говоріння, окреслює інтелектуальну сферу й визначає структуру його особистості (Василь

Стус чужий біль сприймає як власний), звідси такі авторські означення, як «імпульсивний чоловік», «готична натура» (див.: [2; 4]). По-друге, підготовка до цього річної першої Наукової платформи «Василь Стус: Поет, Дивак і Єретик» (див.: [3]). Моя спроба у виступі створити своєрідне семантичне поле дивака-Стуса, людини, що своєю поведінкою і вчинками викликає здивування, – біографічного і творчого – передбачала звернення до Стусових самохарактеристик, спогадів його товариського кола (Леонід Селезненко, Роман Корогодський, Михайлина Коцюбинська, Михайло Хейфец, Євген Сверстюк, Леонід Бородин, Семен Глузман), літературно-критичних зауваг Дмитра Стуса, Костя Москальця й Олега Солов'я. Василь Стус як «дивак», «навіжений муж», «Дон Кіхот», «здвинуте», інакший, обраний, самотній і чужий... У випадку зі спогадом Романа Корогодського цей ряд продовжують такі оригінальні характеристики, як: «людина нетутешня», неподібний, інший, дитина, «ідіот». І власне всі ці характеристики потребують глибшого прочитання. Чому Василь Стус – людина нетутешня? Чому Василь Стус – інший? Врешті-решт, чому – ідіот?

У розмові Романа Корогодського з інтерв'юерами Богданом Підгірним і Станіславом Чернілевським витворений той невикривлений ідеологічними маркерами образ Василя Стуса, про який ідеться біографу-сину Дмитрові Стусу в розвідці «Василь Стус: життя як творчість» і якому весь час прагнеться бачити таким Василя Стуса в сучасному культурному просторі: інакша чи то пак обрана людина, патологічно вимоглива до себе, відчайдуха [5]. У цьому інтерв'ю Корогодський, міркуючи про дві площини життя творчої особистості – так зване «небо» («внутрішні боріння, які невидимі загалом») і «земля» (митець просто як людина), окреслює цілком слушну тактику подальших міркувань: не героїзувати людину в спогадах, не робити з неї пророка чи страдника. Саме на земній площині життя творчої особистості, на думку мистецтвознавця, мають будуватися спогади. Можливо саме тому постать Василя Стуса в спогаді Корогодського розкривається у своєрідному дружньо-товариському контексті, у стосунках з іншими та в побутових ситуаціях, із прискіпливою увагою на вчинках людини.

Влучні характеристики Стусової психологічної природи (з самого початку приречене життя, непростий співрозмовник, імпульсивний чоловік, готична і вразлива, тонка натура, нетерпимий у відстоюванні своїх поглядів і водночас надзвичайно терпимий щодо інших) вписано в людський і творчий контексти. Так, на питання про те, чи відчувалося зразу, що Стус – людина неординарних вимірів, Роман Корогодський реагує: «Зразу! Зразу! Гвалт кричи, він ні на кого не подібний. А люди були поряд дуже яскраві. Женя Сверстюк, досить сказати, Іван Світличний, Іван Дзюба, Алла Горська. Він дуже помітний у своїх судженнях» [1, с. 82]. А згадка про Михайлину Коцюбинську з її здатністю тонко відчувати і відрізняти «живе від мертвого» в Інституті літератури приводить Корогодського до події у вересні 1965 року в кінотеатрі «Україна», відтворення її атмосфери і Стусової експансивної реакції на це: «Він був страшний. Він був страшний. В нього був такий стрес, він був блідий і весь такий, ніби його судоми зводили. Я запам'ятав, як він кричав, що це ж ваша байдужість призведе до того, що буде те, що вже було, – тридцять сьомий рік. Мені здалося навіть, що це якесь педалювання, що як не встають, то хай не встають. Але це був такий стан!..

Він людина настільки емоційна, що якщо він вже зрушився, його ніяка сила не зупинить. Принаймні, тільки, я знаю, бульдозер, грейдер, щось металеве, важке і дике. Він міг би, зрештою, і спокійно це все... Але як про такі речі можна спокійно. Про такі речі не можна спокійно» [1, с. 83-84]. Вироблений характер Василя Стуса, його поведінкові моделі, конститутивні категорії буття (свобода і дія) Корогодський визнає за такі, що на його актуальний час – початок 90-х років – дають матеріал для думання і переосмислення себе (називає Стуса провісником). Усвідомлення того, про що говорив Стус у 60-ті, про рабськість країни, того, що він мав уже – свідомість, до Романа Корогодського приходять лише за кілька десятиліть і стає поштовхом до наукового осмислення творчих особистостей, яких «ламали», приміром Олександра Довженка.

За спробою вписати образ самодостатнього Стуса, із гострою реакцією на арешти 60-х, вразливе прийняття історії «розстріляного відродження» і внутрішньою заангажованістю прислужитися своїй культурі, зі згадками про інших культуртрегерів епохи (Ліна Костенко, Лесь Танюк), Роман Корогодський береться оповідати про вільну та розкуту людину («широка натура»), яка може посміятися, з якою можна поговорити про жінок і не лише. В такому ракурсі Корогодський переповідає історію одруження Василя Стуса, долучивши ще одну, не менш захоплюючу тему їхніх стосунків – київську географію «улюблених точок», зустрічей і розмов зі Стусом: «В нас були улюблені точки, де ми зустрічалися в Києві. Найсокровенніші наші розмови були в Ботанічному саду Фоміна при університеті. В нас були такі розмови, що їх навіть не можу розповісти. А коли я працював в «Мистецтві», був такий садок маленький на Прорізній, скверик. Там була така клумбочка і кілька лавочок, і він мені телефонував і казав, що він уже там на мене чекає, чи я б не вийшов. Я казав, звичайно, я вже йду. І за одну

хвилину я спускався. А видавництво «Мистецтво» було не там, не на Золотоворітській, а на Прорізній, 19. Це ще Свердлова тоді. Там був «Вечірній Київ» на перших двох чи трьох поверхах, а на четвертому, здається, були ми.

Ми там зустрічалися [1, с. 85–86]. Навіть у випадку з історією одруження Стус сприймається за «дивака»: людина відрахована з аспірантури, живе «нелегально» по різних кімнатах у гуртожитку, проте планує брати шлюб із жінкою, яку сприймає за своє ество. Оце його дивацтво (неординарність), судячи з подальших роздумів Корогодського, є цілком природним і суголосне особливостям інтелектуальної й морально-вольової складовим характеру: широті і гнучкості мислення, процесам сприйняття, оцінки й осмислення, емоційності та гідності. В інтерв'ю-спогаді Романа Корогодського таке оприявлено показом творчо-робочих стосунків Василя Стуса з перекладачкою Зінаїдою Йоффе, приватних розмов про сюрреалістичний живопис, сучасне кіно, лірику Рільке і доробок Шевченка, дружби з Аллою Горською, реакції на чужий біль (зокрема сприйняття болю як власного, смерть сина Коротича) і несприйняття людей, які перестали бути собою. Корогодський згадує: «Я буквально терпну. Сідаю. Я вже навіть не знаю, що думати. Він каже:

– Загинув син Коротича.

Над цим ми маємо задуматися. Ви тільки подумайте, яке для нього сталося нещастя! Ви розумієте? Він був розіпнутий, він був сам не свій, він був просто розтерзаний. Він курих одну цигарку за другою. Я мовчав і він мовчав. Я так пережив це все, що в мене... ну... вологі очі стали. Він, виявляється, дивився на мене, бо він сказав, що якщо ти хочеш плакати, то плач. Я сказав, що ні. Що я розумію, що це велика біда сталася, але звідки ти таке взяв?

– Я бачу. Пробач мені.

Я зрозумів, що в цій людині проходять абсолютно інші реакції. Він абсолютно неадекватно реагує на людський біль. В цей час якби загинув він, загинуло б щось дуже істотне. Він сприймав чужий біль, як власний біль. Це його структура особистості, це його конституція. Над тим, я вважаю нам треба думати і думати» [1, с. 94]. Опосередковані спостереження-спогади Романа Корогодського фокусуються довкола Стусової поведінки і вчинків, які здебільшого і викликають подив. Навіть такий ніби незначний епізод із відвідинами Стуса в лікарні, про який згадує Корогодський, додає вагому деталь до портрета Стуса-особистості: він не переймався лікарняним одягом, що був на нього закороткий, і іншим не радив перейматися таким дріб'язком (кількома сторінками раніше в інтерв'ю зустрічаємо думку про те, що Стус був людиною, яка для себе нічого не хотіла).

В характерологічній оцінці-спогаді Романа Корогодського відчувається непідробна спроба досягнути Стусову самодостатність, що проявлялася в його нестандартних відповідях, міркуваннях, учинках на ті чи інші ситуації (не схоже на те, як себе поводить нормальна людина). Одна з них описана мистецтвознавцем Корогодським напередодні покладання квітів до пам'ятника Шевченка чи то пак її заборони. Він відтворює Стусів монумент і коментує: «– Я не знаю, як це буде виглядати. Кожного року мене щось тисне. Це ж така неприродність. Ну чому нам не дозволяють прийти до свого поета, якщо всі вже зійшлися на тому, що це наш національний поет. Чому ми не можемо до нього прийти.

Ви погодьтеся, що люди так не говорять. Зі мною так ніхто не говорив. Якась і дитина в ньому є. І якась така безпорадність, може, не безпорадність, а беззахисність. Він до нас прийшов. Він дуже до нас був неподібний. Він був інший.

<...>

Він ніби до нас прийшов з тим, щоб поспробувати нас зробити кращими, витягнути з цього багна, накинути кожному якийсь штиб відчуження, гідності, розуміння, як себе тримати, поводити. Це людина нетутешня і все» [1, с. 98]. Прочитується характеристичний ряд дивака: дитина, беззахисність, неподібний, інший, людина нетутешня, але водночас людини, яка, за Романом Корогодським, покликана зробити інших кращими, залишаючись собою (можливо, не випадково він прирівнює Стусову манеру говоріння до того, як говорить ксьондз).

Ця думка розгортається і в описуваному епізоді з життя Романа Корогодського в серпні 1972 року: формальна розмова з одним із начальників на Володимирській і цілоденна розмова зі слідчим-провінціалом в КДБ на Розі Люксембург щодо справи Василя Стуса, утримуваного з 12 січня 1972 року. «Я хотів би вам пояснити те, – згадує свій монумент товариш Василя Стуса, – чого ви не знаєте. Ви хочете в ньому бачити злочинця. Він не може бути злочинцем. Він може бути тільки людиною, яка тримається своїх переконань. Злочину не може бути в переконаннях» [1, с. 98]. Щира розповідь Корогодського про Василя Стуса, охарактеризованого «голубом», переривається емоційним зривом старшого лейтенанта-слідчого, для якого підозрюваний Стус – «якийсь несамовитий чоловік», що називає кдбистів фашистами і весь час на них кричить. Реакція Корогодського: «Це дуже подібно на Стуса. Ви ж задавали мені

питання про «Україну», про той кінотеатр. Чому він зірвався? Тому що він хоче запобігти нещастю для всього суспільства. Він про себе не думає. Він беззбройний чоловік. Він не тримає за пазухою каміння якесь. Він вам все каже, бо йому нема чого від вас приховувати. Інший, мудріший, почав би з вами грати і промовчав би. Але йому не треба бути мудрим. В нього інший вимір мудрості, зовсім інша площина людських відчужень. Якщо хочете, це «ідіот»» [1, с. 102]. Образ Федора Достоєвського ідіот – на позначення Стуса як людини, самовідданої, совісної і жертвовної (те, що не притаманне більшості, суспільству). Із певними часовими абераціями Роман Корогодський переповідає про психіатричну експертизу, на яку, за словами слідчого, відправлені документи Стуса, «ненормального» (насправді акт № 643 стаціонарної судово-психіатричної експертизи Василя Стуса щодо обстеження психічного стану датується раніше, 23 травня 1972 року). Як висновок від Романа Корогодського про Стуса-ідіота: «Він може бути тільки таким, який він є. Не може ні грати, ні вдавати, ні придумувати якийсь образ, перевтілюватись. Він ніби мав сценарій всього життя, і йому ніби залишалось тільки його програти. Але подвійне є дно в цього слова «програти». Я зараз подумав, що умови нашого життя, оцей звичайний фашизм прирікав отаку людину, з такою мембраною душі, з такою делікатністю і незвичністю, на програш. Він ніби зразу з'явився на світ, щоб знайти свою Голгофу. Але тут трапилось ще нещастя, що він не просто якісь моральні засади тільки відстоює. Він був носій якогось історичного досвіду, він його намагався втілити у своїй особі, у своїй самості, і в цьому з самого початку був закладений величезний конфлікт. А особливо якщо це тло такої тоталітарної, дикої, бездуховної держави» [1, с. 103].

Наприкінці інтерв'ю-спогаду Роман Корогодський доходить думки про те, що історія з Василем Стусом тільки ще раз довела, «як все складно і який він все-таки був, у високому значенні цього слова, гуманіст» [1, с. 107]. Саме в такому ракурсі – людяного і справжнього, гідного і чесного Стуса – Корогодському вдається витворити обличчя цієї Людини нетутешньої.

Література

1. Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 2 / упоряд. Б. Підгірного. Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 320 с.
2. Пуніна, О. Психотип Василя Стуса: до постановки проблеми. Актуальні проблеми української літератури і фольклору. Вип. 24. – Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2016. – С. 25–42.
3. Пуніна, О. Стартувала наукова платформа «Василь Стус: Поет, Дивак і Єретик». URL: <https://news.donnu.edu.ua/2020/01/15/startuvata-naukova-platforma-vasyl-stus-poet-dyvak-i-eretyk/> (дата звернення: 14.07.2020).
4. Пуніна, О. Характер Василя Стуса як основа психотипу письменника. – Слово і Час. – 2019. – № 10. – С. 3–13.
5. Стус, Д. Василь Стус: життя як творчість. – Київ : Факт, 2005. – 368 с.

УДК 821.161.2.09'06(092)Стус

Небо для гордого Птаха: Василь Стус у спогадах Світлани Кириченко

О. Є. Соловей (м. Вінниця)

У статті автор аналізує книгу Кириченко С. Птах піднебесний. Спогади про Василя Стуса / Світлана Кириченко; перед. сл. Юрія Бадзя. – Київ, Смолоскуп, 2016. – 160 с.

The article is about the book S. Kyrychenko «The bird of heaven. Memories about Vasyl Stus» / Svitlana Kyrychenko; foreword Yuriy Badz. – Kyiv, Smoloskup, 2016. – 160 p.

Ключові слова: Василь Стус, Світлана Кириченко, спогади, листування, мемуари, шістдесятники, заслання.

Keywords: Vasyl Stus, Svitlana Kyrychenko, memoirs, correspondence, memoirs, sixties, exile.

Так звана література факту – листи, щоденники, спогади, есеї – нині досягла рівня белетристики й переживає свій ренесанс. Читача вже мало приваблюють знекровлені штучні образи і деформація аж до абсурду і так деформованої дійсності.

Іван Денисюк

Правда, ці роки благословляють задубілість.
Які роки – попереду? Чи відтерпну – в них?
В.Стус. Лист до М. Коцюбинської,
4.07.1979 р.

Постать Василя Стуса у спогадах людей, які мали із ним безпосереднє взаємнення, представлена на сьогодні у культурному просторі доволі потужно. Перші спогади писалися, й навіть були видані ще за життя письменника-дисидента («В українській поезії тепер більшого нема...» Михайла Хейфеця, 1984), а невдовзі на Заході була впорядкована й видана перша збірка спогадів і суголосних матеріалів («Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників» (1987), упорядники Осип Зінкевич і Микола Французенко). Далі була черга за співвітчизниками письменника в Україні, які спромоглися на декілька важливих видань («Не відлюбив свою тривогу ранню...» (1993), упорядник – Олег Орач, який зібрав спогади 42 осіб; «Нецензурний Стус» (2002 – 2003), упорядник Богдан Підгірний умістив у своєму двотомнику 27 інтерв'ю; «І в смерті з рідним краєм поріднюсь”: Василь Стус і Вінниччина», (2011), упорядники – Ніна Гнатюк і Тарас Ковальський; «Василь Стус: Поет і Громадянин» (2013), упорядник – Василь Овсієнко, який значною мірою акумулював найцікавіші матеріали із попередніх видань загальною кількістю 74 тексти). Це достатньо великий огром текстів, благодатний матеріал для дослідників: «Серед тематичних мемуарних масивів сучасної документалістики один з найбагатших – кількісно та за охопленням персонажів і проблематики – спогади шістдесятників і постшістдесятників, правозахисників і діячів українського руху Опору цієї доби»⁷. Процес збирання та оприлюднення спогадів про письменника, напевно, когось і оминув (скажімо, Олександра Денисовича, донецького приятеля В. Стуса студентських років, із яким він залюбки і доволі інтимно («п'ю горілочку, як воду»⁸) листувався, вчителюючи у селі Таужня на Кіровоградщині напередодні служби в армії у серпні–жовтні 1959-го року; або Леся Герасимчука, до якого, як я розумію, досі ніхто⁹ не спромігся звернутися за спогадами щодо його взаємнення зі Стусом); можливо, залишилося незафіксованим щось досить значуще для розуміння особистості В. Стуса (наразі можна лише здогадуватись, що мав на увазі Роман Коргодський у відомому інтерв'ю: «Найсокровенніші наші розмови були в Ботанічному саду Фоміна при університеті. В нас були такі розмови, що їх навіть не можу розповісти»¹⁰), але загалом процес цей відбувся, і на сьогодні вже є близьким до остаточного завершення. Винятком можуть бути хіба що матеріали з родинних шухляд. Це стосується передовсім приватних листів, які раз-у-раз виринають буквально нізвідки, доповнюючи загалом уже виданий і добре відомий фахівцям епістолярний корпус¹¹ письменника. Попереду – наступний і не менш вагомий етап аналітичного осмислення зібраного матеріалу та надання йому другого шансу, – зрозуміло, не лише у вигляді тиражування цитат із ювілейних приводів, але насамперед задля глибшого осягнення феномену Василя Стуса, як явища в національній культурі, поза сумнівом, безпрецедентного. Щодо ваги цього матеріалу слушно писала Михайлина Коцюбинська: «Художня документалістика, що заторкує увесь пласт українського культурного буття, може також слугувати інструментарієм і документальним матеріалом для літературознавчого дослідження (курсів Михайлини Коцюбинської. – О. С.), для новітнього переосмислення української мистецької спадщини. Допомагає дошукуватися невідомого чи малознаного, виборювати свій нестандартний кут зору, стимулюючи охоту до нового прочитання засоціологізованої і вихолощеної нашої класики. Оцей незужитий “людський простір”, щира незаяложена інтонація допомагають нейтралізувати хрестоматійний глянець, загальникову нав'язливу патетику, канонічну скутість, що роз'їдають соцреалістичне (і не тільки) офіційне українське “персональне” літературознавство»¹².

⁷ Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 12.

⁸ Олександр Денисович свого часу видрукував цю добірку листів В.Стуса в одній донецькій газеті. Цитую з пам'яті, позаяк не маю під рукою джерела.

⁹ Цю прикрість уже виправлено, і на моє прохання Лесь Герасимчук люб'язно погодився написати спогади спеціально для «Стусознавчих зошитів».

¹⁰ Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 2 / Упорядкування Богдана Підгірного. Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – С. 85.

¹¹ Стус В. Листи до рідних // Стус В. Твори у 4-х томах 6-ти книгах: Т. 6 (додатковий), кн. перша. – Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1997. – 496 с.; Стус В. Листи до друзів та знайомих // Стус В. Твори у 4-х томах 6-ти книгах: Т. 6 (додатковий), кн. друга. – Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1997. – 264 с.

¹² Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 33.

Свого часу спогадами про Василя Стуса Світлана Кириченко розпочинала своє масштабне меморіальне полотно, присвячене українському шістдесятництву («Люди не зі страху»), власне, його пасіонарній частині – рухові дисидентів. (Цікаво, що у вже згаданому найповнішому на сьогодні виданні спогадів про В. Стуса, яке підготував і здійснив В. Овсієнко, чомусь відсутні ці спогади С. Кириченко (попри те, що її «Птах піднебесний» уперше було оприлюднено в журналі «Дніпро» ще в далекому 1998-му році), хоча сам упорядник згадує Світлану Кириченко в контексті важливого для нього моменту особистої верифікації: «Я, упорядник, також не одразу зважився письмово свідчити про Особистість, яка – відчуваю – на кілька голів вища за мене. Але після першого мого публічного виступу в Українському культурологічному клубі 3 вересня 1988 року Світлана Кириченко переконала мене: треба писати»¹³). У книзі спогадів «Птах піднебесний», за свідченням авторки, відсутня щонайменша белетризація, їй ішлося саме про спогади, – так, як їх зафіксувала пам'ять. А пам'ять у цій книзі виростає до масштабів глобальної універсалії (пам'ять – це те, що лишається, коли все інше занепадає; пам'ять – це те, що існує ще до появи усього іншого), позаяк ідеться про суб'єктивний (заледве не апокрифічний, за звучанням) документ давно утраченої доби, про яку самовидцями вже чимало написано, але кожний новий текст виявляється значущим або принаймні, не зайвим. Про специфіку авторської суб'єктивності у мемуарній прозі Михайлина Коцюбинська зауважує наступне: «Із суб'єктивністю пов'язане й те, що можна назвати безцеремонністю, нерідко присутньою в мемуарах. Її здебільшого не приймають, засуджують з позицій тих “іще живих” персонажів (або їхніх близьких), що згадуються в тому чи тому негативному або неоднозначному контексті. Найспасенніша позиція – уникати таких контекстів, адже вони можуть виникнути внаслідок недостатньої поінформованості, упередженості тощо. Та не всі пристають на таке самообмеження. Завжди були і є спогади “без купюр”, принципово без уникання драматичних моментів. Назву тут дуже цінні¹⁴ у плані інформаційному і настроєвому (курсив мій. – О. С.) спогади С. Кириченко “Птах піднебесний” (про Василя Стуса) і “Люди не зі страху”, які спричинили певні негативні реакції “персонажів” та їхніх рідних»¹⁵.

Спогади Світлани Кириченко розпочинаються емоційною інтродукцією (виділеною авторкою курсивом), у якій оповідачка згадує про свою найпершу зустріч із Василем Стусом, якого вона на той час (природньо) ще не знала, але одразу інтуїтивно вирізняла постать і поставу шляхетного незнайомця серед людського тлуму в київському середмісті:

«Як він ішов! Струменіла дорога...

Він щойно завернув за ріг на вулицю Кірова, порівнявся з вітринами книгарні “Наукова думка”. Я бігла, бо вже запізнювалась на роботу, і ледь не проскочила повз. Та щось перепинило мою ходу.

Струменіла не лише дорога – струменіла постать. Довге світле пальто кольору дніпровського піску, коротко стрижене чорне волосся, трохи загрибає правим плечем, наче кермує своєю ходою. Кермує летом – вільним і неквапливим, у самотньому своєму просторі... Ранковий люд, що поспішав на роботу, обтікав його, не перетинаючи невидимої межі.

Голову тримав трохи піднятою, наче вдивлявся в небо – не те, що над ним, а в те, далеке – на обрії»¹⁶.

І, що цікаво, не лише вирізняла, але й досить чітко та алегорично визначила людину за її ходою як високого (піднебесного) птаха, здатного й інших піднімати над землею:

«Але обігнати означало втратити незнайомця, іти позаду – ще бачити, іще слухати. Так, так – його постать звучала, як туго напнута струна!

І було так добре йти в одному з ним ритмі, так легко йти – його політний рух наче й мене піднімав над землею.

¹³ Овсієнко В. Від упорядника // Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів / Упоряд. В. Овсієнко. – Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2013. – С. 6.

¹⁴ Прикметно, що Вахтанг Кіпіані, говорячи сьогодні про свідчення Світлани Кириченко щодо В. Стуса в зовсім іншому контексті, так само називає їх безцінними: «Жодна газета у Радянській Україні тоді не писала про арешт, слідство і суд. І тому безцінними свідченнями з залу суду виступають аркуші зі справи, де Михайлина Коцюбинська та Світлана Кириченко – товаришки Василя Стуса – говорять про нього як про людину кришталевого сумління». Див.: *Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. – Х.: Віват, 2019. – С. 8.* Цікаво, що і Юрій Бадзьо своє коротке передслово до книжкового видання спогадів Світлани Кириченко починає з такого речення: «Багатство та унікальність свідчень Світлани Кириченко про Василя Стуса неоціненні» (курсив мій. – О. С.). Див.: *Кириченко С. Птах піднебесний. Спогади про Василя Стуса / Світлана Кириченко. – К.: Смолоскип, 2016. – С. 5.*

¹⁵ Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси... – С. 38.

¹⁶ Кириченко С. Птах піднебесний. Спогади про Василя Стуса / Світлана Кириченко; перед. сл. Юрія Бадзя. – К.: Смолоскип, 2016. – С. 9.

Вуха хлопця явно не хотіли прилягати до голови, самовільно собі стирчали, наслухаючи світ. Вхід до інституту невблаганно наближався.

Прощай, пташе. Прощай клаповушку! Я всміхнулася щойно знайденому слову.

Зараз піднімуся на свій третій поверх, сяду за письмовий стіл, а ти – угору до Лаври, твій легкий крок удержить тебе над проваллям міжгір'я і кручами Видубича, перетнеш Дніпро понад водами, розтанеш у збляклій синяві цього погідного осіннього ранку...»¹⁷.

Цікаво, що авторка спогадів, асоціюючи побаченого незнайомого молодого чоловіка із птахом, у жодному разі не могла знати про вірш Василя Стуса, у якому йдеться, власне, про небо, про бажання літати і, врешті-решт, про «рудиментарного птаха» у свідомості ліричного суб'єкта, що прагне «висоти, як самострати». Ця спонтанна асоціативна суголосність глибинних інтенцій поета і мемуариста, по-своєму, – вражаюча:

А підростеш – і схочеться літати!

І не літати схочеться – в руках
відчути біль. Рудиментарний птах,
ти прагнеш висоти, як самострати,
і голову задерши у блакить,
очима пестиш небо напівсонне –
те небо, що в очах твоїх холоне,
воно тобою тільки і не спить¹⁸.

Асоціювання Василя Стуса із птахом у мемуарних рефлексіях Світлани Кириченко спорадично триватиме й далі, додаючи кожного разу нових емоційних нюансів і смислових обертонів, виростаючи врешті-решт до рівня урочистого лейтмотиву: «Відійшов черговий тролейбус. Біля світлофора стояв, чекаючи на зелене світло переходу, Василь. Уперше, після тривалої перерви, я могла дивитися на нього здалеку. Руки в кишенях куртки, через що й плечі підняті, голова трохи схилена набік, погляд униз під ноги. Так і рушив через дорогу, шкутильгаючи на обидві ноги. Мені стислося серце. Пташе мій любий, нахохлений, утомлений пташе... Шістнадцять років проминуло з того дня, як я зустріла тебе, відчула в тобі Птаха. Твій погляд був спрямований тоді за крайнеба, твоя хода – легкою і легкою. Вісім років із цих шістнадцяти тебе ламали й нищили у вузькій заграбованій клітці, але ж і в попередні роки тобі, як і твоїм друзям, постійно нагадували: крилатість суспільно шкідлива!»¹⁹.

Ця, на позір, зовсім випадкова зустріч, що пов'язала двох людей на два наступні десятиліття, відбулася на теперішній вулиці Грушевського восени 1963-го року. Спогади Світлани Кириченко, про які надалі мова, стосуються передовсім осени 1979-го року, коли Василь Стус повернувся до Києва після завершення термінів першого ув'язнення й колимського заслання: «У 20-х числах серпня після моєї відпустки – мандрівки з дітьми по Волині – Київ зустрів нас несподіваною звісткою: Василь Стус повернувся із заслання! У серпні відпустили, хоча за його і нашими підрахунками це мало бути десь у жовтні. Зараз він із родиною в Донецьку в мами»²⁰. На цей час сама С. Кириченко була дружиною вже півроку як заарештованого Юрія Бадзя. Відбувався своєрідний процес ротації, як його бачив злочинний імперський режим, – одні короткочасно виходили на волю, – інші займали їхні місяця в концтаборах і в місцях заслання («Не минуло й тижня після арешту чоловіка, як на порозі нашого помешкання я обіймала Івана Світличного. Обіймала крізь сльози: як скучав за Іваном Юрко, як мріяв про зустріч! І розминутися на кілька днів...»²¹). І не було цьому процесові ані кінця, ані краю. Тим часом С. Кириченко згадає також про свою зустріч із В. Стусом у червні 1978 року, «коли мала цілодобове “побачення” з Василем у Донецьку, коли він приїхав зі своєї Колими до смертельно хворого батька»²². Разом із нею на цьому «побаченні» у Донецьку були ще М. Коцюбинська й Л. Світлична: «Основний лейтмотив наших слів до Василя: зроби все можливе, щоб не спровокувати нового арешту ще до кінця заслання, не проковтнути закинутий тобі гачок. Адже, знаючи Василеву натуру, кагебісти постійно провокували його на зрив. Нам ішлося про порятунок його життя, його – геніального нашого поета (що це так – я вже тоді не сумнівалася). Принаймні не дражнити скажених псів, а там, може, і підоспіють суспільні зміни»²³. І тут же, одразу, мемуарист додає, немов засумнівавшись у адекватності майбутнього читача цих рядків,

¹⁷ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 9–10.

¹⁸ Стус В. Поетичні твори, що не ввійшли до збірок (1958 – 1971) // Стус В. Твори у 4-х томах 6-ти книгах: Т. 1, кн. 2. – Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1994. – С. 204.

¹⁹ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 21.

²⁰ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 12.

²¹ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 10.

²² Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 12.

²³ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 13.

водночас знімаючи всі крапки над «і»: «Звичайно, не йшлося ані найменшою мірою про те, щоб поступитися заради цього честю, гідністю. Що гріха таїти: сподівалася, що, відігравшись у родинному колі і не маючи як боротися в занімлому Києві, він повернеться до “спілкування з великими на самоті”, про що мріяв на початку 60-х, і тим самим зійде з мінного поля сучасного політичного життя»²⁴ (курсив скрізь С. Кириченко. – О. С.). Світлана Кириченко запам'ятала навіть точну дату її першої зустрічі зі Стусом після заслання, – 11 вересня: «Він, таки він – живий, реальний, не розтане через мить, як у моїх численних снах, я тримаю його руку в своїй. Подих мені перехопило. Василь говорив щось утішливе про Юрка – так зрозумів мій стан. Хай пробачить мені чоловік, але в ту хвилину – то була реакція на Василя. З першої ж миті я не могла вповні віддатися радості – гостра тривога за нього заповонила мене, і я нічого не могла з собою вдіяти. З того вересневого дня ми бачилися з Василем дуже часто. Ми – це я і моя дванадцятирічна донька Богдана, його похресниця. Мені хотілося, щоб цей дарований долею час спілкування з ним став глибинним набутком наших душ»²⁵.

Окрема драматична сторінка цих спогадів пов'язана з машинописами поетичної збірки В. Стуса «Веселий цвинтар» і літературознавчої розвідки «Феномен доби». Повернення до України й власну свободу письменник, за словами мемуариста, усвідомлював «як стан вельми хисткий, хоча особливо не акцентував на цьому. Але поспішав упорядкувати свій архів (його залишки – після обшуку), подумати, попрацювати над недокінченими поезіями, ще раз перечитати “Палімпсести”. Та саме тут підстерігало його гірке відкриття, що обпало бодем непоправних утрат. Обійшов усіх знайомих, яким незадовго перед першим арештом дав машинопис нової збірки “Веселий цвинтар”. Усі (!) сказали йому, що цей машинопис спалили. Одразу після арештів 1972-го, боячись обшуків. Нам він наприкінці 1971-го теж подарував цю збірку, і доля її була така сама: розуміючи неминучість приходу кагебістів до нас, Юрій віддав її до порядних людей, які були не так “на передньому краї”, як ми. Обшуків у них ніколи й не було, та, не витримавши психологічного тиску загальної суспільної атмосфери, вони невдовзі її знищили. «“Веселий цвинтар” загинув, я вже не зможу його відновити» – з таким переконанням Василь пішов на нове ув'язнення і до кінця життя не дізнався, що один із наших товаришів, Генріх Дворко, таки зберіг машинопис “Цвинтаря”, але не знайшов нагоди сказати авторові про це. Так само Василь був переконаний, що ніде на волі не залишилось його праці про Тичину. “Феномен доби” теж попалили друзі. <...> На біду, і “Палімпсестів” не вдавалося знайти»²⁶. Чесно кажучи, сьогодні, мабуть, уже неможливо уявити стан письменника, якого позбавили найсуттєвішого із того, що представляло собою екзистенційну серцевину його життя. За таких умов, іще величнішою виглядає жертвна самовідданість поета, який приблизно за півроку відновив (відтворив, створив заново) найповнішу на сьогодні (київську) версію «Палімпсестів»: «Сьогодні вже очевидно, що формуючи повний корпус збірки “Палімпсести”, автор не мав перед собою її “Магаданської” версії, конфіскованої в нього ще в період заслання (орієнтовно на початку 1979 р.), а з архівів КДБ ці тексти було повернуто вже після смерті поета. Так само, з винятково біографічних та побутових причин, Василь Стус ніколи не мав можливості розкласти на письмовому столі перед собою не те що всі, а бодай частину варіантів віршів, у кращому разі він користувався лише одним-двома нещодавніми автографами, окремі твори “пригадуючи” (чи пишучи заново?) з пам'яті»²⁷.

Світлана Кириченко залишила надзвичайно цінні для розуміння індивідуальної поетики В. Стуса спогади про одну розмову з поетом восени 1979-го року, в якій ідеться про особливість його творчої манери (мова про так звану концентричну поетику вірша²⁸, яка у творчості Стуса є визначальною, та пояснює не лише особливості робітні поета, але і найтонші нюанси його світогляду та характеру):

«У моєму зошиті було кілька варіантів другої половини вірша “Хитається вечора зламана віть”.

– Якийсь із цих варіантів тобі звучить як остаточний? – запитала я, враховуючи поданий мені автором урок: науковець робить вибір у результаті логічного аналізу і може його пояснити; поет осягає істину, інтуїтивно її вловлюючи. Моєю рукою водить Бог – так Цветаєва передавала стан істинних поетів.

– Ні, – відповів Василь. – Закінчення цієї поезії мені ніяк не надається. Навпаки, народжуються щоразу нові “гілки”. Може, хай так і буде? Он у дерева скільки гілок! Хай і в цієї поезії буде таке розгалуження. Як крона дерева. Чому б і ні? А можливо, згодом єдине знайдеться. Не буду ні до чого силува-

²⁴ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 13.

²⁵ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 14.

²⁶ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 16–17.

²⁷ Стус Д. «Палімпсести» (Найповніша «київська версія») // Стус В. Зібрання творів: У 12-ти томах / ред. тому, упоряд. та коментарі – Д.Стус. – Київ : Факт, 2009. – Т. 5.: Палімпсести (Найповніший незавершений корпус). – С. 661–662.

²⁸ Див.: Гончарук М. Примітки // Стус В. Твори у 4-х томах 6-ти книгах: Т. 1, кн. 1. – Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1994. – С. 353–354.

ти»²⁹. Світлана Кириченко надзвичайно тонко вловила суть ставлення поета до власної творчості: «Він говорив про поезію, як про живе створіння, що жило окремим від нього життям, і силувати його – як обלאмувати живі пагони!»³⁰. І ще про один, вельми характеристичний нюанс, у якому розкривається мистецька інтуїція поета та його довіра до ліричного суб'єкта, за яким Василь Стус лише записував те, що сьогодні є його віршами: «Дійшли до рядків “о, як та біла білота болила, о, як болила біла білота...”».

– Василю, а чому болила? Ти вкладаєш у таке написання перегук з якимось іншим словом чи якийсь додатковий відтінок змісту?

– А дідько його знає чому. Бо так народився цей рядок, так зазвучав...»³¹ (курсив С. Кириченко. – О. С.). Хтозна, чи багато у світі поетів, які дозволяли ось так несподівано зазвучати своєму рядкові попри панівні граматичні норми, традицію тощо. Волюнтаризм і самодостатність мовної стихії у творчості українських письменників-експресіоністів – М. Хвильового, В. Домонтовича, Гео Шкурупія, Ю. Яновського, Л. Скрипника, І. Костецького, Ю. Косача, О. Ізарського, О. Зуєвського, В. Стуса, Емми Андієвської, Ф. Рогового та ін., – цікава та плідна тема для майбутніх дослідників історії української літератури.

Окремий сюжет цих спогадів – розповідь про поїзду до Москви: «До кінця його відпустки залишалося три тижні. “Я мушу поїхати до Москви. Хочу побачити жінок, які писали мені на Колиму, надсилали пакунки. Подякувати їм. Хочу обов'язково відвідати дружину Володі Осипова, з яким сидів у Мордовії. Вона живе в Тарусі. Запрошував її до Києва, відповіді немає. У Тарусі й Ніна Караванська. Треба із Сахаровим зустрітись”»³². Першою у Москві вони відвідали товариську Ірину Корсунську. Ці відвідини позначені у спогадах С. Кириченко деякою двозначністю. Передовсім, через розчарування Василя Стуса: «Пробач мені, щедра на товариськість і добрі справи Ірино, за такий “нелицеприятний” спогад про твою зустріч із Василем Стусом. Ми були дуже по-різному налаштовані, на такі відмінні хвили! Для Василя його життя протягом багатьох років – то постійне перебування на Голгофі, найвище напруження душевних і духовних сил, посвята себе рідному народові, оте, ще зі школи засвоєне Бажанове: “Вітчизні віддати не вигризки душ, а всю повноцінність життя або смерті!”. На такій високій, чистій, очищеній від мотлоху повсякдення ноті народжувалась Василева поезія, писалися листи, закладалися стосунки з людьми. Він тримався за високе небо, за яблуні цвіт не лише у своїй пісні – у кожному дні життя»³³. Світлана Кириченко стає ніби тінню того, про кого пише ці спогади (насправді, це ще більше схоже на те, що вона прикриває його зі спини – навіть сьогодні! – тобто на час написання спогадів), саме тому й не боїться видатись читачеві надмір суб'єктивною. У такі менти їхні духовні сутності ніби поєднуються. Не менш суб'єктивною є ретрансляція мемуаристом відчуттів В. Стуса від Києва восени 1979-го року: «Господи, яка пустка! Сказитися можна в цьому мертвотному Києві!» – нещодавно вигукнув, як прийшов до мене після зустрічі з колишнім однокашником. І потім не раз повторював»³⁴ (курсив мій – О. С.).

Право на суб'єктивність у мемуаристиці, здавалося б, є цілком очевидним та виправданим, але за, знов-таки, суб'єктивним відчуттям, це право й сьогодні доводиться обґрунтовувати та заледве не виправдовувати. «У художній документалістиці маємо зіткнення двох часових площин, двох реакцій і бачень – безпосереднє, цюхвилинне, і вчорашнє, але вивірене сьогоднішнім»³⁵, – слушно зауважує М. Коцюбинська, і далі продовжує: «Отож ганити мемуариста за суб'єктивність – марна річ. <...> Загальний образ доби складається із суб'єктивних цеглинок, як картина з окремих пазлів. Їх слід сприймати як даність, але не як абсолютне історичне знання, а як суб'єктивний зліпок дійсності. Як гру масок і облич, інтерпретацій і самоінтерпретацій. Та значення кожного такого окремого суб'єктивного “пазла” – неоціненне. Без цього неможливе живе відчуття минулого як сьогоднішнього досвіду, “вростання” минулого в сучасність»³⁶. Зрештою, С. Кириченко частенько наголошує на власній (невимушеній та природній) суб'єктивності: «І от тепер, на пероні, я почала пояснювати Василеві, що моє сприйняття поезії – не філологічне, не наукове. Ніколи не бралася розтинати її філологічним скальпелем. Міряю вольтами напруги, які в ній сховані і входять у безпосередній контакт із оголеним нервом мого ества. Якщо відбувається такий контакт і викрешується іскра, і тобі хочеться повторювати ці рядки, ловити

²⁹ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 18–19.

³⁰ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 19.

³¹ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 18.

³² Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 20.

³³ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 26.

³⁴ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 27.

³⁵ Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси... – С. 20.

³⁶ Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси... – С. 36.

їхню магію і слухати, як озивається на них твоє “я”, – це моя поезія»³⁷. Певно, із царини суб’єктивного й ті образи, що супроводжують мемуариста, коли в її свідомість увиходить Василь Стус, людина і поет (Птах, Рількар): «Десь із 1974 року жоден мій лист до друзів у ГУЛАГ і психушки не йшов без віршів “Рількара” – таке слово зродилося в моїй голові для означення Василя: усі ми знали його любов до Рільке, до того ж у цьому слові мені відлунював Ікар. Василь теж обпалював свої крила – “прямуючи на стовп високого вогню”. Написати, хто автор цих поезій, прямим текстом було би для листів згубно»³⁸ (курсив С. Кириченко. – О. С.). Згадуючи про Рількара, авторка наполягає не лише на суб’єктивності, але майже на інтимності своїх відчуттів, додаючи до тексту примітку з метою уточнення: «У своїх спогадах про Василя Стуса Євген Сверстюк згадує один мій лист до нього, “де є кілька поезій «Рількара», як ми умовно називали його”. Це помилка. Так називала Василя тільки я, це мій новотвір, і, я думаю, за межі моїх листів він не вийшов: адже писала про Рількара кожному в’язневі окремо, а між собою вони не листувалися»³⁹.

Поїздка до Москви, хоча й подарувала кілька приємних зустрічей, але в загальному підсумку, нічого не додала до ситуації, в якій опинився Василь Стус під час короткого київського інтермецо після повернення із заслання. Можливо, найбільшим розчаруванням для нього виявилась неможливість зустрічі з Андрієм Сахаровим, про що йому повідомила Олена Боннер по телефону: «Ні завтра, ні позавтра Сахаров не знайшов часу для Василя. Мало сказати, що Василь був прикро вражений»⁴⁰. Але, додаю від себе, є в цьому остаточна та неспростовна логіка будь-яких російсько-українських стосунків, – навіть і в тому випадку, коли йдеться про російську політичну опозицію, – хоч учора, а хоч і завтра. Визначальним у цих стосунках залишається незнищений російський шовінізм, який упродовж кількох століть відмовляє українському світові у праві на існування. Певно, що Стусові в умовах «великої зони» 1979-го року ситуація могла видаватися іншою, але московське «щеплення», швидше за все, виявилось не марним: «Василеві здавалося, що його поїздка до Москви, до дисидентів “всесоюзного значення”, до порівняно вільнішої російської інтелігенції дасть нову поживу його роздумам, пошукам. Але таких людей, з якими повів би серйозну політичну розмову, він у Москві не знайшов»⁴¹. З іншого боку, як свідчить С. Кириченко, В. Стус мав доволі тверезий і виважений погляд на російську опозицію, серед якої була популярною зокрема монархічна орієнтація: «Ну й грець із ними, – закінчив Василь. – Хай повертають собі царя і живуть за своїми традиціями. Аби подалі від нас»⁴². А реакцією влади в Києві на цю поїздку до Москви було повідомлення Світлані Кириченко про звільнення з роботи в Центрі інформації аптекоуправління – «за скороченням штатів». В. Стус своєю чергою отримав адміністративний нагляд, до якого, зрештою, був уже морально готовий.

А одним із відчутно або й найбільш болючих мотивів цих спогадів є безкінечна самотність Стуса у велелюдному Києві. (Зрештою, пригадуються слова поета з листа до С. Кириченко від 1-го лютого 1978-го року, які стосуються безлюдного Києва: «Світлано, я вже не можу зупинитися (“розіб’юсь об зорі” – милувався собою давній Драч і наперед оплакував побиті кості свої). Отож, не ведімо про Київ і його спинливі засоби. Це теж щастя – натужитися ним, нагризтися ним, марити ним – безлюдним, як у Бергмана в “Сун[ичній] галявині” – чомусь»⁴³). Друзі – переважно – у таборах. Ближче товариство, за словами С. Кириченко, – лише жіноче. І це було не те, чого він шукав для повноцінного життя не лише письменника, але і людини чину: «Василеві конче треба було мати поряд себе людей, у яких не згиналася в покорі спина, не дрижали коліна, не біга од непевності очі. Не поборених страхом. Таких, як друзі, з якими його розлучив січень 1972-го. У Києві 1979-го він їх не знаходив»⁴⁴. Це, – одна з мало знаних серед широкого загалу, але добре помітна за спогадами С. Кириченко, драма Василя Стуса. Можливо, визначальний контрапункт його життєтворчості. Світлана Кириченко згадує випадок із Іваном Марчуком, який не відгукнувся на її прохання надати можливість Стусові переглянути слайди з його картинами. І нібито Марчук мав свою рацію (йому не можна було ризикувати), але С. Кириченко ось так підсумовує цей промовистий, на її думку, епізод міжлюдського взаємнення: «Я ж думала про інше: нічого не відбили Іванові очі при імені Василя! Прийшов Василь і зникне Василь, а “нерозпізнане місто дороге”, навіть в особі своїх найталановитіших і, зрештою, теж гнаних владою обранців, того й

³⁷ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 34.

³⁸ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 32.

³⁹ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 32.

⁴⁰ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 41.

⁴¹ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 42.

⁴² Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 47.

⁴³ Стус В. Листи до друзів та знайомих // Стус В. Твори у 4-х томах 6-ти книгах: Т. 6 (додатковий), кн. друга. – Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1997. – С. 138.

⁴⁴ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 48.

не помітить...»⁴⁵. Поза сумнівом, Стус дуже гостро відчував свою інакшість або навіть чужість серед людського тлуму у київському середмісті, який збуджено готувався до листопадових, а потім і новорічних свят. Духовно він був деінде, але не тут. Рятувала праця над відновленням «Палімпсестів», розраджувала, напевно, родина й часті зустрічі зі С. Кириченко та її донькою Богданою (а ще з Оксаною Яківною Мешко, Михайлиною Коцюбинською, Ритою Довгань й ін.), але доля вже впевнено виносила його в напрямку травня 1980-го року: «Ближче до літа, якось за вечерею, дивлячись на зелені стрілки цибулі, задумливо промовив: “Отак я й київського літа дочекаюсь. І ягід. Цікаво, чи зможу їсти ягоди?” Коли 15 травня про арешт Василя нам сказала Михайлина, мене наче блискавкою пронизало. І в її сліпучо-мертвотному світлі найперший звук – ота Василева задумлива інтонація: “Чи зможу їсти ягоди?” До перших полуниць залишалося два тижні. Він їх так і не покуштував»⁴⁶.

Окремим людським і жіночим теплом у цих спогадах позначені досить рідкісні абзаци, присвячені родинному побуту Василя Стуса. Тим вагомішою виглядає їх зміст для сучасного українського читача: «Отож із середини жовтня ми помінялися місцями. Тепер Василь удень був на роботі, а я, безробітна, ледь не через день, принаймні двічі на тиждень, під вечір їздила з Богданкою на Чорнобильську. Заходили в “Гастроном” на початку їхнього житлового масиву, купували там живу рибу (у нашому “Гастрономі” за нею скажені черги, а тут – тихо й безлюдно). Удома був переважно сам Дмитрик, батьки ще не повернулися з роботи. Ми чистили на кухні коропів, а в цей час з’являвся Василь і брався за картоплю. Поки приходила Валя, і картопля, і риба були посмажені. Ще й на початку осені, як приїздили до Стусів після моєї роботи, найчастіше заставали Василя на кухні: смажив картоплю. Певно, після табірної і засланської баланди смажена картопля видавалася райською стравою»⁴⁷. Світлана Кириченко на диво тонко і точно відчувала Василя Стуса, передавши відтак у спогадах глибинну суть його людської іпостасі, яка засвідчує інакшість або й одноразовість цієї особистості, – навіть у багатій палітрі його небуденних сучасників-однотимців (чого варті лише Оксана Мешко): «У Василевих інтонаціях під час його розповідей про гебістів, стукачів, табірних придурків, оточення в засланні була багата палітра інтонацій – і сарказм, і зневага, і огида. Але не пам’ятаю ненависті. Можливо, при безпосередньому зіткненні з ними вибухав і гнівом, але розповіді про них чи про ситуації з ними приправлялись іншими спеціями, творились і гумором, хоча не пам’ятаю жалості чи прощення тій людській ницості. “Яка гідота”, “нічого, крім огидження, не чую...” Він був іронічним, саркастичним, але не злим. Кепкував і з себе. Його жарти, сміх, точніше, коротке, наче здушене, посміювання-“кректання” супроводжували, забарвлювали, відтіняли більшість наших розмов, особливо вечорами, на кухні, у теплі домашнього вогнища, коли поряд дружина, син... Усі градації Василевої іронії, гумору – кепкування, самоіронія чи “дружній шарж” на полохливих друзів – асоціювалися мені зі смаком гіркої мигдалю. Цей образ – мигдалевий присмак його жарту, сміху – зродився в мене давно, ще до першого Василевого арешту. А тепер настояна на пережитих стражданнях терпкість відчувалася ще виразніше, відтіняла інші барви почуття. Хіба можна сказати, що гірчинка й терпкість (Василь часто вживав це слово в різних модифікаціях – терпке слово, затерпла душа, “і не відтерп, і не розмерзся, ні”, “затерп” у пальцях, що тягнуться до березової кори) – єдині якості мигдалю? Скільки ще інгредієнтів складають його аромат і смак!»⁴⁸.

Попри відчутний або й акцентований суб’єктивізм (і навіть інтимність), спогади С. Кириченко представляються чи не найправдивішими свідченнями про ці декілька місяців із життя Василя Стуса. Її текст наповнений любов’ю та позначений співпричетністю, – справжньою, а не вимушеною, як це часто буває. Авторка довела це не лише словами (з якими здебільшого сьогодні й маємо справу), але і власними діями, коли цього потребувала ситуація. Як на мене, це один із небагатьох прикладів у вітчизняній мемуаристиці, коли адекватність мемуариста цілком корелює з образом героя ретроспективних рефлексій. Це засвідчує і чоловік Світлани Кириченко, дисидент Юрій Бадзьо: «Усупереч її відчуженням перепадку висот (ясна річ, з перевагою В. Стуса), їхні внутрішні світи гармонійно співзвучні. Це робило їхнє спілкування особливо змістовним, історично значущим»⁴⁹. Зрештою, про співзвучність читаємо в одному з листів В. Стуса (до М. Коцюбинської, 4.07. 1979-го р.): «Цілуй Світлану – за мене. Вона героїчна жінка. Я так часто викликаю її дух – і розмовляю. Радий був би знати, що вона панує над своєю Журбою»⁵⁰.

⁴⁵ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 50.

⁴⁶ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 58.

⁴⁷ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 57 – 58.

⁴⁸ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 60 – 61.

⁴⁹ Див.: Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 5.

⁵⁰ Стус В. Листи до друзів та знайомих // Стус В. Твори у 4-х томах 6-ти книгах: Т. 6 (додатковий), кн. друга. – Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1997. – С. 173.

Надія Колошук десять років тому в статті, присвяченій стану вивчення документалістики у вітчизняній науці, цілком слушно зауважувала, що «немає критики відповідного рівня; та, що є, на появу документальних книг реагує спорадично, бо ще й не бралася виробляти критерії їх оцінки, аби різносторонньо, глибоко аналізувати та оцінювати появу таких видань, уводити їх у загальний літературний процес та суспільно-політичний дискурс; без адекватної критики вони й надалі залишатимуться на маргінесі»⁵¹. І далі, увиразнюючи глибину та актуальність цієї проблеми, дослідниця стверджує: «Загалом вивчення документалістики в нас перебуває, сказати б, на емпірично-прикладному рівні (накопичуємо матеріал, намагаємося застосувати до його тлумачення певну термінологію, яка ніяк не стане справді термінологією, тобто загальнозживаною системою дефініцій і класифікацій), а тому й цікавить досить вузьке коло фахівців-філологів. Очевидно, щоб справа зрушила з місця, треба шукати нові методологічні підходи, а не просто залучати до розгляду ті чи інші раніше не розглянуті документальні тексти чи й жанрові різновиди»⁵². Направду, все це слушні міркування та цілком доречні констатації щодо ситуації у вітчизняній науці, але жодних присутніх методологічних пропозицій авторка не подає, залишаючись у просторі марних очікувань і сподівань, фокусуючись, а відтак і пробуксовуючи на все тій же риторичній порожній місць, як зауважив би Жан Полан⁵³.

Останнім часом з'явилися цікаві розвідки про психотип⁵⁴ Василя Стуса, які суттєво додають до розуміння феномену цієї постати в історії української культури, яка своєю чергою перебуває в ситуації перманентного опору та оборонних боїв⁵⁵. Без огрому мемуаристики скласти цілісне розуміння феномену Василя Стуса було би просто неможливо. Позаяк вірші (та твори письменника, написані в інших родах і жанрах) давно вже живуть дещо іншим власним життям. Але це мистецьке автономне життя, повторюю, кривно пов'язане із життям живої людини. Окрема специфіка життя та творчості цього письменника полягає в тому, що цю життєтворчість неможливо розділити й розглядати поокремо, – навіть якщо дуже багнеться, – це неможливо. Більше того, твори зокрема (для мене це очевидно) виконують роль апокрифів до все ще ненаписаної повнокровної біографії Василя Стуса. Спогади ж Світлани Кириченко – вагома сторінка у цій біографії, явлена нам у суб'єктивному та емоційному, але – і це відчувається, – у максимально відповідальному та правдивому її варіанті. Не говорячи вже про унікальну суголосність (гармонію), що мала місце між цими двома людьми. По дорозі до Москви у жовтні 1979-го року В. Стус і С. Кириченко навіть не лягали, намагаючись наговоритися без присутності зайвих вух. («Поїзд рушив, набирає швидкості. І в моїй душі наростає відчуття нечуваної легкості, свободи»⁵⁶). Говорив здебільшого В. Стус, розповідаючи про своє таборове й колимське життя, а у свідомості його співрозмовниці виринали поетичні рядки, які вона одразу промовляла вголос: «Він розповідав, опукло, виразно відтворюючи ситуацію, картину, а мені у відповідь оживали рядки його поезій, я їх читала, Василь підхоплював: “Так, опісля я й написав цю річ...”»⁵⁷.

І, зовсім наостанок, – ще одне незайве доповнення до портрету мемуариста. Світлана Кириченко, будучи викликана на судовий процес В. Стуса 1980-го року в якості свідка, категорично відмовилася брати участь у тоталітарному спектаклі, а відтак надавати будь-які свідчення: «Я не буду відповідати ні на які питання в цьому суді, який Стус не визнає чинним. Я буду давати свідчення тільки в тому суді, де В. Стус буде звинувачувати, а не сидіти на лаві підсудних»⁵⁸. На жаль, справедливого суду, про який говорила С. Кириченко, так і не відбулося, але був інший і, знову, несправедливий суд: «Коли мене судили за відмову свідчити на його новому процесі 1980 року, я побудувала самозахист на поясненні своєї моральної правоти – при формальному порушенні букви закону, – спираючись на кодекс моралі Махатме Ганді. Василь про це вже не дізнався»⁵⁹. (Ганді тут до того, що на нього у 1979-му році нібито

⁵¹ Колошук Н. Нефікційна література (документалістика) як маргінальне явище мультикультурного процесу сучасності: українська ситуація / Надія Колошук // Питання літературознавства. – 2009. – Вип. 78. – С. 216.

⁵² Колошук Н. Нефікційна література... – С. 216 – 217.

⁵³ Полан Ж. Тарбские цветы или Террор в изящной словесности / Жан Полан. – Санкт-Петербург: Наука, 2002. – 336 с.

⁵⁴ Пуніна О. Характер Василя Стуса як основа психотипу письменника // Слово і Час. – 2019. – № 10. – С. 3–13.

⁵⁵ Пуніна О. Оборонна система Василя Стуса: етика і творчий процес // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. – Вип. 27. – Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. – С. 137–146.

⁵⁶ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 22.

⁵⁷ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 23.

⁵⁸ Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. – Харків: Віват, 2019. – С. 558.

⁵⁹ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 16.

взорувавсь В. Стус, принаймні про це згадує С. Кириченко: «До людей треба доносити ідеї Ганді, його шлях визволення Індії з-під колоніального ярма»⁶⁰). Натомість спогади цієї мужньої жінки – перед нами й для нас, – як свідчення, як блага вість про людську гідність і високості людського духу. Ці спогади, як на мене, мають ще й виразну апокрифічну ауру, наближаючи нас до розуміння біографічної автентики поета в сенсі якоїсь просто універсальної адекватності⁶¹ окремої людської особистості. Виникає фізіологічне відчуття, що ми при цій нагоді присутні не просто так, себто зовсім не випадково. А ще комусь, можливо, вчуються слова, – чужі й водночас рідні, – і наче аж затерплі:

О ми не залишаємося. Потім
від нас не буде сліду. Ані цятки
від нас не буде. Вітер-вітровий
закружеляв, як стовп. Але коріння
пустити вже не може. Ось де сказ
душі та серцю⁶².

УДК: 94(477)"19":39

(Не) звичайне життя радянської родини в пізньюрадянську добу крізь об'єктив фотокамери

Т. В. Рабчук (м. Вінниця)

Стаття присвячена інтерпретації та аналізу в переважній кількості любительських фотографій та на основі цього простежити співіснування традиційної української обрядовості разом із запровадженою радянською.

The article is devoted to the interpretation and analyse of amateur photographs and on this basis to trace the coexistence of traditional Ukrainian rituals with the new Soviet.

Ключові слова: радянське повсякдення, любительська фотографія, візуальна антропологія, обряд.
Key words: Soviet everyday life, amateur photography, visual anthropology, ritual.

Візуальні джерела історії володіють величезним потенціалом для того, щоб по-новому подивитися на ті чи інші проблеми в історії повсякдення. Так звана задокументована історія переважно приділяє увагу суспільно-політичним рухам, соціально-економічним змінам тощо. На тлі цього звичайне життя, яке ми називаємо повсякденним крізь об'єктив фотокамери, в більшості випадків любительської, винесене за дужки історичної оповіді.

Коли ми дивимося на картини видатних художників ми споглядаємо їх з точки зору чуттєвої сфери, орієнтуючись на свої емоції та на поняття «красиво» «не красиво» «подобається» «не подобається», не задумуючись про символіку зображень, техніку малювання чи напрям живопису. Схожа ситуація з фотографіями, оскільки дивлячись на них ми пригадуємо приємні спогади минулого, певну ностальгію та навіть не задумуємося над тим, який особливий тип інформації вони представляють для історика, антрополога, соціолога чи етнографа. Для науковця це певна «візуальна» мова, якою «говорять» фотографії.

З точки зору традиційного джерелознавства фото відносять до нетрадиційних джерел, але тим не менш вони мають певну перевагу, якщо річ іде про реконструкцію звичайного життя у всіх звичних чи незвичних його проявах. Використання фотографій при дослідженні радянського періоду є цілком до речним, оскільки любительське фото, тобто те, яке зроблене не професіоналом, було активно присутнє в повсякденних практиках радянської родини періоду 70–80-х років ХХ століття.

Виходячи з цього, мета статті – на прикладі фото з домашніх фотоальбомів простежити паралельне співіснування традиційної обрядової культури українців з новою радянською обрядовістю.

Серед найзначніших робіт, що розкривають тему візуальної антропології в дослідженнях, а також звертають нашу увагу на питання радянської обрядовості в повсякденній культурі варто відзначити

⁶⁰ Кириченко С. Птах піднебесний... – С. 16.

⁶¹ Соловей О. Василь Стус і адекватність літератури (До постановки проблеми) // Стусознавчі зошити: Наук. альманах. – Зошит перший. – Вінниця: Простір Літератури, 2016. – С. 32–41.

⁶² Стус В. Незавершені вірші періоду «Палімпсестів» (1973 – 1979) // Стус В. Твори у 4-х томах 6-ти книгах. – Т. 3, кн. 2. – Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1999. – С. 283.

роботи наступних науковців: А. Аль-Анні, Н. Кузіна [1], проаналізували етапи формування радянської обрядовості в УРСР, зокрема акцентуючи увагу на своєрідності світських свят, запроваджених радянською владою. Цьому ж питанню, але більш глибоко присвятили свої роботи В. Борисенко [5], О. Брайченко [6], Ю. Карташова [9], Н. Кідранчук [10], І. Пхиденко [13]. Автори присвятили свої дослідження сімейній обрядовості українців при наступі радянської ідеології, а також акцентували увагу на особливостях трансформації традиційних українських свят, що продовжували існувати в повсякденному житті паралельно з новою радянською обрядовістю. Детально про обряди переходу, їх місце та роль у життєвому циклі людини пишуть на сторінках своїх праць Арнольд ван Геннеп [2], та М. Маєрчик [11], зокрема приділяється увага символіці одягу, розподілу гендерних функцій в ритуалі. Ця інформація дає нам можливість більш ширше інтерпретувати фотографії, на яких дуже часто трапляються сцени обрядів переходу, звертаючи нашу увагу на деталі. Окремо про фотографії як про специфічне явище в соціологічній, антропологічній науці пише авторитетний французький знавець семіотики Р. Барт [3]. У своїй роботі «Camera lucida. Коментар до фотографії», Барт веде мову про практику фотографування в повсякденній культурі, торкається питань інтерпретації та трактування фотографічних сюжетів. Слід відзначити, що в цьому напрямку активно працюють російські антропологи О. Бойцова [3], та П. Романов В. Круткін [7, 8]. Науковці звертаються до питань про любительські фотографії, як про своєрідну практику повсякдення, а також ведуть дискусії про візуальний поворот, що говорить про заповнення людського простору візуальним контентом.

Період, починаючи з 70-х років ХХ століття, увійшов у історію під гаслом формування «радянської людини», радянського способу життя та посиленого впровадження радянських традицій, свят та обрядів, які мали закріпити образ соціалістичного реалізму [6, с. 115]. Такі нові тенденції простежувалися в різних галузях культури, а розвиток сімейно-громадської обрядовості був поставлений державою на порядок денний. Радянська обрядовість в структурі радянського способу життя займала провідне місце, оскільки закріплювала та відтворювала відповідні соціальні та духовні цінності. Церемонії, свята та обряди становили особливу соціальну культурну форму спілкування членів радянського суспільства і варто зазначити, що впроваджені радянською владою свята та обряди стали невід'ємною частиною та особливістю пізньорадянської доби [1, с. 43].

За словами одного з відомих французьких дослідників фотографії, як соціологічного, історичного та антропологічного явища, Ролана Барта – фото може бути предметом трьох видів діяльності, або трьох видів споглядання та інтерпретації. Перший із них, за словами Барта, – це Operator – тобто сам фотограф, другий – Spectator – це будь-хто з нас, хто споглядає фото і нарешті той, кого фотографують – Spectrum. [3, с. 5]. Для повноти інтерпретації картини, нас, як дослідників певного питання, цікавлять всі три складові. Той, хто тисне на «курок» фотоапарата, ті, кого фотографують і в якійсь мірі ті, хто роздивляється фото.

Говорячи про любительські фотографії радянського періоду, які фіксують здавалося б звичайне повсякденне життя, варто зазначити, що це лише на перший погляд, оскільки зазвичай в об'єктив любительської фотокамери потрапляло так зване (не) звичайне повсякдення. Любителі використовують фотографію, щоб таким чином розповісти про себе або про «незвичні» події у своєму житті. Ми говоримо «незвичні», оскільки зазвичай в об'єктив потрапляє щось приємне, пов'язане зі святом, або щось моментальне, спонтанне, що вносить кольорові фарби у повсякдення. В сімейних фотоальбомах ми рідко зустрічаємо фіксовані рутинні речі по тій простій причині, що кількість кадрів була обмежена і фотографи-любители залишали їх для особливих дат. Так наприклад в радянській фотографічній культурі найчастіше зустрічаються фото з таких приватних свят, як Новий рік, проводи в армію, весілля, родини, сцени виписки матері і дитини з пологового будинку тощо. Цим подіям приділяють увагу, оскільки вони за словами Арнольда Ван Геннепа відносяться до обрядів життєвого циклу людини.

Одна із найпоширеніших типів фотографії – весільна. Весілля в пізньорадянську добу являє собою поєднання традиційного весільного обряду, пов'язаного з народними звичаями та сімейними традиціями, крім цього до нього додавалися нові форми обрядів соціалістичного характеру. На весільних фотографіях цього періоду, ясна річ, значна увага приділяється нареченій та нареченому. На фото простежуються етапи переходу за теорією обрядів Арнольда Ван Геннепа [11, с. 40]. Так, наприклад, фото, на яких ми простежуємо сцену викупу нареченої, належить до так званого прелімінарного етапу, тобто, коли відбувається момент відділення нареченої від її життя в колишній ролі, на фото, що фіксують весільний бенкет, обмін обручками, поцілунок молодят транслюють нам лімінарний етап – проміжні обряди, що наділяють новими ролями головних героїв дійства. Постлімінарний період – період включення молодят до нового життя, на таких фото ми спостерігаємо знімання фати з нареченої, що в свою чергу є відлунням традиційної української обрядовості.

Якщо фотографія зроблена любителем, тобто одним із гостей, в кого була фотокамера (це є характерним для весілля в селі), то за словами Ольги Бойцової, в таких випадках більша увага приділяється своєрідному «весільному фотографічному канону», до якого відносяться знімки основних святкових моментів (підпис нареченої, підпис нареченого, поцілунок, зустріч молодих з короваєм). Варто зазначити, що на тих фото, які зроблені професіональним фотографом, простежується детальна фіксація дійства, відповідно до них можна відтворити майже кожен момент. В практиці роботи з фото часто зустрічаються портретні фотографії наречених, а також наречених з рідними та друзями. Такі фото фіксують рідних як групу, яка розділяє свято з молодими. За словами П'єра Бурдьє, які наводить у своїй праці Ольга Бойцова, – основою постановочної фотографії, до якої належить фото молодят з гостями є сімейна функція, тобто інтеграція сімейної групи. Наречений і наречена в центрі фото, найближче до них найчастіше розташовуються або батьки, або свідки. Варто зазначити про одну важливу особливість весільних сюжетів, що практикувалися у 70-х роках – це традиція покладання квітів до вічного вогню, оскільки цей період увійшов в історію під гаслом формування «радянської людини» з відповідними культурними кліше [6, с. 117]. До таких кліше, що відслідковуються по фотографіях, можна віднести урочисті реєстрації шлюбу, як противага вінчанню в церкві. На певних фото простежується так званий «значимий» фон – тобто той, який є важливим елементом при інтерпретації фотографії. До таких фото належать наступні – молодята в урочистому залі реєстрації шлюбу на фоні зображення В. І. Леніна, або на фоні пам'ятника воїнам Великої Вітчизняної війни. Такі фото акцентують увагу на створенні нової сім'ї, яка стає частиною радянського суспільства, вказує на їх ідентичність в якості радянських громадян, таким чином вони стають суб'єктами радянської колективної пам'яті.

Одним із найбільш фотографованих свят радянської родини є Новий рік. Це знову ж таки особливість нової радянської обрядовості і тому акцент з традиційних річних свят, таких як Різдво, Великдень переводився на більш світські свята – Новий рік, свято Першого травня, тощо. Класичний сюжет для таких фото – одна особа або група людей під новорічною ялинкою. Виникає питання, чому саме там? Варто зазначити, що новорічне свято – це свого роду теж ритуал переходу від «старого» до «нового» життя, з новими надіями, мріями та сподіваннями. Святкове дерево є символом здійснення бажань, саме там дітлахи отримують подарунки, ось чому часто ми зустрічаємо фото дітей на фоні нього. Для таких зображень характерні «образи», про які детально пише В. Круткін. Ми можемо знищити зображення, але ми не можемо знищити образ, який і далі продовжував впливати на нас, на нашу чуттєву сферу. Образ як праформа речей, як організована цілісність адресуються до свідомості людини та до її відчуттів та тіла [7, с. 111].

Варто зазначити, що радянська обрядовість просочувалася не лише у приватне життя сім'ї і торкалася не лише приватних дійств. Одне із свят, фотографії якого ми знаходимо у сімейних альбомах – це свято Першого травня. Канонічним сюжетом для таких зображень є одна людина або група людей на святковій демонстрації. Якщо весільні фото чи фото з Нового року демонструють нам сімейну групу при святкуванні родинних чи календарних приватних свят, то знімки з першотравневих демонстрацій відображають включення особи чи групи осіб в соціум. Така соціальна тематика показує людину, як маленьку частину величезного суспільного організму. Основна функція такої фотографії – включення громадян в єдиний радянський соціокультурний простір. Як новорічне святкове дерево є азбукою для інтерпретації фотографії свята Нового року, так для зображень Першого травня, такою азбукою є прапорці, транспаранти, лозунги, портрети вождів та повітряні кульки.

Нова обрядовість мала суттєвий вплив на виховання нового покоління «радянських людей». В освітньо-виховному процесі важливу роль відіграє школа. Саме там майбутня особистість вчиться володіти світоглядними знаннями. Використовуючи викладання навчальних предметів з метою становлення певного типу виховання, школа залучала різноманітні методи та способи для формування особистості скерованої на захист соціалістичних ідеалів [13, с. 58]. На фото, що фіксують шкільні будні радянського учня до класної та позакласної роботи, активно включаються церемонії прийняття в комсомол, поїздки на робітничі заводи, відвідування музеїв В. І. Леніна, зустрічі з ветеранами праці та районними депутатами комуністичної партії.

Також в шкільній та позашкільній діяльності робився акцент на патріотичному та інтернаціональному вихованні нового покоління [9, с. 63]. Шкільні фотографії та фотографії з піонерських таборів засвідчують поступовість виховання радянських дітей, як відомо піонерський загін мав ставати дружнішим та організованим, а з ним і піонер – кращим, самостійним, тим, що рівняється на комуністів. Нагородження дітей за активну участь в житті табору та хорошу поведінку, спільні фото відпочиваючих дітей та їх вожатих на фоні зображення Володимира Леніна з красномовними лозунгами. Велика кількість фото мають саме такі сюжети, що відповідають лозунгам піонерських маршів, показуючи нам обізнану молодь, яка активно готова відстоювати та будувати майбутнє своєї країни.

Нові радянські обряди та свята, що активно запроваджувалися в українському суспільстві, так, як і в інших союзних республіках, не з'являлися на пустому місці. Особливо це стосується календарних дійств, звісно, вони були покладені на український повсякденний звичай. Ті трансформації, яких зазнали українські традиційні обряди, які ми відстежуємо по фотографіях є особливістю нашарування та поєднання двох відмінних культур, які утворили своєрідний симбіоз, що простежується і в наші дні.

Список використаної літератури

1. Амар Аль-Анні, Наталія Кузіна Державна політика по впровадженню радянської обрядовості в Українській РСР / А. Аль-Ані, Н. Кузіна – Етнічна історія народів Європи, 2012 р. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua
2. Арнольд ван Геннеп Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / А. ван Геннеп – Москва, «Восточная литература» РАН, 1999. – 196 с.
3. Барт Р. Camera lucida. Комментарий к фотографии / Р. Барт. – Москва, Ad Marginem, 1997. – 223 с.
4. Бойцова О. Ю. Любительские фото: визуальная культура повседневности / О. Ю. Бойцова. – СПб., 2013. – 266 с.
5. Борисенко В. Сімейна обрядовість українців ХХ – початку ХХІ століття / Валентина Борисенко ; [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, ІМФЕ. – Київ, 2016. – 256 с.
6. Брайченко О. Побутування українських традиційних свят родинного циклу в умовах наступу радянської ідеології 70–80-х років ХХ століття / О. Брайченко – Народна творчість та етнологія, 2014 р. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua
7. Визуальная антропология: настройка оптики / Под ред. Е. Я. Ярской – Смирновой, П. Романова (Библиотека журнала исследований социальной политики). Москва.: ООО «Вариант» ЦСПГИ, 2009. – 296 с.
8. Визуальная антропология: новые взгляды на социальную реальность: сборник научных статей / Под ред. Е. Я. Ярской – Смирновой, П. В. Романова, В. Л. Круткина., Саратов : «Научная книга», 2007, 527 с.
9. Карташова Ю. О. Реалізація завдань інтернаціонального виховання на маршрутах всесоюзного маршу піонерських загонів (70–80-ті роки ХХ ст.) / Ю. О. Карташова – Педагогічні науки: теорія, історія, інновації., 2013 р. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua
10. Кідранчук Н. М. Протистояння радянської та української національної ідентичності в період створення і впровадження нової радянської обрядовості (60–70-ті рр. ХХ ст.) / Н. М. Кідранчук Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, – 2015 р. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua
11. Маєрчик М. Ритуал і тіло структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / М. Маєрчик, Київ, Критика, – 2011р. 324 с.
12. Пилипак М. А. Весільний обряд Поділля в радянський період / М. А. Пилипак – Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського № 2, 2008 р. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua
13. Пхиденко І. Світоглядна політика в освітянсько-виховному процесі України 70-х – першої половини 80-х рр. ХХ століття (релігієзнавчий аспект) / І. Пхиденко. – Укр. релігієзнавство, 2000 р. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua

УДК 792.079:[069:908] (477.65)

З невичерпних джерел духовності

(до 50-річчя Всеукраїнського фестивалю театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти»)

К. Є. Лісняк (м. Кропивницький)

У статті подано розповідь про державний музей-заповідник І. К. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія» та Всеукраїнське свято театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти», що проходить на його території. Наводяться відгуки відомих письменників та театральних діячів про І. К. Карпенка-Карого та його садибу.

The article presents a story about the state museum-reserve of I.K. Karpenko-Kary (Tobilevych) «Hutir Nadiya» and the All-Ukrainian festival of theatrical art «September Gems», which takes place on its territory. Reviews of famous writers and theatrical figures about I. K. Karpenko-Kary and his farmstead.

Ключові слова: Кіровоградщина, І. К. Карпенко-Карий, «Хутір Надія», Всеукраїнське свято театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти», проєкт «50 самоцвітів».

Keywords: Kirovohrad region, I.K. Karpenko-Kary, “Hutir Nadiya”, All-Ukrainian festival of theatrical art “September gems”, project “50 gems”.

У вересні 2020 року Кіровоградщина відзначила два ювілеї: 175-річчя від дня народження славетного земляка, класика української літератури, драматурга, корифея українського професійного театру І. К. Карпенка-Карого (Тобілевича) та 50-річчя Всеукраїнського свята театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти».

Ці дві події об'єднав державний музей-заповідник І. К. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія». З цим мальовничим куточком Кіровоградщини пов'язане життя відомого українського письменника, сюди він приїздив відпочивати після виснажливих гастрольних подорожей, тут написав одинадцять п'єс, що стали класикою вітчизняної драматургії: «Сто тисяч» (1890), «Батькова казка» (1892), «Паливода XVIII століття» (1893), «Лиха іскра поле спалить і сама шезне» (1896), «Понад Дніпром» (1897), «Чумаки» (1897), «Сава Чалий» (1899), «Хазяїн» (1900), «Гандзя» (1902), «Суєта» (1903), «Життєве море» (1904).

На долю хутора Надія випало багато випробувань. Під час революції 1917 року та громадянської війни він фактично був знищений більшовиками. Багато років і неймовірних зусиль знадобилося онуку відомого драматурга Андрію Юрійовичу Тобілевичу (агроному за фахом) для відновлення родинного «гнізда» та створення на його базі у 1956 році музею. Протягом 23-х років Андрій Юрійович був незмінним завідувачем музею-заповідника «Хутір Надія».

На початку 1960-х років онуку драматурга прийшлося знову боротися за збереження хутора Надія. Партийні функціонери та районна влада вирішили закрити музей і створити у садибі будинок відпочинку. Андрій Юрійович писав листи в різні інстанції, звертався за допомогою до керівництва УРСР та до відомих діячів культури, серед яких були Максим Рильський, Павло Загребельний, Арсеній Тарковський, Іван Козловський та інші. Тоді музей-заповідник вдалося відстояти.

Нашадок драматурга доклав багато сил і енергії, щоб у 1958 році на могилі драматурга встановили гранітний надгробок, у 1969 році на території садиби відкрили літературний музей та пам'ятник І. К. Карпенку-Карому.

Андрій Юрійович мріяв про відбудову дідового будинку, який окупанти зруйнували під час Другої світової війни. Але, не судилося нашадку корифея здійснити цю мрію. Через три роки після смерті Андрія Тобілевича у 1982 році з нагоди 100-річчя Театру корифеїв на хуторі відбудували дім і відкрили в ньому меморіальну експозицію.

Саме на Хуторі Надія у 1970 році і було започатковано щорічне свято театрального мистецтва, яке зародилося під час святкування 125-річчя від дня народження І. К. Карпенка-Карого. Відзначення ювілею великого драматурга проходило на всеукраїнському рівні під керівництвом ювілейної комісії, яку очолив український письменник та громадський діяч Олександр Корнійчук.

Заходи з нагоди ювілею пройшли в усіх областях України. Масштабними і масовими вони були саме на Кіровоградщині – батьківщині класика української літератури. В усіх районах області проводилися бесіди й лекції про життєвий і творчий шлях І. К. Карпенка-Карого. Аматорські театральні гуртки ставили вистави за творами драматурга. У вищих навчальних закладах відбувалися науково-практичні конференції, в яких брали участь знані літературознавці, театрознавці, театральні діячі з інших міст України.

В рамках урочистостей на терені нашого краю пройшов «Тиждень української літератури». Великий десант українських письменників на чолі з Олесем Гончаром завітав на Кіровоградщину. До участі в широкомасштабній акції запросили більше сімдесяти провідних письменників, серед яких були добре знані в Україні О. Коломієць, М. Зарудний, М. Вінграновський, Д. Павличко, І. Драч, Б. Олійник, В. Кучер, О. Черногуз, С. Голованівський, Л. Новиченко, Р. Братунь, Д. Луценко, В. Земляк, В. Козаченко, О. Сизоненко, В. Близнець, М. Нагнибіда, М. Сингаївський, Л. Тендюк, Ю. Мокрієв, В. Коротич та інші.

У тижні брали участь і наші місцеві майстри слова М. Смоленчук, В. Базилевський, В. Гончаренко, Л. Народовий, В. Юр'єв, В. Погрібний, О. Моторний, Г. Шевченко.

Упродовж тижня письменники об'їхали всю Кіровоградщину, зустрічалися з людьми в будинках культури, бібліотеках, у навчальних закладах, на підприємствах. Завершальним акордом святкування

ювілею І. К. Карпенка-Карого стали урочистості на Хуторі Надія, які пройшли 29 вересня в день народження драматурга. Серед багаточисельних гостей музею-заповідника були письменники, театральні діячі, науковці, шкільна та студентська молодь, делегації з Москви, Молдови, Білорусії. Такої кількості гостей Хутір Надія ще не бачив у своїй історії.

Свято було грандіозним, величним і зворушливим. Була урочиста хода на могилу І. Карпенка-Карого, прах якого покоїться на Карлюгівському цвинтарі. Найшанованішим гостям надали право посадити дубки, були екскурсії до музею та по садибі, виступи художніх колективів й театральних акторів. Біля пам'ятника корифею відбувся мітинг, на якому від високих гостей прозвучало багато теплих слів на адресу тих, хто створив і береже Хутір Надію і були побажання у подальшому проводити подібне свято щороку.

Ідея зробити свято традиційним знайшла підтримку і втілення у квітні 1971 року, коли Кіровоградський облвиконком ухвалив постанову «Про проведення обласного свята театрального мистецтва» як огляд досягнень української драматургії, творчих театральних колективів та на честь пам'яті І. К. Карпенка-Карого й інших діячів українського театру. Також у 1971 році було започатковано обласний огляд-конкурс аматорських театральних колективів «Театральна весна Кіровоградщини».

З того часу свято проходить щорічно в останній тиждень вересня: спочатку як «Обласне свято театрального мистецтва Кіровоградщини», з 1979 року – як «Свято театрального мистецтва “Вересневі самоцвіти”». Цю назву свята дала відома кіровоградська журналістка Віра Монастирська. У 1988 році свято отримало статус республіканського (нині – всеукраїнського).

За півстоліття «Вересневі самоцвіти» стали знаковим мистецьким явищем, здобули всенародне визнання, згуртувавши тисячі шанувальників театрального мистецтва.

До 50-річчя «Вересневих самоцвітів» обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського започаткувала просвітницький проєкт «50 самоцвітів» (автор ідеї – директор бібліотеки В. Г. Животовська), який об'єднав 50 найяскравіших представників інтелектуальної еліти України. Емоційні вислови, враження, вірші письменників, режисерів, акторів, театрознавців, кінознавців, музикантів, художників, журналістів, краєзнавців створюють своєрідний літопис свята, яке відіграє важливу роль в історії української культури.

Над створенням проєкту працювала ініціативна група, до складу якої увійшли співробітники відділу мистецтв, відділу краєзнавства та бібліографічного відділу.

Пошуки потрібної інформації розпочалися з музею-заповідника «Хутір Надія», де співробітники бібліотеки знайомилися з книгами відгуків. Протягом півстоліття відомі діячі культури залишали в них свої автографи. Найбільша кількість відгуків, як з'ясувалося, належала представникам українського письменства.

Наприклад, відомий український письменник Олесь Гончар, відвідавши Хутір Надію написав:

«Від імені всіх письменників України дозвольте мені висловити уклінне спасибі всім кіровоградцям за збереження священної для кожної культурної людини садиби І. Карпенка-Карого. Творчість великого драматурга – то цілюща криниця, з якої черпатимуть естетичну насолоду нові і нові покоління. На цій степовій землі з такою поетичною назвою «Хутір Надія» виявив себе великий дух українського народу. Виявила себе нездоланна сила народу, що розкрилася через багатющу високообдаровану особистість драматурга Івана Карповича Карпенка-Карого. Гідне подиву те, як багато змогли зробити для свого народу брати Тобілевичі. Вони являються мені атлантами, що тримали на своїх плечах споруду українського дореволюційного театру і піднесли його на таку верховину, що він став видним усьому світові».

Знаний український літературознавець Володимир Панченко, уродженець Одещини, «прикипів» душею до нашого краю, був у захваті від Хутора Надія:

«За 20 км. від Кіровограда є місцина, де – гарантую! – ваше око замилується красою, а «серце відпочине». Маю на увазі заповідник «Хутір Надія», зелений оазис серед степу, створений свого часу руками Івана Тобілевича, відомого нашого драматурга. Я люблю бувати там незалежно від пори року, але все ж – найбільше втіхи приносить осіння меланхолія. Колись, уже добрий десяток років тому, ми із Сашком Жовною (прозаїком і кіносценаристом; за одним із його оповідань сам Роман Балаян зняв фільм із парадоксальною назвою «Ніч світла!») поселилися були в зеленому будиночку на хуторі – і мали від того велику радість. Коли втомлювалися від «творчих завдань» самим собі, слухали записи «ДДТ»: Юрій Шевчук співав про осінь, яка вміє нагадувати душі про найголовніше... І звичайно ж, блукали засипаними листям алеями старого парку, купалися вранці й увечері в ставку, викопаному ще Іваном Карповичем, навідувалися на сільське кладовище неподалік, де поховано письменника і його рідних...».

Знаний український поет-пісняр Володимир Бровченко, уродженець м. Мала Виска, що на Кіровоградщині, неодноразово бував на Хуторі Надія, брав участь у «Вересневих самоцвітах». Йому належить вислів:

«Все минає, лише пам'яті людській нема кінця-краю. Отож всім нам слід берегти пам'ять про велетнів Духу українського народу, не бути байдужими до рідних джерел, до нашого слова і пісні. Іван Карпович Тобілевич своєю творчістю, сценічною діяльністю будив думки і почуття людські, не давав наплювати в душу українській самобутності, явив шедеври драматургії, що житимуть у віках.

Щира вдячність тим подвижникам, що зберігають і примножують багатство Великого Українця – Карпенка-Карого, оберігають Оазу – Хутір Надія, які б там правителі не силкувалися чинити загати на шляху поступу України до світла. Слава Карпенку-Карому! Слава Україні!».

Свої автографи на Хуторі Надія залишили письменники Олександр Корнійчук, Дмитро Павличко, Григорій Гусейнов, Іван Драч, Віктор Баранов, Анатолій Погрібний, Михайло Слабошпицький, Віктор Корж, Василь Бондар, Леонід Куценко, Віктор Погрібний та інші.

Свої вірші Хутору Надія присвятили поети-земляки Володимир Бровченко, Володимир Базилевський, Валерій Гончаренко, Дмитро Танський, Леонід Безпалій, Володимир Шурапов, Світлана Барабаш.

Ще одним джерелом інформації для проекту «50 самоцвітів» стали путівники по Хутору Надія письменника Миколи Смоленчука, журналіста Володимира Левицького, співробітника музею Івана Топчія та нарис «Стежками хутора “Надія”» літературознавця Леоніда Куценка.

Микола Смоленчук все життя займався дослідженням життєпису І. К. Карпенка-Карого, часто бував на хуторі Надія, цьому мальовничому куточку степової Кіровоградщини та його господарю Андрію Юрійовичу Тобілевичу присвятив багато теплих слів:

«... На хуторі повіся неписаний звичай, що кожен із приїжджих садив дерево, щоб лишити про себе згадку. Їх і називали іменем того, хто посадив. Нижче хати коринився дуб Риндичка, посаджений Г. Затиркевич-Карпинською, дубки Марія та Микола – Заньковецької та Садовського.

Садженці дійшли аж до джерельного струмочка під вербами, де полюбляв утоляти спрагу господар. Джерело і прозване дітьми Карпенка-Карого «татова криниця».

Друга алея потягнулася від хати в бік Карлюжного і кінчилась аж ген внизу біля потічка знаменитими Марковими дубами, посадженими М. Кропивницьким...

...Сьогодні хутір Надія – знаменитий заповідник, своєрідна «театральна Мекка», куди приїздять тисячі людей... І велика заслуга в цьому А. Ю. Тобілевича, його ініціативи, горіння, копіткої багаторічної праці, мудрості та щедрості.

... український драматург О. Є. Корнійчук назвав хутір Надію «столицею української драматургії». І справді так. За останні роки заповідник став місцем багатьох зустрічей діячів театального мистецтва: тут проводяться конференції, фестивалі, театральні свята. Багато письменників, діячів театру, вчених приїздять на хутір віддати данину пам'яті великому національному художнику, вклонитися цій священній землі, скуштувати бальзам щедрої «татової криниці».

Співробітники ОУНБ ім. Д. І. Чижевського за інформацією для проекту «50 самоцвітів» звернулися до газет, які на своїх сторінках висвітлювали театральне свято. І як результат – багато цитат, висловів, побажань від театральних режисерів Івана Казнадія, Федора Стригуна, Сергія Проскурні, Ростислава Держипільського, Євгена Курмана; знаних мистецтвознавців, театрознавців, кінознавців Валентини Заболотної, Лариси Брюховецької, Неллі Корнієнко, Сергія Тримбача; українських співачок Ніни Матрієнко, Антоніни Червінської, Лідії Забілястої; акторів Богдана Ступки, Ади Роговцевої, Богдана Бенюка, Наталії Сопіт. Цей список можна продовжити краєзнавцями Гарієм Войченком, Станіславом Янчуковим, Віктором Ярошем, Дмитром Проскаченком, знаними журналістами Броніславом Куманським, Ларисою Здір, Світланою Орел та ін.

Багаточисельні публікації у всеукраїнських та обласних засобах масової інформації використані для другої частини просвітницького проекту «50 самоцвітів». Це добірка більше як 160 публікацій в газетах про знакову для Кіровоградщини та всієї України мистецьку подію.

Статті, повідомлення, анонси в газетах «Літературна Україна», «Культура і життя», «Кіровоградська правда», «Молодий комунар», «Народне слово», «Молодіжне перехрестя», «Україна – Центр», «Вечірня газета», «Наше місто», «Нова газета» – це літопис свята театального мистецтва, джерело інформації про його організаторів і гостей, про видатних діячів культури, які були окрасою «Вересневих самоцвітів», про виступи на Кіровоградщині краєвих професійних та аматорських театральних колективів.

Завдяки цій інформації можна здійснити подорож в історію свята театрального мистецтва, дізнатися, як звичайний хутір перетворився у зелену оазу, справжню мистецьку «перлину» степової Кіровоградщини, як з року в рік змінювався формат театрального свята.

За радянських часів свято розпочиналося мітингом біля пам'ятника корифею. Далі йшло покладанням квітів на могилу І. К. Карпенка-Карого, святковий концерт за участі хорів, солістів, танцювальних колективів. Актори театру ім. М. Кропивницького показували уривки з вистав за творами корифеїв. Завершальним акордом свята було підведення підсумків та нагородження переможців обласного огляду-конкурсу аматорських театральних колективів «Театральна весна Кіровоградщини».

Перші зміни у святкуванні «Вересневих самоцвітів» відбулися у 1984 році, коли господарями свята стали І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький та інші корифеї українського професійного театру. Ролі цих персонажів виконували кращі актори театру ім. М. Кропивницького.

За часів незалежної України головне театральне свято області проходило вже в іншому форматі.

Побудова Літнього театру, оформлення нової музейної експозиції в меморіальному будинку, організація виставок творів кіровоградських художників та майстрів декоративно-ужиткового мистецтва, відкриття на Хуторі Надія першого в Україні музею хореографії (автор проєкту експозиції П. В. Босий) сприяли підвищенню інтересу як до музею-заповідника, так і до театрального свята.

Поступово, рік за роком відбувалися зміни й у зовнішньому вигляді музею-заповідника. Чудовий ландшафтний дизайн центральних алей, упорядкування садка та прилеглої до ставка території, побудова нових альтанок, насадження калинової алеї докорінно змінили «обличчя» Хутора Надія.

Літній театр став головною локацією театрального свята. На його сцені виступали знані хорові колективи, танцювальні ансамблі, відомі співаки й музиканти. Тут відбувалося і театральне дійство: вистави знаних українських театрів та літературно-музичні композиції, присвячені корифеям українського професійного театру та ювілеям знаних вітчизняних письменників, серед яких: І. Котляревський, Т. Шевченко, М. Гоголь, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Старицький, І. Франко, Л. Українка та ін.

У рамках театрального свята на Хуторі Надія проходили науково-практичні конференції (1984, 2000), регіональний тур Всеукраїнського фестивалю сатири і гумору «Вишневі усмішки на рубежі століть» (2000), Перший центрально-український музейно-туристичний фестиваль (2012), Міжнародний фестиваль лялькових театрів України, Грузії, Литви (2015).

Поступово свято перетворилося на музей під відкритим небом та набуло відтінку масових народних гулянь.

Розповідаючи про свято театрального мистецтва не можна не згадати головну складову «Вересневих самоцвітів» – вистави провідних театрів України. За останні 50 років учасниками театрального дійства стали театри багатьох областей. Першість тримають кияни. На сценах театрів нашого міста та на Хуторі Надія неодноразово виступали трупи Київського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка, театру «Дружба», театру оперети, театру драми і комедії «На лівому березі Дніпра», академічного обласного музично-драматичного театру імені Панаса Саксаганського, театру української традиції «Дзеркало», театру на Подолі, академічного Молодого театру.

Любителі театрального мистецтва із задоволенням відвідували вистави театрів зі Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Харкова, Дніпра, Полтави, Черкас, Одеси, Сум, Кривого Рогу, Херсона, Миколаєва, Чернігова, Маріуполя, Житомира, Хмельницького та інших міст України.

Цьогорічне свято ознаменувалося приїздом на «Вересневі самоцвіти» Івано-Франківського академічного музично-драматичного театру ім. І. Франка з виставою «На Західному фронті без змін» за твором Е. М. Ремарка та двох одеських театрів: академічного українського музично-драматичного імені Василя Василька та «Театра на Чайной». Одесити подарували кропивничанам вистави «Одруження» за М. Гоголем та «Старики» Альдо Ніколаї.

«Вересневі самоцвіти» продовжують свою ходу. І наступного року в останній тиждень вересня, як і десять, і двадцять, і тридцять років тому музей-заповідник «Хутір Надія» прийматиме гостей з усіх областей України і в черговий раз подарує шанувальникам театрального мистецтва справжнє свято.

Вище приведені відомості про «Вересневі самоцвіти» – це «верхівка айсберга». Ще багато цікавого про свято театрального мистецтва та про його півстолітній ювілей ви дізнаєтеся ознайомившись з просвітницьким проєктом «50 самоцвітів», який презентований на сайті обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського м. Кропивницького.

УДК 94(477)"20"(092)

Бойове побратимство

(на прикладі інтерв'ю з учасниками російсько-української війни)

А. Ю. Кілар (м. Львів)

У статті проаналізовано важливість бойового побратимства на фронті серед українських воїнів під час російсько-української війни з 2014 р. і до сьогодні. Наведено приклади побратимства в побуті та в бою на основі інтерв'ю із учасниками війни. За допомогою зазначених джерел вдалося висвітлити походження бойового побратимства на фронті, розуміння поняття бойове побратимство самими воїнами, його прояви на фронті та в мирному житті. Залучення усних джерел є невід'ємною частиною дослідження взаємовідносин між бійцями на фронті.

The article analyzes the importance of combat brotherhood at the front among Ukrainian soldiers during the Russian-Ukrainian war from 2014 to date, examples of brotherhood in everyday life and in battle are given on the basis of interviews with participants in the war. With the help of these sources it was possible to shed light on the origins of combat brotherhood at the front, the understanding of the concept of combat brotherhood by the soldiers themselves, and its manifestations at the front and in peaceful life. Involvement of oral sources is an integral part of the study of this issue, covering the relationship between the fighters at the front.

*Ключові слова: бойове побратимство, російсько-українська війна, усна історія, інтерв'ю.
Key words: military brotherhood, Russian-Ukrainian war, oral history, interviews.*

Говорячи про війну, на думку часто спадають такі поняття як кров, бруд, біль, страх. Може здатися, що це на сто відсотків правда, проте чи дійсно це так? Війна – особливе середовище, де формуються окремо від цивільного життя норми поведінки серед солдатів. Одним із таких є бойове побратимство. Розглянемо визначення цього поняття з «Української малої енциклопедії»: «Бойове побратимство – установа звичаєвого права, духовне споріднення, індивідуальна взаємопідтримка, відома з давніх часів (в Україні зі скіфських часів). Побратимство вважалося за нерозривне і зобов'язувало навіть більше, ніж звичайне споріднення: побратима не можна було зрадити, не допомогти йому в біді, навіть якщо власному життю загрожувала небезпека. Побратим мусив піклуватися про родину покійного побратима, як про свою власну» [12, С. 1404–1405].

Бойове побратимство є надзвичайно важливим елементом під час війни. Саме консолідація, об'єднання солдатів спільною ідеєю підвищує моральний дух в умовах війни. Консолідацію солдат навколо спільної ідеї можна порівняти зі створенням українського козацтва, ще М. Максимович називав українське козацтво «однотунним громадянським суспільством» [11, С. 165]. У ті часи ідеєю, навколо якої об'єдналися козаки була державність, загроза втрати своєї національної самобутності, сьогодні ми переживаємо схожі ризики: страх втратити тільки-но відновлену незалежність, збереження своєї національної самобутності.

На війні є чіткий поділ на «свого» та «чужого». Побратим – це завжди «свій». Під час інтерв'ювання важливо записати історії бойового побратимства, адже такі стосунки між людьми у спокійному та мирному житті не існують. На війні чітко проявляються певні риси, людина показує як позитивні, так і негативні риси, тому далеко не між всіма бійцями встановлюється подібний зв'язок. Про бойове побратимство Богдан Гнатківський говорив наступне: «... після тих подій у Сватовому, от коли були ці вибухи на складах⁶³, мене і ще одного бійця евакуювали вертольотом в госпіталь Харкова, після того мене фактично списали з армії. Звичайно, що я з тими людьми зріднився, це є друзі по цій Україні, фактично в кожному регіоні. Це особлива форма дружби. До мене приїжджали в гості, я їздив. Насправді людина не так часто може в житті знайти друзів, тобто це відбувається в школі, але чим старша людина стає, тим менше вона спілкується зі своїми однокласниками, узагалі з усіма. Людина також знаходить друзів у виші, де вона навчається, також теоретично можуть бути колеги по роботі. Відповідно на службі була екстремальна ситуація, у якій вдалося зустріти тих людей, у яких упевнений. Коли хліб ділився в таких умовах, то все сприймалося інакше. Багато що в житті просто переоцінюється. Стосунки там взагалі

⁶³ Мова йде про подію 29 жовтня 2015 р., коли 3,5 тисячі тонн боєприпасів почали вибухати за 300 метрів від житлових будинків у м. Сватове Луганської області.

не є добрими, вони взагалі не є позитивними, це швидше перебування в постійному конфлікті. Те, що між офіцерами і солдатами відбувається постійний конфлікт, – це взагалі нормальне явище. Ми тільки йдемо до такої армії, де може бути бойове побратимство. Тим більше, що публіка була абсолютно різношерста. У мене служив один боєць, який заступав в наряди, а до того працював у Києві на IntroPro, тобто заробляв достатньо багато, по 5 тисяч доларів у місяць, і нормально стояв у касці й бронежилеті в наряді. Були й люди, які двічі відсиділи, тобто публіка підібралась абсолютно різношерста. І далеко не факт, що ті, які мали кримінальне минуле, були поганими людьми. Спілкування з ними всіма... Можна сказати, що така ситуація проявляє риси людини, таланти проявляються, якості проявляються, і позитиви вже з'являються потім. От коли оцей спільний час проведений, той побут і т. д. – це все дає можливість побачити людину, чого вона вартує, якою вона є, тобто з ким можна мати справу, а з ким ні, але таких, дякувати Богу, у нас не було. Проявляється відповідальність за тих усіх людей, за тих усіх бійців, які були мобілізовані, бо не всі пішли добровольцями. Уже потім вмикається інстинкт, що ти виконуєш свої обов'язки і тобі простіше живеться, або ти проти, і ти постійно в конфлікті» [10]. З інтерв'ю можна зрозуміти, що на війні були люди абсолютно різні: за регіоном походження, життєвими поглядами, сферою праці. Можливо, в звичному, мирному житті вони б ніколи не потоваришували, однак в умовах війни вони були об'єднані спільною метою.

Побратимство формувалося між людьми з різних куточків України: «Товаришів купа, по всій Україні. Тепер уже по всій Україні, і з Луганська навіть. Зідзвонюємося на Новий рік, на Пасху. Є купа, по всій Україні» [4]. У деяких підрозділах більшість солдат були переважно з одного регіону: «Ні, національності – всі зі Львівщини, Сокольський тільки, наводчик наш, був з Тернопільської області, з Тернополя» [2]. У деяких підрозділах були й представники інших національностей: «Різної національності були. Основа – українці, але також були і росіяни, білоруси, чеченці, грузини. Навіть два євреї, два брати рідні з Ізраїлю приїхали» [3].

Побратими часто підтримують контакти і після проходження служби: зідзвонюються по телефону, збираються разом (часто на державні свята), списуються у соціальних мережах, відвідують разом заходи: «Так, з усіма [підтримую контакт]. На День Незалежності зустрічалися, 14 жовтня, на День Української Армії, на Покрови. Мені ще дід казав, що то на Покрови День УПА» [1], «Починаючи від того, що навіть на якісь концерти разом ходимо, закінчуючи тим, що десь там, коли треба, допоможемо один одному» [2].

На війні є чіткий поділ на «свого» і «чужого». Про цей поділ розповідають і самі респонденти, наголошуючи на тому, що «свій» це в першу чергу побратим: «Треба розуміти, що війна дуже чітко ділить людей на «своїх» і «не своїх». Є такі люди, яких підтримуєш за обов'язком, а є такі, що підтримуєш, бо цікаво. Просто в такі моменти чіткіше усвідомлюєш, чого ми тут і що ми маємо робити, і це допомагає людям відмовитися від своїх якихось захцянок, моментів тих негативних, і допомагає змобілізуватися. Можливо, це не виглядає як страшні обговорення, телефонні дзвінки, але є середовище, з яким я спілкуюся без зайвих слів, по Facebook з кимось списуюсь без зайвих вступних слів, таких як «Привіт. Як справи?», а зразу коротко і по суті. Також розумієш, що є якісь люди, з якими будеш спілкуватися, бо це «свої». Цей момент якось дуже проявлявся, що це «свій». Можу ще раз з інших інтерв'ю повторитися, але коли їдеш через блокпости й вітаєшся з кожним військовослужбовцем помахом руки, то це «свій». Він у будь-якому разі на одній стороні разом із тобою, навіть коли він десь там у побуті, десь у якомусь підрозділі є якимсь не дуже героїчним» [4].

У мирному житті виокремити «свого» в суспільстві можна за допомогою військової форми. Форму в мирному житті солдати вдягають на військові паради, на державні свята, які безпосередньо пов'язані із армією: «Я, звичайно, усі форми там [на війні] полишав, усі берци, собі взяв тільки «дембельську», щоб мати можливість десь одягнути, на парад, наприклад, чи просто так зібратися з побратимами. Якщо десь треба буде комусь терміново, то я готовий її віддати» [5].

Про важливість та навіть необхідність бойового побратимства на фронті наголошують самі воїни: «Стосовно служби, то перше, що було потрібне, це дружня обстановка, доброзичливість до побратимів. Це запорука того, що тебе завжди зрозуміють, до тебе завжди добре поставляться, у потрібний момент прикриють і допоможуть» [5]. Не можливо не погодитися, адже кожен солдат є частинкою єдиного організму, для успішного проведення завдання перш за все має бути злагодженість дій між воїнами. У посібнику «Психологія бою» наголошується на важливості мати партнера, необхідно пильнувати один одного та допомагати: вогнем, словом, диханням, патронами, жартом [13]. Взаємодопомога була не тільки між бійцями всередині однієї бригади, підрозділу, але й з представниками інших бригад: ділили патронами, зброєю, харчами, побутовими речами.

Звичай побратимства стосувався і підтримки дисципліни в армії. Поруч із офіційними, формальними методами з боку самої армії як структури (в основному штрафування), існували й методи,

впроваджені самими бійцями в умовах війни. Так, за недотримання дисципліни іншими солдатами (переважно за пияцтво) побратими мали низку методів покарання. Перший спосіб – фізичний вплив на порушника дисципліни, другий – тримати порушника в «ямі». Якщо подібні способи не допомагали, то такому солдату доручали просту роботу (дивитися за порядком воєнно-польового побуту, готувати), і не допускали до більш відповідальної роботи, яка могла наразити на небезпеку як самого порушника, так й інших побратимів, або старались відправити з фронту назад додому. Ставлення до подібних способів у солдат різняться: «Тому намагалися самі вирішити такі питання. Були фізичні покарання з боку побратимів, які були на тій точці. Я не вважаю, що це правильно. Я вважаю, що мають іти служити не ті, кому повістка прийшла, а ті, хто вмотивовані» [5].

Найважче на війні втрачати побратима. Це великий біль для воїна, який навряд зрозуміє пересічна людина з цивільного життя. Порівняти таку втрату можна лише із втратою рідної людини: «Смерті побратима я не бачив, але був випадок, коли двоє загинуло, а під час моєї служби четверо в батальйоні. Люди, яких я безпосередньо знав, а з одним ми навіть служили на одній точці і наші ліжка були поряд. Це сталося 9 липня 2016 року, вчора якраз була річниця, коли він загинув. Царство йому Небесне, земля пухом! Це сталося під Логвиновим, коли позицію наших військових обстріляли з-під Світлодарська, це фактично навіть з-під Дебальцевого, яке було зайняте російськими та сепаратистськими військами. Це була позиція, яка була простріляна і обстріляна ще з 2015 року, коли відступали наші війська з того плацдарму, то наші хлопці її зайняли, і їх обстріляли, двоє-трьох людей там загинуло, на жаль. А за той період четверо загинуло: один хлопчина на розтяжці підірвався в Троїцькому, ще в районі Логвинового біля одного влучила міна 80-мм. Це люди, яких я знав, яких я не бачив, коли вони загинули, тому що залишився на тій точці, де ми були, а їх за наказом відправили туди на підкріплення. Хоронити побратимів дуже неприємно, це залишається, я думаю, до кінця життя. Мені якраз так вийшло, що я 10-го [липня 2017 року] демобілізувався й одразу поїхав на похорон, то 12-го його хоронили. Це був Олександр Домашенко. То в Київській області було місто Яготин» [5].

Саме слово «побратимство» означає спорідненість між людьми, вони стають один для одного братами. Можна почути, що солдати між собою можуть називати один одного «братом»: «І такі відносини були, коли з людиною розмовляли, тоді вже хоч якусь думку складав. І я їх називав «брат». Я їх називав братами, і вони мене братом називали. Ну, були такі, що прийшли, розповідали, що правда, вони свої функції виконували, але були такі випадки, коли говорили: «Навіщо ця війна? Я ж з братами воюю». Я їх братами не вважаю. Брат на брата зброю не йде. Якщо він, твій брат, взяв зброю і пішов на тебе. То я таких людей намагався переконати, якщо людина доросла, то не розумію, як їх переконати, то у нього склалася така думка. І якщо ми називаємо один одного «братом», то значить за цим словом потрібно стояти. І не те, що «брат», буває на вулиці, проходять дуже багато і хтось каже: «Брат, у тебе є сірник?», То який я тобі брат? Або: «Брат, почасти мене сигаретою». Або який ти мені брат, я тебе не знаю, і ти мене не знаєш. А армія це як сито, ми через фільтр проходимо. Ось війна така, що ми через сито проходимо. Кожен там своїх однодумців знаходить. Але, все одно, все в будь-якому випадку свої функції виконують» [6].

Часто можна зустріти ситуацію, що воїн, повертаючись з війни, переоцінює свої контакти з товаришами із цивільного життя, тим більше, коли мова йде про відсутність підтримки своїм оточенням рішення піти на війну. Війна часто стає решетом, яке відсіює людей з кола спілкування до війни. З інтерв'ю можна зробити висновок, що більше товаришів у бійців саме з фронту, ніж з цивільного життя: «Друзів у мене небагато. Так сталося, що є кілька товаришів у цивільному житті, а всі друзі, власне кажучи, – це побратими по службі. На службі я людей не відділяю: або ти мій побратим по службі, або ти «редіска»» [7].

Бойовим побратимом міг бути і домашній улюбленець, якого воїни заводили на фронті. Переважно це були коти та собаки. Присутність тварин на фронті була важливою не тільки з точки зору прив'язаності солдата до свого улюбленця, тварини є чутливими до зовнішніх збудників, відчувають наближення вогню, в побуті допомагали позбаватися дрібних шкідників – щурів: «Так, у мене був, можна сказати, бойовий побратим. Як співає Океан Ельзи – «Ми зустрілись на лінії вогню, я віддав тобі любов свою». Це кіт, я його знайшов у бліндажі за буржуйкою. Дивлюсь – там великий кіт. Спочатку він не довіряв мені, як і всім. Просто він мудрий кіт, він «прохаваний», придивився добре, з ким можна контактувати і з ким не можна. Потім я його взяв собі та назвав його «Віскасом». Його всі любили. Як кажуть, вихованець – це відображення хазяїна. Так і мені казали, що Віскас – то відображення мене з хвостом і лапами. Він трошки гордий, мудрий, спокійний, трошки, як і я. Чим він мені дорогий? От деколи, як було холодно, я його клав до себе, спав і грівся біля нього» [7].

Цікаво почути від респондентів різницю прояву бойового побратимства в бою та в побуті. Мені доводилось чути, що в побуті може бути найважче витерпіти один одного, коли з дня на день бачишся з тими самими людьми, ще й в побуті, який далекий від стандартів комфорту як матеріального, так і психологічного. Та частіше солдати згадують бойове побратимство в побуті з посмішкою: ділили між собою харчі, які передавали з дому, допомагали з екіпіруванням за потреби та багато іншого: «Коли ти на Сході, там якісь такі матеріальні цінності відходять на інший план, і навіть щось таке просте може бути для тебе дуже цінним. От бувало таке, що там поїхали на якесь завдання, не встигли повернутися, затримались на день-два, наприклад, харчів не вистачає, і коли твій друг приходиться і ту банку тушонки на двох ділити, то зразу відчуваєш ту людину, що хоча він міг того не робити. Один поїв, другий не поїв – такого не було, останнім шматком хліба ділилися, тому на такі якісь матеріальні цінності ніхто не звертав уваги. Наприклад, що хтось отримує зарплату, то той може також щось собі поїхати в магазин купити, і питання, чому хтось інший собі не купив, не було. І так само з екіпіровкою, я вже говорив, що мені і тепловізор, і коліматорні приціли волонтери подарували, вони коштують дорого по теперішніх мірках, навіть дуже дорого, але там ця річ не є цінною в грошовому еквіваленті, вона там потрібна для іншого. Ніхто не задумувався, скільки це коштує, бо якщо тій людині треба, то йому віддавав і навіть не переживав. Я, наприклад, пішов учитись в Академію, то я також залишив хлопцям те, що їм могло знадобитися, тому що зараз я тут, у Львові, і воно мені не потрібно, а там воно й життя врятувати може. Тому, що стосується бойового побратимства, то це не пусті слова, воно дійсно так є» [8].

В умовах бою побратимство ще гостріше проявлялося. На бойових завданнях побратими можуть розраховувати лише один на одного: «Звичайно, що під час бою воно проявляється ще в більшій мірі ніж так. Людина, яка поруч з тобою, ти їй довіряєш своє життя, вона довіряє тобі, тому що, якщо кожен буде сам за себе, то буде набагато все складніше. І багато я наводив вже таких прикладів. Один і з них – серпень 2014 року, коли ми потрапили в засідку на шляху до Луганського аеропорту, нашу колону там розбили, і з неї залишився наш БТР один і одна командно-штабна машина, якою їхати було майже нереально. Зв'язку тоді не було, тому що до аеропорту нам ще було кілометрів 30, а до нашої бази, ми тоді були в Новоайдарському районі, туди 90 кілометрів. Зі зв'язком були тоді трохи проблеми, тоді 2014 рік, зараз уже стосовно зв'язку краще вже забезпечені, тоді ми не могли ні з ким зв'язатися, то потрапили під обстріл і навіть ніякої допомоги не могли собі викликати. З горем навпіл уже звичайним мобільним телефоном додзвонилися – і хлопці по нас приїхали, не знаючи, де ми є. Знайшли нас і допомогли виїхати. У біді ніхто нікого ніколи не лишав. І я, коли їхав на якесь там завдання, то завжди був упевнений, що ті люди, які є зі мною, вони не підведуть. Просто надіятись більше не було на кого, тому й доводилось таким чином з людьми бути настільки близьким» [8].

Цікавим питанням є різниця прояву побратимства в структурі ЗСУ та добровольчих батальйонах. З інтерв'ю із воїнами-добровольцями дізнаємося, що в добровольчих батальйонах більше можна знайти однодумців. У добровольчі батальйони, вже з самої назви зрозуміло, йдуть добровільно, не за призовом, а, отже, з більшою мотивацією. З цього можна зробити висновок, що в добровольчих батальйонах більше людей, об'єднаних однією ідеєю, спільною метою: «Це, напевне, час найкращого психологічного комфорту, який був у мене. Тому що там, у принципі, всі побратими. Настільки хорошого ставлення одних людей до інших я ще не бачив. Хіба що на Майдані. Так само абсолютно широкий зріз – від підприємців, які покидали свій бізнес, приїхали, діджеї були, бармени були, IT-шники були. Абсолютно весь і віковий, і регіональний, і за професіями зріз України. Це реально можна було соціологам приїжджати, бачив увесь зріз українців. Дівчат було трохи» [9].

Повертаючись до мирного життя після проходження служби на сході України, бійцям особливо важко залишати на фронті своїх побратимів. Коли запитати респондента під час інтерв'ю, чи не хотів би борець повернутися на війну, то часто можна почути позитивну відповідь. Бажання повернутись на фронт у 90 % випадках пов'язано із побратимами на фронті. Солдат в мирному житті часто думає, а як зараз справи у побратимів там, на фронті.

Отже, війна це не тільки про кров, бруд чи втрати. На війні формується особливий вид стосунків, споріднення між солдатами – бойове побратимство. Це важливий чинник в ході ведення війни, адже для успішного проведення бойових завдань в армії має бути злагодженість, взаєморозуміння, об'єднаність спільною ідеєю та метою. Побратимство формується на фронті та залишається в мирному житті, споріднює бійців на все життя. На війні воїни переживають унікальний, важкий досвід, який пересічній людині важко уявити, а тим більше зрозуміти. На жаль, наше суспільство не повністю інтегроване у стан війни, тому часто виникають непорозуміння, деколи конфлікти між представниками мирного населення та бійцями. Саме тому важливо після проходження служби на фронті мати підтримку однодумців, які розуміють пройдений тобою тернистий шлях.

Список використаних джерел та літератури

1. З інтерв'ю із Ігорем Ільківим, проходив військово службу в 146-му окремому ремонтно-відновлювальному полку ЗС України на посаді водія-механіка, солдата.
2. З інтерв'ю із Володимиром Лазаром. У 2014–2017 рр. захищав Україну у складі розвідувальної роти 24-ї окремої механізованої бригади.
3. З інтерв'ю із Зіновієм Станішевським. Брав участь у російсько-українській війні в складі добровольчого батальйону «ОУН» з листопада 2014 по травень 2015 р.
4. З інтерв'ю із Тарасом Гривулом, брав участь у російсько-українській війні із серпня 2014 по вересень 2015 р. в складі 24-ї ОМБр
5. З інтерв'ю із Ярославом Стасівим, який пішов добровольцем на війну в складі 25-го батальйону територіальної оборони «Київська Русь»* у травні 2015 р.
6. З інтерв'ю із Фахраддіном Алієвим. Захищав Україну у складі 28-ї ОМБр у 2014–2015 рр.
7. З інтерв'ю із «Морелем». Призваний за мобілізацією в серпні 2014 р., у листопаді цього ж року уклав контракт терміном на п'ять років, проходив службу на посадах структури морально-психологічного забезпечення. Військове звання на момент інтерв'ю – старший лейтенант.
8. З інтерв'ю із Володимиром Ковалем. У 2014 р. підписав контракт із ЗСУ і захищав нашу державу у складі розвідувальної роти 24-ї окремої механізованої бригади.
9. З інтерв'ю із Юрієм Вокогоном. Захищав Батьківщину під час російсько-української війни на Сході України в складі 2-ї штурмової роти 5 батальйону ДУК «Правий Сектор» з листопада 2014 по липень 2015 р.
10. З інтерв'ю із Богданом Гнатківським. У травні 2015 р. пішов захищати Україну від російського агресора у складі 27-ї окремої реактивної артилерійської Сумської бригади на посаді заступника командира роти з виховної роботи.
11. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – Т. 1. – С. 165.
12. Побратимство // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. – Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. – Буенос-Айрес, 1963. – Т. 6, кн. XI : Літери Пере – По. – С. 1404–1405.
13. Психологія бою: Посібник / Т. Л. Грицевич, І. М. Гузенко, Капінус О. С. та ін., за ред. А. М. Романишина. – Львів: Вид-во «Астролябія». – 2017. – С. 181.

УДК 2.94(477)"20"

Вельган Валентина Михайлівна: «Війну з своєї пам'яті не викреслить ніколи» Фрагмент інтерв'ю про події на Сході в зоні АТО (нині ООС)

Т. П. Кристофорова (м. Вінниця)

Валентина Михайлівна виявилась надзвичайним оповідачем. Її розповідь про події на «Майдані», про студентів, дітей, про сльози матерів, кров та розстріли, про війну на Сході... Про людські відносини, безперечно бажання допомогти. Про величезний патріотизм, про волю та про розуміння того хто такий Я, Ми, Моя країна. Валентина Михайлівна жінка, яка проявила неабияку силу духу і стала волонтером і не один раз їздила в зону АТО. Її називали «Берегинею», яка окрім необхідних речей та амуніції привозила нашим захисникам новини з рідного краю, подих з дому від рідних та близьких і саме цим ще більше заряджала їх волевільним духом і патріотизмом.

Valentina Mikhailovna turned out to be an extraordinary narrator. Her story about the events on the Maidan, about students, children, about mothers' tears, blood and shootings, about the war in the East... About human relations, an incessant desire to help. About great patriotism, about will and about understanding who I am, We, My country. Valentina Mikhailovna is a woman who showed great strength of spirit and became a volunteer and more than once she went to the anti-terrorist operation zone. It was called "Berehynia", which, in addition to the necessary things and ammunition, brought our defenders news from their native land, breath from home from relatives and friends, and in this way charged them even more with a strong-willed spirit and patriotism.

Ключові слова: події на Донбасі, війна, військкомат, добровольці, патріотизм, волонтери, зона АТО, посилки, бронжилети, каски, наші земляки, солдатський побут, польова кухня.

Keywords: events in Donbass, war, military registration and enlistment office, volunteers, patriotism, volunteers, anti-terrorist operation zone, parcels, bulletproof vests, helmets, our compatriots, soldier's life, field kitchen.

Інтерв'ю в рамках проєкту «Голоси живої історії», що реалізується Вінницькою ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва.

Інтерв'ю проходило 16 травня 2018 року.

Оповідач Валентина Михайлівна Вельган (26.10.1969 року народження), учасник Революції гідності, волонтер. Проживає в м. Шаргород.

Інтерв'юер Галина Ковтун, бібліограф-красзнавець Шаргородської районної бібліотеки.

Інтерв'ю транскрибувала: Тетяна Петрівна Кристофорова.

Інтерв'юер. Перейдемо до подій на Донбасі. Коли вони для Вас розпочались? І як?

Оповідач. Почалася... Всі переживали, всі бачили після Майдана, понаписували заяви. Ви пам'ятаєте скільки було в військкоматі добровольців, які писали заяви. Ви пам'ятаєте, який був патріотизм. Не втримали, не змогли. Чому? Не готові були? Абсолютно були не готові до війни. Не було війська, не було командирів, не було керівників. А влада... Ми ж частину влади поміняли. На кого? Ми керівників замінили на заступників. Так. Які працювали в цій системі. Змін не було, працювати не вміли, не хотіли. І був страшний саботаж. На вищому рівні був страшний саботаж.

Першим до мене звернулася жінка з Івашковець, Надія. Така вся в сльозах. Це був травень, червень 14 року. Я її знала раніше по громадській роботі. І вона прийшла з таким... Знаєте, як у нас люди носять гроші? [показує] В носовій хустинці. І плачучи розв'язала цю носову хустинку і каже: «Мені потрібен бронезилет». «Так», – кажу. «Я не вмію його купити. Я продала теля, ще продам свиню. В мене є гроші. Я хочу купити сину бронезилет, бо він в АТО. А я не вмію». Я кажу: «Я теж не вмію». «Да, але Ви молодша, розумніша, Ви займаєтесь бізнесом і Ви маєте мені купити бронезилет». І вона плаче. І я розумію, що насправді вона... Ну. Я не вмію, але я менше за неї вмію. Мені це простіше. От з того першого бронезилета все почалось. Кульчаковський Михайло. Оце мій перший бронезилет, який був куплений... Було дуже складно, але були знайомі «майданівці». Так. Зразу ж телефони, зразу ж дзвінки, зразу ж аналіз, аналітика. Де купити? Як купити? Який? Я жінка, я нічого в цьому не знаю. Долучилися син – він мисливець. Долучився чоловік, долучилися наші міліціонери. Ми получили перший бронезилет, його треба перевірити. Ми поїхали в кар'єр, взяли міліціонерів. Певну відстань, на відео, відзняли, простріляли. Витримав. Да. Відправили посилкою.

Інтерв'юер. Кажали, що були такі, що і не витримували.

Оповідач. Були такі. Але Ви знаєте, я дуже відповідальна. Я дуже відповідальна. Я 10 разів перепитала, перепробувала, перш ніж відправити. А потім ми ж збирали в адміністрації і всі приватні підприємці збирали кошти. І віддали їх в адміністрацію, а вони перерахували їх на рахунок Міністерства оборони.

Оповідач. Люди приносили, складали ці гроші в цю скриньку. Ми купляли, зразу відправляли, або заготовляли два, три, чотири, бо наступна хвиля йшла призовників, щоб їм надати. Дуже різні були випадки. Був, наприклад, священник... Наші священники запросили мене у військкомат. Я коли туди приїхала, там стояв наш військовий комісар Олег Євгенівич Благ. І він священниками передав мені, ось такий [показує] чорний пакет «Воос» грошей, щоб я придбала бронезилети. На той момент бронезилети були у всіх, не було касок. І я кажу: «Ну ходімте. Добре. Я вважаю, що треба купляти каски». А священники кажуть: «А ми озвучували парафіянам, що це будуть бронезилети». Я кажу: «То озвучте їм на наступній службі, що ми придбаєм каски, тому що бронезилети є у всіх, а касок немає ні у кого». От. Погодилися. «Тепер давайте складати протокол скільки тут коштів, як, перерахуємо». А вони ж знаєте, як люди збирали по гривні, по дві, по п'ять. Там була 31700 з чим то гривен. Священники сказали: «Якби ми Вам не довіряли. Ви собі для внутрішньої своєї роботи там пишть, а якби ми Вам не довіряли, ми би Вам їх не передали». І мені дуже повезло, бо мені вдалося скооперуватись із Службою безпеки України у Хмельницькому, які замовляли для своїх хлопців каски в Ізраїлі. І ми получили по самій мінімальній ціні, з Ізраїля посилку. Навіть вона до Шаргорода... Там є така спеціальна доставка, до Шаргорода вона не має точки доставки, то ми у Вінниці її отримували. І знаєте, що було найскладніше? Розприділити. Коли у тебе гарячий телефон і сільський голова з Пасинок стоїть у тебе під ворітьми і каже: «моєму солдатові обов'язково. Я тобі даю на наступну каску. Я уже назбирав гроші у людей мені потрібна каска». А хлопці з під Маріуполя дзвонять і кажуть: «1 на 3-х. Дай нам 1 на 3-х».

А у тебе чотири каски і ти мусиш розприділити. Знаєте як це важко прийняти рішення? Не помилитись кому найбільше треба. Ну так от і відправляли. Я даже не можу перелічити скільки їх було. Десь до 100 бронжилетів, і всі були хороші. І наші бронжилети хлопці ніколи не залишали при ротації, вони їх возили з собою, бо можуть замінити, а ті не такі якісні.

Інтерв'юер. Спілкувались з місцевими мешканцями Сходу?

Оповідач. Донбасу? Першим на Донбас їздив чоловік. Чоловік і син. Значить... Коли ми забезпечили їх більш-менш бронжилетами, почали відправляти продукти. І перша поїздка в 14 році, теж це зробила... Монастир – Шаргородський Святомиколаївський монастир, назбирали величезну передачу продуктів, засобів гігієни, одежі, носки, оце все... І попросили чоловіка, у нас є велика грузова машина, щоб ми відвезли в Житомир. Ми відвезли в Житомир, у військову частину. І чоловік звідти телефонує мені о 6-й ранку і каже: «Так не буде, так не можна, ми вгрузили, а колона колись буде формуватись, колись. Коли воно попаде, як, кому, ми не знаємо. У тебе є адреси хлопців наших. Кому ти відсилала бронжилети, хто стоїть на передовій». «Є», – кажу. «Будь ласка, скинь мені адреси, зараз відкриється супермаркет, я візьму там ящики і скотч, і все таке саме цінне, необхідне попакою в ящики і відправлю адресними посылками». Він почекав коли відкриється супермаркет, все це попакував і відправив 6 посилок. От. Новою поштою. Хлопці щасливі були безмежно. Це 14-й рік, вони всі в шльопанцях, в таких синтетичних, в синтетичній формі. Рушники – найбільша потреба. Немає чим витерти руки. Розумієте? Тебе відвезли грузовою машиною, викопані ярі. Тебе там залишили. Пару каністер води і все... 30-ти градусна спека... Луганська область. Степ. Пилюка. Все на зубах у волоссі і отой станок... [для бриття, показує]. Будь-якої гігієни. Серветки вологі, все дуже було потрібно. І коли звідти почали телефонувати, дякувати, зворотній зв'язок такий пішов. Появилась енергія. Це ти потрібна, ти повинна організовувати. І люди самі приходили, самі приходили в магазин, приносили. Ми організовували такі вареничні посиденьки [показує фотографії]. Долучились дуже фермери. Ліпили вареники, робили пельмені, такі чебуреки, пекли пиріжки. Робили квашену капусту, терли корейську морковку. В школах... Копистирин, Копистиринська школа, туди зібралися люди, жінки зі всього села... В Будному величезна школа... Не вистачило столів для жінок. Всі жінки Будного прийшли ліпити вареники на АТО. Маленьке село, а школа велика, а людей прийшло стільки, що... Кожен прийшов. Я їх попереджала, що у всіх повинні бути фартушки, у всіх повинні бути платочки, з своєю доточкою, з своїм ножом. Молоко, коли ми привозили туди молоко це було таке, знаєте – подих з дому. Це було дуже складно ми його морозили, ми спеціально обшили машину. Ми морозили воду в пляшках, перекладали це все. Тому що літо. А саме тоді було потрібно. Саме тоді на передовій ще не існувало такої логістики. І вони були голодні, вони справді були роззуті, босі і голодні. А тоді, як ковток повітря, було потрібно... Хм. Коли ми приїхали в Піски, на блокпосту сидить дід з оселедцем, з отакими вусами [показує]. Такий... Вже сам вигляд його діє так переконливо, що ми переможемо. Діду років 70, напевно. «Добрий день». Кажу «Добрий день». «Що везете?». Бо волонтерська машина, видно. «Ой, дідусю, везу і яблука, і молоко, і пиріжки, і вареники». «Розвертайся». Думаю, чому розвертайся, як це. «Малюнки від дітей везете?». «Везу», – кажу. «Добре проїжджай». «Малюнки нам потрібні».

Коли по телебаченню казали, показували там, що там хлопці читають, хлопці розказують. Яюсь це звучить не так правдоподібно, а коли ти приїжджаєш туди, а у них, в Дебальцево, всі стіни величезної трьохметрової кімнати, квадратів напевно 200 кімната, обклеєна малюнками і листами дитячими. А вони кажуть: «Ви знаєте, як це допомагає. Лежиш, дивишся на ці карлючки і розумієш, що не дарма ти тут лежиш голодний і холодний, там тебе чекають діти».

Інтерв'юер. А бачили Ви різницю між спілкування місцевого населення – чоловіки, жінки, діти?

Оповідач. Про місцеве населення Донбасу. Воно дуже різне. Так, як і тут. Знаєте нас розділяють штучно. Однозначно, штучно розділяють. Оцей схід, захід. Ми різні. Ми настільки різні. По своїм традиціям, по своїй ментальності, але це не погано. Ми не роз'єднані, ми доповнюємо один одного. Розумієте? Ми доповнюємо. Для мене було відкриттям, коли я вперше попала на Західну Україну на Різдво. Дома ми дуже святкуємо Різдво і дотримуємось традицій. Це закладено було від наших бабусів і дідусів. Так робили наші батьки, так робимо ми і роблять так наші діти. Але це наші традиції – Подільські. Ота кутя на Різдво, отих 12 пісних страв. Коли моя донька вийшла заміж, зять запитав: «Один вопрос, не обижайтесь. Зачем Вы готовите 12 постных блюд. Вот это всё готовите целый день, а потом всё выбрасываете, Вы же не съедите столько, а завтра всё будет есть жирное. Где логика?». Я ніколи не задумувалась над цим. Від родом з Одеси, він одесит. І мама його з Петропавлавська-Камчатська, росіянка. А батько з Ізмаїла, теж так, знаєте, не центр України. В них є традиції, але інші. І я кажу до нього: «Знаєш, сину, тут немає логіки, тут є традиція. Так я приходила до своєї бабуні і вона накривала 12 пісних страв, так робила моя мама, і так роблю я. А ви собі вирішите в своїй родині будете ви це робити чи не будете. Це вже Ваше рішення».

Интерв'юер. А він розказував які в них свята відзначали? Отак як у нас Різдво, Паска.

Оповідач. Це абсолютно міські жителі – одесити. Зазвичай вони ідуть в обід святити пасочку, тільки пасочку, ніяких кошиків більше. Але печуть для всіх своїх знайомих та родичів маленькі пасочки. Тобто вони печуть 20, 30 пасочок і всіх обдаровують цими пасочками. У них це так робиться. А у нас це святкові столи, красива одежа, свічечка, в єднанні, в родині.

На Заході це неймовірно колоритно. Я була у їх Верховини, у їхній церкві, коли вони почали спускатися з своїх помешкань в цій одежі – розшитій. Традиційний пасок у чоловіка датований 1800 якимось роком, австрійський. Він каже: «То мого прадіда». Я не все навіть розумію, що він говорить, але це дуже цікаво.

Коли до мене приїжджала з Маріуполя одногрупниця, студентка. Вона була вражена нашими традиціями. У них так не святкують. І перше, що вона питала: «Кто делает вот эти кресты?». Я кажу: «Люди». «А кто сажает цветы, коммунальщики». «Ні, люди, ті, хто живуть поблизу, парафіяни з церкви». «А вот эти рушники ваши, кто вешает». Я кажу: «Люди». «Но они же там повисят, потом стают некрасивыми, кто меняет». «Люди. Ну от я даю квіти, а сестричка садить, а сусідка рушник. Це добре, коли я повішала свій рушник і перехожі хрестяться, я вважаю, що це добре». «А воруют». Я кажу: «Та ні, ну хто ж буде красти рушник з...». «Не может этого быть».

Интерв'юер. А вона про свої розказувала, як у них в Маріуполі?

Оповідач. Я бачила їхні. За 4 роки війни я була багато раз на Сході. Це інший менталітет, це інший стиль життя. Чому інший? Це промисловість. У нас сільськогосподарський район, сільськогосподарська область. Ми землероби, вони промисловці: шахтарі, будівельники. У них великі районні центри, 100 тис. населення, 200 тис. населення в містах. Це для них невелике місто, це стандарт. І там кілька заводів, і люди забезпеченні роботою. Ті, які хочуть працювати, ті, які хочуть заробити щось, забезпечені роботою. Є якась більш-менш стабільність. Побут дуже сірий. Це правда. Но, коли ти приїжджаєш, панельний будинок, там немає навіть таких красивих фіраночок, як у нас. Немає. Там вікна не завжди вимиті. І у нас є не дуже гарні господині, але вони в меншості. А там радянська сірість, така... Як побудували будівельники, якщо зробили клумбу, якщо посадять комунальники, то буде воно посаджене. А щоб там десь громадою щось зробити я мало... Я не можу сказати, що я кругом проїздила, але я констатую те, що я бачила. Інший стиль життя. Дуже гарна заробітна плата, безкоштовне санаторне лікування для шахтарів, дуже добра пенсія, дуже гарний продуктивний набір. Вони працювали, важко фізично працювали, добре їли готове: ковбаску, сметанку, сардельочки якісь. Не напружались борщиками. Зовсім інший стиль життя, але це природньо для них. В них інша робота була, в них інші заробітні плати, інший устрій. На рахунок традицій. [думає] Ні. Дуже велика помісь. Я взагалі думаю, що в робітничого класу традицій як таких немає. Традиції які: 1 травня, всі зібрались, пройшли колоною. Дуже святково і красиво. Гарно одягнуті, з шариками. Пам'ятаєте ж це? У нас це рідше було, тому що зібрати колгоспників 1 травня, вони ж картоплю садять. Примусом, так десь на годинку прибігли, походили з шариками для дітей, купили піроженко і побігли даліше господарювати. А у них по іншому. Цілий день помаювали, а потім пиво, а потім шашлик, могли б собі дозволити.

Интерв'юер. А як там ставились до озброєних людей, до волонтерів? Як?

Оповідач. В 15 році я приїхала в Северодонецьк. Це вже була не передова, це вже було наше місто. І там було багато хлопців наших з Шаргородського району. І ми не змогли знайти стекольний завод. І я зупиню таких літніх людей, інтелігентних людей, видно по одязі, по манері ходити. Чоловік з жінкою. Вийшла з буса. Я принципово завжди їздила в цивільній одежі. Я цивільна людина, я допомагаю військовим. Я ніколи не вдягала військову форму. І принципово, говорила українською мовою, завжди, там на тій території. Я не переходила на російську. І це їм подобалось. Солдатам, які десь 70 % російськомовні там. От місцевим. Я виходжу з автобуса і запитую: «Скажіть, будь ласка, де стекольний завод». Я вже не пам'ятаю вулиці. Мовчать. Бабушка так відтягує дідуся. І сторониться від мене. В бусі у мене чотири чоловіка, я п'ята. Два одягнені в військове, двоє в цивільне, я в цивільне. Я виходжу завжди на контакт з людьми, бо я жінка. Мені простіше контакт наладити. Ні вона його відсмикує від мене. Я кажу: «Я перепрошую, я не можу знайти, ми просто шукаємо, де стекольний завод. Ми волонтери, ми не військові, якщо Вас це лякає». «Не разговаривай с ней. Не нада. Отойти от нее. Не разговаривай». Дідусь ніби так щось намагається сказати. І я бачу, що це негатив. І я зайшла в машину. Я об'їхала три заправки і на трьох заправках мені не сказали, де стекольний завод. «Я не знаю. Я не знаю». [наголосила.]

Интерв'юер. Ви ж не мали сюда стікло вести, ви ж везли їм.

Оповідач. Я везла військовим продукти. На території стекольного заводу розміщена наша військова частина, я шукала своїх хлопців. Розумієте? А вони відмовлялись мені вказати.

Був випадок в Красногорівці. Жінка клумбу садить, а ми шукаємо теж своїх хлопців, де стоять. Під'їжджаємо, така літня гарна пора. Під'їжджаємо. Скручує вікно шофер. А він носить оселедець,

з Тульчина Олег Новіков. Ми дуже багато з ним поїздок зробили і каже: «Доброго дня, пані, скажіть де тут наші хлопці стоять». А бус обклеєний, написано «Тульчинська волонтерська сотня» і зірочки. Кожна поїздка приклеєна зірочка. Вже більше 50 поїздок тоді було. А вона так нище, нище, нище опускається. Він каже: «Може ви не чуєте? Я запитую, де наші хлопці стоять». Вона так піднімає голову і каже: «Ваши там, за рогом». І в нас така тиша в машині. А він: «Ще раз запитую. А Ваши где? Кинули Вас да? Кинули». Але і образити її теж не хотілось.

Ставлення до військових? Коли мені в 15-му зателефонував, ні, в 14-му зателефонував Антон Господарчук, який стояв під Маріуполем. А танки уже стояли під Маріуполем. Він плакав в трубку. Він казав: «Михайлівно, включіть телевізор. Ви включаєте телевізор». Я кажу: «Я не на місці, я не на роботі». «Будь ласка, включіть телевізор». Я кажу: «Що сталося?». А він каже: «Люди вийшли. Люди вийшли, риють окопи, бо танки стоять під Маріуполем. Принесли нам їсти, принесли нам сигарети. Люди вийшли».

Для нього це такий був плюс. Розумієте? Дуже по різному [називали їх]: завойовниками, загарбниками. Він каже, що закривали двері перед лицем. Ти заходиш в магазин, а вони перед тобою закривають двері. Зупиняєшся, машина, колона йде, зупиняєшся води попити, а вони не дають, закривають криницю. Не дають напиться води. Вони вважали в 14-му році нас загарбниками. А потім, коли взяли Сєверодонецьк, коли звільнили. І люди вийшли з підвалів. Як вони обнімали наших солдат, як вони дякували їм за те, що хаос, безлад, бандитизм закінчився. Ви ж уявляєте. Вони ж привозили машинами зброю, відкривали багажники і закликали: «Ополченці. Хто хоче відстоювати беріть до рук зброю». Не облікована зброя. Хто брав до рук зброю? Да... Кримінал, наркомани, люди які не знайшли себе у житті, які мали проблеми з законом. І таким чином самостверджувались. В нього тепер в руках є зброя, він тепер може все. Він був ніким, а став – озброєною людиною.

Інтерв'юер. А все-таки з ким було легше йти на спілкування з міським чи з сільським населенням?

Оповідач. З сільським. Однозначно з сільським. Ви знаєте, в сільських населених пунктах і менше військових дій було. В основному всі такі заворушення проходили у великих містах: Артемівськ (Бахмут тепер), Краматорськ, Сєверодонецьк. Це такі міста, які тепер звільнені, по яких я можу судити, я бачила їх після звільнення в перші дні і потім вже коли вони відновилися, коли відбудувалися. Волноваха. Я була в багатьох школах там, в звільнених школах. Я вважаю, що треба докласти максимум зусиль, щоб працювати з тими дітками. Діти проукраїнські. Діти 100 % проукраїнські, зараз, на даний момент.

Найстрашніше для мене було Покровське. Село Покровське. Величenna трьохповерхова школа. Ми привезли туди книжки. В районі був якийсь захід вони збирали альбоми, фарби, зошити для дітей. І ми відвозили їх туди – Красногорівка, Покровське, Волноваха. І нас чекали. Ми попередньо задзвонили. Там наш боєць був з Плебанівки Лігутко. І ми домовились, що ми під'їдемо, і ми веземо для них подарунки. Нас чекали, нам пропонували концерт. Ми не змогли, у нас дуже був термін [показує на годинник], коли сонце сідає їхати там дуже небезпечно. Але найстрашніше, Ви знаєте, у фільмах про Велику Вітчизняну показували вікна заклеєні папером, навхрест. Я бачила там у школах. Від вибухів випадає скло. І вони тим папером заклеїли вікна. Я ніколи цього не забуду. Просто ніколи... XXI вік, а вікна заклеєні. (більше 70-ти років після війни – коментар інтерв'юера). Так.

Сільські жителі [думає] на українську мову відгукуються дуже гарно. Луганська область село говорить українською мовою. Такою ніжною, такою лагідною, зі своїм суржиком, але дуже гарною мовою. Мені здається, що у нас більше суржика, ніж у Луганську. Донецьк російськомовний. Але хлопці... Я ночувала у них, в цих землянках, на заводах, в військових частинах, де були розміщені солдати. Вони казали: «Ще щось скажіть. Розкажіть ще щось. Ви так гарно говорите». Хотіли чути, що робиться в Україні. Перше, що вони запитували. «Що там у нас робиться?». Телебачення немає взагалі. Інтернета немає, бо все глушиться. І тільки російські канали. Це неможливо дивитись, це просто неможливо дивитися, коли ти знаєш правду. І дивишся оті жахи. Але, знаєте, відсутність інформації з мирної території для хлопців дуже проблема. Вони в окопах, вони без інформації, вони без спілкування з свіжими людьми, вони варяться весь час в одному і тому ж самому негативі війни. І коли ти приїжджаєш, мене дуже вразило, в Щасті нас зустрічали спецпризначенці і приїхали дівчата – медики. Ну вже вечеряли разом і дівчата дуже нам дякували, що ми приїхали, і кажуть: «Це можна порівняти, коли в дитинстві в село приїжджає цирк». Я кажу: «Ну дякую Вам, порівняли нас з циркачами, чи з клоунами». А вони кажуть: «Не. З отими емоціями, з отим враженням, яке Ви нам приносите, коли Ви їдете, нам ще на тиждень вистачає вражень, емоцій, отого подиху з мирної країни».

[Озвучує питання які найчастіше їм ставлять наші військові]

«А що там у Вас?», «А які зміни?», «А що там робиться?», «А в селі?», «А посадили?». Я насіння возила хлопцям. Якби я вам показала які турніки, який спортивний майданчик спорудив наш земляк Баланчук Коля. Він сам дуже такий фізкультурний і командував підрозділом танкістів, а середній вік танкістів 49 років, тому що танкісти готувалися в Україні тільки ще в радянські часи в Радянській армії. От і цьому молодому хлопцеві, 22 роки, керувати танкістами. Він так до підлеглих казав: «Дядя Коля ідіть спати». Це така була війна.

Інтерв'юер. Ненормативна лексика була?

Оповідач. При мені не було. Такою жінкою я себе відчула на війні. Кажуть «У війни не жіноче обличчя», але війна жіночого роду. Чекати, проваджати, молитися – це була задача жінок. Коли ти приїжджаєш туди до тебе таке ставлення... Вони до мене казали: «Княгиня, Берегиня». В мене позивний «Берегиня».

В мене двоюрідний брат в АТО був. [показує фото]. В Луганській області. Я приїхала до нього влітку, спека така була, вітер такий. А він стоїть, обняв мене і так по-братньому. Йому дуже складно там, йому 50 років. Його призвали і він пішов. І я чую він притулився, і притулився до мого волосся. А я кажу: «Пашко». А він каже: «Ти так пахнеш». Розумієте? Їм не вистачає отого тепла жіночого.

Юхимівська сільська рада організувала посилки на Різдво. Жінки, бабусі, Наталія Михайлівна у нас сільський голова, надзвичайна жінка. Всю війну вона не просиділа ні одної хвилини. Вони наплели, нав'язали носків. Наторочили светри, зима довга і вони нав'язали носків. І кожному поклали по кілька пар носків. І от вони відзвонюються ці хлопці. Частина я возила їм передачі, а куди я не доїжджала, то вони передавали «Новою поштою». І от я дзвоню до одного з атовців і кажу: «Отримали, Сергій, отримали посилки?». «Да Михайлівна, все отримали». Я кажу: «Ну як підійшли носки?». А вони кажуть: «Слухайте, а їх хто одягає». Я кажу: «Що ти маєш на увазі, а що ж Ви їх тримаєте там для краси, чи що». «Для запаху, вони домом пахнуть. Домом».

Інтерв'юер. А тепер розкажіть, покажіть нам фотографії свої.

Оповідач. Ви знаєте, коли їздили чоловік, син я просила робити фотофіксацію. Для мене важливо тоді було донести людям, які передавали передачі, що вони дійшли до місця призначення.

[Показує фотографії і коментує]

Оце син. Це Майорськ – одна з найпередовіших точок, де відбуваються обміни, де працює пункт перепуску. Оце різдвяна передача.

Ми так фіксували те, що доїхали. Оті яблука, оті пироги, оті вареники. І конкретно до наших хлопців.

Накопичилось за чотири роки десь більше 3000 фотографій. Ми робили кілька разів виставки: робили в Будинку культури і робили у військовому комісаріаті.

Но, знаєте, це така... Зразу ми фіксували не людей, а фіксували передачі. Ціль моя була – фотофіксація передачі. Ми довезли ось цьому 16 ящиків, а ось цей боєць получив 6 комплектів одягу на підрозділ. Пройшов рік, два, потім запрошують на зустріч, кажуть: «У Вас є фотографії?». «Та є».

[показує фото] Це моя донька, вона теж учасник АТО. Нас... Війна пройшлась по нашій сім'ї дуже серйозно. А потім кілька разів з нами їздили журналісти. Тоді получились професійні фотографії. Одні з кращих фотографій з поїздки ось такі [показує]. Де солдати... Щоб Ви розуміли. У кожного підрозділу, у кожної частини є собаки, коти. Я приїжджаю до них страшенно зморена, а вони кажуть: «Валічка, Берегиня Ви наша, ходіть ми Вам покажемо котиків. У нас кошенята маленькі». І годують, і миють їх там. Їм потрібно віддавати комусь ніжність, про когось піклуватися. Діти далеко, діти далеко... Бачите. Різні пори року. Зимові поїздки. І чоловік, і син завжди намагались одягатись по цивільному. Так ти несеш мир – туди. Розумієте? Ти проїжджаєш з мирної країни. Наприклад, ось фотографія для мене дуже цінна. [показує]. Це Поперечний Микола, мій земляк. Він загинув. Зупинка серця в зоні АТО. Герой. Часто передзвонював, такий скромний, такий... світла така людина. Уже його немає з нами. Тому дуже важливо зберігати такі фотографії. Це [показує] Луганськ, Станиця Луганська. Самі такі крайні точки. Це теж мої земляки.

Інтерв'юер. Михайлівна треба, щоб Ви їх підписали, щоб з часом не забулися.

Оповідач. Ви знаєте у мене є ціла папка, я зберігаю по цей час. Зразу я дуже старанно вела всі записи. Відправляється чоловік у зону АТО. Є список. 16 хлопців з нашого району провідує. І кожному підписано. От це Нідзельський Руслан, не пам'ятаю, чи це з Мурафи, чи це з Клекотини. Йому передали 6 ящиків і банку. І це кожному підписано, все погружено.

От це, той славнозвісний, Микола Баланчук, який наш земляк і зараз працює в бібліотеці Тімірязєва. [показує фото] «Командирчик» позивний був, танкіст. Дуга Сєверодонецьк, Светлодарська дуга самі запеклі бої.

Це хлопці з Руданського і Козлівки [показує фото]. Гарні хлопці, і всі усміхнені, бачите? Вони всі усміхнені. Вони казали: «Все добре. Скажи там, що у нас все добре».

Це Блазена В'ячеслав [показує фото]. Дітки з садочка з Соснівки приготували йому дуже великий подарунок. Солодощів наробили на кухні, наробили вареників. Щастя – крайня точка, теплоелектростанція (ТЕЦ). Ми там ночували у нього. І він нас там годував. Ми привезли їм на Різдво продуктів, а там іде річка, розмежування, і хлопці вночі ходять на рибалку. Одягають «цивілку» і у них домовленість – по рибаках в цивільному, ні та сторона, ні та не стріляє. Смачнішої риби ніж там я не їла.

А ось, дивіться [показує фото] який повар, як він хотів нагодувати жінок у своїй польовій кухні. Мене дивувало, як чоловіки організують побут гарно, смачно готують. І ми возили туди сухі борщі, як вони нам дякували, як вони казали: «Поцілуйте руки тим жінкам, які насушили цих борщів». Бо це дуже швидко: кип'яток, картопля і вже смачний борщ.

Зі мною їздили багато разів ну просто... прекрасні хлопці з Шаргорода. В Юхимівці хлопці відслужили, приїхали з АТО і прийшли до мене і кажуть: «Михайлівна, ми обіцяли своїм хлопцям повернутися до них. Ви нам допоможете зібрати і відвезти? Бо, в принципі, до нас приїжджали, ми бачили як це робиться, але самі... Поїдьте з нами?». Я кажу: «Да, поїду».

І от Антон Господарчук [показує фото] – це атовець із Клекотини, який їздив зі мною кілька разів. На своє – католицьке Різдво, він поїхав з нами в АТО, і розвіз всім подарунки.

От Дмитро з Федорівки, своєю машиною, відпрошувався з роботи, ми напевно, поїздок 5 їздили з ним. Прекрасний чоловік, прекрасний водій. В армії не служив, війни не злякався, в самих гарячих точках: Попасна, Волноваха, Авдіївка, Піски.

А це дуже знакова фотографія [показує]. Це наш земляк, Кривоклуб Олександр. Він був військовим капеланом, а це священники Московського патріархата, зі мною їздили в поїздки з Вінницької області дуже багато разів, дуже. Михайлівка, Жмеринський район, сама Вінниця [показує на фото священників].

От наші хлопці з Федорівки і з Руданського. Це чоловік, Це 14-й рік [показує фото].

А для цієї фотографії хлопці спинили колону, бо вони дуже хотіли сфотографуватися на бойовій техніці [показує фото]. А в заді в ту бойову техніку ми закинули продукти: і картоплю, і банки з тушонками, і помідори, і огірки. Загрузили і хлопці пішли колоною.

Інтерв'юер. Покажіть, будь ласка, прапор.

Оповідач. От як назбирувались під час поїздок фотографії так, уже напевно, наприкінці 14-го року ми собі задумали зробити такий пам'ятний прапор. Вірніше, навіть не так. Шаргородський ліцей-школа приготували передачі і вони підписали отой прапор. Ми подивились і їм в знак подяки підписали у хлопців на передовій отакий прапор для них. Зрозуміли, що це дуже гарна пам'ять. І тоді собі зробили такий прапор і кожному поїздку, ну майже кожному поїздку, перші поїздки точно. Ми самим знаковим людям, самим таким бійцям, які найбільше запам'ятовуються, давали підписуватись. Тут є підпис 18-літнього хлопця з «Правого сектору», який стояв в Пісках. Тут є підпис 70-літнього військового під позивним «Батя», він стоїть в Авдіївці, в окулярах з отаким [грубим склом, показує]. Я кажу: «Дідусю, що Ви тут робите, Ви вже ж нічого не бачите». А він каже: «Порядок підтримувати можу. Не все тут треба стріляти, комусь треба й іншу роботу робити. А ти доцю, що тут робиш?». Я кажу: «Порядок Вам допомагаю підтримувати, якимось же треба це робити. Разом давайте будемо». Ну ось так.

Інтерв'юер. Спасибі. Велике спасибі, за таку гарну, правдиву, я навіть не знаю, зворушливу розповідь. Дякуємо Вам велике, велике.

Оповідач. І я Вам вдячна за запрошення. Я думаю, що Ви робите надзвичайну річ. Ви фрагментуєте, документуєте історію. Яка б вона не була складна, яка б вона не була – вона має бути правдива, вона має бути. Ми маємо вчитись на своїх помилках. Я дуже добре запам'ятала в 14-му році перше святкування 9 травня, слова нашого військового комісара. Він сказав: «Я хочу попросити пробачення у своїх батьків і дідів, за те, що ми не вберегли мир». Напевно ми забули свою історію, не зробили таких висновків. І тому Бог нам дав іще одне випробування. Для мене Майдан і війна – лакмусовий папірець. Він дає людям можливість самовизначитись. Багато хлопців відмовилось іти на війну. І їх не можна засуджувати. А бачила таких, ззовні звичайних, таких не примітних, а в них є така сила, такий стержень всередині. От він чоловік, чоловік. Він захисник. Їм важко, вони приходять сюди і часто звучить: «Я тебе туди не посилав, навіть ти туди йшов». І вони мені це кажуть, вони зі мною діляться. Війна для них не закінчиться ніколи. Той, хто побачив війну, той хто жив на тій території, на окупованій чи на звільненій, той хто пережив вибухи, той, хто їздив, як волонтер, той, хто воював, війну з своєї пам'яті не викреслить ніколи. Ці люди змінились назавжди. Десь вони пройшли якусь стадію очистки, стадію переосмислення, переоцінки цінностей. Ці люди повернулись в мирне життя і з нашого боку повинна

бути до них вдячність і підтримка. Хоча, Ви знаєте, вони настільки сильні, вони настільки мужні. Їм потрібне слово, звичайне. Не потрібно їх жаліти. Якщо вони зробили такий вибір і пройшли таке жерло, пекло війни їм не потрібна жалість. Їм потрібна повага і підтримка. От шана за те, що вони зробили. Якщо людина має цю шану всередині. Знаєте, вони її відчують. Ще раз повторюю – байдужість, це те, що вбиває гірше, ніж зброя. Якщо наші люди зрозуміють це, зроблять висновки, ми будемо жити в процвітаючій країні. Я впевнена, і наше майбутнє в наших дітях. Якби я мала можливість написати гасло оцієї війни, я би сказала так: «Переживши війну, переосмисливши своє життя, ти починаєш цінувати кожну мить життя, цінувати дрібниці, до яких раніше не звертав увагу. Цінувати сім'ю, дуже». Я знаю, що таке чекати доньку з війни, я знаю, що таке читати казку внучці, яка чекає маму з війни. Я знаю, що таке відпустити сина, коли там стріляють. Самій відпустити. Багато мам не дозволили своїм синам поїхати. І ти несеш цей тягар, весь час думаєш чи правильно ти зробила чи не правильно, що краще – патріотизм, чи здорова дитина вдома. Такі сумніви є завжди. Я знаю, що таке чекати чоловіка і молитись кожну хвилину, щоб він повернувся живий. Але я вірю, що це все ми зробили не дарма. І ці тисячі, мільйони, які чекали, вірили і сподівались. Вони будуть жити в красивій, щасливій і багатій країні. Вони на це заслуговують. А решта будуть на них рівнятись. Дивитись, споглядати, вчитись і прагнути стати кращими. Час так змінюється, змінюється весь всесвіт. Земля, помітьте Земля рухається швидше. Ось Землі змінилася. Люди змінилися, цінності змінюються. У наших дітей інші цінності ніж у нас.

Інтерв'юер. Я хотіла б Вас запросити у школу, хотіла б, щоб Ви з дітьми поспілкувались.

Оповідач. Я буду старатись приділити багато часу молоді, я працюю з молоддю. Я приїжджаю в Будинок дитячої творчості. Я їду на запрошення в школу, тому що я вважаю, що не варто переконувати пенсіонерів, їм треба дати дожити пристойно, їм треба забезпечити пристойне життя, але не переконувати, не тратити на них час. Докладати зусиль і виховувати мужніх, розумних, здорових, сильних і толерантних людей. Шаргород – місто толерантних людей. Ми вживаємось різні конфесії, різні нації, релігії і у нас немає суперечок. Ми доповнюємо один, одного. Якби штучно нас не роз'єднували в країні, ми би дивились і з захватом на культуру наших Західних Карпат, ми би слухали з задоволенням Подільські пісні. І ми би прагнули дотянутись до працьовитих, розумних, дуже бізнесових людей на Сході. У них є чому повчитися. Вони багато чого створили. Якби не отой тиск і якби не от цей штучний розділ у нас буде прекрасна країна. Коли ми згуртуємось, об'єднаємось, і підемо в одному напрямку. Не лебідь, рак і щука, а в одному напрямку.

Інтерв'юер. Спасибі Вам за таку змістовну розповідь. Щиро Вам дякую.

Оповідач. До побачення.

УДК 94(477)"2014"

Майдан: участь і враження

Н. В. Козак (м. Вінниця)

У статті подано усноісторичні свідчення учасниці Майдану Літвінової Людмили Борисівни, її враження від побаченого.

The article presents oral historical testimonies of Maidan participant Lyudmyla Borysivna Litvinova, her impressions of what she saw.

Ключові слова: Майдан, протестувальники, Герої Майдану, протест, студентство.

Keywords: Maidan, protesters, Heroes of the Maidan, protest, students.

Що таке Майдан? Майдан – це була країна в країні, де були всі інституції, де народ показав, що він може жити дуже мирно між собою, дружньо і люди можуть організуватися.
Літвінова Людмила Борисівна

Літвінова Людмила Борисівна, 1972 р. н., с. Біляни, Чернівецький р-н, Вінницька обл., Україна. Бібліотекарка Білянської сільської бібліотеки-філії. Учасниця Майдану. Проект «Голоси живої історії». Дата проведення: 22 травня 2018 року.

Особа, що провела інтерв'ю: Дворнік Валентина Григорівна – завідувачка бібліотеки-філії.

Інтерв'ю транскрибувала Козак Наталія Віталіївна.

Тема: «Майдан: участь і враження».

В. Г.: Доброго дня, Людмила Борисівно!

Л. Б.: Доброго дня!

В. Г.: Розкажіть, будь-ласка, про себе. Ваше ім'я, хто Ви, чим займаєтесь? Чому берете участь у цьому проєкті «Голоси живої історії»?

Л. Б.: Моє ім'я Людмила, фамілія (прізвище) Літвінова. Чому я беру участь у цьому проєкті? Тому що на сьогоднішній день пройшли роки, а про Майдан [1] не перестають говорити як гарні речі, порядні, так і неправдиві. І тому я беру участь в цьому проєкті. Якщо мої слова переконують хоть одну людину, я буду найщасливіша з учасників.

В. Г.: А скажіть, як Ви вперше дізналися про Майдан, коли вперше потрапили на Майдан і як це сталося, чому вирішили долучитися до подій на Майдані? Що побачили? Що найбільше Вас вражало на Майдані?

Л. Б.: Дізналася в перший день, коли студенти виголосили свій протест проти зміни курсу політики нашої країни. Тоді, коли вийшли студенти на Майдан, це було дуже щиро, весело, молоді, радісно. Я, як мама, моя дитина також була на Майдані, я її підтримала, я хотіла, щоб моя дитина жила краще, як ми і зараз хочемо. І тому це була, можна так сказати, для всіх українців, зокрема для студентів, яскрава якась така пригода, яка мусить змінити в Україні думку наших лідерів, тих лідерів які були на той час. Це я так дізналася. Чому вирішили долучитися до Майдану? Тому що, коли перед звичайними протестувальниками вистроїли (вибудували) таку лінію з «Беркуту» [2], які мали в руках зброю, ця пригода переросла вже в щось страшне. Ми всі дивилися, як на той час говорили, диванні такі революціонери, ми дивилися по телевізору, що проходить на Майдані, які відбуваються акції і ставало страшно. А в селі в нас йшли зовсім інші розмови. Там платять гроші і люди йдуть туди аби заробити копійку. Я знала точно, що це неправда і взяла з собою телефон, взяла з собою фотоапарат, поїхала на Майдан, щоб все зняти і розказати в селі, що проходить дійсно на Майдані. Що люди хочуть кращого майбутнього. Це тому я поїхала туди на Майдан.

В. Г.: Що Вас там найбільше вражало на Майдані?

Л. Б.: Найбільше вразило мене те, я поїхала з лідерами від «Батьківщини» [3], в нас були районні лідери, хлопці взяли буса [4], я взяла з собою гроші, щоб там харчуватися, щоб проживати. Знала, що це буде не один день. Ми поїхали туди. Вразило перше те, що наш автобус під Києвом зупиняли і не пускали в Київ. Значить, свобода в нас, свобода голосу і свобода дій? Наклали на свободу табу, люди не мали права голосу. Далі, коли приїхали на Майдан, що мене здивувало, це був період, коли приїжджав Маккейн [5], це був мирний період, спочатку «беркутівці» тиснули протестувальників і зрозуміли, що їхні дії не змінять нічого, Майдан не розійдеться. І тоді почали приїжджати до нас на підтримку лідери Литви Даля Грібаускайте [6], Маккейн, приїхали кримські татари, які пам'ятають з історії ще свій біль. Той день, я дуже добре запам'ятала, як ми приїхали, це був настільки урочистий день, нас підтримали багато країн. Територія на Майдані була заповнена повністю протестувальниками і я дуже добре запам'ятала, що були прапори. Кожен регіон мав свій прапор, не було такого регіону, який би не представляв свій народ на Майдані. Я побачила прапор Сокаль [7], Львівська область, а мій зять звідти. І я протиснулася туди і кажу: «Хлопці, ми з вами свати, я буду коло вас». І не було місця, де стати. Люди прийшли, їхній намір був дійсно серйозний. Ніхто не думав відступати. Україна понад усе. Гімн співали зі сльозами на очах. Я перший раз побачила, щоб так співали гімн України. Це було продумано, це було настільки щиро і саме більше, що мене здивувало, я побачила афганців – це люди, які пройшли афганську війну, вони всі трималися разом. Це була охорона Майдану. Я побачила їхній значок – три силуети, два стоять спиною один до одного, а третій клякнув [8] на коліно, я не зрозуміла тільки чи він поранений чи це була знесилена людина, но ця емблема мене здивувала, коли одна людина ослаблює свої сили, тобто, як правильно сказати, коли одна людина втрачає сили, дві інші її підтримують. І я побачила цю емблему і зрозуміла, що оці всі люди, вони вже є сила і вони не дадуть впасти один одному. Це підтвердили дальші події.

В. Г.: А скажіть, будь-ласка, ще в листопаді було два Майдани, політичний і студентський. Ваше ставлення до цих Майданів?

Л. Б.: За політичний Майдан я не можу сказати нічого, ні хорошого, ні поганого. А за студентський скажу – наші діти мудріші за нас. І вони знають, який їм вибрати шлях. Якщо діти хочуть навчатися у Європейських вузах, якщо вони хочуть, щоб наша ментальність змінилася з радянської на європейську, якщо вони хочуть свободи слова, чому їм не дати цього всього? Я дуже почала поважати студентство, тому що вони перші виголосили свій протест проти цієї такої ганебної влади, яка тільки збагачувалася.

В. Г.: А давайте ще повернемося до ситуації «розгін студентів під Стелою» [9]. Чи були Ви тоді? І ставлення до цього.

Л. Б.: Не була. Бачила це по телевізору. Коли розігнали студентів і я, як мама, як побачила, як б'ють дітей, мені так стало страшно. Я взагалі то дуже рідко плачу, но втриматися не могла. Як можна? Яка людина може бути, щоб вдарити дитину, яка безбройна прийшла просто, співає пісні, протестують і виголошують якісь свої думки. Зігнали «Беркут», по-звірськи, по-звірячому, як тварини накинулися на тих дітей, тягнули, били, побили їм голову і на другий день, моя донька навчалася в Львові, піднявся львівський Майдан. Йшли всі студенти, я так просила, дитино, дивися, щоб ти хоч не попалася під ту дубінку [10]. То різниця була велика, донька мені казала, що у Львові людей не били. «Беркут» стояв окремо своїм ланцюгом, студенти стояли окремо і вони збиралися кожен день більше і більше, но побиття не було.

В. Г.: А давайте ще раз повернемося до ситуації «Михайлівська площа» [11]. Що побачили, що там діялося на тій площі?

Л. Б.: На Михайлівській площі я не була.

В. Г.: А події на Банковій [12]? Як Ви сприйняли? Як, що там відбувалося?

Л. Б.: Події на Банковій. Я також не була в той час на Банковій, але в мене суперечливе ставлення до Банкової. Ну, якби в деякій мірі, були такі провокативні моменти, про які я не можу сказати нічого позитивного ну і негативного не можу, тому що я там не була.

В. Г.: А як Ви ставитеся до знесення пам'ятника Леніна не тільки в Києві, а майже по всій Україні?

Л. Б.: Я вважаю, що пам'ятники Леніна потрібно було знести давним давно, тому що, коли Україна отримала незалежність, ми мали від цього шлейфу такого, комуністичного, позбавитися ще тоді. Але певно потрібно було, щоб прийшов цей час.

В. Г.: Настав цей час. А скажіть, будь-ласка, спроба першої зачистки Майдану [13]. Чи Ви брали участь, чи може спостерігали десь по телевізору, чи по радіо слухали?

Л. Б.: Оця перша зачистка Майдану, ця спроба, це був поштовх на то, щоб поїхати на Майдан. Я почала звонити по району і питати «Свободівців» [14], лідерів від «Батьківщини», чи не їдуть якісь автобуси, чи не потрібна може підтримка, може потрібна якась допомога матеріальна. Тому що люди організовувалися самі і саме головне, що я хочу сказати – фінансування з боку народу не було ніякого. Люди збиралися по копійці, так як колись по кускові хліба ділили між собою. Так само ми збирали по копійці. Я в Білянках [15] обдзвонила все вчительство, що давайте зберемося, заправимо автобуса, поїдемо, підтримаємо народ. Вчителі забоялися, сказали, що не пришивай мені політику і тільки вчитель історії Черняк Василь Васильович приніс кошти, які мав, і каже: «Ось, це на бензин, щоб поїхати». Більше допомоги не було. Ще Галина Петрівна Пришленко, її чоловік на сьогоднішній день був в АТО [16], вона знає, що це таке. А так, перша зачистка, це був стимул до того, що потрібно щось робити, потрібно збиратися селами, вулицями, сім'ями і їхати туди підтримати людей.

В. Г.: Підтримати людей. А скажіть, будь-ласка, «велика хода до Межигір'я» [17]. Це знала вся Україна. Чи брали Ви участь і навіщо люди туди йшли, як це відбувалося? Може хтось з Ваших співучасників Майдану розказував? Може хтось був з Вашого села?

Л. Б.: З нашого села не було нікого, я точно знаю. «Велика хода до Межигір'я». З району нашого приймали участь, але я там не була. Ну, я хочу сказати, що, ну чого йти до Межигір'я, коли цього жителя того Межигір'я і бандита там вже не було.

В. Г.: Тільки спостерігати на розкоші, які забрали у народу. А скажіть, будь-ласка, в цей час люди святкували Новий рік, Різдво і багато людей зустрічали на Майдані. Ви в цей час були вдома, чи теж мали змогу перебувати на Майдані?

Л. Б.: Новий рік і Різдво я була вдома. Я була до Нового року на Майдані. Але передавалися, збиралися кошти, продукти. Хто чим міг допомагав.

В. Г.: Підтримували людей?

Л. Б.: Підтримували, так.

В. Г.: 16 січня Рада прийняла диктаторські закони [18]. Як Ви сприйняли? Як діяли? Що відчували від тих ганебних законів, які прийняла влада на той час?

Л. Б.: Не спали, певне суток двоє, чекали, очікували. Була надія на те, ну Янукович це зрозуміло, це людина, як говориться в народі «одна ізвіліна і то пряма», а всі решта. То там же були мудрі люди, які розуміли, що ці закони вони проти нашої Конституції, вони проти взагалі цих людей. Надіялися на те, що домовляться. Надіялися на те, що все мирно, що Янукович подасть у відставку і відбудеться зміна влади. Но коли вже оголосили, коли побачили це голосування, оце, до речі його по телевізорі дуже показали мельком, тому що...

В. Г.: Боялися змін...

Л. Б.: Да, да. І показали оце голосування, руками. Там не встигли і проголосувати, це все було одразу пораховано і заплановано, і зроблено. Ну це вже була буря гніву, як з боку людей так і ...

В. Г.: Це переповнена чаша ...

Л. Б.: Це переповнена чаша.

В. Г.: А скажіть, будь-ласка, чому виникло Грушевського [19], на Вашу думку, як це було, як розпочалося? Як розгорталися події на Грушевського?

Л. Б.: Чому виникло Грушевського? Справа в тому, що Майдан жив, як механізм, як організм, злагоджено. Там все було налагоджено. Люди між собою (студенство, молодь, там були і політики, там були і військові, і афганці) між собою розділили свої обов'язки. Дівчата, медицина – готували їжу, Руслана [20], Вакарчук [21] – підтримували народ патріотичними піснями, духовно. Афганці, військові, там були і міліціонери колишні – це охорона Майдану. Я була в палатковому містечку, кожна палатка мала якісь завдання – роздавали листівки, підтримували народ, ті годували, а тут чай готували, а тут бутерброди. А з міста приїжджали, до речі, там дуже було багато представників середнього бізнесу, підприємців, яких затиснули в лещата і вони не могли розвиватись, вони не могли отримувати прибутків і тільки працювали в збиток. Я дуже запам'ятала, як рестораторша приїхала з бачками з провізією, з продуктами, стояла в голубій такій гарній норковій шубі і черпаком наливала в тарілки майданівцям їжу і роздавала, і кожному, і кожному казала якимсь добре слово: «Ми віримо в вас, ви найкращі», і так далі. Тобто, це не було тільки студентство і селянство, це був «середній бізнес», який підтримував, яких зносили, я дуже запам'ятала, як хлопці отримали виручку з касових апаратів з магазину і в пакетах прямо принесли гроші, щоб купити дрова для бочок, які стояли і постійно горіли. Кожен міг підійти загіртіся, несли гроші на ці дрова. Тобто віддавали останнє, тільки, щоб влада покинула, та влада на той період покинула Верховну Раду, Кабінет Міністрів і так далі, щоб шось можна було змінити.

В. Г.: А скажіть, будь-ласка, захоплення Українського Будинку [22] Ви пам'ятаєте на Майдані?

Л. Б.: Я дуже запам'ятала, на Майдані я не була, але кожен день телевізор не виключався, тому що якби крикнули, щоб з'їхалися всі села і регіони, то я б також поїхала. Український Будинок, я дуже добре запам'ятала, в першу чергу, пішли молоді і вони такі відважні, якісь безапеляційні, вони йшли напролом, не боялися ні «беркутівців», нічого. Зразу рванули туди і без зброї ж, тіки ці палиці (пауза) і з вірою. І в них були, я ще запам'ятала, щитки, щитки були з звичайного ДВП чи ДСП, як воно там називається. Ну що то ДВП? Дерев'яні, кусок дерева. І побігли туди, а старі люди, вони розумні, вони проявили таку тактику, розробили стратегію і завдяки саме ось цим таким, можна сказати ветеранам-афганцям, які воювали і старшим людям вдалося відстояти цей Український Дім. І коли вже ці «беркутівці», волочачи по землі свої дубінки і амуніцію, їх відти вивели, ганебно вивели, згорбилися, зігнули голови. Це була така, ну такий адреналін, (пауза) перемога, перша перемога. Боже, як ці хлопці, як вони пишались. Без зброї, без нічого перемогли озброєних цих «трансформерів». Бо подивитися на них, це була, з цієї сторони (показує руками вліво) це була якась громадянська війна, ше тисячу чотириста якогось року, а з їхньої сторони (показує вправо) – це була «звездные войны» отой фільм, оце було, потому що вони були озброєні, екіпіровка була.

В. Г.: А на перед них беззахисні люди. А тепер, на мій погляд, саме страшне запитання. Перші загиблі Майдану. Це були із снайперських куль. Про що думали тоді майданівці? Чи вони боялися і як сприйняли це все? Це була трагедія на всю Україну, та, мабуть, на весь світ. Що Ви можете сказати по цій темі?

Л. Б.: Коли вбили першого Нігояна [23], ніхто не повірив, що це відбулося вбивство, хоч, а перед цим були такі звірячі побиття, нападали на майданівців, які завжди оголошували на Майдані, щоб по одному ніхто не відлучався, тому що забирали документи, били. І це робили «Тітушки» [24], які розсіялися по всьому Києву, виловлювали молодих хлопців, в основному молодь, і такі були звірячі побиття. Почали пропадати люди, перші вбивства були певно не на Майдані. Почали пропадати люди і був такий телефон довіри, що зізвонювалися, передавали, чи не бачили десь побитого, в лікарні. «Тітушки» почали навідуватися і міліція в лікарні, перевіряти побитих і їх арештовували. Но коли вбили Нігояна, ніхто навіть, ну чесно кажучи, я особисто з недовірою до цієї інформації поставилася. Не може такого бути. Не могли, не могли українці вистрелити в просту людину, звичайну неозброєну людину. Потім далі білорус Жизневський [25] і пішли ці перші вбивства. Почали звонити. Я позвонила, зараз наш сільський голова, Шведов Вадим Іванович: «Вадим Іванович, це треба туди їхати, це треба шось робити». Певне, якби більше людей, вони не будуть стріляти. Перезвонили до нашого керівника від «Батьківщини» Якубовського Вадима і він каже: «Жінок туди категорично не допускають. Можна їхати тільки чоловікам. Зброї нема ніякої, якщо можете допоможіть заправити машину, щоб поїхали крепкі,

міцні хлопці, які можуть стояти проти тої навали, проти того натиску». Я збрала, я позвонила до Сагла-та Дмитра Васильовича, до нашого керівника, він заправляв машини, допомагав. Потім збирали гроші в селі, особисто свої кошти дала, моя мама дала, сестра моя заправляла буси. Тобто людей, якби самим добиратися, можливо поїздом можна було добратися і то не факт, тому що на пероні перше запитання: «Чого б ви їхали і куди йдеш? З сумкою, з продуктами з чим». Це не факт, що можна було туди прийти. І перші вбивства не могли пережити спокійно. Це була трагедія для всіх людей. Всьо село, я вперше почула, що наше село почало підтримувати Майдан. Люди повірили, що влада діє незаконно, вбивають невинних. І ось ці перші вбивства, вони змінили думку більшості, більшості.

В. Г.: А чи було страшно тоді, а відколи саме найстрашніше було?

Л. Б.: Найстрашніше було тоді, коли вже зрозуміли, що перейшли межу «беркутівці», чесно кажучи я й не повірила, що це наші «беркутівці». В мене закрадалася думка, що це з Росії, була якась спецгрупа, яка діяла за спинами тих «беркутівців», але там були і наші хлопці, як виявилось. Дуже було страшно. Якщо вже друг вбиває друга і брат вбиває брата, то це вже край.

В. Г.: Скажіть, будь-ласка, як родина, як друзі Ваші сприйняли Вашу активність, пов'язану з Майданом? Як вони віднеслися до того, що Ви підтримуєте Майдан і згуртовуєте біля себе людей? Що Ви небайдужі до життя країни?

Л. Б.: Моя родина, вся, від першого дня, за Майдан. Ми всі розуміємо, що країні потрібно щось міняти і коли оці почалися такі сутички, коли спочатку за студентство, ми підтримували. Моя дитина була місяць на Майдані у Львові, мерзла, хворіла. Але Львівський Майдан був дуже миролюбивий. «Беркут», напакі, коли приїхали автобуси із харківським «Беркутом» і мені здається з Дніпропетровська, або з Донецька були «беркутівці» з автобусами, то львівські «беркутівці» стали цепочкою і не допустили до мирних жителів. А молоді хлопці зупинили їх перед Львовом і розвернули автобуси і відправили назад. Тобто, родина підтримала фінансово і морально. Роз'яснювали по селі. Це основна була задача – пояснити людям, що це таке, бо в нашому селі були такі, які за гроші були на Майдані. Це були студенти, яким платили гроші і потім вони призналися: «Мені не всеодно постояти там за 100, за 200 гривень». На Антимайдані [26] були білянські студенти.

В. Г.: А, скажіть, будь-ласка, чи Ви бачили політиків серед людей і яких? І при яких умовах на Майдані Ви могли побачити політиків державних?

Л. Б.: Ну от коли почалися захоплення Українського Дому, відстоювання цього Українського Дому, коли почалися перші сутички, стало зрозуміло, що без управління, без керівництва, якби, сам народ не справиться і обов'язково потрібна якась політична сила, яка би керувала цим народом, яка би спрямувала його в правильне русло. Були політики. Пам'ятаю був Яценюк [27], Кличко [28], (здає) Парубій [29]. Парубій, він був в охороні Майдану, він не мав коли займатися політикою і в основному він займався, охороняв мирних жителів від «Беркуту». Порошенко [30], потім «Свобода» (здає) Тягнибок [31], вони завжди були з народом. Вони завжди ходили, питалися настрої, питалися думку людей. Як не дивно, саме в той час політики на Майдані мені, особисто мені, можливо я не права, мені сподобалися. Чим? Тим, що вони враховували думку людей, завжди діяли тільки зі згоди людей і дії політиків йшли паралельно з діями людей. Коли почалися вбивства, тоді люди зрозуміли, що без політичної якоїсь такої направленості, без лідерів, самі не справляться.

В. Г.: Ви творча людина. Скажіть, будь-ласка, чим для Вас була на Майдані сцена? Там був вільний доступ до сцени? Чи потрібна вона була на той час майданівцям? Адже в такій складній ситуації душевна підтримка має велику силу.

Л. Б.: Сцена на той час – це була рупор народу, безпосередньо народ учавствував в тих подіях, які відбувалися на сцені. В основному там були політики, там були артисти, але дуже багато людей побували на сцені. Ніхто не заперечував, можна було виходити і висловити свою думку. Там відбувалися пропозиції в коханні, потім на сцені виходили різні гурти співали, як професійні, так і самодіяльні. Зі сцени можна було висловити свою думку. Сцена – це було таке місце, де постійно оновлювалася інформація. Де постійно була якась підтримка. На сцені почала формуватися нова українська музика, тому що оці наші такі професійні зірки, які співали російською мовою, возвеличували там Росію і так далі. Зараз їх там на сцені, на той час на Майдані їх не було. На Майдані були тільки зірки, які хотіли змінити Україну, які співали українською мовою і саме тоді українська мова стала, так би мовити, наймоднішою в Україні. Ми отримали тоді свою мову і свою музику і свою культуру.

В. Г.: А скажіть, будь-ласка, Ви бачили зброю на Майдані? Була зброя?

Л. Б.: Зброю я бачила тільки в тих людей, які стояли навпроти майданівців. Це були «беркутівці». А всі решту були мирні протестувальники. Охорона Майдану також пізніше отримала травматичні, якісь там, рушниці. Але до того часу, поки не відбулося тих сутичок, я зброю не бачила. Хоча, хлопці, які виходили на варту, мали, так мали травматичні [32] рушниці, мали.

В. Г.: Щоб оборонятися...

Л. Б.: захищатися, так, захищатися. Їхня зброя була палиці і дерев'яні щити.

В. Г.: Чи були Ви особисто знайомі з кимось із загиблих? Розкажіть про цю людину, а може хтось із Ваших побратимів з Майдану.

Л. Б.: Не була я знайома з загиблими. Мене здивувало тільки те, що в наметовому містечку, коли грілися, поряд сидів декан університету, сільгосппрацівник, ну людина, яка займається фермерством, учитель ну і ми, звичайні люди. Не було ніякої дискримінації. Ніхто ні над ким не сміявся. Говорили про одне єдине – Україна має бути вільною, Україна має бути самостійною державою. Згадувалися якісь такі історичні події, люди дуже мирно. До речі, ніхто не розпивав, абсолютно, алкоголю не було зовсім. Це вперше я побачила таке величезне зборище, можна так сказати, це грубо, але це збір людей і зовсім не було алкоголю, люди говорили дуже мудрі речі. Відбувалися різні флешмоби, починався день молитвою і виконанням гімну разом і закінчувався так само. Це було дуже культурно і дуже гарно. Я не знала нікого вбитих і це було б дуже трагічно, щоб знати людину. Взагалі це така трагедія, що важко згадувати.

В. Г.: Чим для Вас є Майдан? Що таке Майдан? Хто для Вас є героєм Майдану? І Ваші пропозиції щодо вшанування героїв Майдану.

Л. Б.: Що таке Майдан? Майдан – це була країна в країні, де були всі інституції, де народ показав, що він може існувати дуже мирно між собою, дружньо і люди можуть організуватися. За коротесенький час побудувати свою культуру, свою державу і один до одного, один для одного стати ближче, рідніше. Ну я не знаю, я не знаю таких країн, бачу «світами там за скарбами», різні про подорожі передачі, ні одної такої країни нема, де б так мирно, дружно існували різні люди і налагодили свій побут, організували захист і перемогли. Це була країна в країні, це був живий організм, який постійно там йшов рух, постійно оновлювалася якась інформація, розповіді, виступи, концерти. Приїжджали з різних країн на підтримку політики. Сьогодні був день татарів, татари готували свою кухню, ішли, грали на цих барабанах, несли барани (сміється) на палицях, готували ці свої страви. Завтра був інший день, інші представляли культуру. Нас знайомили з усім світом, але по-іншому.

В. Г.: А скажіть, будь-ласка, чи змінив Вас Майдан особисто і яким чином? Ваше ставлення, будь-ласка, ще скажіть до Антимайдану, адже такий існував поряд.

Л. Б.: Майдан мене дуже змінив, я ніколи не задумувалася над тим, в якій країні, не, я задумувалася, але не настільки, в якій країні я живу. Я не звертала увагу на ті події, які відбувалися. Мене цікавила моя сім'я, моя робота, якісь мої обов'язки. Майдан змінив мене дуже. Я зрозуміла, що якщо люди не будуть відстоювати свої права разом, ми нічого не зможемо зробити. Ми маєм бути разом. Ми маєм підтримувати один одного і таке гасло як «Разом і до кінця» – це дуже важливе. Сьогодні є події на Сході і я вважаю, що потрібно підтримувати хлопців, які є на Передовій, потрібно. Мають бути захисники, мають бути охоронці. Може це і жорстоко від мене почути, як від жінки, але країну треба захистити. Маєм мати свій кордон. Сьогоднішній день, як гімн, коли звучить, я не можу просто слухати, його потрібно співати і це є молитва для українців. Його потрібно співати, його потрібно знати. Діти мають знати свої символи, це все треба передавати, вчити. Ми маєм бути патріотами, якщо ми не будем патріотами, ми пропадемо, ми нічо не змінимо. Ми маєм любити свою Україну, як маму, як Землю, як домівку. Тепер сім'я для мене – це весь український народ. Змінив Майдан.

Як я ставлюся до Антимайдану? З самого початку негативно, нам пропонували їхати, як бюджетникам, на Антимайдан. Ні за які гроші би не поїхала. До речі, я взяла з собою гроші, казали, що потрібно буде купити там якусь їжу, харчі. Їжа, харчі, чай і ночівля, ночувати можна було в хостелі, можна було на Майдані, все це, якби, на Майдані можна було отримати. Ну ніяких коштів абсолютно ніхто нікому не платив. Люди з'їжджалися самі, свідомо. А на Антимайдан – так, отримували. В них були прописані на бумажечках гасла, які вони там викрикували. Їх ніхто не чув, а може і чули. Їм видавали горілку, бо там були такі люди, що без горілки вони б і ті гасла не кричали, і в кишеню їм ставили гроші. Це визивало такий негатив з боку всіх киян, ну більшості киян і всієї України. І я вважала, і вважаю, що продаж своєї душі, своєї свідомості, взагалі, продаж людини – це карається Законом. Негативно до цього ставлюся, не буду виражатися, бо скажу лишне.

В. Г.: А скажіть, будь-ласка, чи є у Вас відчуття перемоги Майдану? Люди задоволені тим, що відбувалося тоді на Майдані, але є така думка, може десь і хтось розказували поміж себе, що війна розпочалася тому, що був Майдан. Але ж це не так.

Л. Б.: Перемога Майдану є однозначно. Однозначно Україна стала Україною, а не частиною Росії. Перемога Майдану є однозначно. І відчуття цієї перемоги є. Зараз в нас є різні вікові категорії, що проживають на території України. Є люди, які жили за комуністичних часів, в них є своя думка. Але

більшість з людей думку змінили. Є люди, які жили за період там Перебудови [33], коли почала Україна свої кроки як незалежна держава. Цей народ пройшов безгрошів'я, важкі часи, коли не було продуктів харчування, одягу. На сьогоднішній день ці люди, якби, також розділилися – в одних позитивне мислення, в других негативне на рахунок Майдану. Але є молоді люди, які знають своє життя в незалежній Україні. Майдан для них – це поштовх жити справедливо, не красти, не брехати, жити по совісті, заробляти кошти своїм розумом, фізичним трудом. Ці люди – це наше майбутнє. Є ще діти, яким, що ми вкладаємо в голову, що ми розкажемо про Майдан, так вони будуть жити далі. Вся надія на оцих малих дітей і молоде покоління. Майдан, однозначно, змінив усіх. Ми побачили, хто нам брат, хто не брат, хто нам друг і хто недруг. І сьогодні це не основний результат Майдану. Основний результат Майдану буде за кілька років, коли ми станемо жити краще, коли ми почнемо утримувати краще свої сім'ї, коли ми будемо жити в достатку. Через те, що ми розумні, працьовиті. Через те, що ми, ну, взагалі, українці хороші люди. Події на Сході абсолютно не залежать від результатів Майдану. Події на Сході повинні були відбутися, тому що Путін, як диктатор, як деспот, він все запланував за роки наперед. Крим повернути прагнули вони давним-давно, розмови велися. Прагнули захопити частину України, не тільки Донецьк – Одещину. Не вдалося. Майдан дав рушійну силу, яка стала на захист України. А Майдан не був початком війни, ну був початком війни, але не тільки за того, що відбувся Майдан, почалися події на Сході. Це все мало відбутися.

В. Г.: А чи Ви вважаєте, що можливий і третій Майдан, адже українці теж не хочуть терпіти те, що зараз відбувається?

Л. Б. Багато, багато в нас є на території України несправедливості, багато є злочинів, будемо казати, бандитів. «Тітушки» ж ніде не поділися. «Беркут» перекваліфікувався в нацполіцію [34] і так далі. Багато в нас ще є недоліків, але все зміниться.

В. Г.: А якщо, от все може бути, відбудеться третій Майдан. Чи Ви будете брати в ньому участь?

Л. Б.: Третього Майдану не буде. Народ вмів організовуватися сам і ми вже бачимо, є такі факти, люди на місцях беруть владу в свої руки, ідуть і добиваються гуртом, колективами, селами, перекривають дороги і добиваються своїх прав самі. Третього Майдану не буде через те, не через те, що люди зневірилися, просто його не потрібно. Основні зміни відбулися, далі ми маємо керувати на місцях. І, якщо буде третій Майдан, якщо потрібно, то звичайно, я разом з людьми, разом з розумними людьми, я підтримаю права, я за Конституцію України. Але третього Майдану не буде, це остаточно.

В. Г.: А скажіть, Людмила Борисівно, чи жалкуєте Ви, що брали участь у Майдані? Якщо було б можливо повернути час назад, чи пішли б Ви знову на Майдан? Чи може б вже заховалися, побоялися? Чи все повторилося саме так, як було?

Л. Б.: Ну, якби, великої участі я в Майдані такої не брала, я й не знаю. Просто кількість певна була. Ну чим я таке допомагала? Зварила чай, там, зробила бутерброд і все. Я не жалкую, що була там. Я жалкую тільки про одне, що можливо, якби було більше людей, якби Київ зміг вмістити всю Україну, мені здається, що вбивств би не було на Майдані. Потому що, ну не настільки вже міцні нерви в «беркутівців». Якби зійшлися всі люди, з'їхалися і зійшлися, мені здається, що стільки би вбивств не було.

В. Г.: І ще одне запитання до Вас. А що таке для Вас свобода, для Вас, для жінки?

Л. Б.: Свобода? Кожна людина має мати свій простір, в якому формується її свідомість. Вона думає так, як вважає, ні, все це має бути згідно Закону, вона творить, вона чинить так, як вважає за потрібне і в межах Закону, в рамках Закону, але людина має право мати свою думку. Можливо навіть колись і змінити ці закони, якщо вони застаріли. Для мене свобода – я маю мати, ще раз кажу, свій простір, розвиватися, працювати, говорити, не боятися, ну і утримувати сім'ю. Свобода... на сьогоднішній день я відчуваю цю свободу.

В. Г.: А скажіть ще, будь-ласка, в нашому районі і, мабуть, в інших районах Вінниччини, щось я вже не читала і не чула, за Вашої ініціативи було посаджено, увіковічено у пам'ять Героїв Небесної Сотні [35]. Це висаджені тендітні берізки, які будуть протягом багатьох років вшановувати пам'ять тих, які піднялися захистити, як ми знаємо, весь український народ. Чия це була ініціатива так вшанувати цих людей, які підняли себе, і як то кажуть Бог забрав їх на небеса. Чия це була ініціатива вшанувати їх для всіх прийдешніх поколінь?

Л. Б.: Ну після Майдану у Чернівецькому районі, в Чернівцях зокрема, кілька чоловік створили таку організацію «Нам небайдуже» [36], це також результат Майдану. Людям стало жити небайдуже.

В. Г.: Хто ці люди, учасники?

Л. Б.: Різноманітні – різні за фахом, за віком, є молоді, директор школи, директор Будинку культури, художній керівник, учитель, працівник адміністрації, банківський працівник, медик. Різноманітні категорії. Віруючі різних конфесій – християни, католики. Всі об'єдналися. Одинадцять чоловік органі-

зація – вона молода, два роки – але вже багато налічується проєктів: екологічних, художніх. Різноманітні концерти. Ну і я дуже хотіла зробити щось для цих людей, які загинули. Пам’ятник. Ну, пам’ятник. Пам’ятники – це пам’ять усього народу, це для них пам’ятник. Це не ті люди, які хотіли би бачити пам’ятник. Тому що саме вони скидали Вождя [37], розвалювали, казали, що в граніті не повинно бути на території України. Це були люди, які хотіли жити, для яких майбутнє було небайдуже. Це переважно були молоді люди, були і старші, молоді люди, які не хотіли вмирати. Дуже символічно було посадити дерево. Дуже символічно було створити щось для них, щоб далі оці дерева росли, навесні розквітали. Хотілося посадити якийсь сад. Нам запропонували берізки. І організація «Нам не байдуже», це була моя ініціатива, мої родини. Саме в Білянах зібрали керівників району, учнів шкіл районних, білянських учнів, вчителів. Прийшли люди з села Біляни. Будинок культури, найбільше працівники Будинку культури доклали зусиль до цього, тому що потрібно було територію розчистити, зробити всю основну роботу. Керівники села нашого – сільський голова і директор СТО, і Шведов Вадим Іванович і Саглатий Дмитро Васильович, організували техніку, підвоз води, забезпечення берізками. Діти з чернівецької школи випалювали імена на табличках. Очистили територію, прибрали і посадили 120 берізок. Вони, звичайно, перший рік не всі приймалися. Працівники Будинку культури, ще бібліотеки, досаджували. На сьогоднішній день дуже гарна алея. Берізки розпускаються навесні. Садять, Валентина Григорівна, квіти і дуже дивним було для нас, дивно і душевно – приходимо, а біля берізок посаджені чорнобривці. Хтось прийшов з людей села і посадив квітку біля одної берізки. Хто її посадив? Ну, піклуються про цю алею, поливають, прибирають. Там стоять лавочки. Є така думка, організувати похід і піти до скульптора, до Альошкіна [38], який би створив якусь таку скульптуру, символ оцих хлопців, які прагнули щось змінити.

Словник

1. Євромайдан (також Єврореволюція, Революція Гідності) – національно-патріотичні протестні акції в Україні.
2. «Беркут» – розформований підрозділ міліції особливого призначення при обласних МВС України. Був відповідальний за дотримання громадської безпеки, боротьбу з організованою злочинністю. Ліквідований за перевищення повноважень.
3. Всеукраїнське об’єднання «Батьківщина» – українська політична партія.
4. Бус – невеликий автобус для перевезення пасажирів.
5. Джон Сідней Маккейн III – американський державний діяч, політик, республіканець, сенатор від штату Аризона (1987–2018).
6. Даля Грибаускайте – литовська політична діячка, президент Литви 2009–2019.
7. Сокаль – місто в Україні, має статус районного значення Сокальського району Львівської області.
8. Клякнути – мається на увазі стати.
9. Стела – Монумент Незалежності – тріумфальна колона в Києві, присвячена незалежності України.
10. Дубінка – палка, яка використовується в якості зброї.
11. Михайлівська площа – площа у Шевченківському районі міста Києва.
12. Банкова вулиця – вулиця у Печерському районі міста Києва.
13. Зачистка – штурм Євромайдану силовиками – спроба режиму Януковича ліквідувати Євромайдан шляхом нічного штурму, застосовуючи спецпідрозділ «Беркут» та солдат внутрішніх військ.
14. «Свобода» – українська консервативно-націоналістична партія. Лідер партії – Олег Тягнибок.
15. Біляни – село в Україні, у Чернівецькому районі Вінницької області.
16. АТО – антитерористична операція на сході України.
17. «Межигір’я» – колишня приватна резиденція Віктора Януковича в селі Нові Петрівці Вишгородського району Київської області, яку він займав з 2002 по 2014 роки.
18. «Закони про диктатуру» (Диктаторські закони) – пакет законів, ухвалених Верховною Радою України у четвер, 16 січня 2014 року. Закони були ухвалені з грубим порушенням регламенту і законодавчої процедури.
19. Протистояння на вулиці Грушевського – події в Києві, що відбувалися з 19 по 22 січня 2014 року в ході Європейської революції в Україні, як реакція на загострення протистояння Євромайдану з офіційною владою України після прийняття 16 січня «Законів про диктатуру» та знаменували початок гарячої фази протистояння.
20. Руслана Степанівна Лижичко – українська співачка, громадська діячка. Народна артистка України. Народний депутат України 5-го скликання.
21. Святослав Іванович Вакарчук – співак, композитор, автор пісень, український політичний та державний діяч, колишній керівник партії «Голос», двічі був народним депутатом України.

22. «Український дім» – підприємство, розташоване у 5-поверховій будівлі на Європейській площі в Києві. «Українським домом» називають також саму будівлю.
23. Сергій Гагікович Нігоян – учасник і один із бійців Самооборони Майдану, вбитий під час протистояння на вулиці Грушевського в Києві. Герой України.
24. «Тітушки» – збірна назва найманців, кримінальних елементів, гопників, молодиків, у тому числі спортсменів, які використовувалися українською владою для перешкоджання діяльності опозиційних активістів та для дій проти вуличних протестів.
25. Михайло Михайлович Жизневський – білоруський активіст Євромайдану та журналіст, член Самооборони Майдану. Загинув під час протистоянь на вулиці Грушевського в Києві. Герой України (посмертно).
26. «Антимайдан» – серія мітингів в Україні.
27. Арсеній Петрович Яценюк – український політик, економіст і юрист. Двічі Прем'єр-міністр України.
28. Віталій Володимирович Кличко – український боксер, політик, громадський діяч, меценат. Київський міський голова. Голова Київської міської адміністрації.
29. Андрій Володимирович Парубій – український політик. Голова Верховної Ради України (2016–2019 рр.).
30. Петро Олексійович Порошенко – український політик, підприємець, п'ятий президент України (2014–2019 рр.).
31. Олег Ярославович Тягнибок – український політик, голова політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Свобода».
32. Травматична зброя – неформальна назва для певних видів зброї самооборони, зброї не смертельної (нелетальної) дії.
33. Перебудова – загальна назва сукупності політичних і економічних реформ, що проводилися в СРСР у 1985–1991 роках.
34. Нацполіція – Національна поліція України – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного порядку та громадської безпеки.
35. «Небесна Сотня» – прийнята в Україні збірна назва загиблих протестувальників, які мали безпосередній стосунок до ідеї та акції Євромайдану (Революції Гідності) у 2013–2014 рр.
36. «Нам небайдуже» – громадська організація.
37. «Вождь» – мається на увазі пам'ятник Леніну.
38. Олексій Михайлович Альошкін – український художник. Працює в жанрах станкової та монументальної скульптури.

УДК 94(477)"20"

Захищати Україну – священний обов'язок

В. Я. Середюк (м. Вінниця)

У статті подано розповідь бійця Щуренка Максима Миколайовича про війну на Сході України, бойові дії та побут військових.

The article presents the story of the soldier Shchurenko Maksym Mykolayovych about the war on the East of Ukraine, the fighting and the life of the military.

Ключові слова: АТО, мобілізація, військова частина, ротація, блокпост, бойове завдання, обстріли, бронетехніка.

Keywords: anti-terrorist operation, mobilization, military unit, rotation, checkpoint, combat mission, shelling, armored vehicles.

Щуренко Максим Миколайович, 1987 р. н., смт. Тростянець, Вінницька область, Україна, за спеціальністю хімік, викладач.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення: 25 травня 2018 року. Інтерв'юер – Ратушняк Л. І., бібліограф-красзнавець Тростянецької районної бібліотеки.

Інтерв'ю транскрибувала: Середюк Валентина Яківна.

Л. Р.: Це інтерв'ю проєкту «Голоси живої історії» з Щуренком Максимом Миколайовичем. Сьогодні в нас 25 травня 2018 року. Ми знаходимося в інтернет-центрі районної бібліотеки. Присутні: директор районної бібліотеки Дереш Марія Борисівна. Бере інтерв'ю бібліограф-краєзнавець Ратушняк Людмила Іванівна. Так, а тепер ми надаємо слово Максиму Миколайовичу.

М. Щ.: Добрий день усім!

Л. Р.: Доброго дня!

М. Щ.: Ну, що ж розказати. Сам я тростянецький, народився і проживав у Тростянці. Закінчив другу школу, Тростянецьку середню. Навчався я після школи в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. Закінчив хімічний факультет, кафедру органічної хімії. По спеціальності я хімік і викладач, можу як працювати, так і викладати. В армії я, да, був два рази. Перший раз строкову військову службу проходив у місті Біла Церква, сімдесят друга окрема механізована бригада [1]. А другий раз уже в 2014 році попав у третю хвилю мобілізації і проходив військову службу в зоні АТО [2]. Відбув три ротації [3]. У загальному терміні в зоні АТО були більше чим пів року.

На початку служби ми попали у військову частину в місті Вінниця, 3008 Національна гвардія [4]. Проходили бойове злагодження на полігоні під Вінницею. Там є рядом село таке Тютьки [5], там полігон, казарми, там пристрілювалися, проводили навчання, підготовку (Пауза).

Коли була мобілізація у військоматі, так викликали повесткою. Багато хто, скажем, не хотів іти, а були такі, які навпаки називалися добровольцями. Так що, цей, хтось втікав, хтось не втікав, але я, як то кажуть, пішов сам, ніхто не заставляв і ніхто мене не шукав, так що можна сказати добровільно, да (Посміхається).

Л. Р.: А як Ваші рідні віднеслися до Вашої згоди піти захищати Україну?

М. Щ.: Ну, як сказати, мама як звичайно, мама була протів, але брат старший у мене є, він також служив в армії і батько, то вони, як то кажуть, підтримували мене, що я пішов. Ну й потім скажу так, я попав у таку бойову частину, де ми не постійно були в зоні АТО. Ми були, як то кажуть, в ротації. То в ротації були, то в зоні АТО два місяці – два з половиною місяці, потім ми верталися додому. Нас відпускали, як то кажуть, у короткострокові відпустки – там на п'ять днів, а там на десять днів, а там потім їздили ще. Перед першою ротацією ми були тут під Вінницею, в Тютьках. Після першої ротації ми їздили на полігон у Львівську область, у Золочів [6]. А після другої ротації ми вже їздили на Яворів, на Яворівський полігон [7], там також проходили навчання. Да, в цьому підрозділі в мене була посада «кулеметник на броневих автомобілі». Тому ми їздили тренуватися туди в Золочів, там військова частина, там багато бронетехніки. Ми там вчилися їздити на ній і стріляти з неї. Тому навчання пройшли добре. Але так склалося, що ми, як то кажуть, коли ми приїхали в зону АТО, з собою у нас техніки не було. Ми думали, що нам її дадуть там уже на місці. Але потім, коли приїхала техніка, то оказалось, що техніка прийшла з іншої бойової частини, військової частини, уже з готовим екіпажем. То єсть, там були уже всі, то ми були біля них уже, як то кажуть, на підхваті.

Л. Р.: Машини були укомплектовані.

М. Щ.: Да, да машини були укомплектовані, то ми допомагали один одному, як то кажуть, бо ж там такі самі хлопці, як і ми. Вони так само були мобілізовані, і так само хтось щось знає, хтось щось не знає і ми їм допомагали.

Л. Р.: А які у Вас були відносини в колективі, були якісь, як то кажуть, статуси бійців? Ну, по-простому, були, наприклад, дембель [8], черпак [9] – клички?

М. Щ.: Нє, нє, нє такого не було.

Л. Р.: Не було.

М. Щ.: Тому, що у нас по мобілізації пішли, як то кажуть, люди і різного віку були, да. Були хлопці і по вісімнадцять років, які ще навіть строкову військову службу не служили, були з нами, і були дядьки по сорок шість, по сорок вісім років, уже такі. У нас був ще один дядько шістдесят років, но всьо-таки, він після того, як ми вже навіть повернулися, він ще на контракт навіть пішов служити.

Не було, як то кажуть, дідовщини [10] у нас не було. Стосунки були з усіма дуже добрі. Ми навіть до сих пір, багато хлопців з Тростянецького району, з якими ми зустрічаємося часто, і є хлопці, до яких ми їздимо на дні народження.

Л. Р.: А яке у Вас було перше таке бойове завдання у складі Вашого підрозділу, яке вам запам'яталося?

М. Щ.: Ну, саме перше бойове завдання, як ми тільки заїхали. Проїхали ми всю Харківську область, як то кажуть, в останній населений пункт Харківської області, є там таке містечко Ізюм [11] і там рядом з ним було місце дислокації, де пункт пересилки. Приїжджає одна ротація туди, там вони

очікують. І коли ми виїжджали туди уже в Луганську область, я проходив всі три ротації в Луганській області. То нам треба було поїхати поміняти той підрозділ, який стояв перед тим. То ми звідси виїжджали, а вони звідти приїжджали.

Л. Р.: Мінялися.

М. Щ.: Мінялися, да. І перше бойове завдання – треба було поїхати в Слов'янськ [12], тоді уже він був наш. Це якраз тоді тільки відвоювали Славінськ [13]. То ми вже їхали туди в Слов'янськ, там уже всьо була оборона, то ми їхали туди по боєприпаси. То це перше бойове завдання – було поїхати отримати боєприпаси, там на складах, щоб доукомплектувати. Тому, що вести боєприпаси через усю Україну – це, саме тому.

Л. Р.: А чи пам'ятаєте Ви свій перший постріл, вибух, обстріл?

М. Щ.: Да, да пам'ятаю. Це перший постріл – це ми приїхали в дев'ятнадцятий блокпост [14], це окраїна міста Попасна [15] в Луганській області. Якраз ми тоді попали на передову, то єсть, перед нами нікого не було. То єсть, ми передова і нас там обстрілювали, зараз скажу скільки (Пауза). Дев'ять днів, по-моєму, ми там були. Практично всі дев'ять днів нас обстрілювали. Але страшно тільки перший там, другий день, а потім до всього привикається. Бо, як то кажуть, коли перший день та десь щось там десь бахнуло, другий день бахнуло, то це все ти лякаєшся.

Л. Р.: Звикаєш.

М. Щ.: А потім навіть, коли обстріли вночі були, то ми вже навіть і не просиналися, ті хто спав, хто був не на зміні.

Л. Р.: А чи брали ворога в полон? Було таке?

М. Щ.: Ні. Ворогів ми в полон не брали. Тому що це ми на початку, саме наша ротація, ми попали на передову, а потім згодом ми вже були на другій лінії оборони. Стояли на другій, а то на третій, в залежності від того, як продвигався фронт, скажем так. Тому що ми прийшли, зайняли блокпост, а потім пішла туди, якщо не помиляюся, сто двадцять восьма бригада [16]. Відвоювали ми тоді. Нас перекинули з Попасного і перекинули в село Світличне [17]. А перед тим є село Кримське [18] – це яке постійно «гаряча точка», постійно згадується в новинах. Це Кримське, і там якраз перед нами, якраз було Кримське. То тоді чотири дні туди сто двадцять восьма бригада ходила відвоювати це Кримське. А потім вони там зайняли оборону і уже стояли в Кримському. То ми, як то кажуть, вже стали другою лінією оборони після того.

Ворогів декілька разів бачив отак в бінокль, здалека ми їх бачили. Вони доволі такі наглі, вони не ховаються, так як ми. Я не знаю, яка там зараз ситуація, але тоді вони вели себе доволі зухвало.

Л. Р.: А чи були у вашому підрозділі поранення, а також летальні наслідки, були вбиті?

М. Щ.: Ну, конкретно в моїй роті, тут де ми були, слава Богу, у нас летальних не було. Но поранення були, контузії були. Є хлопці, які, слава Богу, інвалідами ніхто не залишився, але наслідки відчувають і по сьогодні.

Л. Р.: Звичайно, є таких багато в Україні.

М. Щ.: Да, тут мій побратим Рома Тисячний з Гордіївки [19], ми його частенько бачимо, доволі сильна контузія. То він навіть до сих пір це відчуває і ходє в лікарню, періодично лікується там.

Л. Р.: А чи були дезертири [20] у вашому підрозділі?

М. Щ.: Ні, нічого такого не було. Тому що ті люди, які туди прийшли, скажем чесно, як нас тільки привезли у Вінницю у військову частину, нас усіх построїли і наш командир військової частини сказав: «Я вас тут насильно утримувати не буду, хто не хоче іти в АТО. Я вам зразу кажу – ми будемо в АТО. Я вас не збираюся там ловити по тій Луганській області, чи ловити вас по Вінницькій області, шукати. Хто не хоче йти – виходьте із строю самі, ми вас десь перекинемо в іншу військову частину, або відправимо вас додому». Наголосив ще раз: «Вас тут ніхто заставляти не буде і насильно утримувати не буде».

Таких не виявилось. Так що всі були і ніхто від нас не дезертував.

Л. Р.: А на Вашу думку, яке озброєння при бойових діях наших військових було найбільш ефективне? І яке озброєння, якщо Ви бачили, чи знаєте було на той час у ворогів?

М. Щ.: Ну, як вам там сказати, я попав у зону АТО, в нас не було прямих зіткнень з ворогом. То єсть, ближнього бою не було. В основному – це були обстріли з мінометів [21], з градів [22], з ураганів [23]. А ми стояли там, як блокпост, охорона. Перевіряли в основному блокпости, стояли на дорогах. Перевіряли транспорт, який переїжджає через блокпост. В основному обстріли велися з артилерії. Артилерія була передвижна [24]. Вони собі де захотіли, там і стали, і там постріляли. Ну, саме ефективно – це гради і урагани, ну, і міномети.

Л. Р.: То вони були на озброєнні нашої армії також?

М. Щ.: Були у нас. У нашій військовій частині не було. Ну в наших суміжних були. То тоді ще можна було обстрілювати. Тоді ще не було тих Мінських домовленостей [25], тому стріляли як вороги, так і ми тоді стріляли на той час.

Л. Р.: А коли Ви приїхали на територію зони АТО, яке у Вас склалося перше враження від побаченого? Обстановка, ставлення до ЗСУ [26] з боку місцевих жителів у населених пунктах Донбасу. Як вони вас зустрічали?

М. Щ.: Ну, люди там так само є різні. Зазвичай, тут ще на початку Луганської області, де ми були, то там люди більш так лояльніші до нас. А от туди далше уже, ближче до самого Луганська, де ми стояли, бо там до Луганська двадцять п'ять кілометрів через поля було, то там люди більш такі ворожі. І там залишилися, в основному, люди постарше. Молодь вся повийжджала. Це вже потім трошки вони почали з'їжджатися назад, коли вже десь 2015 рік був. Але, в основному, старше покоління, яке було, вони не люблять Україну по одній простій причині, коли вони жили в Радянському Союзі – це ж там шахтарський край, багато шахт і вони працювали шахтарями. На той час, як у нас тут, ми з ними там вже говорили, старалися проводити з ними роботу виховну. Вияснили причину їхньої такої ворожості. Вони сказали доволі прості слова: «Ми були шахтарями, ми получали зарплату». На той час зарплата, в нас тут в Тростянці, коли мій батько отримував сто рублів, чи карбованців, як вони тоді були, – рублі були, сто рублів отримував, то шахтар отримував там на Донбасі не менше тисячі. Вони получали великі зарплати. Вони там жили, у них там всьо було і продукти в них були, всьо було. І в них було повно грошей. Але потім, коли прийшла Україна, шахти почали занепадати, зарплати їм всім «поврізали» і ті люди, які пішли на пенсію, коли вони отримували раніше шахтарську пенсію, то вона була велика. А потім їх всіх взяли й прирівняли і вони кажуть: «Що шахтар получає, що прості люди в нас тут получають однакову пенсію». Ну, там за шкідливість їм трошки більше доплачують. Але вони кажуть, що це з приходом України і тому Україна для них погана. І вони думають, якщо прийде Росія, вернеться Союз вони будуть получати більшу пенсію.

Л. Р.: Знов вернуться кошти.

М. Щ.: Да, да. Тому люди там є різні. Є люди, які колись свого часу виїхали допустім із Західної України туди і живуть там, то вони взагалі нас підтримували. А ті, які іменно там вирости, народилися то вони відносно вороже ставляться.

Л. Р.: А як вони відносяться до «ЛНРівців» [27], «ДНРівців» [28] по їхніх розмовах?

М. Щ.: По їхніх розмовах, ну так само. Одні їх підтримують, а другі проти них. Все залежить від того, тому що «ДНР» і «ЛНР» – це, я вважаю, що такого немає. Там всьо Росія, вони там всім заправляють. Ще на початку, то ще може було ДНР, ЛНР, тому ще там були місцеві люди, які були з тої місцевості, то єсть, луганські, донецькі були. То вони якби якусь свою ідею відстоювали. А тепер там просто Росія. Вона туди зганяє свої російські війська. Місцевих там уже практично немає.

Л. Р.: Громадянського конфлікту там нема?

М. Щ.: Да, тому що там уже практично ідуть одні військові. Тому що місцевих, якщо їх не вибили тоді під час подій, то вони між собою – там пішла міжусобиця, вони там один одного половину перебили.

Л. Р.: Скажіть, будь ласка, чи зустрічалися вам представники місії ОБСЄ [29] та як Ви розцінюєте їх роль на Донбасі?

М. Щ.: Так, були представники ОБСЄ, приїжджали на наш блокпост. Були представники Латвії, Литви і Німеччини. З ними бух їхній перекладач і водій. Вони приходили в основном дивилися, яка обстановка на блокпосту, чи проводилися обстріли. Якщо проводилися, то звідки обстріли проводилися. Як воно, якщо проводилися обстріли, то вони потом були в нас і їхали, переїжджали на ту сторону до них, вияснили в них, яка обстановка. Що стосується їхньої діяльності, ну – це просто збір інформації. Вони нічого, ну, був обстріл – зафіксували, але ж рішень по цьому ніяких не було. Просто зафіксували інформацію і все.

Л. Р.: Як Ви оцінюєте матеріально-технічне забезпечення? І як воно змінювалося впродовж війни на Донбасі? І яка роль волонтерів у забезпеченні війська?

М. Щ.: Ну, якраз, коли це я проходив службу в АТО, то на самому початку було воно таке не дуже, як то кажуть, матеріальне забезпечення. Але вже згодом нас усім забезпечували. І військова частина нас забезпечувала всім: і бронезилетами, і касками, і амуніцією, і зброєю. На самому початку волонтери там також допомагали – купляли й обладнання і підвозили продукти харчування, і все необхідне, все що нам було потрібно. Але саме матеріальне забезпечення війська з часом уже і, наскільки я знаю, хлопці розказують, що вже покращилося. І на сьогоднішній день забезпечують набагато краще, чим тоді, як ми були. На початку були там маленькі перебої з постачанням продуктів харчування, але згодом

все виправилося. Тому можна сказати, що забезпечення було задовільне.

Л. Р.: А з якими побутовими проблемами Ви стикалися в зоні АТО? Це умови проживання, харчування, обслуговування мобільного телефону, Інтернет. І як часто Ви зв'язувалися з родиною? І чи були якісь такі теми, на які Ви не могли говорити з батьками?

М. Щ.: Ну, що стосується побутових умов – в основному всі блокпости знаходяться або на окраїні міст, або взагалі в чистому полі, немає електроенергії, якщо є то в процесі обстрілів пошкоджується електролінія, доводиться її ремонтувати. Що стосується інших таких, ну, якщо в полі, то це немає води, треба підвозити воду. Але слава Богу, нам підвозили воду добре. Їздили ми в баню митися, тому що в полі немає де. Якщо літо, то робили літній душ, а як зимою то їздили в тил, скажем так, в баню, ми милися. Що стосується мобільних телефонів – було покриття, зв'язувався з домом кожен день. Але по телефоні є заборонені теми, не можна говорити там – розказувати, де ти конкретно знаходишся, щоб ворог не засік і не обстріляв місце. А так то Інтернет також був. Так що з цим таких проблем не було.

Л. Р.: А медичне обслуговування, що Ви можете сказати? І як надавалася допомога при пораненнях та захворюваннях?

М. Щ.: Ну, на кожному блокпосту є медики, які разом з нами такі самі солдати, як ми, тільки вони надавали медичну допомогу. Ну, у нас таких серйозних випадків не було, щоб бойові були поранення, тому медики більше так там: комусь якусь таблетку дати, якщо щось більш серйозніше, просто відправляли хлопців у лікарню міську. Там уже їм надавали дипломовані лікарі допомогу. Якщо вже щось дуже серйозне, то взагалі хлопців брали завозили в госпіталь у Харківську область. А в такому плані допомога була нормальна. В основному побутові такі там харчові отруєння, там голова в когось може болить чи ще щось.

Л. Р.: Звичайні захворювання.

М. Щ.: Да, да.

Л. Р.: А чи часто ви згадуєте свою службу на Сході України і чи не маєте бажання повернутися?

М. Щ.: Ну, згадуємо ми з хлопцями, коли збираємося на чийсь день народження. Підтримуємо з хлопцями доволі дружні стосунки. Збираємося часто, їздимо один до одного. І також є багато місцевих хлопців, з якими зустрічаємося. А згадуємо ми так, коли між собою говоримо, а так то, в простому житті (Пауза).

Л. Р.: Хочеться відсунути ті спогади.

М. Щ.: Хочеться, да, забути. Але між собою ми так згадуємо такі курйозні всякі ситуації (Посміхається).

Л. Р.: І чи помінялося Ваше ставлення до віри і моральні цінності після війни?

М. Щ.: Ну, скажем так, частково змінилися, да. Але, в основному, я і до цього так ставився до життя і до віри, тому я б не сказав би, щоб так кардинально, щось змінилося (Посміхається).

Л. Р.: А які свята Ви відзначали там на війні – календарні, родинні і чи відрізняється їхнє святкування від домашнього?

М. Щ.: Так, ми святкували там всі свята, в основному дні народження один одного, якщо якісь великі релігійні свята. Святкування, звичайно, відрізняється, є свого роду обмеження. Стіл не такий же, як вдома, всьо наготовлено, а що було то ми і святкували. І ще також обмеження було – ніхто не вживав алкогольні напої, тому що це ворог номер один на війні, да, ще й гірше, чим ті сепаратисти (Посміхається).

Л. Р.: На Вашу думку, як довго ще триватиме війна на Сході? І яке майбутнє у Донбасу? І чи зможе Україна власними силами закінчити цю війну?

М. Щ.: Як воно, по-перше, війна буде тривати до тих пір, доки політики не домовляться. Бо це більше політична гра чим війна. Вони між собою, їм простіше між собою домовитися. Якщо вони домовляться, то вона підійде до якогось свого логічного завершення. А як вони постійно створюють ще більше проблем, ніж можна вирішити. Що стосується території Донбасу, то, звичайно, це територія України, її потрібно буде відбудувати згодом. І там буквально на лінії зіткнення, там не дуже, вірніше, самі пошкодження більші там, де потрібно буде відбудувати – це на лінії зіткнення, яка десь приблизно шириною в тридцять кілометрів по цій території, там, де проводилися обстріли. А решта території – там практично немає що відбудувати. Єдино, що там люди повинні якось організуватися і ми допоможемо уже чим зможемо, якщо сама ця війна дійде до свого завершення.

Л. Р.: А щоб Ви порадили людині, яка все-таки збирається іти воювати?

М. Щ.: Ну, перше, потрібно мати доволі добру фізичну витривалість і ставитися до цього потрібно більше з гумором, щоб не загрузати себе психологічно. І потрібно мати доволі дуже велику увагу до всього, до будь-яких дрібниць, звертати на це увагу. Ну, сам себе повинен берегти.

Л. Р.: Кмітливість та спостережливість.

М. Щ.: Да, кмітливість і спостережливість, в першу чергу.

Л. Р.: Як Ви вважаєте, чи потрібна реабілітація бійцям АТО і чи достатньо робиться у нас для цього сьогодні?

М. Щ.: Так, звичайно, реабілітація потрібна. В першу чергу психологічна, тому що, як я вже казав, люди і хлопці, які там воюють, вони кожен по-різному сприймає дану ситуацію. Хтось бере близько до серця, а хтось не дуже і хтось попав в одну ситуацію, хтось в іншу.

Л. Р.: Для когось це трагедія.

М. Щ.: Да, для когось це трагедія, а для когось це моральна травма, а як воно, а хтось не дуже на це звертає увагу. Тому реабілітація потрібна психологічна іменно тим, які більш постраждали. Що стосується хлопців, які зазнали там поранень, отримали інвалідність, да, звичайно, потрібні і медична допомога, і санаторно-курортне лікування. У нас, до речі, мені казали з управління праці [30], що хлопцям надають путівки на оздоровлення. Вони їздять по санаторіям, відпочивають. І в Моршин їздили, і в Хмільник їздили, і в Немирів їздили, і в Одеську область їздили. Тому, щитаю, що це проводиться. І запрошували на співбесіди. І в адміністрації також були збори, проводили там якісь тренінги. Так що, я думаю, що в цьому плані доволі держава надає допомогу.

Л. Р.: На цьому наше інтерв'ю завершено. Щиро дякуємо Вам, Максиме Миколайовичу, за змістовну розповідь, за спогади, з якими Ви з нами поділилися. Бажаємо Вам, насамперед, міцного здоров'я, успіхів у всіх ваших починаннях, здійснення ваших мрій та бажань, а головне миру Вам і нам, і нашій Україні!

М. Щ.: Дякую, до побачення!

Словник

1. 72-га окрема механізована бригада імені Чорних Запорозжців (72 ОМБр, в/ч А2167, пп В0849) – військове формування механізованих військ Збройних сил України. Розміщується у місті Біла Церква Київської області. Бригада створена в 2002 році на базі 72-ї гвардійської механізованої дивізії, що у свою чергу веде історію від 72-ї гвардійської мотострілецької дивізії.
2. Антитерористична операція на сході України (АТО) – комплекс військових та спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на сході України. Операція тривала з 14 квітня 2014 року до 30 квітня 2018. Після АТО на сході України була введена операція Об'єднаних сил (ООС).
3. Ротація – регулярна заміна або взаємозаміна особового складу, підрозділів або військових частин, що виконують завдання у важких, складних або несприятливих умовах через певний час.
4. Військова частина в місті Вінниця 3008 Національної гвардії – військова частина 3008 Національної гвардії України. Адреса. 21007, Вінницька обл., місто Вінниця.
5. Тютюки – село в Україні, у Вінницькому районі Вінницької області.
6. Золочів – місто районного значення Золочівського району Львівської області, районний центр.
7. Міжнародний центр миротворчості та безпеки, більш відомий як «Яворівський військовий полігон», – військовий полігон на заході України, розташований за 30 км на північний захід від Львова в Яворівському районі. Перебуває в підпорядкуванні Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, до січня 1998 року підпорядковувався Прикарпатському військовому округу, пізніше ОК «Захід».
8. Дембель – військовослужбовець строкової служби, якого звільняють у запас.
9. Черпак – солдат, який прослужив у армії один рік.
10. Дідівщина – раніше в Збройних силах СРСР, нині у ЗС Російської Федерації, а також ряду армій країн СНД форма нестатутних домінантно-статусних стосунків між військовослужбовцями; найпоширеніша форма нестатутних стосунків, що є порушенням статутних правил стосунків між військовослужбовцями строкової служби, заснована на неформальному ієрархічному поділі солдатів і сержантів за призовом і терміном служби.
11. Ізюм (Озюм) – місто в Харківській області, Україна, райцентр Ізюмського району.
12. Слов'янськ – місто обласного значення Донецької області, адміністративний центр Слов'янського району.
13. Славінськ – мається на увазі місто Слов'янськ.
14. Блокпост (далі – БП) – дорожній укріплений КПП із озброєною охороною, здатний самостійно тримати колово оборону. На ньому здійснюється контроль руху та перевірка чи блокування людей і транспортних засобів.

15. Попасна – місто, районний центр Попаснянського району Луганської області України.
16. Сто двадцять восьма бригада – 128-ма окрема гірсько-штурмова Закарпатська бригада (128 ОГ-ШБр, в/ч А1556, пп В4673) – з'єднання гірської піхоти Сухопутних військ України. Бригада перебуває у складі оперативного командування «Захід»; штаб бригади розміщений в місті Мукачево, а підрозділи дислокуються на території Закарпатської області.
17. Світличне – селище в Україні, підпорядковане Краснодонській міськраді Луганської області.
18. Крїмське – село в Україні, у Новоайдарському районі Луганської області. Населення становить 1662 осіб. Орган місцевого самоврядування – Крїмська сільська рада. До жовтня 2014 року входило до Слов'янoserбського району.
19. Гордіївка – село в Україні, у Тростянецькому районі Вінницької області.
20. Дезертірство – самовільне залишення місця військової служби, самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу.
21. «Град» – реактивна система залпового вогню калібру 122 мм БМ-21 «Град».
22. «Ураган» – реактивна система залпового вогню калібру 220 мм БМ-27 «Ураган».
23. Міномёт – вид артилерійської зброї, призначений для навісного обстрілу укритих цілей, а також для руйнування польових укріплень.
24. Самохідна артилерійська установка (САУ) – артилерійська система на саморухомій базі, яка призначена для безпосереднього вогневого супроводу танків та піхоти в бою, виконання завдань артилерійської підтримки рухомих з'єднань та боротьби з танками противника.
25. Мінські угоди (домовленості) – усталений узагальнювальний термін на позначення трьох^[1] спільних документів сторін – учасників врегулювання ситуації на Донбасі в Нормандському форматі
26. ЗСУ – Збройні сили України – військовоє формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються завдання з оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.
27. Донєцька народна республіка або «ДНР» – невизнане та самопроголошене терористичне квазідержавне утворення, встановлене польовими командирами і проросійськими політичними лідерами сепаратистів на окупованій Російською Федерацією території окремих районів Донецької області України.
28. Луга́нська наро́дна республі́ка (ЛНР) – фіктивне квазідержавне терористичне утворення, само-назва маріонеткового режиму, встановленого Російською Федерацією на окупованій нею території окремих районів Луганської області України. «Луганською народною республікою» також називається терористичне угруповання, що діє на тимчасово окупованих територіях Луганської області.
29. Місії ОБСЄ в Україні – місія неозброєних цивільних спостерігачів ОБСЄ, яка тимчасово проводить моніторинг та звітує про ситуацію з дотримання прав людини та гуманітарну ситуацію як у зоні конфлікту на Донбасі, так і по всій території України.
30. Управління праці – Управління праці та соціального захисту населення Тростянецької районної державної адміністрації.

УДК 94(477)"2014"

**Голик Сергій Іванович: «... я говорю правду і тільки правду в пам'ять
про тих людей, які загинули на майдані»**

В. П. Ружанська (м. Вінниця)

У статті подано усноісторичні свідчення учасника Революції Гідності Голика Сергія Івановича. The article presents oral historical evidences of the participant in the Revolution of Dignity Golyk Serhiy Ivanovych.

Ключові слова: Революція Гідності, Майдан, Маріїнський парк, «тітушки».

Keywords: Revolution of Dignity, Maidan, Mariinsky Park, «titushky».

Голик Сергій Іванович, 1966 р. н., смт. Крижопіль, Вінницька область, Україна. Учасник Революції Гідності.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення 07 травня 2018 року. Тема: «Участь у Революції Гідності».

Інтерв'ю провела Гаврилюк Юлія Юріївна.

Місце проведення: Крижопільська ЦБС.

Г. С. «Моє прізвище Голик Сергій Іванович. Народився, виріс та проживаю у смт. Крижопіль Вінницької області. Як мене доля звела з майданом, як я перебував на майдані можу розказати коротко, не переслідуючи при цьому ніяких корисних мотивів, я говорю правду і тільки правду в пам'ять про тих людей, які загинули на майдані.

Перебував я в Києві на роботі з вересня місяця 2013 року. Коли почався розгін майдану, коли була застосована сила (спецзасоби) працівниками міліції стосовно студентів, мене той час там не було. Але коли організувався майдан, коли були поставлені перші палатки, почали висуватися вимоги керівництву поліції (той час міліції) і до керівництва держави про те, щоб були покарані ті працівники міліції, які застосовували силу до мирного протесту студентів, з того часу я почав постійно ходити на майдан. Так як моя робота була з понеділка по суботу, значить після роботи о 5 годині, по можливості, я завжди заходив на майдан.

Людям на майдані потрібна була допомога – чим міг допомагав, йшов по дорозі, купляв якісь продукти, заносив, віддавав там по палатках. І на початку про те, що у мене в пам'яті зафіксувалось, коли щодня, даже були випадки, коли я ночував на вихідні дні (у мене субота і неділя вихідні). Саме такі вражаючі спогади у мене залишилися, я ходив на майдан не сам, а з товаришем Олегом, який працював також там на роботі, а проживає він у Київській області. І значить спогади залишилися, починаючи з того часу, коли розпочалася мирна хода до Верховної Ради і коли ми з Олегом на той час перебували разом із протестувальниками в Маріїнському парку.

Вразило те, що люди, які висували свої вимоги під Верховною Радою, були в Маріїнському парку і працівники міліції стояли спиною до Верховної Ради, в них за спиною були «тітушки» [1], а працівники міліції стояли до нас лицем, не понятно, кого вони на той час захищали, може «тітушок»? Народу, який там стояв, було дуже прикро і незрозуміло, хто утримує ту міліцію?

Перші заворушення почалися з того, що зі сторони «тітушок» в сторону протестувальників полетіли світлошумові гранати [2] і взривпакети [3]. Один із пакетів не розірвався, я його підняв – це даже було зафіксовано на відеокамеру телеканалу ТВА, він був обмотаний скотчем, а під скотчем були шурупи, цвяхи. Під час того, коли його запалювали, він зривався, дуже часто цим пошкоджувались кінцівки людей, але, на щастя, той взривпакет не зірвався, хоча багато їх зривалося, чимало людей уже на той час травмувалися і їм надавалася допомога. Я звернувся до цих працівників телеканалу, чому вони знімають на відео і не показують це народу, хто провокує це все? Вони правда зупинилися, зняли це все на відео і того ж вечора я в силу таких обставин попав на телеканал.

Мій син у той час навчався в ліцеї Богуна [4] і, коли я прийшов до нього на другий день вранці, він сказав мені: «Папа, я тебе прошу, не ходи на майдан», тому що тоді зі сторони ліцеїстів і зі сторони керівного складу ліцею було цькування, тому що в той час не визнавали майдан. Така політика була і таке відношення влади було до тих людей, які стояли на майдані і відстоювали права всіх людей України. Я пообіцяв йому, що я більше не піду, хоча вечером знов пішов на майдан, і знов продовжував там бути і робити там все, що було потрібно. Коли через 3–4 дні майдан перемиг, мій син вийшов на ККП і я сказав йому: «Синочку, тепер ти біжи і скажи цим хлопцям, які тебе цькували, що ви та ваші батьки, які не підтримували майдан, сиділи біля телевізора на дивані, а мій батько був на майдані, відстоював краще майбутнє не своє, а ваше і наступних поколінь». У той же час це мене дуже вразило, я хотів зайти переговорити з замполітом, однак після того, як майдан перемиг, появилися на стіні фотографії перших загиблих. Усі офіцери, які там були проти майдану, сказали «ми знімаємо з себе броню – ідемо відстоювати інтереси майдану». Буквально за кілька днів політика помінялась.

Що на майдані саме більше мені також запам'яталось, це коли ми були в Маріїнському парку [5], я побачив перший раз на свої очі кров ні в чому не винних людей, коли «тітушки» просто вбивали людей холодною зброєю – я це все бачив на свої очі разом з товаришем, який може це підтвердити. Нас з Маріїнського парку гнали аж до метро Арсенальне і там вже зупинилися, тому що вони дальше не могли йти. А ті люди, які не встигли відтягнутися з Маріїнського парку, я бачив, серед них були травмовані, які отримали тілесні ушкодження, і непритомні, були серед них і неживі. Карета швидкої допомоги вивозила їх з цього майдану. Коли медичні працівники надавали першу допомогу цим людям,

то «тітушки» (я бачив це на свої очі), просто ножем прорізали колеса «Швидкій допомозі» і машина на спущених колесах виїжджала з тої зони, де вже були «тітушки», які повністю захопили Маріїнський парк. Після того ми разом, всією колоною пішли, тому що було дано команду, щоб ми всі з Маріїнського парку повернулися на майдан.

Появилися перші загиблі, хоча перші протестувальники були розстріляні ще раніше на майдані. І це в перший день було, точно не пам'ятаю, десь біля 25 чоловік загиблих. Коли ми повернулися на майдан, то на сцені майдану керівництва майдану не було, воно то появлялося, то десь зникало і люди були кинуті самі напризволяще. Десь біля 19.00–20.00 години було незрозуміло, чи виживуть майданівці, вистоять чи не вистоять, тому що керівництво держави дало команду силовикам на зачистку майдану. Я в той час разом зі своїм товаришем перебував на майдані, коли почався штурм. Це передати словами неможливо, тому що було дуже страшно – палилися шини, на штурм майдану кидалася брудна техніка».

Словник

1. «Тітушки» – збірна назва найманців, часто люмпенізованих кримінальних елементів, гопників, молодиків, у тому числі спортсменів, які використовувалися українською владою для застосування фізичної сили і участі в масових сутичках; зокрема, для перешкоджання діяльності опозиційних активістів та для дій проти вуличних протестів: провокацій, підпалів машин, залякування, побиття та розгону демонстрацій, впливу на процес голосування на виборах тощо. Офіційно визнано використання державними службовцями правоохоронних органів та спецслужби кримінальних бандитських формувань «тітушок» проти демократичної акції «Євромайдану».

2. Світлошумові гранати – це спеціальні засоби несмертельної дії, що є на озброєнні армії, правоохоронних органів і спецслужб. Призначаються для надання світлозвукового впливу на супротивника або правопорушника з метою тимчасової психофізіологічної і механічної дії для тимчасового виведення його з ладу.

3. Взривпакет – піротехнічний засіб, призначений для імітації розривів мін, артилерійських снарядів, гранат.

4. Ліцей Богуна – Київський військовий ліцей імені Івана Богуна.

5. Маріїнський парк – парк у Києві, розташований напроти будинку Верховної Ради й Маріїнського палацу, між вулицею Михайла Грушевського та схилом до Паркової дороги. Наприкінці 2013 та на початку 2014 року тут було місце скупчення «тітушок», яких використовували проти учасників Євромайдану.

6. Революція Гідності – політичні та суспільні зміни в Україні з 30 листопада 2013 до лютого 2014 року, викликані протестом громадян України проти протиправного розгону мирної акції студентів та громадських активістів, яка розпочалася 21 листопада 2013 року, як спротив проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою відмовою від цього курсу.

УДК 94(477.44)"20"(092)

Новіков Олег Анатолійович: «Наша нагорода – це перемога і хлопці живі й здорові»

Д. О. Белоус (м. Вінниця)

У статті подано усноісторичні свідчення волонтера, голови ГО «Тулчинська сотня допомоги бійцям АТО» Новікова Олега Анатолійовича.

The article presents oral history testimony of a volunteer, the head of the NGO "Tulchyn Hundred Assistance to ATO Fighters" Novikov Oleg Anatoliyovich.

Ключові слова: АТО, Революція Гідності, Помаранчева революція, волонтерство, збір допомоги, евакуація населення.

Keywords: anti-terrorist operation, Revolution of Dignity, Orange Revolution, volunteering, fundraising, evacuation of the population.

Новіков Олег Анатолійович, 1975 р. н., м. Тульчин, Вінницька область, Україна, підприємець, волонтер, голова громадської організації «Тулчинська сотня допомоги бійцям АТО».

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення: 25 травня 2018 року. Інтерв'юер – Вігуржинська В. С., директор Тульчинської центральної районної бібліотеки.

Інтерв'ю транскрибувала Белоус Діана Олександрівна.

О. Н.: Звати мене Новіков Олег, я є волонтером. Почнемо з того, що я учасник і Помаранчевої революції з першого до останнього дня, і Революції, останньої, Гідності, на якій був теж з першого до останнього дня. Ну, по своєму роду діяльності, так би мовити, я ж займався як раз там, ну, суспільно-політичною діяльністю все своє життя, і очолював політичні осередки, громадські організації, і саме навчався... Отримував освіту з державного управління і суспільно-політичні рухи, механізми цього життя, вони мені всі цікаві, близькі. Я от цікавлюсь постійно і намагаюсь бути в курсі, дивився за всіма подіями, які відбуваються. Бачив, що відбувалося тоді в державному управлінні і напередодні Помаранчевої революції, яка була ситуація, як вона вибухала, ця революційна ситуація. І коли відбулися вибори тоді перші, коли Президентом обирали Віктора Андрійовича Ющенка, і почалася фальсифікація масова така, коли пані Тимошенко зробила заклик, що потрібно захистити голоси, вийти на Майдан, я навіть не вагався, зразу сів в автомобіль і поїхав у місто Київ. Та революція була коротка, але теж цікава, така насичена, було кілька таких цікавих подій... Після неї я побачив знов, що щось не то в країні відбувається, але мені іноді не вистачало освіти... Я попав якраз на навчання, вступив до Одеського регіонального інституту державного управління [1], на стаціонар, відучився там, отримав ще якусь певну базу, для того, щоб далі якимось ґрунтовніше розбиратися в тому, що відбувається в реальному житті. І коли знов виникла революційна ситуація, уже коли Віктор Федорович Янукович, наш втікач-президент, не підписав угоду про асоціацію [2] і тоді побили дітей, я знов, не вагаючись абсолютно, сів в автомобіль, поїхав на Майдан з першого до останнього дня.

Познайомився з дуже багатьма цікавими людьми там і з цього останнього Майдану, з останньої Революції, якраз я вже так більш потужно пішов у різні громадські рухи і виникла наша волонтерська організація. Тому що зразу після Революції Гідності почалася російська агресія на Сході, у Криму спочатку, потім на Сході, і треба було допомагати країні. Так виникла спочатку наша волонтерська організація, коли ми почали помагати переселенцям із Криму, які приїхали в Ладжинський Артек [3]. Потім ми поїхали на фронт, в травні чотирнадцятого року і після того ми постійно здійснюємо поїздки, допомогу нашим бійцям на фронті. Познайомився там теж з дуже багатьма видатними такими особами, які для мене є взірцем. Свою дитину я теж вчу на житті, на діяльності от таких хлопців. Дуже прикро, що багато з них вже загинули, дуже багато є Героїв України. Ми як волонтери разом з бійцями пройшли... проходимо весь повністю історичний такий етап цієї боротьби, всі етапи історичні.

Ми бачили всі події, які відбувалися у різних котлах [4], і, дякувати Богу, що ми залишились живі і вийшли з цих котлів. От в Дебальцевому [5] ми були останні волонтери, які дійсно виходили... майже виходили з бійцями. Ми вивозили дітлахів зі Сходу, Донбасу, відти з бомбосховищ, коли тоді там була потужна атака. Наші солдати відстрілювалися і сили були нерівні, тому що атакували росіяни набагато потужніше. І за одну добу наші артилеристи вистрілювали повністю один ресурс ствола [6] – пушка робила тисячу сімсот вистрілів. Просто за добу з ладу виходив ствол [7]. А то, що було з тієї сторони, то воно було в рази більше.

Я вивозив цих дітлахів ще з двома тульчинськими хлопцями, ми бачили реакцію цих дітей, жах в очах, реакцію батьків, коли вони вже не перебирали, куди везуть їхніх дітей. Це було на виїзд. Коли ми під'їжджали на пункт евакуації, то дітей просто закидали в мій автомобіль, вантажний автомобіль, закидали разом з речами. Тільки можна було почути там фразу: «Куди ви їх везете?», – щоб потім можна було знайти. Вивозили ми їх у місто Артемівськ [8] спочатку. Там теж така була дуже дивна ситуація. (Пауза). Вроді Схід, Донбас, вони всі вважають себе земляками, один одного підтримують... І коли ми привезли першу партію дітей з Дебальцево... Це в останні дні Дебальцево було. Коли ми привезли, десь це було пів другого дня, (Пауза) не скажу який день, треба дивитись, це лютий місяць, зима була. Коли ми привезли цих дітей, я першим ділом, ну, куди їх вести, привіз в Артемівську міську раду, зараз місто Бахмут. На вході мене зустрічала людина в одязі охоронця і каже:

«Що вам потрібно?»

«Ну привіз ось дітей з Дебальцево, вивозимо з бомбосховищ, з обстрілів».

«Ми цим не займаємся, цим займається у нас відділ соціального захисту, їдьте туди», – дає адресу.

Я ще там пів години шукав по місту Бахмут цей відділ соціального захисту. Знайшов. Прийшов до директора. Директор каже: «Ми теж не займаємось евакуацією. По-перше, ці діти не є біженцями», – тому що Дебальцево на той час не мало статусу окупованого міста і вони пільгами тими не користувались. Хоча там реально йшла війна, діти гинули, їх треба було вивозити.

Каже: «Ми не будемо того робити. Вони не мають офіційного статусу. Ми не будемо цими дітьми займатися».

«Це ж ваші донбаські діти, це ваші земляки. Тим паче, що це не дорослі – це діти. Ви ж маєте якось своїх земляків підтримати, цих дітей... якось проявити участь в долі їхній».

«Цим займається Червоний Хрест. Червоний Хрест працює до другої години, їх уже немає, і у нас немає можливостей, у нас немає як займатися».

Я кажу: «Я маю ще їхати забирати дітей, там ще є бомбосховища».

Коли нам подзвонили, там було шістдесят дві дитини. У мене бус [9] ну, я не міг за один раз забрати шістдесят дві людини, для цього неоплан великий потрібен. (Пауза). Поки я не включив мобільний телефон, поки не гаркнув на директора цього центру... не центру, а Служби соціального захисту, до тих пір вона не взяла телефон. Потім вона знайшла якийсь гуртожиток, додзвонилась до директора гуртожитку. Директор гуртожитку дуже гарна жінка, цих дітей всіх прийняла. Я згрузив ще кілька мішків картоплі, кілька ящиків тушонки для того, щоб вона їх погодувала і поїхав знов за новою партією дітей.

Уже стемніло на той час, тому що зима, воно дуже швидко... І коли ми приїхали, уже частину дітей інший транспорт військовий евакуював і ми забрали тільки останню сім'ю, яка там залишилась. Вона просто згадалась мені дуже. Я з ними спілкувався, тому що уже в цей гуртожиток їх не брали, місць не було. Це була дівчина двадцять три роки, не згадаю як її звати, і двоє дітей, син і донька. Синови було три роки, доньці десь років п'ять (Пауза). Ця дівчина, вона вперше виїжджала за межі Дебальцево, вперше за свій вік. Жила вона в неблагополучній родині. Чоловік її наркоман, пішов в ополчення [10], на той бік воювати. І коли ми її вивозили – вона боялась. Вона не хотіла уїжджати:

«Я чекаю свого чоловіка...».

Я кажу: «Ви розумієте, що в будинку, в якому ви сидите, може завалитися все. Ваші діти загинуть, вас треба вивезти».

«У мене нету денег. Куду вы меня повезете? У мене никого, нету родственников, у мене знакомых нету».

Ми їх вивезли. Уже в гуртожиток не брали. Залишили в Краматорську. Там є церква американських адвентистів-проповідників. Вони цю сім'ю прийняли і надали їм там уже харчі, помили. Коли їх вивозили, зупинилися в Бахмуті. Дійсно там війна, дуже бідові сім'ї, голодні, грязні. Нема тепла, не було води в місті Дебальцево, не було світла, не було на чому готувати їсти. На цих дітей просто, ну, дуже страшно було дивитися.

У нас було пальне, але кошти вже закінчувались, тому що ми лишилися на неділю. Хлопці... Ми привезли допомогу, але хлопці кажуть: «Ви знаєте, у Дебальцево немає води, немає світла, немає хліба. Може у вас буде можливість, тому що наші кухні не привозять наші машини, лишіть трохи на кілька днів. Привозьте нам із Бахмута воду, привозьте хліб, цигарки, таке підвозьте». Бо, ну, не будеш тушонку їсти без води, без хліба. Чай не зробиш, нічого. І ми знайшли баки такі харчові, і двома машинами, це я і Костя, ми возили хліб, возили воду, цигарки возили. Наші кошти почали закінчуватися і у мене в кишені залишилось в районі двадцяти гривень. Я пішов на ці двадцять гривень, тоді ще дешевше трохи було... У нас лишилась одна банка паштету, я купив хліб і ще щось, не пам'ятаю. І це ми робили їм бутерброди. То діти так їх їли, я просто не бачив, щоб вони батон хліба з'їли з цим паштетом. Я боявся, щоб не трапилось щось з шлунком дітей, всі маленькі діти...

Кажу: «Що ви там їли, у тому Дебальцево?»

«Я їм варила супчик».

«На чому ж ти варила? Газу немає».

«Ми ломали меблі, палили посередині квартири вогнище і на вогнищі готували». Кажу: «З чого ти готувала? Нічого ж нема».

«Ну, что там нашла, из того я и готовила».

Такий жах, просто... Це треба все було бачити.

В. В.: А чи відслідковували Ви потім долю тих дітей, яких ви залишили?

О. Н.: Яким чином? Справа в тому, що люди Сходу не сильно йшли з нами на контакт, взагалі в чотирнадцятому році. Зараз вони почали розуміти, що там відбувається. У чотирнадцятому році ми – окупанти. Вони нам в спину кричали, що ми окупанти, що ми їх убиваємо. Я навіть і останнім часом такі речі, дуже дивні речі, зустрічаю там. Я не розумію, чого у свідомості цих людей нічого не міняється...

Простий приклад: село Гранітне Волноваського району. Це на лінії зіткнення, саме передова. І ми звідти, від наших хлопців їдемо, двадцять восьма бригада, Одеса. Зустрів там своїх друзів, з якими я навчався в академії, вони теж служать. Їдемо, стоїть жіночка з дитиною. Я їх підібрав, підвезти там кілометрів десять до сусіднього села. Вона сама працює вчителькою в школі.

Вона каже: «Ви знаєте, що ваші вчора нас обстріляли, ваші гради обстріляли нашу школу». Кажу: «Ви зрозумійте, що ваша школа знаходиться біля військової частини. У «Града» [11] є півтора кілометра – мінімальна відстань, на яку він може..., тому що він летить по траєкторії. Наша частина стоїть до вашої школи п'ятсот метрів і якби стріляли наші, ви побачили б, що вилітають снаряди. Це не наші стріляли».

«Ні, це ваші», – впевнено.

І коли я їхав, я її підвозив, трохи від'їхав від дороги і спитав, як виїхати мені на цю Волноваську трасу [12]. Вона мені показала, я по цій дорозі вперся в центр, в тупік. Повернувся назад – її вже нема. Ну, от таке відношення до нас. Я не розумію чому. Ми як волонтери теж дуже допомагали і простому цивільному населенню. Ми їздили в школи, привозили з наших тульчинських шкіл подарунки, що діти збирали. От Кирнасівська школа [13], вони збирали – Авдіївська перша школа [14]. Дуже багато, теж два буси подарунків, те, що зібрали: листи, іграшки, солодощі різні. І діти дуже позитивно до цього відносилися, і викладачів багато позитивно. Возили підручники українські, тому що там немає абсолютно українських підручників. Там усі школи були російські і до нас звернулися наші колеги, волонтери з Києва. Є така громадська організація «Їжаки» і в одній поїздці вони нам загрузили п'ятнадцять тисяч українських книжок, нових, для бібліотек Красногорівки [15]. (Згадує). І коли ми приїхали, я спілкувався із завідувачем районо [16], була вчителька української мови і літератури. Вона настільки була вражена, вона каже: «Ви навіть не знаєте, що ви зробили. У нас не просто немає таких книжок...». Вона така проукраїнська жіночка. Але вона попросила одне: «Зробіть так, щоб ці книжки зараз, сьогодні роздали по школам. Тому що керівництво їх просто не роздасть». Там усе роблять люди (посадовці, ред.), для того, щоб українська книжка, українське слово, українська музика не попала до людей. Ми оце бачили, ми це відчували.

Взагалі, поїздки поміняли дуже сильно моє ставлення до всього. Я став більше такий терпиміший. Я бачу багато баталій у фейсбуці. Волонтери і поміж собою там сваряться, з військовими і так далі... Я коли спілкуюсь... Багато зустрів хлопців, які мають гарну освіту, які мають великі родини, які пішли захищати країну, які мають наукові ступені. Історики, письменники, художники, хіміки, фізики. Я таких людей зустрічав і на Майдані, і в «Правому секторі» [17]. І коли з ними спілкуєшся, то зовсім по іншому починаєш дивитися на життя. Один товариш там мені, на фронті, сказав: «Олеже, ти знаєш, кожному відповідати перед Богом». Я колись звертав увагу, що на мене там бруд ллють, ще щось. Зараз зовсім не звертаю. Життя моє і мені відповідати за нього. Я собі роблю те, що я маю робити. Кажу, то його справи. Людина там зводить наклеп, там говорить на тебе якісь дурниці – то її справа. Їй за це відповідати, ти відповідай за своє. І от зараз я таким самим чином абсолютно спокійно дивлюсь на все. Що можу те й роблю, і буду робити. І говорив товариш мій таку річ: «Не важливо, де ти був, що ти робив, які геройські вчинки вчинив. Головне, що ти дійшов до кінця, до перемоги».

Багато хлопців було в АТО в районі. Іноді я розчарований трохи. Хлопці були там, побачили війну. Я бачив, де вони були. Бачив, що вони були дійсно в пеклі. І коли вони забувають про це, коли вони згадують тільки про пільги і йдуть в наш «Білий будинок» [18] і кажуть: «Нам треба землю, нам треба пільги, ви маєте нас шанувати», – вони забувають, що їхні побратими там ще є. (Пауза). Не довіряєте нам, волонтерам, зробіть самі щось, поїдьте самі допоможіть тим хлопцям, які зараз там.

Спілкуюся з хлопцями – наскільки втомилися люди, втома від війни, від усього... П'ятий рік війна. Більше чим на території України йшла Друга світова. Люди настільки втомилися, що зараз уже набагато зменшилась допомога волонтерська. Дзвоню до хлопців, вони кажуть: «У нас по два місяці жодного волонтера не було». Є підрозділи, які повністю на утриманні народу, які не підпорядковані ні Збройним Силам, ні Міністерству внутрішніх справ. І вони повністю на забезпеченні народу. Ми кожен раз, як їдемо десь дизпаливо знаходимо. Надають нам підприємці там, я в каністри збираю і везу цим хлопцям. Збираєм харчі, збираєм їм одяг, взуття, все, що потрібно, спеціалізовані речі, спорядження їхнє, і все це привозимо. Спочатку, в чотирнадцятому році, ми з вінницькими волонтерами працювали, возили такі натівські зразки спорядження, воно дороге, але якісне. Коли ми привозили, вони кажуть: «Хлопці не везіть такі речі, тому що вони дорого коштують. Нас багато, давайте щось реальне. Ми розуміємо, що вам важко». Коли попробували, вони сказали: «Ви знаєте, дійсно – ліпше одна гарна якісна річ, чим непотріб, який ламається за день, два, місяць». І ми так зрозуміли, що краще цієї допомоги буде менше, але вона буде якісною.

Напрямок багато ми обрали. Ми так і допомагаємо тим хлопцям, які прийшли, тут адаптуватись. Дуже багато потребують психологічної реабілітації. Ми стараємось якось їх видьорнути, залучити до чогось, зацікавити, щоб вони не були самі, щоб вони не закривалися в своїй проблемі. Допомагаєм і діткам обездоленим, інтернатами деякими опікуємся. І допомагаєм хлопцям туди на фронт, і допомагали

в різних суботниках, по місту тут в різних акціях, і просвітницьку роботу ведемо по школах. Напрямоків дуже багато. Але з кожним днем все більше і більше людей втомлюється, і ще більше людей від нас відходять. Саме цікаве, ті що починали найперші, ті всі й лишилися. І в нашій організації, хоч вона й «Волонтерська сотня Тульчинщини», як не дивно, більшість людей не із Тульчина. Дуже багато людей із Києва, багато людей з Вінниці, є з Одеси. Є з закордону люди, які підтримують нас, які можливо й не були навіть в Тульчині, працюють саме якраз через нашу організацію. Нам це дуже приємно. Це люди, які не звикли говорити, а звикли щось робити. І бруду на нас багато є. Я не дивуюсь, тому що говорити завжди легше, чим щось робити. Тому ми не втомлюємося і працюємо.

Дивимося як Донбас міняється потихеньку. Він змінюється. Те, що було в чотирнадцятому році, як нам тоді плювали в спину там і на нас дивилися, і як зараз. Що зараз більш-менш. Ну, є люди... те що є розповідав, випадки... такі, що попадають під російську пропаганду і роблять такі речі негарні. І є багато людей, яких там зустрічаєш, які нашим бійцям насправді допомагають, дають житло, дають деякі речі, засоби, які потрібно. І це приємно. Донбас почав мінятися все-таки. Правда, більше туди треба саме українського кіно, української музики, української культури. Їхати, щоб вони бачили. Їх дітей видьоргувати сюди, привозити, показувати, що у нас тут робиться, як ми живемо. Вони думають, що вони живуть... (Пауза), що ми живем так, як вони. У нас дуже велика різниця навіть у побуті. Я коли поїхав у Луганську область перший раз, Станично-Луганський район, подивився там деякі села... Я настільки був вражений. Насправді, то якесь вісімнадцяте-дев'ятнадцяте сторіччя. Такий жах, що то... Да, радянська влада провела газ, є газ. Жодна труба газова не пофарбована жодного разу, вони всі там поржавілі, всі... У нас такого немає. Я на будинки подивився, думаю – то такі хатинки на курячих ножках. На людей дивисься – вони ходять в речах, в яких ми ходили ще на першотравень у вісімдесятих роках, у тому вони й ходять до цих пір. І всі вживають алкоголь. Говорити, спілкуватися дуже мало з ким є. Якщо нормальні, інтелігенція, да, вони підтримують Україну, вони нормальні і нормально живуть, і нормальні будинки. Тільки дивисься на цих «рускоміровців» – жах, просто жах. Ще Донецька область не так, Луганська – то там взагалі такі є села, що я був дуже вражений побаченим. Їх треба, цих людей, вивозити сюди, показувати, як живемо ми. Щоб вони розуміли, до чогось прагнули, хотіли якось мінятися. І дітлахів так само треба вивозити. З ними найбільше треба працювати, тому що вони ще не настільки отруєні тою пропагандою російською. (Пауза). От такі у нас справи...

Саме перше, коли я попав у зону бойових дій, де саме стріляють, коли я вперше побачив на власні очі сепаратистів. Це була друга поїздка в Слов'янськ [19]. Тоді ще там був Гіркін-Стрелков [20], він був окупований. Ми були на під'їзді, такий блокпост 3-А. Зараз його всі волонтери знають, через нього переїжджають, через міст на Красний Лиман [21], там і на Артемівськ. І от це ми туди їхали разом з тростянецькими волонтерами двома машинами. Три години нас не пропускали на третьому блокпості. Там стояли хлопці в формі «Беркуту» [22], навіть жетони були беркутівські... І таке в нас негативне було відношення після Майдану до беркутівців. Один полковник, більш-менш такий нормальний, ну, всі там:

«Ми вас не пропустимо. Нам заборонено. Ми вас пропускати не будемо».

Я кажу: «Ми маєм доїхати».

«Вигружайте тут, ми хлопцям передамо».

Кажу: «Я не впевнений, що воно туди до хлопців дойде».

А в тому 3-А якраз стояв козак-майданівець, позивний у нього був «Хохол», четвертої сотні майданівської [23]. І він каже, що там дійсно їм тільки сухпай і привозили. Нормальних харчів у них не було, одягу не було, вони були в «пенках». Так звана «пенка» – це звичайні гумові такі сандалі, які продають найдешевше на базарі. Гумових чобіт не було, а тоді були дощі, травень місяць якраз. У них всі бліндажі, окопи були залиті повністю водою. Я підійшов до цього полковника, кажу, що дивись, ми везем їм там гумові чоботи, дощовики такі гарні не з клейонки, а армійські дощовики. У нас два буси харчів, медикаментів, всього, що потрібно хлопцям на передовій. Але коли їм це привезуть? Їм зараз треба. Цей полковник каже: «Слухайте, друзі. Давайте так – я вас не бачив. Ви не менше сто двадцяти. Тут не багато, кілометра три з половиною. Вся ця зона прострілюється, сто двадцять, не менше, і дуйте до своїх». (Пауза).

Ми їхали більше чим сто двадцять. Це було перше таке відчуття, дійсно, адреналін, жах. Тиснули на газ ми добре. Ззаду тростянецькі хлопці їхали, вони навіть догнати не могли. Я сам не думав, що мій бус так може їхати. Залетіли ми за секунди, до хвилини, тих три кілометри... Швидкість була десь сто п'ятдесят. Залетіли ми на той блокпост. Там бетонна стіна така була, з бетонних блоків, захисна і якраз напроти цього блокпоста, через метрів вісімсот хімзавод слов'янський [24]. На ньому якраз сиділи сепаратисти. Це шоста ранку десь була і хлопці побачили, що ми таки довезли до них цю допомогу. Вони

показали нам за цю стіну ховатись. Ми сховались за цю стіну, бо працювали снайпера. Вони кажуть: «Ми зараз відпрацюєм по снайперам для того, щоб у нас було хвилин сорок-п'ятдесят на розгрузку». Достали три автоматичні гранатомети, ми з окопів дивилися, як вони розстрілюють цей хімзавод для того, щоб накрити там снайперів. Вони попрацювали, три цих гаєса [25] повні «улітки» [26] випустили гранат і після того ми почали швидко-швидко оперативно розгружатися. Це була така перша поїздка, коли я вперше побачив як взриваються гранати, як стріляють.

Після того, то було у нас багато різних цікавих ситуацій. Ми перші волонтери, які заїхали на Пром [27]. Четвертого лютого дві тисячі п'ятнадцятого року Промка була відвойована «Правим сектором» і восьмого лютого ми туди заїхали, перші волонтери. Саме на території Промки ми ночували, ми в хлопців залишилися. Тоді навіть не було в кого спитати, можна нам туди їхати чи ні. Не було таких... Один був блокпост, на якому стояв хлопець, який нічого не знав і командир, Сантацький Володя, прийшов і сказав: «Це наші волонтери. Вони їдуть з нами». Ми заїхали на Промку. Я побачив останні ці барикади. Там іде дорога на Ясинуватську розв'язку [28], яка була загороджена технікою. Машини, вантажівки перевернуті для того, щоб танки не проскочили. І за ними уже все, була «сіра зона» [29], яка прострілюється. Пряма вулиця, кілометрова, на кінці була Ясинуватська розв'язка і там різні будинки зліва, справа, з нашої сторони снайпера, з тої сторони... І це вже була зона бойових дій, конкретна зона бойових дій. З іншої сторони Промки, коли ми заїхали на територію, Авдіївський райавтодор. Ми заїхали туди на подвір'я. Володя каже: «Поставте машину, он гараж з панелі, щоб на неї нічого не прилетіло». Я заскочив у той гараж, а за ним була вулиця і в слідуєчому будинку вже були сепаратисти. І там реально просто перекидалися гранатами. У нас є відео, воно залишилось, я маю дуже великий архів відео й фото, як товариш, він відомий київський фотохудожник, йде, по телефону спілкується з друзями, в нього над головою летять кулі, перельоти, так звані. І ми йому кричимо: «Олексій, давай бігом в підвал!». І він товаришу своєму якраз у момент цей розповідає: «От я їду... хлопці зайшли на Промку, ми перший раз тут, над головою летять кулі». Всю ніч ми просиділи в підвалі, відстрілювались наші козаки, «Правий сектор».

Були такі моменти, коли ми до них приїжджали, людей не вистачало. Ми по ночам сиділи, заряджали набої для того, щоб вони могли відстрілюватись. Теж відео є. Навіть з нами приїжджали священники, які допомагали заряджати ленти [30], гранати в ленти для гаєсів. Всю ніч допомагали козакам. Були такі моменти, коли підміняли козаків. Коли хлопці вийшли з Промки, вони пішли в такий район, що «Малі дачі» називається. Коли ми приїхали, привезли допомогу, це зима була теж. Приїхав зі мною наш земляк Володя із Дранки, який відслужив, мобілізувався і після того захотів поїхати знов туди на фронт, але вже волонтером. І «Санта», командир, каже: «Хлопці, у нас не вистачає людей. Людям треба відіспатися. Ви могли б за нас ще сходити почергувати?» – так в жарт кинув. Кажу: «Чому б ні? Лишимося, сходим». І добу ми чергували замість хлопців, сиділи в окопах над зброєю їхньою, для того, щоб хлопці могли відіспатися. Приїхали ми – там замінований ліс, повністю замінований, поміж сепаратистами й нашими. Вони частину лісу розмінували, тому що потрібно грітися. Ми привезли три бензопили, топори, одяг, продукти. Володя каже нам: «Слухайте, поки наші козаки всі на чергуванні треба дров нарубати». Ми повалили чотири дуба, розпиляли їх, порубали. Нарубали здорову таку купу дров і після того ми взяли їх зброю, пішли підмінили ще їх на чергуванні. Володя каже: «Я таких перший раз бачу, щоб півтори тисячі кілометрів відмахали, нарубали машину дров і ще й пішли чергувати».

Так зараз катаємся, підтримуємо постійно. Правда менше вже до Збройних Сил України, більше ми їздим до добровольців. Вони не на забезпеченні, не на утриманні держави. Вони на утриманні людей, тому наша ціль саме їм от і допомагати. Наша допомога потрібна їм. Збираєм тут, в місті, допомогу від друзів, із закордону у нас багато. Останнім часом, останній рік у Тульчині ми майже не збираємо. Буває на заходах якихось, а так взагалі не збираємо.

В. В.: Про вас зараз і менше чути у нашому місті.

О. Н.: Так. Це моє рішення. Я навіть перестав висвітлювати трохи нашу діяльність. Мені ліпше поїхати в школу, розповісти це дітям, чим говорити і показувати це в фейсбуці. Багато людей думають, що ми піаримся. Думають, що ми за посадами, за орденами бігаємо, за грамотами... Того я просто перестав це робити. По-друге, я не хотів, щоб були оці розмови. Ну, не бачать, не знають, не чують, ми собі працюємо тихенько. Нас це повністю влаштовує. Нам не потрібно ні регалій, ні посад...

В. В.: Я думаю, якщо людина захоче допомогти вона знайде спосіб як передати допомогу.

О. Н.: Сто відсотків! У нас є постійні люди, які нам допомагають кожен місяць. Ці люди, знаєте, іноді просять: «Будь ласка, не друкуй, не показуй те, що ми робим». Невелика кількість цих людей – чотири-п'ять чоловік, які нам постійно допомагають. Якщо потрібно більше ми йдемо, просимо. Дуже гарно допомагає Ладжинська птахофабрика «Наша Ряба» [31]. У тому році ми відремонтували ві-

сім автомобілів. У ремонті кожного автомобіля вони приймали участь, запчастинами, резиною, всім... Кожну поїздку, ми їдемо на фронт – сто, сто п'ятдесят кілограм курятини мороженої вони нам дають. Зараз почав допомагати маслосирзавод тульчинський [32]. Останні поїздки вони теж давали нам сир, давали масло. Ми хочем до хлопців привезти, бо багато возять нам консервацію і так далі, але на одній консервації ти ж не будеш жити. Хочеться і м'яса, хочеться і сира кусок, і масла того, і яєць якихось. Ми купляєм і лимони, закупаєм мандарини, вітаміни щоб були, зелень різну. Ми привозим консервацію, але зараз менше вже. Ми даємо хлопцям, але у них вже повні підвали тієї консервації. І на одній консервації ти не... (Пауза). Просто втратиш всі свої органи травлення стовідсотково. Тому що це консервація, воно несвіже... І тому ми спланували собі так, що хлопцям треба завести там масло, яйця, сир, молоко, м'ясо, щоб могли приготувати так, як дома. Молочку теж, молочка дуже рідко. У Вінниці там є підприємства, вони допомагають вінницьким волонтерам, нам далеко. У нас, скажем так, є маслосирзавод, але вони молочку тут не роблять, вони роблять сири. Якби була молочка вони б нам допомогли теж, я думаю. То вже так вінницькі волонтери молочкою займаються...

Ми трохи ділимося, хто чим може, той тим допомагає. У нас не було можливості, ми могли своїми руками. У мене дві вищі освіти – руки всі побиті, в мастилі (показує руки). Я навчився крутити гайки і разом з товаришем допомагаєм, ремонтуємо їм машини, хлопцям. У житті чоловік має все вміти робити. Для мене це не зазорно, що в мене іноді руки мають такий вигляд. Я роблю для себе, для хлопців... (Пауза). У цьому житті, як на широкій ниві, треба вміти все. (Пауза).

Попадали під бомбардування неодноразово. У мене є товариш, він священник у Вінниці. Перший раз, коли ми попали, третього вересня чотирнадцятого року, у селищі Победа Луганської області, коли з території Росії почали обстрілювати Вінницький п'ятдесят дев'ятий мобільний госпіталь, у який ми приїхали з найпотужніших систем залпового вогню «Смерч» [33] і «Ураган» [34]. Я це все бачив. Володя Лебедев якраз тоді був зі мною. Це була його поїздка. Володя має слабке здоров'я, коли він побачив, каже: «Олеже, я не можу. У мене просто... У такій поїздки я можу померти». Коли ми побачили це, коли ми побігали по цих бліндажах... Хлопці в крові і (Пауза) кричать військові: «Повітря! Ховайтеся!». Я тисячу двісті кілометрів відмахав, засипаю, просто вирубуюся і в своїй машині засипаю. Вони мене за ноги стягують з тої машини і тягнуть в бомбосховище. Я кажу: «Хлопці, пустіть. Нічого не буде, нічого не прилетить, я хочу спати. Не чіпайте мене». Вони мені постелили кожу під військовим автомобілем, під заднім мостом там здорова така желізяка. Кажуть: «Отут і спи». Я приліг під тим мостом і відсипався від поїздки поки всі бігали. Підійшов до мене цей священник вінницький, каже: «Олеже, ти знаєш, ти не переживай ні за буса, ні за себе. Ти гарну справу робиш». А я теж так звернув увагу: всі бігають, у всіх паніка, а він одягнув рясу й каже: «Олеже, дай ключі від своєї машини. Тут просто потреба духовна є така у людей – посповідатися, – дійсно, там багато було дуже крові, багато загинувших, поранених. – Мені треба попрацювати з людьми». Він одягнув рясу і в моїй машині почав сповідати солдат. Я був вражений. Я подивився на це все і заснув, де хлопці мені постелили. Потім до нього підходю, кажу: «От як ви так не боялися, що прилетить, що ви можете загинути?». «Ти теж не бійся. Твою машину нічого не зачепить. Ми робим гарну, богоугодну справу і ми під захистом Бога».

Потім ми разом з цим священником приїхали десь через років півтора у нашу сто двадцять восьму бригаду, де дуже багато наших тульчинців. Вона то Закарпатська, але там наших дуже багато з Тульчина було хлопців. Вони стояли в Станіці Луганській [35], бо в одинадцять годин вечора у них кожен день по годиннику починався обстріл. Ми приїхали десь було пів одинадцятого і хлопці кажуть: «Ми вас не відпустимо. Зараз буде обстріл, не дай Бог попадете. Давайте до нас у підвал. Машину лишайте на подвір'ї». Я дивлюсь – техніка вся пошкоджена обстрілами. Кажу: «Мені шкода своєї машини. Ми напевно поїдемо, успіємо вискочити до обстрілу». «Ні, залишайтеся і все!». Там стояли два таких великих кунга [36]. Кунга – це великий вантажний автомобіль, броньований, армійський. Я поміж них заїхав, склав зеркала, заліз поміж два цих кунга. Кажем до бійців: «Де у вас тут можна повечеряти? Ми голодні, нічого не їли цілий день». «Он у нас є така бесідка там, за цими кунгами. Йдіть туди, там бистренько перекусіть і в бомбосховище, бо зараз буде обстріл». Ми прийшли, сіли: священник, фотохудожник, я і ще один священник. Наш четверо було. (Пауза). Ні – п'ятеро, три священника. Тільки ми почали вечеряти – прилетіла перша міна, вона була не велика, сто двадцять друга. Ні, вісімдесята перша, прилетіла сусідам-прикордонникам у двір. Це було десь метрів двісті від нас. Ми чули свист, чули як вона зірвалась, злякались, але потім заспокоїлись, бо це не в наше подвір'я. Хлопці сиділи всі в бомбосховищах, ми продовжували їсти. Друга міна, стодвадцята вже, прилетіла нам у двір. Закидала нас штукатуркою, листям, гіляки повалила, порвала газопровід який йшов, почав шипіти цей газ. Ми злякались, нас оглушило, добряче так оглушило, але ми були захищені цими машинами. Швиденько вскочили, забігли в те бомбосховище. Ранком я вийшов – машини всі пошкодженні, а на моїй машині

жодної подряпини. І за всі мої поїздки, скільки я їздив туди, одна єдина подряпина у мене на задній двері – це в Авдіївці на Малій Дачі, коли прилетів рикошет, куля залетіла. Це за весь час.

А таке бувало, що й над машиною самою пролітали. В Широкиному [37] ми у хлопців ночували. Вечером був потужний бій. Машина в мене за будинком була схована. Ранком я пішов до машини взяти речі свої, щоб умитися. Тільки дійшов до машини, почув з тієї сторони, а сепаратисти стояли в полі на окраїні Широкине, остання вулиця і в полі вже за п'ятсот метрів окопи сепаратистів. Я почув за кілометри два-три вихід, це було щось важке, потім хлопці сказали, що це були самохідні артилерійські установки «Саушки» сто п'ятдесят другі [38] випустили три снаряди в наш бік. Вони випустили, тому що якраз саме з будинку, де ми ночували, хлопці з подвір'я вечером працювали мінометами. О шостій ранку ще всі спали, я пішов до автомобіля, перший прокинувся, щоб умитися і вже їхати далі. Почув вихід звідти за кілометри півтора три таких хлопці. Почав кричати: «Повітря!». Я зрозумів, що це в наш бік, що відти сепаратисти, бо з їхньої сторони були ці виходи. Потім почув свист над машиною, зразу інстинкти – я просто заскочив, залетів під машину свою й почав кричати: «Повітря!». Почали просинатися всі бійці, вискакувати... Вони всі в підвалах ночували. В будинку мало хто ночує, всі в підвалах. Прилетіли три снаряда, пролетіли над нашим будинком, пролетіли город і підпалили будинок за нашим будинком, десь за метрів двісті, може трошки менше. Я теж знімав, це все є на відео. Ми потім зразу заскочили в машину, вискочили з Широкине, загнали її в Маріуполь [39], дванадцять кілометрів здається до Маріуполя на стоянку для автомобілів «Східний масив», яка була розстріляна тоді російськими «Градами». Там я машину кинув, заскочили в машину «Правого сектору» і знов повернулись. Я просто хотів вивести свою машину, бо знав, що її можуть пошкодити. Потім почався ще обстріл «Градами». Теж чули, бачили як воно все літає.

І поступила команда «Правому сектору» виїхати звідти, у них була ротація [40], вони її чекали. Хлопці загрузили свої три буси, загрузили зброю і виїхали. Нам місця не залишилось, волонтерів лишили в Широкине. Три доби ми ходили по Широкине, думали як звідти виїхати. Хлопці пообіцяли, що за нами приїдуть, але поки їм потрібно було поїхати від Маріуполя кілометрів десь п'ятдесят на базу. Розгрузитися і потім повернутися за нами в Широкине через весь Маріуполь. П'ять годин ми чекали – ніхто не приїжджав. Здибали ми ще один підрозділ, теж «Правий сектор», трьох дівчат-снайперів, які нас на своєму джипі вивезли із Широкине. І так дивно, що самий передок, було пів кілометра, а ми не могли знайти жодного нашого бійця, жодної людини. Ми ходили, у нас ні зброї, нічого не має... пів кілометра до сепаратистів. І сепаратисти просто не знали, що відбувалась ротація, що в той момент там людей майже не було.

Колега моя вінницька Таня Власюк, волонтер, каже: «Давай напишем в фейсбуці, щоб нас забрали». Кажу: «Таня, якщо ти напишеш у фейсбуці, що ми тут одні, то зараз нас заберуть. Тільки з тої сторони, іншої. Давай нічого не будем писати в фейсбуці». А там місцями можна було знайти десь зону, щоб в фейсбуці якесь повідомлення залишити. Ну, ми там жартували, в таких стресових ситуаціях жартуємо допомагають. То знайшли десь там на подвір'ї старий лісапет. Я кажу: «От стемніє будем на лісапеті тихенько виїжджати». «Нас вб'ють!» (Сміється). Дійсно, там все Широкине попід бліндажі сепаратистів, їх видно. Там виходить такий спуск, а на горбі, десь за кілометр, півтора стоять сепаратистські бліндажі по всій дорозі, як виїжджати на Маріуполь і попід них там треба проїжджати десь кілометра два, це точно. Таке місце, що прострілюється. Там тільки на машині і тільки швидко треба вискакувати. Потім ми знайшли ванну. Я кажу: «Накриємося ванною і будем потихеньку під нею виходити. В тепловізори нас не побачать, бо ванна буде захищати», – так жартували. У війні дуже багато жартів, всього, але дуже боляче коли жартуєш з хлопцями...

Ми приїжджали, Герой України, покійний «Шаман», Діма з Києва, він мій одноліток... Командира їхнього не було, ми приїхали – він був за старшого. Це в тому році, тридцять першого вересня. Ми залишились, переночували. Від позиції сепаратистів там півтора кілометра до місця, де вони живуть. Там міни перелітають цілий день і ніч. Ми повечеряли, поспілкувались, пожартували. Хлопці розпалили баню, ми в них відмились. Ранком поїхали додому. Приїхав додому і на слідуючий день мені подзвонили і сказали, що він загинув. (Пауза). Це був перший наш підшефний, який загинув. Дійсно, якось так було, що два роки війни і з наших підшефних ніхто не загинув. Були поранені, до яких ми їздили в госпіталь, допомагали... «Шаман» був перший загинувший. Потім ми познайомились з хлопцями із грузинського легіону. Ми їм теж допомагали (Пауза) і грузин, борець з позивним «Гюрза», його всі знали, у Миколаєві поховали теж. Він після «Шамана» через два місяці загинув. Виходив під Донецьк у складі диверсійної групи і загинув. Якраз перед цим, теж за кілька днів, ми були в них, спілкувались, привозили їм передачі, продукти. Купа вражень, фотографій, всього... Ти знав людину і тут раз – дізнаєшся, що ця людина загинула. (Пауза). Таке життя, що важко, важко людей ховати... Зараз ми так з

родинами спілкуємося, приїжджаєм на річницю, згадуємо, з бійцями зустрічаємося. Вони нас знають, ми їх знаєм. Такі у нас справи волонтерські.

Береш це все до себе, дуже близько до серця і потім (Пауза), коли слухаєш тут людей – вони в іншому житті живуть, вони не бачать. Вони не ховають своїх друзів. Не бачать, як друзі втрачають здоров'я, кінцівки, руки, ноги, як вони потім живуть, які в них проблеми... У нас є от знайома сім'я, пара з Вінниці, Світлана і Сергій, які втратили доньку. Дуже талановиту, писала вірші... Вони пішли потім добровольцями в «Айдар» [41] і в них була волонтерка, дівчина, яка підірвалась, втратила обидві ноги. І після цього вона стала волонтером... Спочатку вона була бійцем, а потім стала волонтером, перепрошую. Вона зараз волонтером без ніг їздить туди, на фронт. Одна поїздка, остання, мала бути з нею, але там щось не вийшло. І Андрій, так само боєць, який втратив ногу, руку. Він з нами теж два рази їздив туди, уже як волонтер. Коли деякі люди починають говорити дурниці, я кажу: «Ви знаєте, мені без різниці, що ви там говорите про нас. Мені просто шкода за цих людей, які зі мною їздять, які втратили здоров'я... Втратив ноги, руки і в нього вистачає мужності зі мною поїхати, збирати допомогу дома. Не говорити дурниць, а сісти і допомогти своїм побратимам». Мені боляче коли цих людей ображають. І я не за себе, а за цих людей, просто колись зламаю руку чи ногу людині, яка буде говорити дурниці про таких людей. Бо, коли я Андрія перший раз віз туди на фронт, уже в якості волонтера, після поранення, коли одна нога в нього не працювала, іншої просто не було, без ока, коли у нього кишківники всі були пошкоджені, людина їздила з пакетами спеціальними. І він поїхав з нами на фронт, бо він захотів поїхати. На інвалідному візку ми його возили там кругом, в машину грузили, носили на руках. І коли треба було якість справи свої гігієнічні йому зробити, на руках ми носили його на заправках в туалет. І люди дивились... Я просто бачу – він на візку не може заїхати, я просто на себе, на плечі, беру його на руки і поніс в туалет. І в людини є бажання їхати, він не може, не має здоров'я, але він їде. А тут є люди, які мають все, мають здоров'я, мають гроші, час, натхнення, здібності і витрачають їх на дурниці, на обливання брудом і... (Пауза). Прикро, прикро... І хотілося б просто, щоб ці люди хоть трохи побачили того, що пережив от цей хлопець Андрій. Він каже: «Я все пам'ятаю: як я підірвався, як мені відірвало цю ногу...». Вона просто висіла, він не знав, що її втратив, узнав уже у шпиталі. І коли йому робили операцію, він був у свідомості, він все повністю відчував. З вибитим оком, з пошкодженими ногами, з кишківником пошкодженим, зі всім... він усе відчував. Людина не втратила віру в життя, віру в людей, все рівно живе, працює, радіє, не замкнулась в собі, не має якихось психологічних комплексів, живе нормальним повноцінним життям і працює на фронті, працює на державу. Такі люди – це дійсно гордість України, на таких прикладах треба вчити наших дітей.

Мені дуже приємно, що такі люди до мене приходять в будинок, що моя донька, моя сім'я їх бачить. Моя дружина повністю мене підтримує, хоч я закинув бізнес, все закинув. П'ятий рік я нічим не займаюсь, крім війни. Жодної копійки я в будинок не приніс, навпаки – виношу. Тому що і власний автомобіль, яким я їжджу на фронт. Я купував його, тому що ми любимо з сім'єю мандрувати. Такий туризм: грузимся в бус, палатки, мангали, лавки, столи, переносний душ – усе, що нам потрібно. І ми їдемо мандрувати по Україні. Дуже багато є гарних місць, які хочеться об'їхати. Для цих цілей я купив цей автомобіль, він мені допомагав у комерції, у приватній справі, в нашому сімейному бізнесі. Плюс – ми катались собі, мандрували по Україні. Почалася війна і я повністю пішов туди, на фронт. Дружина розуміє, що нам його треба утримувати, і друзі допомагають мені його лагодити. Ламається він дуже часто, тому що їздить з постійним перевантаженням. Його вантажопідйомність, розрахована заводом, тонна сімсот. Жодної поїздки він з таким вантажем не зробив. У нас були поїздки, коли було дві з половиною тонни, це його стандартна загрузка. Бувало три тонни, так, що не витримували колеса – лопали. Плюс ще прицеп. На прицеп ми теж кидаємо десь дві з половиною тонни. Буває п'ять, буває п'ять з половиною тонн ми веземо за один раз. Хоча його вантажопідйомність тонна сімсот. І цей автомобіль, йому дійсно треба поставити пам'ятник. Варили раму, варили кузов, весь був розлізся, двигун, тьфу-тьфу, тримається. Правда, я за ним дивлюся, прибираю, лагоджу. Гальма зношуються набагато швидше, тому що таку вагу треба втримати. Якщо стандартна машина їздить, їй вистачає, наприклад, на п'ятдесят-шістдесят тисяч гальмівних колодок, то в моєму бусі їх вистачає на п'ятнадцять-двадцять. Це дуже гарний збіг обставин, щоб їх так вистачило, а то й десять, і дванадцять. Але це все кошти: замінити мастила, фільтра, ремні різні, подивитися, десь підварити, підкрутити гайки. Ходова частина, амортизатори, то все розхідне і скільки їх уже купували. І паливну систему лагодили, і були такі ремонти, коли потрібно було там... От перший такий потужний ремонт, після двадцяти поїздок я майже нічого не робив – все було заводське, і потім у мене вилетіла паливна система. Більше сорока тисяч гривень мені потрібно було на ремонт автомобіля. Частину надала мені сім'я, частину друзі зібрали. Ми його полагодили і потихенько їздить. Зараз, останнім часом, то все я лагоджу з сімейного бюджету. Бувають

суперечки в сім'ї, що треба трохи вгамуватись, тому що вже дійсно багато коштів іде на ремонт автомобіля, але не можу... Не можу, коли там товариші. Мені треба їхати і щось робити.

Я не можу, я коли в Тульчині отут сиджу, коли слухаю те, що мені розповідають друзі... Я їм кажу:

«Давайте друзі не будемо про це говорити, давайте просто посидимо, вип'єм кави, поговоримо по життю, давайте поїдемо рибу половим».

«А от ми сиділи в одній компанії, про тебе там...».

Кажу: «Давайте не будемо, не треба, закрили тему».

Тут у Тульчині побуду – втомлююся, туди поїду – зовсім інші люди. Немає якоїсь брехні, немає наклепів, щирі всі, нормальні. Кожен тобі радий і ти всім радий, що вони живі-здорові. Все зовсім по-іншому. Не так, як тут.

В. В.: Час на подорожі з сім'єю трохи знаходите?

О. Н.: Два роки ми нікуди взагалі не їздили. Два роки тому я дійсно вибрав час, ми поїхали на десять днів. Автобусом виїхали, просто стали на березі моря, мангали взяли з собою. Відключивши всі телефони, ми десять днів просто відпочивали морально. Дійсно, морально дуже виснажує. Цих два роки, воно дається знаки, і дружині, і мені. Я психологічно дуже втомився. Дуже втомився, руки опускаються саме від розмов, від всього... (Пауза). Але знаю одне – хоч важко, але буду працювати все рівно. Я вже говорив всім своїм друзям – один залишусь, все рівно буду працювати, бо там хлопці.

Втомлююся, важко від недосипань постійних, постійні дзвінки, навіть посеред ночі. Кожному щось потрібно. Навіть спитати дорогу, як їхати. Тому що всі дороги ми там повністю вивчили. У Тульчинському районі я стільки доріг не знаю, скільки я знаю в кожному районі Донецької, Луганської областей. Дзвонять бійці серед ночі, як там проїхати, як там, друже, треба те, треба се, треба таку запчастину. Ти сидиш, починаєш думати, де її взяти, як її зробити. Треба машину полагодити, треба то... І справ стільки зразу багато різних, що не знаєш просто, як все гарно спланувати, щоб все встигнути, все зробити. Дякувати, що з Києва друзі мені теж дуже багато допомагають, які їздять зі мною, переважно підприємці. Я колись зробив, можливо бачили в фейсбуці, з Копіївки [42] наш козак, він в рембаті [43] служить, йому потрібен був дизельний генератор. Вони виїжджають на передок, лагодять техніку і треба потужний дизельний генератор підключити там різак, зварювальний апарат, болгарку. Каже: «Олеже, нам треба дизельний генератор потужний. Я знаю, що він дуже багато коштує». Грошей ми на нього не могли знайти. Ми можемо знайти так, п'ять, десять тисяч, щоб на якісь запчастини, щоб полагодити машину. А коли там уже більше двадцяти тисяч, то за один раз для нас така сума трохи велика. Я прийняв рішення – у мене є нагороди, які від волонтерів, від добровольців, державна в мене тільки одна, чи дві, я не пам'ятаю, ну то не важливо... Я вирішив всі свої нагороди продати для того, щоб... ну, думаю, може якісь колекціонери зацікавляться, для того щоб купити цей генератор. Мене почали відговорювати всі бійці, волонтери: «Що ти робиш, навіщо?». Кажу: «Мені від тих пільг, ні жарко, ні холодно. Колись дитині сказати, що батько да, заробив ці нагороди... Вони мені не потрібні». Я їх виставив і київські хлопці, ці підприємці кажуть: «Олеже, прибери той пост, сховай. Хай будуть твої дитині ті нагороди. Ми тобі купим». Вони купили цей дизельний генератор. Я їм дуже вдячний. Привезли цим хлопцям.

Але після того мого вчинку всі у Вінниці знають відношення моє до нагород. Вони знають, що я відмовляюсь просто від нагород, тому що поки хлопці на фронті ми, волонтери, не маємо морального права їх мати. І мене ніколи не кличуть на ці нагородження. У мене це нагородження проходить – здибали мене десь там у Вінниці: «Олеже, друже йди сюди», – і тихенько засунуть мені в карман разом з тим дипломом, відзнакою. (Сміється). Кажу: «Не треба, заберіть, не треба». Відмовляються. Я дивлюсь – а вона вже давно виписана, півтора року тій нагороді. Я їх навіть не виставляю ніде. Наша нагорода – це перемога і хлопці живі й здорові. Щоб вони приїхали додому, а ми тут всі зібрались разом. Нагорода, коли влада буде нормально відноситись... Той самий «Шаман» загинувший, з Києва хлопець, музикант, грав в рок-гурті, київська влада не спішить поставити йому пам'ятник. Збирають гроші побратими, волонтери, щоб поставити йому пам'ятник. Прикро... Дуже прикро, що таке в нас у країні відношення до бійців. Щось я розстроївся (Розтирає руками лице), розхвилювався, згадав хлопців... (Пауза).

Колись воно зміниться. Прикро, що от Майдан відбули ми, хотіли змінити, а нічого не помінялось, нічого... Іноді люди переростають владу. Не всі, але люди переростають, і суспільство все рівно йде, рухи, течії, добровольці всі наші, вперед. Влада іноді лишається на якомусь тому самому рівні до Революції. Не бачать потреби чи можливостей провести зміни, не хочуть того робити, але люди можуть змусити.

Кожна революція... Перша була «на граніті» [44], скажемо так, пройшла без ексцесів, без нічого. Да, голодували там студенти і змусили піти прем'єр-міністра у відставку, Масола [45] того. Друга ре-

волюція, коли Кучма побоявся. Тоді була спроба використати армію, тоді роздали бойові патрони на сьомий день революції. Я навіть пам'ятаю є такий документальний фільм. Я свідок тих подій, коли ми з тульчинськими хлопцями стояли, вийшла Тимошенко і сказала, це було в ніч з шостого на сьомий день Помаранчевої Революції, що: «Люди, роздали бойові патрони, ідуть війська, якщо ви не встоїте, то Революція загине». І ми бачили як розійшовся Майдан, як розійшлися люди, частина пішла просто тепліше перевдягнутися на ніч. І коли знов зібрались ми на чергування вже на ніч, нас було зовсім мало. Були студенти з культосвітнього училища і з ветеринарного технікуму [46] з нами, а хлопців майже не було. Були діти, і ми тих дітей не могли кинути. Ми тоді з Андрієм Бугрієм двоє стояли і стояли ці дітки. Пам'ятаю, як мене питали, зараз вони вже старші, а тоді – однолітки моєї доньки, як діти мої:

«Дядьку, а вони ж ідуть з набоями, а що ми будем робити? Вони ж в нас будуть стріляти». Кажу: «Вони не будуть в дітей стріляти. Ми маєм стояти всі разом».

Один за одного взялись, щоб не витягнули. Я старший, я розумію, що буде там газ сльозогінний чи ще якийсь там.

Кажу: «Так хлопці беріть свої шарфи, – у нас були помаранчеві шарфи. – Мачаєм їх у воду, для того щоб прикрити обличчя, ніс, для того, щоб не попалити легені».

Тому що, дійсно, коли вже Революція Гідності була я попалив легені дуже потужно сльозогінним газом. Коли у нас останні бої такі вже були, перед втечею Януковича, бій в Маріїнському парку [47], ми йшли з товаришами вперед, не дивлячись на те, що прилітало нам в голову й каміння. Розбиті, побиті були й шрами на голові полишались від того і дихали цим газом. Ми вже просто на нього не звертали увагу, на автоматі йшли на ті барикади. Ну, і потім ще й «Беркут» дав нам, допоміг, по плечам. Пам'ятаю, як ми відходили з того Маріїнського парку з Олександром Кутасевичем і з першою сотнею майданівською [48]. Ми бігли всі в крові і стояли кияни, знімали це все на мобілки, плакали. У мене до цих пір комок в горлі, як стояли люди і плакали. Ми в крові біжимо, а вони фотографують і плачуть.

Напарник мій теж, який з нами був у наметі, загинув, Герой Небесної Сотні Валера Брезденюк [49]. Ми разом з ним чергували, ходили на чергування в лікарню швидкої допомоги, де були наші майданівці. Він на Інституцькій [50] загинув від кулі снайпера. (Пауза). Я навіть ніколи не знав, що він приймав участь в «Україна має талант». Ми познайомились там, на Майдані, в наметі. Він мовчав завжди. Я розповідав про себе, про сім'ю. Розповідав, що треба зробити, у мене вже знання були після академії, якість думки. Магістерська моя саме: «Реформа системи державного управління, адміністративно-територіальна реформа». Я пропонував свою модель, як можна поміняти щось в Україні. Він уважно слухав. І ми ночами чергували, дві ночі ми чергували в лікарні з народними депутатами, це – Тетяна Слюз і Володимир Бондаренко. Приїхали поляки, знімали документальний фільм якийсь, не можу знайти його зараз. То останні кадри Валери. (Пауза). Потім, коли оце в Маріїнському парку було побоїще, вечером нам сказали, що Валера загинув. Спочатку сказали, що хтось загинув з нашої палатки, хто не знали. Нас було чотирнадцять чоловік, до вечора ми тільки троє зібрались: Шевчук, я і Кутасевич. Останні пізніше, через добу, частина хлопців попала в полон в табір Антимайдану [51]. Руслан із Володимира-Волинського, я не пам'ятаю вже його прізвища, він молодший трохи від мене, його дуже сильно побили. Він втік з лікарні швидкої допомоги, прибіг такий потовчений, побитий, розказував такі жахи. Як їх там скинули на кучу всіх у крові, хтось був уже добитий, хтось просто в крові і ці «тітушки» [52] їх просто обсипали. Руслан каже: «Я стояв весь повністю в крові, побитий, на колінах і просив аби тільки не вбили. І проходили депутати Верховної Ради, я хватав їх за ноги, щоб вони мене спасли. Ніхто... Просто як собаку відкинули ногою і пішли далі. Навіть ті, що були на сцені Майдану». Не хочу говорити які, то на їх совісті, але просто відмахнулися від цих хлопців. Потім всіх, хто живий був, завезли в Бровари [53] в ангари, це хлопці розповідали. У мене є два свідка, два друга, які в нашій палатці були і попали в той ангар. Вони бачили, як зашивали хлопцям роти, як садили на ящики з пітардами і підпалювали. Вони звідти втекли. Вони в тому ангарі шестеро вибили один лист жести і побігли в поле. Їх почали доганяти, але була ніч. Вони півтори доби добиралися полями, боялися йти по дорозі. Вони навіть не знали, що Янукович втік. (Пауза). Побиті всі, потовчені, з забоями грудних кліток. І то не всі ми зібрались, не всі повернулись. (Пауза). Валера не прийшов і ще кілька хлопців. Ми потім навіть не знали, де вони ділись, де пропали після цього.

Хтось на фронт пішов з цих майданівців, які зі мною були. Ванька Кокошко, ми з ним здибались на фронті, в «Айдарі» воює. Не так часто бачимся, як хотілось, але... Юра Каняєв, я до нього їздив, він в Трьохізбенці [54] був на постійному. Приїжджали, ми теж були на той момент єдині волонтери, які їздили в Трьохізбенку, коли вона обстрілювалася. Приїжджали туди вночі, коли темно. Повністю світло вимикав, їхав п'ять кілометрів на годину по навігатору. Як у навігаторі дорога повертає, так і я повертав. Там десь від Райгородка [55], я знаю, може більше трохи п'ятнадцяти кілометрів. Через ліс

отак ми їхали, тому що там через кілометр, через Сіверський Донець [56] ліс, стояли сепаратисти. І коли вони бачили світло фар чи звук машини зразу обстрілювали. Вночі приїжджали до них, ранком тихенько уїжджали.

Кілька раз так були кумедні ситуації. Їду і все виключаю, музику в машині, все. Їдемо, всі органи, зір, слух, все загострено, тому що адреналін. І розумію, що щось попереду їде, я почув чисто випадково. На секунду я вмикаю габаритні вогні, не фари, а просто, щоб мене було видно, і перед нами зупиняється колона із трьох «Градів» наших вісімдесятої бригади, які були вже заряджені, стояли ракети, їхали на стрільби. Якби я не ввімкнув габарити, вони просто би нас переїхали, зіштовхнулись. Я тихенько дав вправо, вони поїхали на позиції стріляти. Потім знов ми зустрілися з цими «Градами», ми вже їхали по трасі на Щастя [57] і вони їхали в ту сторону попрацювати. Я пішов на обгон, відкрилися двері, хлопці витягнули автомат, я зрозумів, що того не потрібно робити, притормозив, став і хлопці поїхали працювати. Вони без світла їхали, я теж зразу, притормозив, вимкнув світло, пропустив їх, щоб не видавати.

На фронті покатався, постріляв зі всього. Ремонтували хлопцям машини, привозили все, що необхідно. Кажуть: «Хочеш покататися?» «Хотілося б». Навчився і на БМП [58], і на БТР [59] їздити, і стріляти з різної зброї. Ми навіть своїм жінкам робим такі подарунки. Їздили ми в Гайсин [60] у військову частину п'ятдесят дев'яту, це наші підшефні, які нас знають, до яких ми їздим теж багато. І на восьме березня ми своїх дружин повезли туди в кар'єр постріляти. Ми взяли цинк патронів [61], чотири автомата, інструктора, щоб наші дівчата почали стріляти. І вони стріляли. Кажу: «В Україні така ситуація, ви маєте вмінити то робити». Ми поїхали і, дійсно, такий був подарунок, сучасний. Хотілося б квіти, якийсь там парфум, але і це треба теж уміти зараз. Життя так змінилося, що змінюються трохи пріоритети і приємно, що наші половини теж це розділяють і розуміють.

Люди не задумувались там, на Сході, вони й уявити не могли, що таке відбудеться. Вони може й не хотіли б того. Вони якби знали можливо і вийшли б. Зараз дивишся на ті будинки, села, ті самі Широкине, Піски [62], Промку Авдіївську, Станицю Луганську – до трагізму побиті ті хати. Ну, частину там вже відновлено. Піски і Широкине, я думаю, має залишитись, залишитись музеєм просто російської агресії. Там відновлювати нема що і не потрібно.

Перший раз ми їхали в Піски і бійці стоять, дев'яносто третя бригада, третій батальйон. Там – другий був і ми до них їхали. Водяне [63], дорога перед Пісками, вона йде так (показує на столі жеста-ми): виїжджаєм на донецьку об'їзну, тут аеропорт і за ним зразу селище Піски, і ми паралельно отак якраз між аеропортом і Пісками мали заїхати. Сидять хлопці: «Ви куди їдете?»

Кажу: «Ми їдемо в Піски, до «Правого сектору», – там, ще «Правий сектор» був, артилеристи.

«Ну-ну...»

Кажу: «То що, ми проїдемо?»

«Ми не знаємо», – це саме чотирнадцятий рік, бої, баталії.

«А може ми не проїдемо?»

«Може не проїдете».

«А може ми проїдемо?»

«Ну, може і проїдете».

«То що, ми їдемо?»

«Їдьте».

І ми не знаємо, їхати нам чи не їхати, дійсно небезпечно. Сідаємо, кажуть: «Так хлопці, газ в полі погнавши». І ми трьома бусами, два тульчинських, один кирнасівський проскакуємо туди, в ці Піски. Виходить «Подольнин», його зараз позивний, він зараз в п'ятдесят четвертій бригаді, каже: «Ви, що хворі? Ми зараз слухали сепарів, їхню рацію», – а ми получилось поїхали по нейтральній території, між сепаратистів і наших. І так получилось, що вони просто помилились, вони думали, що ми їдемо до них. Не знали і ми встигли проскочити, заїхали якраз до цих хлопців. Після того ми заїжджали вже з іншої сторони. Ми вже тудою не їхали. Це перший раз було, ми просто не знали і поїхали по самому передку. Їздили туди уже, потім дев'яносто п'ята бригада була вже, потім «Правий сектор», потім сто двадцять восьма була. Всі чотири роки ми туди їздили, в ті Піски.

Зараз і друзів багато з цією війною, познайомився з хлопцями, пів України. Запитання було про мандрівки, у дружини на Різдво день народження. Вона каже:

«Ювілей, тридцять п'ять років, – це два роки тому було. – Я не хочу святкувати дома, в Тульчині, давай кудись поїдемо».

Кажу: «Куди ж ми поїдемо?»

«Давай поїдемо у Львів».

Кажу: «Юль, ти знаєш скільки коштує у Львові зараз зняти квартиру, чи що... В готель в Різдво – це просто нереально».

«Мене не цікавить, думай. Поїдем бусом, якщо що – в бусі будем спати».

Я сиджу такий: «Так, зі Львова, із Львова...». Згадав, хто є зі Львова, набрав – приютили, все нормально. Ми так гарно поїхали. Небагато, чотири чи п'ять днів ми були, але відпочинок був шикарний, головне, що бюджетний. З друзями зустрілися, нас там гарно зустріли.

Я помітив одне, що зараз не так багато людей, таких активістів волонтерського руху, добровольчого руху, які переживають, які переймаються цим. Реально, їх можна на пальцях порахувати. Дивлюсь у друзів у фейсбуці, одні й ті самі люди, одні й ті самі пости, одні й ті самі люди по телебаченню, кругом... Не дуже багато, але саме головне, що воно є, цей кістяк. Це такий громадський актив України. Я думаю, що було би гарно, якби виник якийсь такий політичний рух з цих активістів. Да, вони різні всі, але все рівно ми можемо щось спільне мати, і разом якась концепція розбудови нормальної держави, європейської такої, дійти до спільної думки. І одним рухом іти. Щоб волонтери, бійці там були, громадські активісти, політичні активісти, які розчарувались в інших партіях. Якщо кожен буде у своїй хаті і в своєму городі, не знаю чи щось вийде. (Пауза).

Дивлюсь соціологію, до кого зараз довіра... До волонтерів – їх стільки теж брудом облили, що й волонтерам люди не вірять, і армію обливають брудом постійно теж. Тут же ж у нас в місті чув: «Та вони ж мародери, вони телевізори знімали, вони там крадуть...». І коли цим людям, що говорять, кажу: «Ви таку дурню говорите. От ви сіли б в машину зі мною, поїхали туди, в Луганськ і подивились». Стоять відкриті всі хати в Широкине. Я ходив, мені просто цікаво було подивитися, як люди жили. Широкине – це курортне таке село, в якому жили нормальні люди, але там умови були, сервіс... Там були нові пансіонати, там стояли радянські телевізори, радянські штори, все радянське. Дивишся – якісь там шафи радянські, рюмочки там ці, вилочки – все радянське, старе. Ти попав на сімдесят років назад. Ти заходиш, знаєш що в цій хаті жила якась сім'я. Фотографії висять, речі їхні висять у шафах, все відкрито. Вони просто тікали, все лишили відкритим. Ти розумієш, що ці люди навіть, ну, не хотіли, не думали, що може бути війна. Цікаво просто походити, подивитися як, чого...

Я розумію, чому воно там виникло, тому що дуже багато люмпенів [64], багато маргіналів [65], алкашні от оцеї... Шахти ж кругом, дивишся на цих людей: є нормальні, які підтримують Україну, є неадекватні. Дивишся на них – стовідсотково, що це вони бігали з цими прапорами і кричали, по відношенню до себе бачиш. Просто якісь як два різні народи ми. Хоча я знаю, що і в нас тут, на неокупованій Україні, Вінницька область, Полтавська, Кіровоградська, Одеська, Миколаївська там взагалі, коли приїжджаєш таких же людей море. Які бігають до цих пір з цими прапорцями «Руського міра». От таких людей треба туди завести, показати, що вони можуть отримати. Наших людей, які тут розповідають про солдат...

Да, є такі випадки. Ми ж не всі ангели. Мобілізовані, перші хвилі коли йшли, брали людей в АТО, набирали звідки? Де піймали, там і відправили, не всі ж люди йшли свідомі, що вони йдуть за державу воювати. На те й вона війна – вона відфільтрувала. Відбув мобілізацію, пішов, він другий раз не піде. Його вже не заставлять, бо він знає, бачив, що його там можуть убити. Йдуть тільки ті, хто свідомі, а свідомі того не будуть робити. Якісно помінявся, дуже якісно помінявся склад Збройних Сил України. Добровольці завжди були Козаки з великої букви, вони цим не займаються. Вони кажуть: «Ми не мародери, ми – захисники!». Коли вони бачать, що хтось, десь там з волонтерів приїхав і побачив, що щось лежить: «Слухай, можна взяти?» «Ти що? Нащо воно тобі потрібно?». Хоча місцеві там все виносять. Виносять, ріжуть... (Пауза).

У нас іноді були спори. Я знаю, що деякі підрозділи, наші хлопці, вирізали металолом. Коли я запитав командира: «Навіщо ви те робите?». Він каже: «Знаєш, друже, коли нам немає за що поставити побратиму пам'ятник, коли немає, що дати його дітям, а він загинув. Що нам робити?». Я розумію, буває, що держава дійсно іноді такі сім'ї кидає і те, що хлопці десь там здали той металолом, і ці гроші віддали родині покійного, я не буду засуджувати. Це їхній вибір. Вони хотіли допомогти тій родині – вони допомогли. Так потрібно. Там нічого не востановиш уже, на тому Донбасі, і місцеві наркомани все виносять і продадуть. То хлопці зробили хоть якусь нормальну справу.

Такі бувають моменти. І зброю возили один час волонтери, поки їх не переловили. Залишилися тільки ті, що... У мене з самого початку, відразу принцип такий був – я сам доглядав кожну сумку, кожну передачу, що ми везем, щоб нічого не попало. Тому що це мій приватний автомобіль, не волонтерський, я його купив за особисті кошти, і якщо в мене знайдуть таку річ, у мене заберуть машину і я піду в тюрму до семи років. Того я кожну кишеньку витрушував, кожну сумку, кожен рюкзак передивлявся. Хлопці передавали додому якісь речі, кажу: «При мені. Витягуй все, повністю витрушуй – я передивлюсь, щоб не було ніяких нюансів». От такі у нас справи...

Словник

1. Одеського регіонального інституту державного управління – Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.
2. Угоду про асоціацію – Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.
3. Ладижинський Артек – дитячий санаторій «Подільський Артек» в місті Ладижин Вінницької області.
4. У різних котлах – йдеться про бойові дії, що розгорнулися в ході війни на сході України, зокрема, Іловайський котел, Дебальцевський котел тощо.
5. Дебальцеве – місто обласного значення у Донецькій області.
6. Ресурс ствола – гранична кількість пострілів, які можна зробити з даного ствола до допустимого ступеня його зносу.
7. Ствол – основна частина вогнепальної зброї, призначена для кидання снаряда (міни, гранати, кулі) з певною початковою швидкістю і надання йому стійкого польоту в бажаному напрямі.
8. Артемівськ – колишня назва міста Бахмут, місто обласного значення в Донецькій області, адміністративний центр Бахмутської міської ради та Бахмутського району.
9. Бус – мається на увазі вантажний мікроавтобус.
10. Ополчення – об'єднані російсько-сепаратистські сили, військова структура, що під час війни на сході здійснює окупацію частини території України, переважно Донбасу.
11. «Град» – реактивна система залпового вогню калібру 122 мм БМ-21 «Град».
12. Волноваську трасу – автошлях Н 20 – автомобільний шлях національного значення на території України, Слов'янськ – Донецьк – Маріуполь.
13. Кирнасівська школа – Кирнасівська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів Тульчинської районної ради Вінницької області.
14. Авдіївська перша школа – Авдіївська загальноосвітня школа І–ІІ ступенів № 1 Авдіївської міської ради Донецької області.
15. Красногорівка – місто районного значення у Мар'їнському районі Донецької області.
16. Районо – районний відділ народної освіти.
17. «Правий сектор» – Добровольчий Український Корпус «Правий сектор» (ДУК ПС) – українське добровільне формування, що було створене у відповідь на початок російської збройної агресії проти України.
18. «Білий будинок» – йдеться про приміщення Тульчинської районної державної адміністрації.
19. Слов'янськ – місто обласного значення Донецької області, адміністративний центр Слов'янського району.
20. Гіркин-Стрелков – Ігор Всеволодович Гіркин (псевдо Ігор (Іванович) Стрелков, «Стрелок») – відставний офіцер збройних сил Російської Федерації, колишній полковник ФСБ, воєнний злочинець, учасник російської збройної агресії проти України в Криму та на Донбасі.
21. Красний Лиман – нині Лиман – місто обласного значення в Донецькій області, адміністративний центр Лиманської міської територіальної громади і Лиманського району.
22. «Беркут» – розформований підрозділ міліції особливого призначення при обласних МВС України. Був відповідальним за дотримання громадської безпеки, боротьбу з організованою злочинністю. Ліквідований за перевищення повноважень.
23. Четвертої сотні майданівської – Четверта «козацька» сотня Самооборони Майдану.
24. Хімзавод слов'янський – території колишнього заводу підприємства «Хімпром» у Слов'янську.
25. Гаес – автоматичний станковий гранатомет, вогнепальна автоматична зброя, призначена для ураження живої сили і неброньованих засобів противника гранатою.
26. «Улітка» – барабанний магазин вогнепальної зброї циліндричної форми, зазвичай кулеметів, схожий на барабан.
27. Пром, Промка – промислова зона у передмісті міста Авдіївка Донецької області.
28. Ясинуватська розв'язка – Ясинуватська транспортна розв'язка, що має визначальне значення у контролі шляхів сполучення між Донецьком і Горлівкою.
29. «Сіра зона» – буферна смуга нейтральної території між учасниками бойових дій на сході України.
30. Лента – боеприпас у вигляді стрічки, що об'єднує набой або снаряди і призначена для боеживлення стрілецької зброї, зазвичай кулеметів, автоматичних гармат і гранатометів тощо.
31. Ладижинська птахофабрика «Наша Ряба» – Філія «Переробний комплекс» ТОВ «Вінницька птахофабрика» у місті Ладижин.

32. Маслосирзавод тульчинський – ТОВ «Тульчинський маслосирзавод» у місті Тульчині.
33. «Смерч» – реактивна система залпового вогню калібру 300 мм БМ-30 «Смерч».
34. «Ураган» – реактивна система залпового вогню калібру 220 мм БМ-27 «Ураган».
35. Станція Луганська – селище міського типу, центр Станично-Луганського району Луганської області.
36. КУНГ (аббревіатура від кузов уніфікований нульового габариту, або кузов уніфікований герметизований) – стандартизована модульна система радянської військової техніки, різновид кузова-фургона.
37. Широкине – село у Волноваському районі Донецької області, до початку російсько-української війни на сході України було популярним курортним селищем.
38. Самохідна артилерійська установка (САУ) – артилерійська система на саморухомій базі, яка призначена для безпосереднього вогневого супроводу танків та піхоти в бою, виконання завдань артилерійської підтримки рухомих з'єднань та боротьби з танками противника.
39. Маріуполь – місто обласного значення в Донецькій області.
40. Ротація – регулярна заміна або взаємозаміна особового складу, підрозділів або військових частин, що виконують завдання у важких, складних або несприятливих умовах через певний час.
41. «Айдар» – 24-й окремий штурмовий батальйон «Айдар» – штурмовий батальйон Сухопутних військ Збройних сил України.
42. Копіївка – село Тульчинського району Вінницької області.
43. Рембат – ремонтно-відновлювальний батальйон.
44. Революція на граніті – кампанія широкомасштабних акцій ненасильницької громадянської непокори, заздалегідь організована українською молоддю, переважно студентами. Протести тривали з 2 по 17 жовтня 1990 року.
45. Масол – Віталій Андрійович Масол – український та радянський державний діяч, голова Ради міністрів Української РСР (липень 1987 – жовтень 1990), прем'єр-міністр України (червень 1994 – березень 1995).
46. Студенти із культпросвітнього училища і з ветеринарного технікуму – мається на увазі Тульчинський коледж культури та Тульчинський коледж ветеринарної медицини Білоцерківського національного аграрного університету.
47. Бій в Маріїнському парку – протистояння під час Революції Гідності в парку, розташованому навпроти будинку Верховної Ради й Маріїнського палацу між вулицею Михайла Грушевського та схилом до Паркової дороги.
48. Першою сотнею майданівською – Перша сотня Самооборони Майдану.
49. Валера Брезденюк – Брезденюк Валерій Олександрович – український підприємець із Жмеринки, художник у техніці ебру (малюнки на воді). Загинув 18 лютого 2014 року під час мітингу в Києві на Євромайдані. Герой України з удостоєнням ордена «Золота Зірка» (21 листопада 2014, посмертно) за громадянську мужність, патріотизм, героїчне відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, самовіддане служіння Українському народу, виявлені під час Революції Гідності.
50. На Інституцькій – мова йде про Інститутську вулицю в Печерському районі міста Києва, де відбулося найбільш жорстоке та криваве протистояння між протестувальниками Євромайдану і «тітушками» та, переважно від куль снайперів, загинуло більш ніж пів сотні повстанців.
51. Антимайдан – серія мітингів в Україні в 2013–2014 роках, що відбувалися на противагу Євромайдану, та на підтримку курсу Партії регіонів і Комуністичної партії України.
52. «Тітушки» – збірна назва найманців, які використовувалися владою для застосування фізичної сили і участі в масових сутичках; зокрема, для перешкоджання діяльності опозиційних активістів та для дій проти вуличних протестів. Офіційно визнано використання державними службовцями правоохоронних органів та спецслужби кримінальних бандитських формувань «тітушок» проти демократичної акції «Євромайдану».
53. Бровари – місто обласного підпорядкування, адміністративний центр Броварського району Київської області.
54. Трьохізбенка – селище міського типу в Новоайдарському районі Луганської області.
55. Райгородок – селище міського типу Слов'янського району Донецької області.
56. Сіверський Донець – річка, що тече через Харківську, Донецьку й Луганську області. Головна водна артерія Східної України.
57. Щастя – місто в Новоайдарському районі Луганської області.

58. БМП – бойова машина піхоти – узагальнена назва бойової техніки, бойова броньована гусенична машина, яка перебуває на озброєнні механізованих підрозділів сухопутних військ, що призначена для транспортування особового складу до місця виконання поставленого бойового завдання, підвищення його мобільності, озброєності і захищеності на полі бою в умовах застосування противником зброї та спільних дій з танками в бою.
59. БТР – бронетранспортер – бойова броньована колісна або гусенична машина підвищеної прохідності, призначена для транспортування піхоти зі складу механізованих підрозділів на полі бою, ведення ними бою з машини та вогневої підтримки їх у період та після спішування.
60. Гайсин – місто, адміністративний центр Гайсинського району Вінницької області.
61. Цинк патронів – патронний цинк, герметично закрита в заводських умовах металева коробка, в якій на військовому складі зберігаються набої до стрілецької зброї.
62. Піски – селище Ясинуватського району Донецької області.
63. Водяне – село Волноваського району Донецької області.
64. Люмпени – декласовані верстви населення, що опинилися на «дні» суспільства й нездатні до самостійного організованого руху, хоча висувають завищені соціальні вимоги й претензії.
65. Маргінали – люди, що втратили колишні соціальні зв'язки і не пристосувалися до нових умов життя, не визнають загальноприйнятих норм та правил поведінки.

ЛЮДСЬКА STORY В КОНТЕКСТІ HISTORY

УДК 930.2:929 Білоус “1941/1945”

Із когорти відважних: війна і долі. Дослідження сторінок Другої світової війни методом усної історії

В. С. Білоус (м. Вінниця)

У статті відображаються події Другої світової війни, важливі бойові дії на території України. Використовуючи метод усної історії, розповідається про героїчний шлях учасника бойових дій Білоуса Василя Андрійовича.

The article reflects the events of the Second World War, important hostilities on the territory of Ukraine. Using the method of oral history, tells about the heroic path of the participant in the hostilities Belous Vasily Andreevich.

Ключові слова: Друга світова війна, Корсунь-Шевченківська битва, бойові дії, День пам'яті та примирення, День перемоги над нацизмом, метод усної історії, Білоус Василь Андрійович.

Keywords: World War II, the Battle of Korsun-Shevchenko, the fighting, the Day of Remembrance and Reconciliation, the Day of Victory over Nazism, the method of oral history, Belous Vasyl Andriyovych.

Друга світова війна – найбільш кривава та жорстока сторінка в історії людства, відома жахливими концтаборами, перетвореними на «фабрики смерті», Голокостом, масовим знищенням в'язнів, ліквідацією цілих міст та селищ, атомним бомбардуванням. Війна – це сльози, невинна кров, руїна, горе. Війна – це смерть.

Війна стала можливою через змову антигуманних режимів – нацистського і радянського, які ставили геополітичні інтереси вище прав і свобод людини. Крім того, слабкість, страх і нерішучість міжнародної спільноти заохочували агресорів до все більшого розмаху злочинів [3].

Це страшна війна ХХ століття, пекуча рана, яка болить досі чи не в кожній родині в Україні, одна з найбільших трагедій в житті українського народу за всю багатовікову історію. На долю України в Другій світовій війні випало величезне випробування. Так чи інакше, війна торкнулася кожного українця: хтось боровся з окупантами у лавах Червоної армії, чинив опір у радянських підпільно-партизанських та українських націоналістичних формуваннях, працював у радянському тилу, хтось переніс усі жахи нацистського «нового порядку» на окупованій території [7].

Пройшло вже 75 років з того часу, коли закінчилась найкривавіша війна в історії людства. Тепер ми можемо більш адекватно оцінювати цю війну, її наслідки, а головне, причини її появи. Метою цього є аж ніяк не зменшення заслуг її героїв, а лиш розвіювання невірних стереотипів про неї [2].

Сьогодні не кожен ветеран наважиться згадати та розповісти правду про ті жахливі події, але стерти з пам'яті війну також не вдасться, як би сильно цього не хотілося. Врешті-решт, це – історія нашого народу, хоч вона й болюча.

Дехто, розглядаючи участь громадян України в діях Червоної армії, відзначає, що вони, мовляв, безпосередньо чи опосередковано відстоювали інтереси «комуністичної імперії». В цьому є зерно істини. Однак не слід при цьому ставати на шлях напівправди, відвертатися від діалектики явища – ті ж українці в червоноармійській формі виконували свій священний обов'язок, захищали свою батьківщину від агресора, який зазіхав на саме існування українського народу. Ця війна для них була справді визвольна, Вітчизняна. Тому-то воїни-українці в радянських Збройних Силах виявили кращі риси нашого народу – жертвність в ім'я Батьківщини, завзятість, стійкість та звитягу. Саме тому тема Другої світової війни залишається однією з провідних тем вітчизняної історії.

Протягом тривалого часу Друга світова війна вважалася одним з добре вивчених періодів історії, однак поява в останні роки значного числа раніше недоступних документів зумовило новий виток дослідницького інтересу до історії війни. Сучасні вчені по-новому намагаються переосмислити і зрозуміти події тих грізних років, більш точно відобразити психологію людей, які своєю самовідданістю, героїзмом і мужністю врятували світ від нацизму.

Важливим методом вивчення історії Другої світової війни є метод усної історії. Усна історія як ділянка досліджень і метод збирання, зберігання й інтерпретації спогадів учасників подій минулого є найдавнішим способом історичного дослідження, що передував писемності, і одним з найсучасніших, починаючи із записів на аудіоплівку у ХХ ст. до цифрових технологій ХХІ ст. [9].

Один із головних теоретиків усної історії П. Томпсон писав: «Усна історія – це історія, вибудувана довкола людей. Вона наповнює життям історію як таку і розширює її масштаб. Вона дозволяє знайти героїв не лише серед вождів, але і серед безвісної більшості народу. Вона сприяє контактам – а значить, і взаєморозумінню – між соціальними класами і між поколіннями. Одним словом, вона допомагає людям повніше відчувати себе людьми» [6].

Усна історія підтверджує, що свідчення і пам'ять звичайних людей мають історичне значення. Сучасне розуміння усної історії охоплює як процес усної передачі та запису спогадів, так і всі різні форми новостворених історичних документів, а також подальший аналіз отриманих першоджерел. Будь-яка інформація, зібрана і зафіксована дослідником у процесі вербального спілкування з людьми у вигляді розповідей про історичне минуле, цитування тощо є джерелами усної історії. Усна історія, як ділянка досліджень і метод збирання, зберігання й інтерпретації спогадів учасників подій минулого є найдавнішим способом історичного дослідження. Це напрям історичного опису, що ґрунтується на використанні спогадів і особистих оцінок безпосередніх учасників чи очевидців описуваних подій; метод фіксації та обробки особливого різновиду історичних джерел – спогадів живих людей про пережиті події, збережені й доступні для наукового використання. Усна історія збирає усні спогади та особисті коментарі, що мають значення для історії, шляхом запису інтерв'ю. Однак, інтерв'ю є усною історією лише тоді, коли воно записане, опрацьоване у певний спосіб, доступне в бібліотеці, архіві чи іншому сховищі, або ж відтворене у відносно дослівній формі у вигляді публікації [4, с. 13].

До методу усної історії звертаються не лише науковці, дослідники, фахівці галузі, але й пересічні люди, які досліджують історію своєї родини, організації [1].

Використовуючи метод усної історії, хочеться дослідити важливу сторінку в історії родини Білоус – грізні події Другої світової війни через безпосереднього свідка, розповісти про скромну, непересічну легендарну людину – учасника бойових дій, одного із когорти хоробрих, залишити пам'ять для нащадків, онуків та правнуків. Інформація про події минулого, про Другу світову війну черпалася з періодичних видань, архівних документів, безпосередньо з вуст очевидця, ветерана війни, рідної людини – Білоуса Василя Андрійовича.

Білоус В. А. народився 21 березня 1915 р. у легендарній гетьманській столиці, славетному смт. Батурич Чернігівської області. У важкий повоєнний 1921 р. голод і тиф не обминули сім'ю. Від тифу помер батько – Андрій Білоус. На руках у ньомки залишилося троє напівсиріт – найменшому Василькові пішов шостий рік. Непомітно промайнуло безрадісне голодне дитинство. Влітку Василько підпрацьовував, а взимку сідав за шкільну парту. У 15 р. Василь вступив до комсомолу. Після закінчення десятирічки працював завідувачем відділу пропаганди райкому комсомолу. У 1935 р. його обирають секретарем Батуричського райкому ЛКСМУ. Звідси й був призваний до лав Червоної Армії. Тоді ще Василь Андрійович не знав, що найкращі роки свого життя доведеться присвятити службі у Радянських Збройних Силах. Після полкової школи, де готувалися військові радисти, курсанта Білоуса відправили для продовження навчання у друге Саратовське танкове училище, яке закінчив у 1940 р. Випускнику було присвоєно звання лейтенанта та призначено на посаду командира танкового взводу.

Вогняні сорокові. Горе. Кров. Руїни. 28 червня 1941 р. танковий взвод Білоуса прийняв перше бойове хрещення під Смоленськом. То були важкі бої з броньованими колонами Гудеріана.

«Початковий період Великої вітчизняної війни для нашої армії був дуже складний, ми були вимушені відступати, так як була значна перевага німецько-фашистських загарбників і техніки над Червоною Армією. Радянські танкісти робили все можливе на стареньких Т-26, щоб зупинити гітлерівців. Та сили виявилися нерівними. Після багатоденних кровопролитних боїв бригада вийшла на переформування. З кількома своїми товаришами-однополчанами прибули за новою технікою в Сталінград. Разом з робітниками заводу танкісти склали грізні бойові машини Т-34.

Наша 8-а гвардійська танкова бригада з району Серафимовичі була введена в прорив і пішла на оточення ворога по зовнішньому кільцю. Мій батальйон дістав завдання взяти населений пункт Велику Денщину. Під'їхали до мосту, зупинилися, щоб порадитися перед боєм. Зрозуміли, що міст не замінено, а в селищі гітлерівці. Дано сигнал: «Вперед...». Бачу, за мною йдуть інші. Та перед населеним пунктом виявилось, що зі мною лише кілька танків. Де ж решта? Роздумувати ніколи і ми вступаємо в бій. На своєму шляху танкісти подолали ворожу артилерійську батарею, знищили кілька десятків солдатів і вчасно з'єдналися з батальйоном. Опір ворога ми зламали і взяли в полон близько двох тисяч його вояків» – згадує ветеран.

І вже наприкінці липня «тридцятьчотвірки» громили гітлерівців під Єльнею. За бої під Єльне на грудях молодого офіцера Білоуса засяяв орден Червоного Прапора. Перед тим, як дійти до фашистського лігва, довелося подолати багато фронтових доріг. Були бої під Москвою. В 1941 р. в прославлену Т-34 було 92 попадань артилерійських снарядів, але жоден не пробив її броню.

Ст. лейтенант Білоус В. А. брав участь в обороні Ленінграда в першу сувору воєнну зиму, пізнав усі злигодні блокади. Ленінградці отримували пайок – 125 грам хліба на людину, військові – 200 грамів. Стояли 30⁰ морози, хліб пиляли пилкою. Раз на добу давали гарячу їжу. Доводилося переправляти танки через «дорогу життя».

У 1942 р. під Ленінградом був тяжко поранений та 2,5 місяці знаходився на лікуванні в евакогоспіталі з приводу «наскрізного осколкового поранення м'яких тканин».

Після лікування у госпіталі знову водив у бій грізні Т-34 на Брянському фронті. У званні капітана командував 303 окремим танковим батальйоном 8-ї окремої гвардійської Червонопрапорної, ордена Суворова танкової бригади.

З нею таранив фашистську оборону під Сталінградом. Після Сталінградської битви, яка була переломною в ході Другої світової війни, воював під Орлом. Далі бойові дії проводилися на території України – під Мелітополем, Кривим Рогом. У складі 2-го Українського фронту – брав участь у Корсунь-Шевченківській операції.

Корсунь-Шевченківська операція 1944 – наступальна операція Першого Українського фронту та Другого Українського фронту (командуючі, відповідно, – генерали армії М. Ватутін і І. Конєв). У ході цієї операції було ліквідовано угруповання гітлерівських військ на Корсунському виступі (що утворився в результаті Житомирсько-Бердичівської наступальної операції 1943–1944 і Кіровоградської наступальної операції 1944) та створено сприятливі умови для остаточного визволення Правобережної України. Війська 1-го та 2-го Українських фронтів повинні були завдати зустрічних ударів по військах противника в загальному напрямку на Звенигородку, оточити й ліквідувати Корсунське угруповання. Операція відбувалася в складних умовах ранньої відлиги та негоди. 24 січня війська 2-го Українського фронту перейшли в наступ передовими загонами, а 25 січня – основними силами. 26 січня почали наступ війська 1-го Українського фронту. Переборюючи запеклий опір ворога, радянські війська 28 січня з'єдналися в районі Звенигородки.

«Промайнуло багато років після Корсунь-Шевченківської битви, в якій мені довелося брати участь. Але час безсилий стерти в пам'яті незабутні події. Згадую безкраї засніжені поля, колони танків, що мчать на з'єднання з 1-м Українським фронтом, обвітрені обличчя наших воїнів. І безперервні бої. Ворог чинив шалений опір, всіляко намагався зупинити наступ радянських військ. Хто був міцніший – люди чи броня? Люди! Саме вони, непохитні, мужні воїни.

27 січня 1944 р. наш батальйон увірвався в Шполу, де захопив два ешелони – один з пальним, другий – з військовим спорядженням. В одному з ешелонів виявили вісім заплomboваних вагонів з радянськими людьми, яких окупанти везли на каторгу в Німеччину. У 1976–1979 рр. на зустрічах ветеранів у Звенигородці було п'ятеро із визволених нами з фашистської неволі», – продовжує свою розповідь Василь Андрійович.

Пізніше, вже у мирні часи, Білоусу В. А. присвоєно звання «Почесний громадянин Звенигородки», у місцевому музеї розміщено інформацію про Білоуса В. А. та знаходяться його особисті речі. Рада

ветеранів 20-го танкового Звенигородського корпусу неодноразово організовувала зустріч ветеранів, висловлювала подяку полковнику Білоусу В. А. за активну участь у військово-патріотичній роботі серед молоді.

Під час війни доля звела молодого офіцера з Вінницьким краєм. Саме на Вінниччині (Тульчинський район), під час переформування, познайомився Василь Андрійович з красунею Ганусею, яка згодом стала його дружиною, виховали разом трьох синів.

А поки ще попереду молодого офіцера чекали нові подвиги й нові нагороди за участь у визволенні Польщі, за бої на території Німеччини. У складі 1-го Українського фронту в Німеччині, після Берлінської операції, в складі 4-ї танкової бригади брав участь у визволенні Праги, де і зустрів довгоочікуваний день Перемоги. Ця перемога – ні з чим незрівнянна втілена легенда, якої не знав світ, це титанічний подвиг воїнів старшого покоління, це рани і смерть, це сльози радості.

За бойові заслуги Білоус В. А. нагороджений багатьма орденами та медалями, серед яких – два ордена Бойового Червоного Прапора, орден Олександра Невського, орден Червоної Зірки, медалі «За оборону Сталінграда», «За оборону Ленінграда», «За перемогу над Німеччиною» та ін.

Після Перемоги Василь Андрійович закінчив Вищу офіцерську школу, командував полком Кантемирівської гвардійської дивізії. Разом із гвардійцями-кантемирівцями тричі брав участь у святкових парадах на Червоній площі в Москві.

Звільнившись з лав Радянської армії в запас (у листопаді 1960 р.) за вислугою встановлених термінів служби «з правом носити військову форму» з посади командира танкового полку у званні полковник, працював проректором у Луцькому державному педагогічному інституті, закінчив історико-філологічний факультет (1962–1967) за спеціальністю «Історія», працював викладачем кафедри загальної історії.

1972 р. склав кандидатський мінімум у Львівському ордені Леніна державному університеті ім. І. Франка, підготував дисертацію на тему з історії Другої світової війни.

Василь Андрійович брав активну участь у громадській та оборонно-масовій роботі, виконував велику ідейно-виховну роботу серед студентської молоді, часто виступав перед колективом інституту з лекціями та доповідями на воєнно-патріотичну тематику. Брав участь у суспільно-політичному житті інституту, міста й області, був членом офіцерського штабу інституту, членом військово-наукового товариства, лектором товариства «Знання».

Останні роки свого життя Василь Андрійович мешкав у Вінниці. Не покидав займатися активною військово-патріотичною діяльністю, був членом ради ветеранів м. Вінниці, виступав перед молоддю, школярами, був почесним громадянином с. Сільниці (Тульчинський р-н). На дачі займався улюбленою мирною справою – огородинцтвом та садівництвом.

Вінницька міська рада народних депутатів щорічно вітала ветерана Білоуса В. А. з Днем Перемоги та зазначала, що «Ваші хоробрість, стійкість і мужність, проявлені в боротьбі з німецьким фашизмом – яскравий приклад самовідданої вірності служіння своєму народу».

День Перемоги у нашій сім'ї – велике світле свято, коли улюблений дідусь, батько, свекор одягав заслужені нагороди, проводив свято у колі сім'ї, зустрічався з однополчанами, згадував війну і день Перемоги. На питання, як вдалося вижити? Василь Андрійович відповідав: «Поважали мене, не раз рятували, виносили з поля бою».

Стрімко збігають роки. Виросли уже правнуки героїв, котрі полили своєю кров'ю священну землю Батьківщини, рятували її від страшної коричневої чуми. Ціна перемоги виявилася висока, але жертви, принесені на вівтар Вітчизни, не були марні.

Сьогодні цивілізоване людство схиляє голови перед подвигом солдата-визволителя, кров'ю і потом якого була здобута перемога над ворогом. Він умів прямо дивитися в очі смертельній небезпеці, виявив військову доблесть і героїзм. Немає меж величі його подвигу в ім'я Батьківщини. Велич історичної перемоги нашої країни над нацистською Німеччиною полягає в тому, що наш народ відстояв не тільки свою державу, він самовіддано боровся за рятування народів Європи від нацизму.

Воїни-переможці проявили чудеса героїзму, стійкості, мужності, билися за кожний клаптик рідної землі до останньої краплі крові, вистояли і перемогли. Для України ціна тієї перемоги жахлива – мільйони людських життів, зруйнована економіка. Кожен другий воїн поліг у боях, кожен другий з тих, хто залишився в живих, був поранений. Гоїлися рани, зростали повоєнні покоління... [5].

Світла пам'ять тим мільйонам загиблим у роки Другої світової війни. Великий подвиг дістався великою кров'ю... Навіки в пам'яті у віках залишиться подвиг народу, який зупинив чорну примару нацизму. Вічна пам'ять вершителям великого подвигу, нашим дідам і прадідам!

Ми повинні пам'ятати, яким страшним лихом для українців була Друга світова війна. Ця пам'ять робить нас сильнішими. Наша пам'ять є запобіжником від того, щоб подібні лиха ніколи не повторювалися.

Сьогодні в Україні, так само як і у світі, відзначають День пам'яті та примирення. Цей день встановлений задля вшанування подвигу українського народу, його визначного внеску у перемогу Антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні. Він покликаний і для висловлення поваги всім борцям проти нацизму та увічнення пам'яті про загиблих. Зараз, як і в роки Другої світової війни, Україна воює з агресором. Ми захищаємо рідну землю, боронимо своє право вільно обирати майбутнє. Для нас це війна за свободу, цивілізованість, демократію та європейські цінності проти імперських амбіцій агресивного сусіда. Нинішня російська збройна агресія на території України, що руйнує міжнародну систему безпеки та загрожує миру в усій Європі, змусила переглянути цілісне бачення війни. Саме тому з 2015 року Україна розпочала нову традицію відзначення 8 та 9 травня в європейському дусі пам'яті та примирення [8].

День пам'яті та примирення та День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні символізує не тріумф переможців над переможеними, а має бути нагадуванням про страшну катастрофу і застереженням, що не можна розв'язувати складні міжнародні проблеми збройним шляхом, ультиматумами, агресією, анексією. У ці дні надзвичайно важливо згадувати та вшановувати подвиг ветеранів, котрі боролися з нацизмом і перемогли його.

Історія вчить, що Український народ перемагає тоді, коли ми єдині, соборні, діємо разом і захищаємо те, що нам дороге – Батьківщина, людина, своя рідна родина. Коли ми разом, коли ми відчуваємо, що справедливість на нашому боці і стоїмо за свою землю, тоді ми непереможні. Найважливішим підсумком війни має бути вміння цінувати мир, категорично і безкомпромісно захищати його всіма розумними засобами. Саме тому Україна обрала європейську відповідальну модель пам'ятання під гаслом «Ніколи знову».

Список використаних джерел

1. Білоус В. С. Усна історія – важливе джерело краєзнавчого дослідження історії бібліотеки. Гуманітарні студії НАКККіМ – 2017 : матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції (Київ, 23 листопада 2017 р.). Київ : НАКККіМ, 2017. С. 4–7.
2. Друга світова війна – ПЕРЕМОГА життя над смертю. URL: <http://msmb.org.ua/actions/exhibition/324/>
3. Друга світова війна: уроки історії. URL: <http://stvadn.gov.ua/index.php/4640-druha-svitova-viina-uroky-istorii>
4. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. Україна Модерна. Львів ; Київ, 2007. Ч. 11. С. 7–21.
5. Подвиг, що залишиться у віках. URL: <https://lib.if.ua/prof/?p=25>
6. Томпсон Пол. Голос прошлого. Устная история / пер. с англ. Москва : Весь Мир, 2003. 368 с.
7. Україна в Другій світовій війні: архівні документи свідчать URL: <http://www.golos.com.ua/article/268484>
8. Що варто знати про українців та Україну у Другій світовій війні <https://armyinform.com.ua/2020/05/shho-var-to-znaty-pro-ukrayinciv-ta-ukrayinu-u-drugij-svitovij-vijni/>
9. Oral History Association. URL: <http://omega.dickinson.edu/organizations/oha/>

УДК 94(477.44-22)(092)"19"

Господар рідної землі

(за спогадами про двічі Героя Соціалістичної Праці Пилипа Олексійовича Желюка)

Н. К. Белоус (с. Тиманівка, Тульчинський р-н)

У статті подано розповідь, з використанням спогадів односельчан, про колишнього голову колгоспу с. Тиманівка Тульчинського району, двічі Героя Соціалістичної Праці Пилипа Олексійовича Желюка.

The article presents a story, using the memories of fellow villagers, about the former head of the collective farm v. Tymanivka, Tulchyn district, twice Hero of Socialist Labor Pylyp Oleksiyovych Zhelyuk.

Ключові слова: дослідження, наративи, спогади, с. Тиманівка, П. О. Желюк, літературна премія ім. П. О. Желюка.

Keywords: research, narratives, memories, v. Tymanivka, P. O. Zhelyuk, literary prize named after P. O. Zhelyuk.

Дослідження місця минулого в нашому теперішньому з погляду людей, які були свідками подій, – ось що важливо, коли ми збираємо наративи, зокрема про радянське повсякдення. Ми намагаємося переосмислити радянське минуле не вириваючи його з контексту, адже це надзвичайно важливо, зокрема при формуванні національної ідентичності.

Доводиться констатувати, що уроки ХХ століття ще не осмислив і жоден філософ та не дано відповіді, що ж усе-таки сталося з нашим світом? А це не може не хвилювати, адже не уявивши минувшини, не винісши з неї уроків, ми не можемо знати, чи правильно рухаємось уперед.

Ставлення до радянського минулого – надзвичайно важливий елемент формування національної ідентичності, котрий позначається на політичній орієнтації, соціальній мобільності та геополітичному виборі населення. Питання про те, як радянське минуле представлене в «колективній пам'яті» та поглядах поколінь, для яких це минуле – частина певних соціально-культурних конструктів, а не складова власного життєвого досвіду, важливе для розуміння політики пам'яті в незалежній Україні.

Дуже важливо вивчати історію з погляду людей, які були свідками подій, поглянути на радянський період як на частину власної історії. І зробити висновки, які стосуються як історії України, так і їхнього сприйняття цієї історії, активного конструювання, переосмислення, ревізії минулого. Завдяки дослідженням відкривається зовсім інший світ, який повчає, спонукає думати, аналізувати і співпереживати.

Багато вже минуло з часу розпаду Радянського Союзу. Ми засудили радянський тоталітаризм, прибрали радянські пам'ятники і перейменували вулиці. Та, попри це, радянська спадщина ще досить сильно тримає зв'язок із нашим життям і впливає на характер його розвитку. Для мене це не тільки і не стільки про дослідження історії, скільки про пізнання себе через пізнання минулого.

Шкода, але потроху починаємо забувати про таких людей нашого села, як і розповідати про неоціненну спадщину, яку залишили вони після себе.

Хвилюється густе пшеничне поле,
А в небі – білії хмарини.
Хто йде по полю твердо і сміливо?
Той, хто зробив багато для України.
Ще дозрівають яблука і груші,
Хоч він давно дбайливо їх садив.
І добру пам'ять у людей ніхто не зрушить
Про наш колгосп, про справжнє диво з див.
Пилип Желюк – про нього наше слово.
В поезії і прозі він живе.
Село його – безкрає світанкове
На хвилі теплих спогадів пливе.

Моя розповідь сьогодні про колишнього голову колгоспу с. Тиманівка Тульчинського району, двічі Героя Соціалістичної Праці Пилипа Олексійовича Желюка, життєвий шлях якого може слугувати взірцем для нинішніх та й прийдешніх поколінь. Його біографія схожа на долю пересічного українського селянина. Народився він якраз на Пилипа – 27 листопада (10.12 за новим стилем) 1904 року у простій селянській родині. У його пам'яті закарбувалися батьківські повчання: землю і правду треба шанувати як матір. Цієї святої істини він дотримувався завжди, ні на йоту не відступивши від принципів, які сповідував. Мудру науку господарювати на землі назавжди залишив всім хліборобам славетний голова: «Хазяйнувати треба так, щоб ніколи не заборгувати державі. Тоді будете добрими господарями».

Вісімнадцятилітнім юнаком включається в активну громадську роботу. Розуміє, йому бракує знань, тому у вільні години наполегливо вчиться. Екстерном закінчує сільськогосподарський технікум, згодом – спеціальні курси.

У двадцять чотири роки громада обирає молодого фахівця П. О. Желюка головою тамтешнього колгоспу «Червоний Жовтень».

Безмежно люблячи рідну землю, своє село, він докладав зусиль аби Тиманівка оживала і міцніла, колгоспні ниви наливалися врожайми сільськогосподарських культур. Хлібороби повірили молодому керівникові і сповна віддавалися улюбленій справі. Кожний наступний рік ставав кращим, успішнішим за попередній, господарство за темпами зростання значно випереджало сусідні колгоспи.

Пилип Олексійович казав: «Я робив все можливе й необхідне для добра людей...» і разом з тим цінував людей, розуміючи, що самотужки ніхто не може залишити бодай невеличкий слід в історії села. Воля без людей нічого не варта. Керівник і хлібороб любив повторювати: «Моє особисте життя невіддільне від громадського і громадське для мене – головне, особисте – другорядне». І ще: «Щасливим почуваю себе тоді, коли бачу господарство розвивається, міцніє, село оновлюється, люди живуть краще – заможніше, культурніше... Я завжди вважав і вважаю, що багацько не доробляю, я весь час почуваю себе в боргу перед людьми...».

Перервала мирну працю рідного села війна. Желюк П. О. взяв до рук зброю, щоб не дати ворогові сплюндрувати рідну землю, яка стогнала від крові та сліз, замість того, щоб дарувати свої щедрих і тішити достатком. Фронтові дороги тиманівського хлібороба пролягли через Кубань, Крим, Новоросійськ, Прагу. Був політруком, командиром роти. За бойові заслуги нагороджений орденами – Червоної Зірки та Вітчизняної війни II ступеня, медалями.

Жорстока війна понівечила його тіло, але загартувала душу та волю.

Після демобілізації він знову повернувся до мирної праці. Загалом очолював господарство чотирьох з половиною десятиліття, яке стало школою передового досвіду.

Його сучасники бачили, як колишній рабський колгосп, де працювали примусово і задарма, П. О. Желюк разом з командою однодумців перетворює на справді колективне господарство вільних і працьовитих людей.

У Тиманівку приїжджають делегації, захоплено відгукуються про побачене і почуте. Мешканці села разом з легендарним головою колгоспу стають героями всесоюзної, досить популярної у сімдесятих роках, телепередачі «Від усієї душі». З різних куточків країни полетіли у Тиманівку листи, посилки, привітання. Знайшлися бажаючі переїхати в село – надсилали заяви з проханням прийняти на роботу.

Окрім керівництва господарством, П. О. Желюк займався значною громадською діяльністю. Він – один із засновників колгоспного руху на Поділлі, був членом ЦК КПУ, обирався делегатом чотирьох з'їздів КП України, депутатом Верховної Ради УРСР чотирьох скликань. Незважаючи на всі почесті, Пилип Олексійович залишався простим, скромним, вірним обов'язку керівника, який служить вірою і правдою односельцям та рідній країні.

У січні сімдесят шостого на зборах сільської молоді пролунав його останній виступ. Звертаючись до присутніх у залі юнаків та дівчат, голова колгоспу сказав: «... майбутнє села, свого рідного колгоспу я бачу в сучасній молоді. Вона, вихована на трудових традиціях ветеранів колгоспу, людьми, що прославили працею колгосп, примножить славу орденоносної Тиманівки...». А невдовзі Желюка не стало. Та його справа перейшла у надійні руки його послідовників.

Усі колеги колишнього голови колгоспу П. О. Желюка з любов'ю і теплотою постійно згадують свого наставника не тільки як чудового спеціаліста, але й як добру, щиру, душевну людину.

Своїми спогадами ділиться Ольга Федорівна Несін, незмінний агроном сільськогосподарського підприємства, яка за самовіддану працю і вагомі трудові досягнення нагороджена орденом Княгині Ольги III ступеня. Ольга Федорівна була вдячною ученицею Желюка. Розказала, як почався її трудовий шлях, як вона стали тиманівчанкою.

«Запропонували гарне село у колгосп. Я була представлена на нараді. Желюк сказав: «Прошу любити і жалувати. Прибув агроном і її вказівки виконувати без ніякого. Відмінити те, що нею сказано, можу тільки я».

Дванадцять років працювала з Желюком. ... Велика людина, яку хочеться згадати добрим словом... Великий організатор, знав кожен кусочок землі, перший порадник в агрономічній роботі. Багато приділяв уваги людям, дбав про все, про людей перш дбав. Випишував цеглу на будівництво всім, хто бажав будувати оселю. З метою не допустити збитковості у рослинництві пропонував збудувати плодзавод. За криниці дбав, по всіх полях природні кринички чистили і людям, і для техніки хватало. Дорога до Вапнярки – бо возили хліб. Знав ціну кожній насінині з насінневого фонду.

Перше хрещення отримала в серпні 1964 року. Була молода, не в курсі і здала насіння на аналіз, а тут прийшло 25 серпня треба сіяти кінними сівалками. А потім позвонили, що насіння має 92–90 % схожості. Я сказала голові. Почав розпикати «Діти. Вам в ляльки гратися».

А після того ніколи не згадав за мою прогалину. А на другий день питає: «А як тобі спалося?». Ніколи не тримав злопам'ятства. Цінував спеціаліста, допомагав у будівництві. Психолог був великий. Знав людей напрольот, хто може що зробити і як. Доброзичливий, а якщо треба – то і наказує, вміння керувати, працювати з людьми, спеціалістами.

Для мене був всім: і керівником, і наставником, і батьком. Коли приходилось хворіти дуже була ізтощона, допитував, що ти їсиш, Ольго, як ви їхали, чи нічого не трапило, чи їли – батьківське піклування.

Спеціалістів не обіжав. Добрі спогади.

Колись послав на урочище Юліву. Пізно там пшеницю посіяли – не давала погода. Але весною каже: «Підеш подивися на пшеницю. Присядь, не дивися зверху». Я присіла. На кожному шпилечку висіла росинка блискуча...».

Ми неодноразово збирались, разом із учасницями жіночого клубу «Надвечір'я», щоб досягнути велич Желюкову, торкнутися її глибин, згадати ще і ще раз, яким він був, як його життя переплелось густими ниточками із кожним колгоспником, життя села, як його турбували всі ті проблеми, які турбували односельців, він щиро спілкувався із дошкільням і сивіючим дідусем, знаходив слова підтримки і поради.

Ми можемо лише висвітлити деякі сторінки життя Пилипа Олексійовича у спогадах односельчан.

Левчук Ганна Йосипівна працювала головним економістом колгоспу. Ні однієї справи Пилип Олексійович не вирішував, не порадившись з цією мудрою жінкою.

«...З Желюком працювала 20 років. Завдяки Пилипу Олексійовичу Тиманівка стала знаменитою і добивалась високих результатів. Я дорожила своєю роботою. Вимогливий і разом з тим дуже добрий радник.

Був великий противник кредитів і ми ніколи не знали, як оформляти кредити. Я горджуся тим, що я з ним пліч-о-пліч робила, вимогливий. Він міг замітити в кожному спеціалістові «ізомінку», якої не міг замітити сам спеціаліст про себе. Він знав, яка людина достойна якої похвали і ставив на керівні посади потрібних спеціалістів. Як людина з великої букви, по-батьківськи можна поділитися особистим життям, підтримував, давав раду, підказував, щоб у сім'ях було хорошо. Завжди приносив цукерки, а треба міг висварити, поставити на місце. Завжди брала приклад з нього в економічному мисленні. Від природи мав дар економічного мислення.

Не були високі оклади, але в кінці року спеціалісти могли отримати преміальну оплату – 6–8 окладів.

У нас вперше була запроваджена грошова оплата і всі були зацікавлені. Ніякої плінності кадрів...».

Лобода Марія Арсенівна, мати 5 дочок, 91 рік.

«Желюк був хорошим, дбав для людей, всім робив добре. Робили зразу нізащо, а потім казав: «Буду давати вам гроші, бо колгосп розбагатів».

...Якось поінтересувався: «Чого короварню покинула?»

- Жулудок болить. – «Я тобі дам путівку на курорт в Одесу». Після курорту дали 3 групу».

Ломажук Надія Каленівна, працювала в городній ланці, 91 рік.

«Уділяв вніманіє людям – всі проходили через його руки. Добра людина була колись – і висварить, і похвалить. Хазяїн був села».

Вовк Ганна Юхимівна, ветеринарний фельдшер, 90 років.

«Приїхала із Зарічного. Поселили на квартирі. А через місяць дали ключі, щоб сама жила. Желюк дуже був хороший як керівитель, як голова, як людина. Один раз посварився на мене. А потім каже: «Ти, Ганю, не обіжайся, що я тебе сварив, це робота, а в роботі все буває...».

Вже як заболів. З лікарні виписався і прийшов провідати контору і я вийшла на роботу через два місяці після родів. Він мене дуже хорошо зустрів, пожимав мені руку: «Яка ти маладец, що родила другу дитину».

Помагав нашій сім'ї. Мого чоловіка порекомендував поступати в строїтельний технікум. Були конфлікти у мого чоловіка з бригадиром. А Желюк каже: «Думаю потерплю: хто кого переможе. Раз ти переміг: значить ти – спеціаліст».

Справедливий. На наряді заступився і все дав для нормальної роботи тваринницького фельдшерського пункту: і холодильник, і шкафи.

Якось похворіли тварини. Я їх виходжувала сутками. Тільки один кінь пропав. А Желюк каже: «Тепер тобі, Ганю, академії не треба».

Звонять з району, що пришлють врача, він каже: «У мене є врач. Мені врача не треба». Мені було приємно».

Патлюк Олександр Григорович, колишній голова сільської ради багатьох скликань, пенсіонер.

«В 1974 році закінчив школу і бажав отримати вищу освіту в аграрному інституті. Вирішив попросити направлення з колгоспу. Я підійшов до контори. Трохи тремтіли ноги. Хвилювався. Зайшов, мене прийняли по дружньому. Розказав чому прийшов. Пилип Олексійович задумався: «Знаєш шо, сину. Я вже не дочекаюсь коли ти закінчиш вчитися. Але я дам тобі направлення, ти вивчиш і послужиш людям». В лютому 1976 року Пилипа Олексійовича не стало. Я гордився і горжусь, що саме Желюк дав мені путівку в життя.

Мама згадувала: «Якщо кашкет Пилипа Олексійовича був на носі – краще не підходить, а якщо на потилиці, то любе питання можна вирішити».

Нароган Віра Каленівна, трактористка.

«Я – з наймолодшого покоління трудівників села Тиманівки, мені було вісімнадцять років. Тоді я вперше сіла за кермо трактора. Пилип Олексійович при закінченні курсів особисто вручив мені права на водіння трактора».

Пам'ять про ушавленого земляка передається новим поколінням тиманівчан, що приходять на зміну дідам, бабусям, батькам та матерям. П. О. Желюк – символ хліборобського родоуду, уособлення моральності, добропорядності і душевної щедрості. Таких, як він, одиниці. Земля народжує лицарів духу і честі нечасто і місія, яка на них покладається, надзвичайно важка та відповідальна. Пилип Олексійович не був романтиком, а землянином і походженням, і смаками, і поглядами, і розумом.

У селі Тиманівка вдячні земляки встановили бронзове погруддя П. О. Желюка, його ім'ям був названий колгосп, одна із центральних вулиць села. У музеї історії села збережена кімната, в котрій працював голова колгоспу, стіл, особисті речі, цінні документи.

В області запроваджена літературна премія ім. П. О. Желюка, лауреатами якої стали С. Туртаєв за твір «Белая рейка на виду», І. Волошенюк «Барвінок холоду не чує», Н. Гнатюк і В. Рабечук за спільний твір «Одного колоса зерна», М. Рябий «Джерела під зорями» та ін.

Слова П. О. Желюка «Я плекав землю-матінку, шанував тих, хто на ній працює. Я люблю вас, люди, і залишатимусь з вами завжди!» – звучать як заповіт його потомкам, які продовжують хліборобську славу свого видатного земляка.

Використані матеріали

Господар рідної землі : біобібліогр. покажч. : До 100-річчя з дня народж. двічі Героя Соц. Праці Пилипа Олексійовича Желюка (1904–1976) / Уклад. Л. Романченко ; Вступ. ст. «Желюкові ясні зорі» М. Матієнка ; Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2004. – 32 с. – (Наші видатні земляки).

Тарновський М. Ю. Взаємність [Текст] / М. Ю. Тарновський. – Київ : Дніпро, 1972. – 192 с.

УДК 94(477)"19"

Місце людини у світі та часі: бібліотечно-краєзнавчі розвідки. Тетяна Данилевич – бібліотекар чи митець?

Л. А. Мозгова (м. Житомир)

У статті подано розповідь про житомирянку Тетяну Костянтинівну Данилевич.

The article tells the story of Zhytomyr resident Tetyana Kostiantynivna Danylevych.

Ключові слова: митці Житомирщини, художник, бібліотекар.

Keywords: artists of Zhytomyr region, artist, librarian.

Якось я натрапила на цікаву статтю про творчих людей та про 25 речей, які творчі люди роблять по-різному. Прочитавши її, я відразу згадала людину у своєму оточенні, яка є творчою людиною у всіх сферах життя, саме про неї буде ця розповідь.

Світ дарує безліч зустрічей, подій, за кожною з яких стоять люди. Мені, як бібліотекарю, поталанило зустрітися з чудовою людиною, професіоналом бібліотечної справи Тетяною Костянтинівною Данилевич у 2011 році, коли я прийшла працювати в обласну бібліотеку для дітей Житомирської обласної ради. Неодноразово доводилося чути думку, що у бібліотечній справі немає випадкових людей, в ній залишаються ті, хто має покликання до професії бібліотекаря, поважає та цінує її, хто щоденною працею доводить своє ставлення до справи.

Тетяна Костянтинівна мріяла бути художником, у 1979 році вона закінчила першу в м. Житомирі дитячу художню школу (від 20.06.2019 р. – комунальний початковий спеціалізований мистецький навчальний заклад Художня школа Житомирської міської ради імені Віктора Шкуринського. Довідково: діяльність Шкуринського Віктора Миколайовича була безпосередньо пов'язана з Житомирською художньою школою з 1974 по 2007 рр. З 1974 по 2005 роки він був її директором. За цей період близько 600 учнів отримали початкову професійну художню освіту, дев'ятеро з одинадцяти викладачів худож-

ньої школи – її випускники. Багато випускників закладу стали художниками, архітекторами, дизайнерами, викладачами образотворчого мистецтва). Вона надалі сподівалася пов'язати своє життя з Баранівським порцеляновим заводом, розробила шість варіантів художнього розпису сервізів. Її вчитель Віктор Шкуринський вважав юну художницю кращим акварелістом школи. Одночасно юна Тетяна займалася спортом – легкою атлетикою та гімнастикою і навантаження на організм виявилися занадто великими, що вплинуло на її здоров'я, вона стала втрачати зір. Ця проблема зі здоров'ям змусила її відмовитися від професії художника і перед Тетяною постав вибір нової професії. Багато було роздумів, але найбільше вона уявляла своє життя з дітьми, тому почала розглядати професії педагога, вихователя дитячого садочка, тим більше, що її батько викладав психологію у вищих навчальних закладах м. Житомира, бабуся була вихователем у дитячому садочку. Але Господь мав зовсім інші плани на Тетяну і хтось із знайомих сказав, що в Житомирську обласну бібліотеку для дітей потрібен художник.

Тетяна була знайома з дитинства з цією бібліотекою, бо полюбляла читати і часто відвідувала її, тільки бібліотека тоді знаходилася в іншому приміщенні по вул. Котовського, 11, а з 1979 року вона переїхала у колишнє приміщення обласної наукової бібліотеки по вул. Пушкінській, 36. Для Тетяни у цій пропозиції поєдналися речі, які їй були до душі: можливість малювати й працювати з дітьми. Саме у цьому ж році у Житомирському культурно-освітньому училищі відкрили бібліотечний факультет заочної форми навчання на базі 10 класів, і директор бібліотеки запропонувала молодій художниці вступити до цього навчального закладу, на що та погодилася. Під час навчання Тетяни сподобалася і сама професія, вона закінчила у 1983 році училище з червоним дипломом, а у 1998 році факультет «Дитяча бібліотека» Київського державного інституту культури і мистецтв ім. О. Є. Корнійчука.

І почалося бібліотечне життя... Тетяна Костянтинівна прикрашала і покращувала діяльність бібліотеки як художник, і як фахівець, вона започаткувала «Музичний кіоск», стала одним із організаторів та провідним актором бібліотечно-краєзнавчого театру книги «Аркадія», який є дуже дієвим у бібліотеці і сьогодні. А вже в 2019 році вона брала участь у майстер-класі «Соціальний театр як метод просвітницької роботи з підлітками та молоддю» від акторів Київського Академічного театру на Печерську.

Успіх наших зусиль на професійній ниві залежить від нашої готовності до змін. Щоб бути цікавим своєму читачу, ми постійно знаходимося у пошуку нових форм співпраці. Так за ініціативи Т. К. Данилевич, уже начальника відділу обслуговування учнів 5–9 класів, у 2012 році була розроблена «Формула успішного діалогу в бібліотеці», яка мала на меті сприяти побудові продуктивних взаємини «бібліотекар-читач», «бібліотекар-студент-волонтер», «бібліотекар – я, сама і мої колеги». Вона реалізувалася через вияв ініціатив, через небайдужість та постійний пошук нових ідей, через прагнення до досконалості, через навчання та вивчення досвіду у нашій бібліотечній школі життєтворчості «Повір та відкрий себе» - своєрідній інноваційній майстерні спілкування в форматі 3Д (де Д - це: досліджуємо, думаємо, допомагаємо) з цільовими фокус-групами особистісного розвитку, серед яких читачі, студенти, бібліотекарі, партнери.

У незвичайній школі відбувалися зустрічі з креативними викладачами: Пані АРТмайстер, Наталкою-інтелектуалкою, book-тренери Ох та Ах!, веселою ноткою (ролі яких виконували Т. К. Данилевич, начальник відділу обслуговування учнів 5–9 класів та працівники її відділу). Емоційний дискомфорт наших читачів під час зустрічей в організованій нею школі життєтворчості «Повір і відкрий себе» допомагають зняти живі інсценізації імпровізаційного театру «В країні здійснення мрій», де акторами виступають не тільки бібліотекарі та діти, а й вчителі-предметники та класні керівники. Із задоволенням діти брали участь у зустрічах «Душа не може думати, не малюючи», бібліоцукерні «Вітамінки настрою», пройшли імідж-курс «Формула успіху» з Пані Арт-майстром та Веселою ноткою, де поєднувалися малюнок та музика, були активними учасниками психологічного театру-імпровізації «Знайомство зі світом почуттів» та тренінгів особистісного зростання «Етикет у вирі життєвих ситуацій» із ауторелаксацією «Усе в твоїх руках».

Такі ефективні форми роботи подобаються як читачам, так і їх вчителям й батькам, які розкривають для себе дитину по-новому. Підлітки мають можливість одночасно з отриманням нової інформації та накопичуючи власний досвід, презентувати свої творчі здібності іноді вперше перед широкою аудиторією під час заходів. Слід відзначити, що у нашій бібліотеці з 2000 року почала надаватись безкоштовна психологічна консультація усім бажаючим читачам та їх батькам, став працювати телефон довіри, проводились психологічні практикуми і тестування з застосуванням проєктивних методик за участю студентів. Тетяна Костянтинівна згадувала: «Я пишаюсь тим, що все це розпочалося за допомогою мого батька К. К. Колодяжного, кандидата психологічних наук, доцента кафедри психології відкритого університету «Україна» (з 2001 р.), професора кафедри психолого-педагогічних дисциплін МАУП (з 2003 р.). За його консультацією формувався фонд необхідної літератури психологічного спрямування

для особистісного зростання та інтеграції в суспільство сучасних підлітків, а також набувався значний досвід роботи. А коли його не стало, психологи міста допомогли продовжити цю роботу. Почала створюватись бібліотечна школа життєтворчості «Повір та відкрий себе». Допомогти дитині вирости особистістю, яка зможе вистояти в будь-яких життєвих негараздах, жити цікавим, повноцінним життям, бути успішною і щасливою – вона вважає своєю місією до сьогодні і втілює в життя бібліотеки безліч креативних, творчих проєктів. Особливу увагу вона приділяє найскладнішій аудиторії наших користувачів – дітям з інвалідністю, бо вважає, що кожна дитина унікальна, у кожній свої здібності, своє життя, своя доля. Вона має унікальний дар спілкування з цими дітками, що не кожному бібліотекарю під силу, а вони відповідають їй взаємністю.

Професійне та життєве кредо Тетяни Костянтинівни – це давати можливість дітям розуміти, що необхідно жити за законами позитивної життєвої філософії. Вона весь час ініціює і впроваджує нові форми роботи, такі як: бібліотерапевтична бесіда у релакс-зоні «Цілющий промінь книги», цикл бесід «Бібліотечне королівство – зона цивілізованого лідерства», цикл годин практичних порад «На повороті долі випадкових книг не буває», цикл читань морально-етичного спрямування «Бо ти на Землі – Людина, й тобі відкривати цей світ», поетично-музичне слово від житомирських поетес М. Павленко, Л. Павловської «Струни арфи Давида», молоді казкарки Світлани Соболевської «Чарівний метелик творчості», дитячої письменниці Світлани Гресь, автора та виконавиці власних пісень Світлани Смірної. Взагалі вона має унікальний дар притягувати до себе людей – читачів, колег, творчих людей міста та всієї області, спроможна із звичайного відвідування бібліотеки створювати дивовижні, незабутні події.

Велика кількість художників, митців, стали друзями й постійними партнерами бібліотеки, де вони презентували свої роботи, виставляли картини, проводили майстер-класи... Одного разу на одній з виставок художника Володимира Данильченка був присутній вчитель Тетяни Костянтинівни Віктор Шкуринський, який під час заходу попросив слово і відзначив цінність роботи своєї учениці у ролі бібліотекаря, хоча дуже довго мав на неї образ за «зраду» дару художника. Тетяна Костянтинівна дуже швидко опанувала цифрові компетенції, одна з перших почала вести блог бібліотеки «МІСТО Онлайн», що означає - (Місто ідеальних стосунків творчих особистостей – Онлайн), створювати мультимедійні ресурси для користувачів, online-казку «Принцеса подіуму або чарівні перетворення сучасної панночки», вона з користувачами бібліотеки ліпили з пластиліну «Modeling Clay» героїв майбутньої казки та створювали презентації з рухомими об'єктами. Тетяна Костянтинівна постійний учасник і доповідач фахових наукових зібрань, міжнародних та всеукраїнських проєктів, місцевих акцій та ініціатив.

Під час однієї бібліотечної зустрічі з житомирською поеткою, журналістом, головою Міжнародного поетичного братства Юрка Гудзя Марією Рудак, Тетяна Костянтинівна дізналася про проблеми автора з виданням книги, у якій бракувало коштів на типографські роботи, не було можливості заплатити художнику за ілюстрації до книги, і тоді вона продала свої золоті сережки й віддала гроші на видання книги та ще й принесла ілюстрації до книги, які намалювала за одну ніч. Незабаром, у 2012 році відбулася презентація першої книги Марії Рудак «Рай-дерево» з малюнками Данилевич Тетяни. Сьогодні у творчо-художньому доробку Тетяни Костянтинівни вісім книг з енергетичними малюнками в авторській техніці квіткового принту лінером: Ольга Ольшанська «Любов і принципи», 2014 рік; Світлана Соболевська «Легенда про Романа і Чернявку», 2017 рік. Це книга з розмальовками; Галина Цепкова «Мої святині», 2017 рік; Світлана Соболевська «Подарунок із Романівки», 2017 рік (українською мовою); Марія Рудак «Страньєрка», 2018 рік. Обкладинка книги авторства Данилевич Т. К.; Галина Цепкова «Веры тонкая свеча», 2019 рік; Svitlana Sobolievskia «The gift from Romanivka», 2019 рік; Бойко Богдан «Дивуюсь, мрію і шукаю», 2020 рік. З цією книгою після виходу з друку вийшла колізія. Тетяна Костянтинівна не знайшла свого прізвища серед вихідних даних, її авторство було вкрадено.

У вересні 2020 року Тетяна Костянтинівна на мистецькому вернісажі «Барви вересня» представила картини у новій для неї техніці масляного живопису.

Тетяні Костянтинівни притаманні душевна гармонія і оптимізм, чуйність, доброта, артистизм і емоційність, наполегливість, увага до оточуючих, вона натхненна й працьовита. Її ціннісні установки, уявлення, думки надихають до творчості у всіх сферах її життя. У своїй професії бібліотекаря Тетяна Костянтинівна реалізовує всі знання і навички, отримані, як у дитячі роки під час навчання художньому мистецтву, так і під час професійного зростання.

Вважається, що справжній геній – це той, хто здатний перетворювати світ на краще, створюючи нові духовні й матеріальні цінності в символічному середовищі культури. Ми з великим задоволенням і радістю зустрічаємо кожну нову творчу ідею нашої колеги, чи то бібліотечні ідеї з цікавими й креативними продуктами та послугами, чи то ілюстрації до книжок, чи виставки картин живопису. І сьогодні діяльність Тетяни Данилевич, завідуючої відділом соціокультурної діяльності та естетичного вихован-

ня обласної бібліотеки для дітей Житомирської обласної ради, яскраве підтвердження цим словам, бо вона – художник і бібліотекар-митець, яка перетворює світ на краще.

Використані джерела

Житомирській художній школі присвоєно ім'я Віктора Шкуринського [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Житомирської міської ради. – Режим доступу : <http://zt-rada.gov.ua/?3398%5B0%5D=8162>. – Назва з екрана. – Дата публікації : 20.06.2019. – Дата перегляду : 04.10.2020.

УДК 94(477.44)"1941/1945"

Буценко Ганна Гаврилівна: «... Мені є про що розказати...»

I. М. Валігура (м. Вінниця)

У статті подано матеріали, підготовлені за спогадами дитини війни, оstarбайтерки, мешканки с. Стрижавка Вінницького району Вінницької області Ганни Гаврилівни Буценко.

The article presents materials prepared and based on the memories of a child of war, an Ostarbeiter, a resident of Stryzhavka of Vinnytsia district in Vinnytsia region Hanna Gavrylivna Butsenko.

Ключові слова: с. Стрижавка, гітлерівські війська, Вервольф, оstarбайтери, Голодомор.

Keywords: p. Stryzhavka, Hitler's troops, Werewolf, Ostarbeiters, Holodomor.

Буценко Ганна Гаврилівна, 06.08.1926 р. н., с. Стрижавка Вінницького району Вінницької області. Дата проведення інтерв'ю: березень 2019 р.

У рамках проекту «Голоси живої історії» в березні 2019 р. відбулося моє інтерв'ю з жителькою селища Стрижавка Вінницького району Вінницької області Буценко Ганною Гаврилівною. Позналилися ми значно раніше – під час богослужінь у місцевому храмі. Серед учасників церковного хору Ганна Гаврилівна була найстаршою за віком, спокійна, стримана, відчувалося шанобливе ставлення до неї оточуючих членів церковної громади. Одного разу я все ж таки наважилася запитати в Ганни Гаврилівни про можливе інтерв'ю і дуже мало сподівалася на позитивну відповідь. Але відповідь була миттєвою: «...так, дитино, я тобі розповім. Мені є про що розказати...». Відразу ж домовилися про зустріч, яка мала відбутися в помешканні героїні.

Ганна Гаврилівна проживає поруч з церквою, в окремому невеликому будиночку. На подвір'ї є сучасний дім, в якому живуть її близькі родичі. Інтерв'ю відбулося вранці, в кімнаті господині. Вона подякувала за невеличкі гостинці, показала світлини, які підготувала на моє прохання, і відразу ж взялася їх коментувати.

Оповідачка розпочала біографічне інтерв'ю з дати і місця свого народження. Вона народилася 6 серпня 1926 р. в селі Стрижавка в родині колгоспників. Слід зазначити, що довгий час ця місцевість мала назву Слобода Стрижавська і до 1932 р. тут був окремий колгосп з назвою «Нова громада» [1, с. 119]. У шестирічному віці вона втратила батька. Він помер у 1932 р. від фронтних ран, які отримав під час Російсько-японської війни 1904–1905 рр. Мати залишилася з двома дітьми на руках, окрім Ганни, ще був менший син Іван. Страшний голод, який розпочався в 1933 р., Ганна Гаврилівна пам'ятає дуже добре, але про ці події вона розповіла дещо пізніше, наприкінці нашої бесіди. В середині 30-х років мати зову вийшла заміж за доброзичливого чоловіка, який гарно ставився до її дітей.

У 8 років маленька Ганна пішла до місцевої Слободянської початкової школи, подальше навчання з 5-го по 7-й клас продовжила в Стрижавській школі. По закінченню, за успіхи в навчанні отримала похвальну грамоту, мала наміри вступати до технікуму у Вінниці. Це було літо 1941 р. і, звісно, війна внесла свої корективи в юне життя. «Моє все пропало...» – так коротко підсумувала Ганна Гаврилівна.

Гітлерівські війська окупували Стрижавку в липні 1941 р. [2, с. 122], а наприкінці літа 15-літня Ганна разом із двоюрідною сестрою були залучені на будівництво споруди «Вервольф», яке розпочалося в кількох кілометрах від домівки, на правому березі річки Південний Буг. Працювала в деревообробній бригаді з шести чоловік, ними керував цивільний німець. Він вільно спілкувався українською мовою, яку вивчив у полоні на західноукраїнських землях під час Першої світової війни, непогано ставився до підлеглих.

Під час війни загарбники забирали мешканців села на примусові роботи до Німеччини. Загалом із села було вивезено 173 людини [1, с. 122]. Влітку 1943 р. Ганну із сестрою теж відправили спочатку на медичну комісію до сусіднього села Сосонка, а потім переправили в табір, розташований у Вінниці на території цегляного заводу. Розповідати Ганні Гаврилівні про те, як ішли колоною під супроводом охорони з вівчарками і батьків, які намагалися в останнє побачити своїх дітей, було вкрай важко. Від давніх спогадів, які були досі такими болючими не зважаючи на роки, вона розхвилювалася і здавалося, що інтерв'ю перервемо. Але вона швидко себе опанувала і розповіла, що до них батьків так і не допустили, завантажили до товарних вагонів: «...я бачила, як мама наздоганяючи поїзд, впала...».

На території Німеччини прибулим було влаштовано ще один огляд, досить принизливий тому, що оголених чоловіків і жінок вишикували в дві шеренги і проводили дезинфекцію. Далі їх перевезли ще в один табір, схожий на школу. У шкільному приміщенні їх розсадили за парти. Невдовзі до кімнати зайшов чоловік «...і не старий, і не молодий, німець... і забрав нас із сестрою. Спочатку нас нагодував, він нам купив каву і бутерброд, потім бричкою ми поїхали на ферму». Пізніше з'ясувалося, що він працював на свинарнику. Ганна Гаврилівна добре пам'ятає поштову адресу населеного пункту на території Східної Пруссії, де їй довелося працювати. Через німця, який був майстром на будівництві «Вервольфу», з часом вона отримувала листи і дві посилки від матері, що остарбайтерам було офіційно дозволено.

На фермі, яка була поблизу розкішного маєтку, працювало 22 радянських військовополонених, двоє французів і польська родина – чоловік з дружиною і четверо дітей. Ганна Гаврилівна разом із сестрою важко працювала в полі, взимку – біля худоби, вивозили і розкидали перегній. Проживали всі робітники в бараках на фермі. Панський маєток і ферму розділяли озеро, садок і оранжерея, за якими доглядали французькі полонені. На відміну від інших робітників вони отримували допомогу від Червоно Хреста. Наглядачем був чоловік похилого віку, з німців. За словами оповідачки до робітників він ставився непогано, ніколи не було крику або фізичних покарань, лише слідкував за виконанням робіт. Гірше було з харчуванням – шлунок Ганни і її сестри ніяк не приймав брукву, яку постійно включали до обідньої страви. Наглядач дозволив їм на обід варити окрему юшку, без брукви. На сніданок отримували пісний ячмінний куліш, вечеря складалася з відвареної картоплі в лушпайках і кави без цукру. Кожний четвер робітник отримував буханку хліба і двійко яєць. Таємно свинар, який привіз дівчат на ферму, давав їм пляшку перегону від молока, який призначався для поросят. Також таємно збирали яйця диких качок, восени крадькома з панського саду набирали яблук. За місяць роботи Ганна Гаврилівна отримувала 12 марок, які теж витрачалися на харчування в місцевому магазині. До речі, продавчиною була молода дівчина з Києва. Всі робітники в неділю мали вихідний день, тільки військовополонені доїли корів, а інші роботи не виконувалися.

Взимку 1944 р., з наближенням радянських військ, Ганну Гаврилівну із сестрою перевезли десь поблизу від кордону з Польщею для риття земляних окопів. Ночували недалеко в закинутих клунях. Робота тривала лише кілька днів, війська швидко йшли в наступ. Ганні Гаврилівні, її сестрі та ще двом дівчатам вдалося заховатися в сні і на свій страх і ризик вони залишилися. Наступного дня дівчата вирушили на пошуки залізничної станції, щоб швидше дістатися додому. По дорозі зустріли польське місцеве населення, яке втікало, кругом розривалися снаряди, ревіла худоба, кричали діти... Але дівчатам вдалося дістатися до містечка Лаутенбург (тепер Лідзбарк, Польща). У палаючому місті назустріч дівчатам рухалися радянські військові на машинах і танках. Зустріч була зовсім не такою радісною, яку ми часто бачили в художніх фільмах про війну, чи в кадрах документальної хроніки. Дівчата на свою адресу почули досить брудну лайку від військового про те, що вони ніби спали з німцями, а тепер захотіли додому. Переховуючись від снарядів в одному із сіл у пустій хаті, знову зустрілися з радянськими солдатами. На цей раз зустріч була мирною і без образ, вони запитали лише про те, чи тут немає німців. Запам'ятався зовнішній вигляд бійців «... бідні, чорні, темні, замучені...». Голодні, виснажені дівчата зайшли до хати польських селян попросити харчів. У хаті були старі чоловік і жінка. Жінка звеліла чоловікові дати їм картоплі з корзини, яка стояла поруч. У відповідь чоловік закричав: «Що ти їм даєш! А ти знаєш де твої діти?! Дай їм сала, дай їм хліба...». Дівчата розплакалися і покинули оселю. Шукаючи станцію, вони натрапили на радянський військовий патруль, який їх забрав до спеціального табору. Після детальних допитів, їм дали хліб, цукор, відповідні документи для безкоштовного проїзду до України залізничним транспортом.

Ганна Гаврилівна не пам'ятає точної дати прибуття до Стрижавки. Але добре пам'ятає, що неодноразово отримувала виклики до органів НКВС, де знову і знову детально розповідала, як потрапила на примусові роботи, що робила і як опинилася вдома. Через деякий час отримала паспорт, влаштувалася на роботу в колгоспі. Здавалося, що настало спокійне життя, ніхто не ображав за минуле в полоні. Але знову для Ганни Гаврилівни виникла загроза трудового рабства, тепер уже від радянської влади.

Як відомо, повоєнна відбудова Донбасу відбувалася за рахунок трудової мобілізації, яка в першу чергу стосувалася колишніх військовополонених і людей, які примусово були вивезені до Німеччини [2, с. 752]. Про загрозу вивезення Ганни матір дізналася від сусідки, чоловік якої був сільським старостою і порадила переховати доньку на деякий час. Таким чином вдалося уникнути чергових поневірянь.

З часом вітчим домовився про влаштування пасербиці на роботу в місцевому кар'єрі, де і сам працював. Робота була фізично важкою, доводилося молодій дівчині возити тачкою подрібнений гранітний камінь. Невдовзі Ганна Гаврилівна побралася з місцевим хлопцем і знову повернулася на роботу в колгосп, щоб мати підстави для утримання земельної ділянки. Чоловік теж зазнав примусового вивезення до Німеччини, але на моє запитання про його долю в полоні, відповіла коротко: «...доля – така, як у всіх». У колгоспі вона працювала до виходу на пенсію. Виростила двох синів, ще раз згадала про свого вітчима, якого доглядала до кінця його життя. Пригадала, як вітчим приносив додому хлібину і ділив порівну між дітьми і дорослими, що важко працювали.

Наприкінці інтерв'ю я знову запитала в нашої героїні, що вона пам'ятає про Голодомор і як виживала в ті роки їхня сім'я. Спогади були гіркими: «...підуть у алеї, липи там були, нашморгають цього листя, в печі висушать і тоді його в макітрі розітруть на порошок і печуть такі балабушки і це ми їли. Це я пам'ятаю, це все я бачу, як мама робила... підуть на полях на колгоспних бараболі гнилої назбирають. Колиш була така бараболя, от зараз вона гнила та й гнила. А колиш то така була, що лущайку зверху здереш, а там вона, як мука. То вони цієї бараболі теж напечуть. У ставку жаб наловимо та й варимо... Сидимо на лежанках коло печі, миша біжить з печі, мама палицею забила, каганичка горіла, бо ще лампу не засвітиш, бо керосину багато треба. Обшмалили, спекли, роздерли і з'їли. Ось представте собі... Так ми і жили».

Коли скінчилося наше інтерв'ю і моя колега Аліна Гумінська почала збирати технічне обладнання, Ганна Гаврилівна додала, що зараз жити дуже добре. Біля грубки я помітила складені дрова і вона мені пояснила, що сама палить, а так у всьому їй допомагають рідні: «...зараз я добре живу, все є...на пай всього отримали багато – і зерно, і кукурудзи, олію...».

Ми з Аліною ще раз подякували і попрощалися. Дорогою ми деякий час ішли мовчки, ще не покинули нас думки про почуте і пережите нашою героїнею, простою сільською жінкою Ганною Гаврилівною Буценко.

Література

1. Діденко, Василь. Стрижавка – перлина північно-східного Поділля. Історично-документальний нарис / В. Діденко. – Вінниця : Книга-Вега, 2002. – 200 с.
2. Директивы КПСС и Советского Правительства по хозяйственным вопросам. 1917–1957 : Сб. документов в 4 т. – Москва : Госполитиздат, 1957. – Т. 2 : 1929–1945 гг. – 1957. – 888 с.

УДК 94(477)«19»(10:06 АМ)

Скринецька Зінаїда Іванівна: «там кусочок хліба знайдеш, а там шкуринка... І це ми вже підкріплялися находкою цією. Бігом біжимо у цей вагон, щоб знайти кусочок хліба»

Г. В. Трофимчук (м. Вінниця)

У статті подано усноісторичні свідчення остарбайтерки Скринецької Зінаїди Іванівни.

The article presents oral historical testimonies of ostrybeiter Skrynetska Zinaida Ivanivna.

Ключові слова: голод 1933 року, Друга світова війна, острабайтери, трудовий табір, визволення, побут селян.

Keywords: famine of 1933, World War II, ostrabaiters, labor camp, liberation, life of peasants.

Скринецька Зінаїда Іванівна, 1926 р. н., пенсіонерка, під час Другої світової війни перебувала у трудовому таборі в Німеччині, проживає у м. Вінниця.

Дата і місце проведення інтерв'ю: 20 червня 2019 року у приміщенні ВОУНБ ім. К. А. Тімірязєва
Інтерв'юери: Слотюк Галина Миколаївна, Пашкова Олена Анатоліївна.

Г. М.: Двадцятого червня дві тисячі дев'ятнадцятого року здійснюється запис усноісторичних свідчень Скринецької Зінаїди Іванівни, тисячу дев'ятсот двадцять шостого року народження, у примі-

щенні універсальної наукової бібліотеки імені Тімірязєва. Запис здійснюють Слотюк Галина Миколаївна і Пашкова Олена Анатоліївна.

Г. М.: Представтеся, будь ласка. Як вас звати?

З. І.: Значить так. Я свою девічью скажу. Я, Ляшко Зіна Іванівна. Родилася Миколаївська область, Привільнянський район, село Новопетровка. В сім'ї... [пауза] в великій сім'ї.. [задумалась].

Г. М.: Як вашу маму звати? Як батька звати?

З. І.: Мої батьки. Мама моя звалася Анастасія Сергєєвна, а батько – Іван Мартинович. Мама моя народила одинадцятьоро дітей. Троє з них старші померли, а потом стали родитися через два роки дівчата. Ми – старша сестра, потім я, піді мною ще – це чотири нас дівчинки. А потом стали вже, в якому це... [задумалась], а тридцять третій рік, я помню голодовку. Ми жили в цьому ж селі, мені було вже років шість або може сім.

То, переїхали ми, у нас була така хата, «мазанка» називалася. Знаєте така [задумалась] як то... «мазанка», короче говоря. Без верха, тільки мазали верх глиною для того, щоб не текла. А потом дали нам вже більшу хату в колгоспі, за хорошу роботу батькові. Всього время сторожував. Ну, вони ще молоді були. Переїхали вже в більшу хату, під верхом, комишом крита. В наших містах не було ні шифера, ні... ну черепиця-то була, но вона була дуже недоступна – дорога. А комишом крили, не соломою. Тут у Вінницькій області, в Хмельницькій – соломою. Соломою, сніпками. А в нас комишом. У нас Інгул протікає, і така заплава. І там у тій заплаві є комиші. І тими комишами накривали хату, хати. Потом хлопчик родився, вже п'ятий. А потом через два роки шостий, а потом через два роки сьомий, через два роки ..., а потом у сороковому році перед войной дівочка родилася.

А в сорок першому році вже война почалася. А ми вже тоді були такі гарненькі. Мені було вже навроно років десять, більше, навроно одинадцять. Як я 26-го, то я вже була. То я вже помню, як мама рожала цю дівочку в сороковому році. Мама ходила беремнна, ми знали, що мама родить. У нас була така бабушка-повитуха. Вона всіх дітей принімала в селі, як гінеколог [сміється]. То вона прийшла, баба Мушиха, коли чуємо «Вей!». А нас батько виганяв всіх на вулицю, а там родилася дівочка. Назвали її Галею. Ну і сороковий рік, то їй рочок був, як почалася война.

Г. М.: Як голод Ви пережили? Голод у 33 році.

З. І.: Голод я помню. Як нас чотири було, мама нас оставляла самих, бо ні ясел не було, нічого. І це тридцять третій рік. А сама йшла у степ в'язать снопи. Косили серпами та в'язали. Як жнива кінчаються, стали молотити. А ми вдома самі. Мама ночью все робила: і стірала, і яка там стірка. Було чим стірати? Але там принесе жменьку пшениці, жменьку зернини. Жорнували. Ви помніте? Ви не знаєте! Батько робив на постійних роботах коло свиней. Свиней кормили у колгоспі, здавали, видно, м'ясо кудась і всьо. Принесе карман кукурудзи, чи ячменя, чи що. А те в жорна накрутять. І я вже крутила. І не доставала ще, все одно заставляли, щоб я крутила. Мама просіють: що кашу зварити, що мамалигу зварити. Було таке, що прийде з роботи, знімає чоботи і висипає. Насипає в чоботи зерна, щоб додому принести. Бо так, як буде додому йти, то скажуть: «Іван Мартинович, що ти несеш? Вкрав?». А так не полізе в чоботи. Приходе, як зараз бачу, а мама збрала-збрала та на піч. Хай сохне! А як висохне, то в жорно на мамалигу, кашу кукурудзяну. А хліб який тоді був – якись лепешечки ліпили. А піч топили. А чим топили? Комишом, кураєм. Ви знаєте, перекотиполе, ото називалося у нас курай. Кураєм напалить, а грубка гаряча, а піч гаряча, і це ми так товклися.

І уроки тоді робили на печі. Які ми тоді були грамотні. Нам було до навчання? Ми їсти хотіли! Мама встають рано, ідуть на кухню та щось там кинуть у рот. «Мам! Мам!» – «Ааа!», то рот пустий. А щось як кине у рот – «Що ви їсте? Дайте нам!». А ми ж всі семеро їсти хочемо. Пережили.

Ну такого я не помню, щоб такого страшного. А помню! Корова в нас була. А корову держав батько. Да! Вона нас кормила. Помню, казали мати, що вона вас викормила всіх і від голодовки спасла. На ніч були такі железні пута. Десь батько з армії ще привіз. Де він їх узяв? Заслужив. Та й путали корову. Путану корову вже ніхто не виведе. І от прийшли за коровою до нас. Батько в нас на ночній працює. Сторожує. А ми у хаті, мама. Не було ні замків, нічого. Якась палка, як запхали її туди. Вже не відкриє ніхто її, дрючок. І от прийшли за коровою. Хто там прийшов, чи те там свої люди? Може наводка якась. Навроно хтось навів, не іначе. Тай зразу в сарай, та до корови. А та корова тільки – клоц-клоц-клоц. Мама почула: «Ой, Боже! За коровою!». А вона [корова] не може йти. А її треба [вивести] бистро, бо вони виводять корову. І корови, що там крадуть, розробляють на м'ясо. І розробляють, і крадуть. В общім, як банда. Всього. Крадії. Вори. Ну, так ці пута і спасли корову і нас. Ну, а кури були, курочки біля корови жили. У нас вместо погріба була яма така, ну і кришка там була. І та кришка чогось відкрита була. А вони [злодії] не через двері, бо там дрючок висів, а через вікно. А які вікна там були, що там вікна були? Такі – штовхнули і вікно впало. А кури..., та петух у погріб впав і курка. І це спасло їх,

Та й кажуть, що погиб без ізвестій. Конечно! Хто його провіряв, відкіля він, солдат? А десь же ж його родина, мама. Ждуть! І так от присилали... як от вони називаються [задумалася] похоронки без вестія. Бо присилають похоронки там-там значить поранений, погіб там в такому месте. А це осьо, просто неізвесно, де погиб. Так і в нас. Багато погибло людей.

Це сорок перший. Сорок другий. Я вже девчушка була, наведено, год чи тринадцять чи чотирнадцять. Поліцаї появилися. Поліцаї ходили ночами, провіряли. А хлопці молоденькі, такі як я, двадцять шостий рік, двадцять сьомий рік. А старших не було, всіх забрали, і чоловіків. А батька оставили, так як він багатосімейний батько, оставили його до пори. А потом всіх попідбирали. Уже я в Германії була, як батька забрали. Як він називався! [Задумалася] Обоз, поставляли продукти на фронт. Не на саму передову, а до кухні. В обцім в тил, тиловик він щитався. Підводу йому дали, то він на підводі на тій. А потом, як немца стали гнати, вже стали освободжати нашу територію, Миколаїв освободили і всьо, по яким там причинам? Не знаю, отпустили його додому.

Він прийшов до сім'ї, то в сорок четвертому році померла та дівочка сама менша. Епідемія скарлатіни ходила. Тоді восьмдесят душ дітей померло маленьких. Везли її в больніцу, в район, а район – вісімнадцять кілометрів. Просто взяли мама на руки, і вона так і померла. І мама каже: «Батько, повертайся». А батько каже «Чого?». А каже: «Вже Галя померла». Та й вернулися і поховали її. А я вже в Германії була.

Г. М.: А як вас забрали?

З. І.: Це мобілізація була двадцять шостий год. Всіх поголовно, нас з села взяли восьм душ, двадцять шостий год. Тоже ж так само забрали нас – і крики, і плач, і тікали, і стріляли, і всьо. То поліцаї наші, не немци, поліцаї. Ставили, щоб не тікали. Станція кілометрів тридцять була від нашого села железна дорога. На возах посадили нас. Не машини, що була якась машина? Може десь і була, та де там. А на вози взяли нас посадили, завезли нас на цей... товарний вагон... товарний поїзд, ні [задумалась]. Ешелон! Так, ешелон. І оце в ці вагони нас грузили. Такі трапи, бо ж не вилізиш. Запихали! Не хотіли! Плакали, тікали, ловили! Боже мій! Мама правда не їздила, батько і старша сестра були. Менші не їхали. А які пожитки були? Що у нас була одежа чи взуття? Що там мама поклала, може кусочок сала та хліба, може хлібину, а може половину, може окраєць. Я помню мішочок був і зав'язували так. І це запихали нас туди в ті вагони товарні. Ну то що, позапихали нас, забили, закрили нас, як шлагбаум закрили нас. І поїхали. А куди поїхали? – Неізвесно.

Г. М.: А у вагоні багато вас було?

З. І.: Багато-багато! Тільки, правда, всі дівчата. Хлопці отдельно, а дівчата отдельно. То сиділи тако, ми кожен біля свого клумочка [показує]. Ну як діти. Ото зараз візьми по шістнадцять років дитину, подивись. То зараз ще нічого, вони ухожені такі, упітані, красиві, чисті. А ми які були? Косматі. І було на нас якась сорочина, може кофтиночка, чи може якесь плаття. Я не помню в чому. А на ногах що було? Якись туфлі наведено були, а може ботінки, не помню. Бо як приїхали, нас привезли в Берлін, то вони порвалися. А там бруковка, камінь. Бо ми по землі ходили, вони ще трошки носилися. А на по камені – що? Воно бистро порвалося. Да! Ну ми ще дійдем до цього.

Везуть нас. День наведено. А днем везли не останавлівались, аж у Польщі остановилися. Може десь і останавлівались, а ми спали отакого на полу [показує]. З нашого села восьм душ, то ми тулилися один до одного, добре знаєм. Чужих багато. Из Миколаєва, з Херсона багато було у цьому вагоні. То ми туди попали, як з Миколаївської області. Може вони вагони по областям порозпреділяли? А наш вагон значит: Херсон, Миколаїв, наведено ще Одеса. І що там ще? Села великі, то це ці були в цьому вагоні.

Вечером остановилися. Відкривають. Ні води, нічого не було. Кидають нам сир, голандський сир круглий, як ото зараз продають. Дають, а він білий весь, зацвітаний. Чи він старий, чи що? То ми що, його їли? Ми його не їли! Ми його в житні ніколи не бачили, це раз. А во-вторих він смердить цвілістю... ну то що цвілість то ми знаєм, це знакове нам. А що за сир? Як його їсти? З чим його їдять? То там воно так і валялось. То може городські дівчата його і їли, а ми не їли. Покидали нам, як тим собакам. Сир і більше нічого: ні хліба, ні води, нічого. Я тільки не помню, може там і була вода, а може нам давали воду, це я не помню.

Закрили нас, поїхали далі. Ну от значить... На запад, на запад пішло. Польща, наведено, була. Привозять нас в Перемишиль. Це наведено на границі...

Г. М.: Це був кордон України і Польщі.

З. І.: А да, да. І от нас виганяють. Нас виганяють, ми тулимося, як дикарі. Кругом поляки. А ті поліцаї, вже польські поліцаї. Наведено, наші вже не йшли, там другі... зміна чи що. Страна друга, то верно і поліцаї другі. Бо жовті ромби робили, то це поляки.

Заганяють нас в якесь зданіє: чи сарай, чи зданіє. «Роздівайтеся!». «Як роздівайтеся?!». А одежа куда? Хто на кучу, хто до кучі. Як ми тоді визнавали, де чиє що? Голі стоїмо, всі голі. А там так: і із Ле-

нінграла, і із Москви, напевно, нет. . . , із Белорусії, і ще може із Молдови. В обцім не знаю. Діти! Такі дівчатка, ну старші. Ми маленькі по шіснадцять років. А мо, старші дівчатки. «Стійте!». Всі стоять голі. А ми такі манюнечкі, позгиналися. Це ж страхи наводять. Наводять брендспойт і по нас! Миють нас, чистять. Боже! А ми кричимо! Вода холодна, а ми всі гарячі! Це ж август. Гарячі всі. То я тоді так простудилась. У мене такі були чирі туто [показує] і на плечах. Скрізь фурункули. Нагріті були, самі слабі, не сильні, нема ж ніякої сили боротися. А воно повиступало.

Ну помили. Помили. А яка та вода була? Чи то дезінфекція, чи що. Бо вибачте всі були з вошами ішли, всі з косами. А тоді вош повно було. В мене самої воші були.

Ну оце всьо помили. Повдівалися, і опять у вагони. І скільки ми там їхали, я не помню. А що нам давали? Опять, напевно, сир давали. Бо вже своє повийдали, може сутки їхали, чи мо більше. То приїхали. Приїхали, остановилися, вигружають нас. А що це за...? Це – Берлін. Я по карті тільки могла знати, де Берлін. Не чула і не бачила. То це нас привезли на окраїну. Це була якась станція. Нас построїли по два чи три ряди. І шагаємо, напевно кілометрів два, за город.

Входимо ми в лагерь. Величезний лагерь, дерев'яні бараки, бараки, бараки. У порядку вони чи не. Оце значить нас в лагерь привели. Вистроїли нас по одному. Приїжджають баура, «хазяї». Виберають, хто їм треба робочі. Ще стоїмо і отакі [показує рукою зріст] і отакі. І я отака мала, і є ще менші мене. У нас хлопчик був двадцять шостого року отакий маленький [показує], слабенький, все одно забрали. І оце він іде і: «Du, du, du», оце значить він вибирає кого. Хто нравиться йому, ті виходять. І це він забирає. А ми остаємося в лагері. А ми думаємо: «О! Хоть би мене...». А кажуть: «Це значить хазяїн – то це добре, там хазяїство, земля. Роботать будеш – їсти будеш». А голодні ж ми, всі голодні! Ну що? Приїхали ми, то нам їсти вже зробили. Брюква, двісті грам хліба. Оце наш такий був обід. Каждый день, і пошти два роки оце. А ще шпінат давали: юшка така зелена. І гороховий суп, тоже юшка. Ні картошки, ні зажаряно, нічого, ніякого жиру. І двісті грам хліба. Така булка хліба [показує], напевно кілограмова, і це на п'ять ріжемо і розбираємо. Або зараз з'їж, або остав на завтра, або по кусочку кусай, як хочеш [Задумалась].

Ми так і осталися в лагері. Наших дівчат розібрали, розійшлися. Нас чи двоє, чи троє осталися. А то із сусідніх сіл. Ми так уже держалися. Ми так всю війну в одному лагері були. Нас троє, ні четверо нас дівчат. Тільки з мого села вже нікого не було, я сама. То ми вже подружилися. Ну, в обцім, земляки та й всьо [сміється].

Г. М.: То ви ні на якого пана не працювали?

З. І.: Ні, мене не вибрали. Я була маленька, худенька. Куди мені робити! Там треба робити: корови пасти, вичишати, на землі. Вони ж держали землі. Я бачила землі їхні, полосами. Той лагерь стояв за городом, за Берліном. А за цим лагерем земля. І та земля поділена, сеткою обгорожена. Прийдеш до сетки дивишся, а люди там копаються, ходять. А хто там? Чи то, немці, чи то наші? Може наняті люди, може наші, остарбайтери. Далеченько було.

Дири поробили – тікали, лазили, щось крали на городах. Ловили їх, били. Но я не лізла, не. Ага, ще що розкажу. В цьому лагері називався лагерь «Каро». Величезний такий. Там і поляки були, і рускі. Українці і рускі – це одно і тоже було. Вони шітали, що то рускі – «остовські». А поляки носили ромбик жовтий [показує на рукаві]. А ми «OST» носили. Три букви «OST», значить – остарбайтери. І я пішла. Чого я туди пішла? Я вже трошки прожила, вже під осінь було. Літом нас привезли, а вже під осінь картошки. Там чистять картошку, а нам тільки брюкву. А столова, котли всі отдельно: поляки отдельно кормили, а нас отдельно. То поляків лучше кормили. За ними лучше дивилися. Нам що-небудь. Пішла я думаю: «Піду, може картошку найду яку-небудь та зварю». Котелочек такий. Бачила хтось ніс відтіля. Пішла я. Була отака худенька [показує]. Нагнулася та й шпортаю. Коли чую: «Бах!» на мене. Схватила мене за ногу собака. Овчарка така. За ним іде не поліцай, а немец напевно. Я там знаю, може й поліцай. А я піднялася, а він глянув, що я дівча молоде. «Фу! Фу!». І та собака покинула мене. Роззявила рота і побігла до нього. Ну кров, конешно, потекла. За ліву ногу. Злякалася. І ту картошку покинула. Знайшла чи не знайшла, геть не помню. Но я вже більше туда не ходила [сміється]. Оце таке було. Злякалася, конешно. Не дав він мене, він (собака) би мене розірвав глибше. А так він тільки поцарапав мене. То я прийшла, то давали мені дівчата щось, щось мочили. Так і зажило воно. Кажуть, як на собаці. Може собака така добра, що не пустила того яду.

В обцім, пройшло время. А їздили на роботу. В нас була така бригада, чи група, що опреділили нас на одну роботу. Нас дівчат чи десять, чи дванадцять? Аж через весь Берлін треба їхати. Ми йшли пішки до електрички, та електричка везла без пересадки до самої нашої роботи на восток. Це було на западі, цей лагерь стояв на западі, тому що американці зайняли. А нас наші освобождали, на восток. Треба було їхати з час. Це значить ми їхали мили «цуги», состави так називали. З фронту приходили

грязні, обірвані, замучені. А ми їх чистили. То ми були такі немошні, такі слабі, що я не могла вилізти на вагон. А потім як стали німці відступать, то як приїде той «цуг», а там кусочок хліба знайдеш, а там шкуринка, а там ціла курка. І це ми вже підкріплялися находкою цією. Бігом біжимо у цей вагон, щоб знайти кусочок хліба. І двісті грам в лагері, і це ми вже підкріплялися, сильніши були.

А полякам давали талони на суп. Нам не давали. Їм давали більше хліба, не знаю скільки, но більше і давали супи їм. І на роботі давали, і в лагері. А нам тако [махає рукою] тільки в лагері давали брюкву. Прийдем, там ту брюкву і не хотілося їсти.

Тоді нас відділили від того лагеря, від «Каро» в малий «Каро». Тільки один барак, тільки дівчата. У нас там лагерфюрерша була, така строга. Есесовка. Собака така [показує] була. І от вона керувала. Не страшно було, до нас хлопці не приходили. Ніхто до нас не приходив, вона була строга. З собакою. До неї заходили офіцери, чи то полюбовники, чи то по роботі, чи по службі. Но бачили, що у формі заходили до неї в кабінет. І от одного разу я не пішла на роботу. Не пішла – у мене тут чирі [показує на паху] тутого і тутого. Вибачте. Я отакого ходила [показує]. Такі сильні. Я в платті була. І отут на плечах [показує]. На плечі до сих пор шрам. А вона мене питає: «Що таке? Was is das?». А я кажу: «Болить усе». А вона каже: «Іди до мене в кабінет». Я і не злякалася. Позвала, а я і пішла. Заходю, а вона каже мені: «Осьо на тобі». Дала мені таку коробочку, ці таблетки. Сіренькі такі [показує], маленькі, ну як таблеточка. Ну гарненька така. Я взяла. І ви знаєте що? Як вона мене вилікувала! Нікуди не ходила. Ну у нас не було ні врача, ні медсестр [махає рукою]. Нічого не було. Заболів, то заболів. Не виходь, то не виходь. Помер, то помер. Но на моїй пам'яті ніхто не вмирав. Да! І я випила ту коробочку, і в мене стало проривати. Видно стало розсасуватись і всьо, тільки п'ятна. І я на другий чи третій день пішла на роботу. Я їй дякую до сих пор, яка вона там фашистка, яка вона там... Вона мене вилікувала, вона спасла мене! А то хоч що роби. Отакі о [показує] понабирало. Це видно від того холоду з того брандсбоя. А потім босі ходили по асфальту.

А потім нам видали. А там погода сира, тумани, особливо зимою. Осінь-зима. Літо ще нічо, хороше літо. Дали нам, як би сказати? Такі дерев'яні чуні [тупає ногами по підлозі]. І то ми в тих чунях. Але нога суха була. Топ-топ-топ [показує]. Чути, що йдуть рускі остарбайтери [сміється].

Но ми довго не ходили. А чого не ходили? Вже нам [давали] хліб 200 грам. А ще що було? Тоже розкажу. Значить приїде «цуг» цей. А самі ж солдати, воєнні. Курять, а ми штими собирали. Штими, знаєте? Недокурки. Не сигарети, а папіроси. В обцім штими собирали. І така коробочка від сигарет. Вони [німці] ж багаті були. Береш ту коробочку, набиваєш штими. Форма була робоча, а приходиш на роботу – переодівалися у своє. Своє знімали у шафочки. А вийшли з роботи, закончився робочий день, знімали і йшли під душ. Обязательно. Ми не грязні ходили, чисті. А яка там своя одежина була? Ну така стара, але чиста. Насобираєш цих штимів цю коробочку, приїжджаєш в лагер. Курці. Дві марки коробочка. І дві марки порція хліба – двісті грам. І це я продала коробочку, купила хлібушка собі. Продала і кожний день, а може і через день, як удасться з тими штимами. Якщо я насобираю коробочку, значить у мене порція хліба є двісті грам. А хлопці, мужики, вони їм чи курити чи..., а може вони якимись другими путями добували собі хліба. А курити вони хотіли. А не було чистого [табаку] з магазину купити. А цей табачок крутили собі самокрутки і курили. А нам хорошо було, нам підмога була. То ми кусочок масла купимо, то не масло, а маргарин був. Ну всьо равно намажеш на цей хлебушек. О! А це двісті грам що в лагері дадуть уже на вечір, або на завтра в мене вже є. Оце таке життя було. Та й виживали.

Перевели нас уже в другий лагер Грюневальд. Тільки він уже на востоке був. То ми переїхали ближче до роботи. Там рядом депо було, то ми вже не їхали, а пішки ходили. Перейшли там з півкілометра, а може і не було півкілометра. Вже на електричку ми не сідали. І так ми, аж поки наші війська не зайшли у Берлін, так і жили в цьому лагері. То тут уже штимів не було. Ми цей хліб шукали. А давали нам гроші, платили. Кожної суботи в конверті по три марки. Це тоже порція хліба була. І це за цілий тиждень три марки заробила [сміється].

І ми вже пообживалися. Вже якось купили взутися. Вже ті кандали познімали, повикидали. Куди вони ділися? Чи повикидали, чи повіддавали, чи може в нас позабирали... Вже я собі якісь тувельки купила, може не нові, може старенькі. Вже платтячко купила, бо домашнє вже порвалося. І так ми виживали.

І оце якого ж це числа наші війська зайшли? [згадує]. А була у нас одна жінка. Вчителька вона була, німецьку мову викладала. Десь із Запоріжжя. Знаю, що вона Юля звалася, а як її фамілія? От не було ума... Ми що думали, що виживем?! Як бомбили... А бомбили як!!! [махає рукою]. Оце як наші війська, наші самолети летять, то «уууу» [імітує звук]. А наші нальоти руські, то вони не розбирали. А лагеря більше були коло проізводства: коло шахти, коло заводу, коло фабрики. То що там бомба летить? Чи вона на шахту летить, чи вона на лагер, на барак летить? Дуже наших багато погигло. А вона [Юля]

знала німецьку мову. Но вона не переводчиком, но вона розуміла, що вони там балакають. Газети читала, в общім розумна жінка була. І от чогось вона зі мною так здружилася. Каже: «Зіна, там і там наші війська». Ну примірно, я там знала свою Україну, де там Київ, чи Сталінград, Ленінград. Тоді вже до запада. «Вже німець відступає, тільки нікому не кажи». А в неї був зв'язок з поляком. А той поляк, видно тож партизанів. Там партизани тож були. І оце він десь визнавав і їй давав. А вона мені. Но я нікому! Вона мені казала, щоб я нікому не казала [прикладє пальця до рота]. Це ж могло вийти... Це вже продаж, чи як продала. То я мовчала.

Там наші, там наші. А бомбили!!! Нескільки раз. Американці тож часто. Тільки американці: «ууу-ууу-ууу» [імітує тонкий звук], істребітелі. А наші бомбовози «У- У-У» [імітує низький звук]. «О! Це наші летять».

Заганяли нас в убежища. То в них своє убежище кам'яне оборудоване. А наше так: вирили яму, поставили рейки, дрючки, насипали землі, і ховайтеся. А ми поприбігали, багато в лагері було в тому Грюневальді! Бомби летять, а на нас пісок сипеться. А ми «Ой! Господи, Боже мій!» та «Отче наш» читаємо. Ніхто не знав, а я знала, бо моя сім'я була веруюча. Наш батько віруючий був, Біблію читав. І ми коло батька навчилися читати. Я може не весь, може і неправильно читала, але «Отче наш, іже еси на небесі». Вони попритулювались до мене! Це значить спасаються, як мене не присипе, то і їх не присипе [сміється]. Сміхота була, але і страхи були.

Понімаєте, страшно було, переживали. І такі діти маленькі були, і рождалися діти в тому лагері. Білорусів було багато. І білоруські дівчата молилися, Євангелія в них була. Оце читає вона Євангелія, дівчата були молоденькі, двадцять шостого року, такі як я. Тож тільки по імені знала. А так фамілію, відкіля вони, де вони жили, в якому районі? [Розводить руками]. Нічого такого.

Ну і що ж, якого ж це освободили нас? [згадує]. От не помню! [зітхає].

А це був наведено апрель. Апрель. Наверно після 20 апреля. Бо ж це 9 мая закінчилася війна, а ще вона йшла. І ще бомбили німці. Рейхстаг брали. А Рейхстаг із нашого лагеря було видно. Тако вийдем, пляц такий широкий, широкий. Не була я там, але далеко такий купол. Нам недоступно, нас туди не пускали. Але бачила на свої очі Рейхстаг.

То бомбили ще. І ця Юля каже: «Наші війська під Берліном». І ми чуємо катюші «тю-тю-тю», але не на нас. Наверно на Рейхстаг чи куда вона там направлена. А ми збоку, бо це країна була. І уже як вона каже: «Наші ось-ось зайдуть».

20:24 На другий день заходять наші. Тішина. Тихо, нікого, ні поліцаїв нема! Проходна свободна! Нікого немає! Електрички не йдуть! Всьо стоїть, тішина! Коли бачимо у вікна, вікна такі здорові, вікна на вокзал, на остановку, де електричка ходить, ходе солдат! В плащ-палатке, автомат ззаді. Ми плачемо! Радіємо, що це ж наші! Боже! Скільки крику! Обнімаємося, цілуємося, що це ж наші прийшли. Коли заходе солдат до нас. Ми до нього кинулися, обліпили його, плачемо, кричимо. Де наші речі? Які там речі були чи чемодан, чи мешочки, чи торби, чи що... А він каже: «Так. Дівчата, тихенько! Слухайте мою команду». Тож в плащ-палатке, з автоматом. Ми від нього не відходимо. «Забери нас! Забери! Виведи нас!». А не тудою він вів, як ми заходили на роботу чи з роботи, а з тилу. А оказується ми у лісі були. «Так, дівчата, групами. Оце група моя. Держіться цієї групи. Я виведу вас, а потом прийду за другою групою. Тільки ждіть мене». А той солдат, що на пероні так і прохажував. Людей нікого нема. Десь повимірали німці, чи поховалися, чи повийзджали, чи повтікали. Нікого. Тільки одні наші остарбайтери і всьо [задумалася].

Вивів нас! Лісом, лісом іде вперед, ми за ним. Бачимо машина одна розбита, машина друга розбита. А що ж це таке? А він каже: «Це фронт тут ішов. Бой!». От вивів він нас, якась дорожка... дорога, що проїхати можна. Та чуємо: «тю-тю-тю». А ми питаємо: «А що то таке?». А він каже: «Там бой іде». А пулі тільки «фью-фью-фью» коло нас. А він: «Присідайте! Там, – каже, – бой іде». Пуля-дура, вона куда хоч може попасти. «Присідайте, присідайте!». А ми ползком-ползком і він тож ползком. Це лінія фронту. Перейшли ми лінію фронту – вже тішина. Чи ми відійшли вже, чи може прекратився бой, це я не скажу, не знаю. Вже дорога. І ідуть наші солдати на конях, везуть зброю. «Ой, здрастуйте! Відкіля ви?». «Земляки! Дівчата!». Цілуються, обнімаються, плачуть. «Відкіля ви? А ви мого не бачив батька? А ти мого брата не бачив?». Розговори такі. Хто там кого бачив! Я питаю: «А ви мого дядька не бачив?». «Бачив! – каже, – чого ж не бачив, бачив!» [сміється]. Він там знає, якого того дядька, але я спитала. Бо мій дядько, не дядько, а брат двоюрідний тож на фронті. Ну батька мого не брали ще, а хлопці були малі наші. А дядьки були, погубили. Всі погубили.

Та й вони поїхали собі. Той пулеміот везе, а той якийсь орудіє, а то провізія якась, везуть їсти солдатам на передову. А нас вже в тил ведуть. Привели нас в тил, в першу череду – це помилися. У нас там були душі і все, але не до душа було. Там така була гарячка, що хоч би скоріше вийти з того лагеря.

Помилися, завели. Входить солдат: «Дівчата, йдіть сюди!». Відкриває шаф «Дівчата, вибирайте любе плаття!» Яке плаття, ми ж у всьому старому?

Помилися, але ж своє поодівали. Там такі набори, там такий дом, видно, особняки, багаті фашисти жили, чи я там знаю хто? Но простий німець там не жив. Красота там була, така краса! Зараз це таке можна побачити, у нас так єсть. Хто що тягнув. Я що взяла... що не одіну воно велике, таке бахмате, а я сама маленька. Котрі більші були, то вони брали. Не брала я нічого.

А тоді приходе завхоз. А він офіцер, єврей Пікус, як зараз помню фамілію. От запомнила! Сам він з України. «Дівчата, хто хоче на хазяйстве?». «Я! Я!». Це ж там їсти. «А що робити?». Хліб пекти, корови доїти, м'ясо розробляти, їсти варити. «Хто?». «Я вмю корову доїти». А та каже: «А я вмю хліб пекти». А та ще щось. Насобиралось нас душ з десять дівчат. Сіли ми в машину, нагрузили нас в полуторку, сам в кабіні він сидить, цей Пікус. Їдем, їдем. Стоп, стала машина. А скрізь поля-поля, там розрушене, там машина розбита, а там іще щось розбите. Стала машина. А хазяйство було на скільки кілометрів від передової. Но їхнє, німецьке хазяйство. Так вони вже занімали і хліб там пекли, корови доїли, різали м'ясо. На передову їсти варили. Привозять нас туди, ми розгрузилися. Вперед поїсти. А поїсти було всьо-всьо наготовляно, напекли. Це ж дівчата приїхали. Були тиловики солдати, може хворі, а може здорові, но не на передовій. Ми понаїдалися, нам виділили комнати. Постелі нас ждали, бо ж на чомусь спали. А яка постель? Німецька, трофейна. Всьо трофейне. Ну прожили ми це літо... Освободили. Август, вже сентябрь, і октябрь. Ми вже набрали сили, ми вже [показує] такі щьочки, вже розовенькі, вже хитренькі стали. Значить приходить цей Пікус і каже: «Дівчата, хто хоче в столову?». А столова була при воїнської часті. А я кажу подружці: «Ніно, може ми підемо?». І ще Зоя була, і ще дівочка з Полтави. І це ми підібрали охоту на столову. А що робити? Їсти варити солдатам, убирати, мити посуду. Що там ще? Стірати то ні, стірати там прачечна була. Ми не стірали солдатам. А їсти варили і всьо. Була офіцерська столова і [солдатська]. Ну і ми із'явили желаніє.

Ну ми стали поварами. А головний повар був солдат, нами він керував. Це в Австрії було. Це Абсдорф був. Нас туди забрали. А то подсобне хозяйство ще дальше було, не знаю в яку сторону, але дальше. Привіз нас Пікус в столову. Нас порозподіляли. Квартіри нанімали, не було, де спати. Там була офіцерська столова і солдатська. То я була на солдатській. Офіцерів я не обслуговувала, а солдатів. Ну як у вікно, може у кіно ви побачите. У віконечко насипала, віддавала. А тоді... [задумалася]. Приходить до мене Козленко. Козленко і мій чоловік друзя були. І воювали вместе і друзями осталися. І цей Козленко каже: «Слухай, Зін, ти хочеш, щоб я з кимось познакомив?». А в мене нікого не було, я нікого не любила і не мала на меті. Дома мене ніхто не ждав, тоже, як наша компанія, щоб полюбов була. Тако, іграми гралися, гуляли собі. Я кажу: «Познакомте». Каже: «Хорошо». Заходять офіцери. А він стоїть за моїм [плечем] [показує за плече]: «Ти бачиш отой. Офіцер той бачиш?». А він тоді був старший лейтенант. Кажу: «Бачу». «Ото я тебе з ним познакомлю. Він до тебе підійде і ви познакомитесь». «Да». Но він старше на десять років. Такий був підтянутий, стройний, гарний. Не гарний, но симпатічний. ... Авіа часть. Авіадівізія Покришкина. Ну і що? Ну ми і познакомилися. Ну і скільки ми там познакомилися, а переводять їх. Їхній батальйон забирають від нас, а нас примикають до полка, столову нашу. Ми вже з полком, а батальйон десь в інше місце. Я не знаю куди. Десь у мене є записано. А він їздив до мене, видно понравилася йому. А він мені зразу, хоть він і старше, показався такий м'якенький. Як-то м'який і пушистий [сміється]. Ну воно так і вийшло: він дуже добрий. Ой! Не ошиблася. А ще що розкажу. Пізніше чуть-чуть, нехай це розкажу. Значить їздив до мене. Якась там машина була. Приїде, поговоримо-посплетнічаємо і їде у свою часть. А я така щаслива була, влюблена, можна так сказати. Да! А дівчата тоже мали собі кавалерів. Одна моя подруга вийшла заміж, і вже родила там в Австрії хлопчика.

Г. М.: То як ви поженилися?

З. І.: То як ми поженилися, да! Я вже при полку, столова при полку переводять нас у Хорватію. Тоже нанімали квартиру з подругою. Це вже не ця подруга, а уже друга подруга по роботі. То я була на посудомойке, а вона офіціанткою. То він до мене і туди приїзжав. Найшов мене! Я ж не оставляла ні адреса, нічого. Якось він знайшов мене. Приїзжає, а я... «Іди сюди!». «Добрий день! Ну приїхав на минутку. Поговорили і він поїхав. На другий день приїзжає до мене. Приїзжає та й каже: «Слухай, Зіно. Мене посилають в Союз служити». А я така: «А я?». Мене ж не посилають [сміється]. А я така [показує сум]. А він каже: «Хочеш, мене пошлють на Дальній Восток, ти поїдеш зі мною?». Кажу: «Поїду!». «А на Курильські острова пошлють – поїдеш?». «Поїду! А чого ж не поїду? Поїду». Я не сказала, що люблю, але ж поїду. Він тоді каже: «Так! Собирай манатки і поїдемо в Вену, розпишимся зараз, і поїдемо. Мене посилають ось скоро через кілька днів, дають направленіє на Москву. Там за направленієм». Я ті манатки закрутую, що там було: перина, подушка, одіяло. А які там пожитки, може якась платтячко було. Платтячко в мене таке було. Довго в мене було. Такими очками, я виміняла за хліб в нас

в столовій. З Вени приходили беженці, голодовка тоді була страшна. Голодували, а ми жили тогди на широку ногу. То що я не віржу хліба кусочок від солдатського пайка. Та й плаття виміняла. Те плаття мені так понравилося. А те плаття таке красиве, світле, на білому фоні такі монетки кругленькі. То я його берегла. Ну то приїхали до мене, каже: «Собирайся!». А ця хозяйка каже: «Зіна, Іван – во! [показує великий палець ввєрх]. Іван – карош. Карош Іван. Іди-іди з ним». А її чоловік, ніби цей хазяїн воював в імперіалістическу війну на фронті. Прийшов, то він деякі слова руські знав, говорив з нами. Ця жіночка, подружка моя... То ми не платили гроші, вони не брали з нас. Хороша хазяйка, чистенька. Ми зіму зимували там. Це вже навесні. Поїхали ми в Вену. Посадив мене не в кузов, а в кабіну на полуторке. Приїхали. Заходимо. Я що, бачила город чи що? Ну Берлін, то я бачила. А це Австрія, Вена. Заходимо в наше консульство. Ну що, підійшли, взяв мене за руку. Подивився. Пише брачне. Написав фамілію: Скринецький, Ляшко, Скринецький, а потом ще Скринецька. Но воно до сих пор є брачне. Воно вже потріпане, но я його підклеїла. То вона така, не зігнути її. Всьо. Розписався чоловік, розписалася я. В книгу браку записали нас. Всьо, ви чоловік і жінка.

Приїжджаємо в Москву. Направили нас в Казань в авіаучилище, де випускали курсантів. У Свердловську стояла ця часть. Ну і сказали туди не їхати, а сказали що це училище переїжджає в Казань. То зразу нас направили в Казань. Приїжджаємо ми в Казань, переїжджає це училище в Казань. І так чотири роки ми прожили в Казані. Вже діточки родилися: Галя в сорок сьомого року, а потом Вітя п'ятдесятого року, а Женя п'ятдесят першого року. А четвертий тут уже народився на Україні, у Бахтині. Послали його в Польщу дослужувати, то я осталася з дітьми. Солдати перевезли нас в Бахтин. Я хотіла додому, а він: «Не, бо батько один. Їдь до мого батька, ти доглянеш його і всьо». Чоловік сказав, треба їхати. То солдати приїхали погрузили, які там у нас були пожитки. Помогли перевезтися, розгрузили, перенесли в хату, а самі поїхали. А ми осталися. Це зима була. Приїхали в село до п'єца. Знаєте що таке п'єц? Ні плити, ні плитки, нічого. Но свет, по-моєму був. Да, свет був. Ну нічого. П'єц. Коли я стояла? У нас дома тоже піч були, но ми тільки хліб пекли. А їсти варили на кабиці. Казани, а кастрюлів не було, тільки казани. Такий казан [показує] менший, більший. А в них горнятко. Горнятко більше, горнятко менше і ще менше, на перше і на печеня – це м'ясо. Там кип'яток кипить, вареники варять, в общім всьо там в печі, в п'єцу. Мама померла, як Сталін помер в якому це році? [згадує] в п'ятдесят третьому. І мама-свекруха померла. Ой, яка добра була свекруха. Така добра, і видно чоловік по ній. Батько був трошки строгіший. А мама була як рідна. Така вона була м'якенька, така вона була прилежна: «Най буде, най буде так». Або так: «Най буде так». Хороша жіночка, і видно чоловік по ній пішов тоже. Сестра у нього була гостріша: «Я сказала. Не надо мені, я сказала, і всьо». Перевезли нас, а чоловіка послали в Польщу. Яке там, троє дітей і в Польщу послали! Хіба можна було відговорити, чи відпросити? Не! Указ і всьо, не указ – приказ! І він там прослужив, року не прослужив, і в нього прободна язва. Від чога? Наверно ще від фронту. Яка там піща, в общім прободна язва. Гроші висилав весь цей рік. Пошта рядом була, я получу ці пеленочки. Я пішла купила сметани, молока, м'яса чи курку чи що. Бо дід ніколи не держав. То їсти було що. Попросила швагеря, це сестринога чоловіка, він печнік, він зробив мені плиту. Яке кастрюлі купила, казанки. Вже я віджила. Я вже і нагріла, і борщу зварила, не лізу до п'єцу. А хліб привозили в село з району. Купляла, гроші були.

А родила в амбулаторії сільській. Фельдшера жінка принімала роди. Хто його важив? Хто його міряв? Який він там був? Родився. Хлопчик родився. Та я на другий день пішла додому. Цьога замотала та... «Скринецька, куди ви йдете, ви ж сира жінка?». «А троє дітей!». Та я стирать. А пелюшки де? Рвала простині якісь. Марлю, марлю купляла. А стірала, кальцинірована сода була. А попа красна від цієї соди. Я що виполаскувала? А криниця рядом була в городі метрів п'ятдесят, то що натягнешся? Або на річку піду на коромислі. А ті пеленкі жовті, не відстірувались. Зараз це [показує] і викинули памперс. Не хотять. А постирать! А руками! Гулі такі наростали. Я молода була шишки такі були, терла. Але була щаслива!

Я вернуся, як ми були малі. Яке було бідне дитинство. Голодне, холодне, обірване, латане, а щасливе! Ми всі були щасливі, раді, всі вдома! Покотом на печі троє чи четверо, на полу, на лежанке хтось спав, на припічку. Але ж як було добре! Ми були такі здорові, щасливі. Боже! То як забрали мене в Германію, то вже так плакали, так ридали!

Г. М.: А як ви в перший раз приїхали додому вже з чоловіком?

Так. Щас скажу. Ми написали письмо, що я вийшла заміж, (чоловіка) звати Ваня. Не знаю, наверно давали ответ, но я не помню. Це ми вже в Казані були. В Казані чоловік служив. По сроку служби. Вже пройшло чотири роки, як там давали звання. Приїхали ми..., а родилася вже дєвочка. А не ще не родилася. Це літо було, наверно август-місяць. Ну після такої як фронтовик, тільки приїхав, дали йому отпуск. Ну що у нас там було, наверно якісь пожитки, наверно якісь гостинці купляли. Приїжджаєм.

А він такий був у формі, не кітель, а форма армійська, шили з армійського матеріалу – галіфе, чоботи і така затягачка. Щеголюватий був, худенький, ну а я була уже з животом. Скільки мені було? Галя родилась в октябрі, а ми літом приїзжали, ну місяців сім уже було напевно. А може трошки більше. То вперед до моїх поїхали додому, до мене. І що ви думаєте? Вони уже готовились. А сорок сьомий рік – голодовка. В нас не було голодовки. Ну і такої голодовки як голодовки не було у них. Жорно у них було, спасало. Вівці були, коровка була. Ну такої розкоші не було. То придержали баранця. То це значить, як Зіна приїде з Ванею, то ми заріжемо на м'ясо. Як хтось прийде, угощати і самим. Треба ж зять угостити, щоб м'ясо було. Це мама потом уже розказувала. Приїжджаємо ми. Люди приходять, дивляться на цього офіцерчика. А він такий «Добрий день! Добрий день!». Що він знав? «Добрий день!». Який же ж він, добрий день всім каже. Не то що «Я – офіцер, офіцер такий». А такий простий. «Зіна! Який же в тебе чоловік гарний!». Прийшла тітка, прийшли ще. Ну дядьки на фронті погибли. Прийшли хлопчики. Сестри менші були, підо мною, баришні поставали: Сара, Ліда. Хлопець, що родився у тридцять п'ятому році, тоже хлопчик вже гарненький. До нього так, та форма іскушала. Прям ми не могли пройти, прямо чуть руками не обнімали. А він приїхав маму цілує, батька цілує, цих сестрів цілує всіх. Боже! Мамо каже: «Я наче його всю жизнь знаю. Такий він простий. От перший раз побачила і він наче мій рідний. Десь я його бачила, чи жила з ним, чи коло нього». Такий він був підходчивий. Характер такий був. Хороший чоловік був. Прожила я з ним на сто процентів. Та де на сто, на всі двісті! Хоть і сім'я була велика, снабжав, не голодували. Вже як демобілізувався, устроївся він на заготовскотів. Діректором був. Бригадіром був. Гроші получав. В общім було. Слава Богу. Тільки хати не було. Не було де жити. Як в Курилівцях жили – нанімали квартиру. Давали. Нам давали. Ми не платили нічого. Через заготовскота. А потом уже по назначению, посилають його в Вінницю по роботі. Він начальником заготовскота був. Ну і всьо, купили тут хату. А вона старенька була. Але ми її купили, бо не було де діватися. Діти пішли в школу вже в Тяжилові. А потом чоловік погіб. Їхали ми в отпуск і на переезді поїзд ішов. Не пасажирний, не центральний, а колія, він маньоври робив ночю. І це ж треба така судьба, так мало бути. Як раз ось поїзд, а ось автобус. І цей поїзд, бах! – перевертає цього автобуса. То він дуже мало прожив.

Г. М.: То з якого року ви вдова? В якому році ви овдовіли?

З. І.: Сімдесят третій рік. Літом було. А діти поїхали ранше. То ще не дай Бог, що ще діти були в дорозі. Поїзд тоже ходив, ми чогось автобусом. Дали знати, та на другий чи на третій день і на морі там були. Вся рідня моя приїхала, і двоюрідні і рідні, і мамо і батько. Батько потом, ще його не поховали, батько приїзжали. А я стою на порозі. Батько плаче, руки ламає. Вже мали ховати. Всі були, всі і брати, і сестри.

Г. М.: А хто лишився з ваших рідних? Брати, сестри хтось є живий?

З. І.: Нема нікого. Нас така була сім'я велика, одна я осталась. Племінники є. Ну а я одна. Нас було чотири (сестри), три брати померли. Я – сьома. А восьме, ще маленькою померло. Отакі діла. Ну то що, стала я вже жити сама, пішла на роботу. А це ж хлопчик (син) помер. Білокровіє. Ну він помер, ще чоловік був живий. Ну то так. Отака моя історія.

Г. М.: Дякуємо вам за вашу історію.

Словник

Мазанка – глиняна хата.

Інгул – річка в Миколаївській області.

Жорна – найпростіший кам'яний млин, на якому вручну мололи зерно в голод 33 року.

Жорнувати – перемелювати зерно в крупу, або борошно за допомогою жорен.

Мамалига – каша з кукурудзи.

Курай – перекотиполе.

Куга – очерет.

Поліцай – людина, яка співпрацювала з німецькою окупаційною владою, з місцевих, слідувала за порядком.

Пак-вагон – товарний вагон.

Баур – від німецького хазяїн.

Ду – з німецької ти.

Остарбайтер – людина, насильно вивезена в Німеччину на роботи.

«Каро» – назва трудового табору поблизу Берліна.

«OST» – знак, який показує, що людина у трудовий табір прибула зі сходу.

«Цуг» – поїзд, ешелон.

Лагерфюрер – начальник трудового табору.

«Штипа» – недопалок.
«Катюша» – бойова машина
Абсдорф – село на північ від Відня, столиці Австрії. Там стояв авіаційний полк в повоєнні роки.
Авіадівізія ім. Покришкина – 9-та винищувальна авіаційна дивізія.
«Імперіалістическа війна» – тут перша світова війна 1914–1916 рр.
Полуторка – «ГАЗ», радянський грузовик
Казань – місто в Росії, столиця Татарстану.
Свердловськ – місто в Росії, нині Єкатеринбург.
Бахтин – село у Вінницькій області Мурованокуриловецького району.
П'єц – піч у сільській хаті.
Кабиця – горизонтальна піч, зазвичай, на подвір'ї.
Швагар – чоловік сестри.
Теплик – місто у Вінницькій області.
Муровані Курилівці – селище міського типу у Вінницькій області.
Прилуки – село у Вінницькій області.
Заготскота – організація, яка скуповувала велику рогату худобу на вінницький м'ясокомбінат.

УДК 94(477.43/.44)"1945/..."

Повоєнне дитинство в подільському селі

П. І. Цимбалюк (м. Вінниця)

У статті вміщено спогади мешканки с. Лукашівка Літинського району Вінницької області З. І. Комар про життя в післявоєнний період у с. Гута-Літинська Літинського р-ну (нині – с. Малинівка) цього ж району.

The article contains the memories of a resident of the village. Lukashivka, Lityn district, Vinnytsia region Z.I. Komar about life in the postwar period in the village Guta-Litynska of Lityn district (now the village Malynivka) of the same district.

Ключові слова: с. Малинівка, с. Гута-Літинська, Літинський район, школа, Перемога, учасники війни, голод, продродатки.

Keywords: v. Malynivka, village Guta-Litynska, Lityn district, school, Victory, participants of the war, famine, taxes.

Комар Зося Іванівна, 10.01.1935 р. н., с. Гута-Літинська (нині – Малинівка) Літинського р-ну Вінницької обл., ветеран праці, дитина війни, медичний працівник із 40-річним стажем. Дата запису спогадів – березень 2020 р.

Ц. П.: Шановна Зосю Іванівно! Про життя своєї сім'ї і земляків у період нацистської окупації с. Гута-Літинська (нині – с. Малинівка) Літинського району Вінницької області Ви вже ділилися своїми спогадами. Але не менш драматичними були і перші повоєнні роки. Як жила Ваша сім'я у цей період?

К. З.: Пам'ять про ці роки життя моєї сім'ї і моїх земляків і досі ятрить душу. Звичайно, у сьогоднішнього покоління також чимало викликів різного характеру – війна на Сході України, невідомі досі хвороби, але треба пам'ятати своє минуле, аби страхіття тієї нищівної війни, її наслідків, жорстокості тодішньої влади більше не повторилися.

Після звільнення нашого краю та й України загалом 1944 року від нацистських загарбників почалося мирне життя. Варто відмітити, що нам почали виділяти щомісяця 75 рублів допомоги, як сім'ї учасника війни. Це була велика підтримка, проте на все були страшенні дефіцити – на продукти, товари першої необхідності. Не було ліків, не ходив ніякий транспорт, тому ми всі були незахищені від усіляких хвороб та й голоду.

У грудні 1944 року в нашій сім'ї сталася велика трагедія – молодша чотирирічна сестричка Неля захворіла на дифтерію. Мама взяла підводу, загорнула мене і сестричку в теплу хустку і повезла в Літин, у районну лікарню, де благала врятувати донечку, обіцяла віддати корову (це все, що було цінного вдома), але, на жаль, медики виявилися безсилими, тому що не було відповідної сировотки від цієї страшної хвороби. Мама мене відправила додому з односельчанами, а сама з Нелею поїхала у Вінницю.

Поїхала – це голосно сказано, вона цілий день прочекала аж поки машина з військовими не підвезла їх до обласного центру, а далі через усе місто треба було пішком йти до пироговської лікарні. Тут дівчинці ввели сиворотку, але було вже пізно, дитину врятувати не вдалося. Я, як медичний працівник, дивуюся, що я так близько контактувала з хворою сестричкою і не заразилася від неї на цю інфекційну хворобу. Так, видно, доля розпорядилася.

Я страшенно плакала, бо дуже любила свою сестричку. Ми з мамою і бабунею в розпачі билися головою об стінку, але звісно горю не зарадиш. Треба було жити далі.

Ц. П. Ви навчалися в сільській школі. Розкажіть, будь ласка, які були умови навчання? Як загалом жили сільські діти?

К. З. Сільська школа працювала і під час нацистської окупації. Пригадую, що в коридорі школи «красувався» портрет фюрера з перев'язаним оком, прикріплений тодішньою владою до стіни, з підписом «Гітлер – наш визволитель» ну і, звичайно ж, ніхто не смів його зняти поки село було «під німцями».

Навчав мене старенький учитель, якого не взяли на фронт, Петро Ілліч, а пізніше Олена Степанівна, чоловік якої загинув на війні. У післявоєнній школі в одному класі навчалися діти різного віку, підручників було дуже мало, тому видавали один на цілий куток і ми по черзі ним користувалися. На кожний урок нам видавали по одному листочку паперу, на якому ми писали й виконували різні завдання.

Велика неприємність сталася зі мною особисто – мене покусав сусідський собака, коли я йшла до школи. Дієвих засобів для лікування такої серйозної рани не було, тому я довго хворіла і в другому класі вчилася, як тепер кажуть дистанційно, але закінчила його на відмінно і мене перевели в третій клас.

Сільські діти, поряд із навчанням, пасли худобу, допомагали дорослим не лише на власних присадибних ділянках, але й працювали на колгоспному полі. Запамятувала мені робота зі збору врожаю такої рослини як коксогіз – а це був пух, з якого виготовляли нитки, потім тканини. Робота була не із легких, особливо для дітей, але всі розуміли, що це потрібно для держави, для нашого війська, для перемоги. Допомогала я мамі сапати в колгоспі картоплю, буряки, соняшник, мак, а також збирати колоски, але лише після того, як комбайн викосив урожай.

Діти після війни були не лише голодні, але й одягнені хто в що – старі фуфайки, жакети із старших братів і сестер, а часто просто обмотані великими хустками, які їм служили і головним убором, і одягом.

Нам пощастило, що продавцем у сільській крамниці працював наш сусід Ахтимон, тому іноді «по благу» можна було купити в нього шматочок ситцю і пошити якесь платтячко чи спідничку (до слова, наша мама Камінна Антоніна Михайлівна була гарною швачкою і ночами часто шила не лише для своєї сім'ї, але й на замовлення односельчан). На початку 50-х років, щоб купити нам із молодшою сестрою Бронею кашимірові хустки, тато здав машину металобрухту. А тоді лише за гроші придбали модні на той час хустки.

Ц. П. У 1947 році в нашій країні був голод, не такий страшний, як у 1932–1933 рр., але все ж багато людей голодували. Як пережила цей період Ваша сім'я?

К. З. Для багатьох людей у селі 1947 рік був дуже важким, з розмов дорослих я почула, що кілька жінок померли від голоду. У квітні цього року народився мій братик Льоня. Було сутужно і нашій сім'ї, але, на щастя, всі вижили, тому що в нас була корова, а всі інші харчі роздобували, як і більшість селян. Пригадую дуже сумну подію, яка сталася з нашими односельчанками. Дві сільські жінки нарвали на колгоспному полі колосків, поклали їх у піч сушити, щоб потім перемолоти і щось приготувати їсти, але їх здав властям лановий Кирило Гончар і їх забрала міліція. В однієї селянки була маленька грудна дитинка, яка померла в неї на руках, прямо в міліції, тому що ніхто не надав їй медичної допомоги. Згодом обох цих жінок засудили на 8 років (згідно з постановою, яку в народі називали про «5» колосків) [1], а вдома залишалося по п'ятеро маленьких дітей. Вони відсиділи повний термін, вижили і пішки повернулися додому. Як надалі склалося життя цих сімей, потребує окремого дослідження і розповіді.

Селяни змушені були здавати державі продподатки – м'ясо, молоко, яйця, картоплю, іншу продукцію. Кількість молока визначалася від порід корів, яких збирали на так звану «виводку». Від нашої корови треба було здавати щороку 400 літрів молока. Окрім того, ще люди повинні були закупляти державну позику [2], проте, здається, ці облигації у моїх батьків пропали, грошей ніхто їм не повернув.

Ц. П. Як зустріли у Вашому селі День Перемоги?

К. З. Згадується День Перемоги – це було свято, як у тій відомій пісні, «зі сльозами на очах». До сільського клубу прийшли мешканці села, кілька учасників війни, серед них поранені фронтовики, – були й такі, що без руки, без ноги, невітнішні вдови та сироти. Прийшли й ми всі – мама і ми з сестрич-

кою Бронею. Від нашого тата давно не було звісток, тому ми не знали чи він живий. Я сиділа на цьому святі і плакала, а моя вчителька Олена Степанівна, в якої, як я вже говорила, чоловік загинув на війні, мене обіймала і заспокоювала – раз нема «похоронки» – то може ще й живий.

Але на початку 1946 року радість прийшла і в наш дім – повернувся з війни тато, здоровий і з руками, ногами ще й з подарунками.

Ц. П. Розкажіть, будь ласка, про свого батька-фронтовика.

К. З. Проїшов наш тато Іван Миколайович Камінний (1906 р. н.) усю війну із самого початку – 22 червня його зразу забрали на фронт, тому що перед війною він неодноразово бував на так званих зборах, де проходив військову підготовку. Усю війну він був водієм. Тато розповідав, як на початку війни, під час одного бомбардування, його машину розірвало, загинув боєць, що їхав з ним, а його самого відкинуло вибуховою хвилею, але він залишився живий і воював до перемоги. Їздив на американських машинах, в останні роки на студебекерах. Закінчив війну в Кенігсбергу (нині Калінінград РФ), а потім їхній полк перекинули на Схід, де ще тривала радянсько-японська війна.

Поки тато був на війні я кожний день вранці і ввечері молилася і просила Бога, аби мій тато вернувся живим, бо дуже його любила. Після капітуляції Японії він ще залишався в армії, де його полк ліквідував наслідки війни та вивозив трофеї. До слова, як розповідав тато, випадки мародерства наших солдат суворо каралися командуванням, аж до розстрілу. Зате в кінці всім учасникам війни були видані подарунки, переважно у вигляді японських і китайських тканин. Із цих тканин мама нам шила одяг, навіть ми мали плюшеві пальтечка. Ділилися мої батьки цими трофеями і з нашими родичами. Батька та його побратимів нагородили медаллю «За победу над Японией». Мав він крім цієї й інші бойові, зокрема «За победу над Германией», та ювілейні медалі, а також подяки командування.

Ц. П. Як жила Ваша сім'я після повернення тата з фронту?

К. З. Після демобілізації тато влаштувався на роботу в організацію, яка називалася «Дорстрой», де працював на американському студебекері. Згодом перейшов на роботу в літинський автопарк, де водив вітчизняні автомобілі (ЗІС), а потім працював водієм у місцевому колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС, був почесним колгоспником.

Згадується такий епізод, про який нам розповідав тато. Під час роботи в Літині він разом із моїм майбутнім чоловіком Степаном Івановичем Комаром, також учасником війни, орденоносцем, були направлені у відрядження на Західну Україну. Одного разу там тата зупинили вояки ОУН УПА (бандерівці) і наказали завезти їх з якимось вантажем у ліс, після чого попередили, щоб нікому нічого не розповідав і відпустили. Тато, звичайно, довго зберігав цю таємницю, навіть після того, як повернувся додому.

Ц. П. Як склалося Ваше подальше післявоєнне життя?

К. З. Сільську школу я закінчила в 1950 році на відмінно, з похвальною грамотою, згодом поступила у Вінницький медичний технікум, де навчалась у фельдшерсько-акушерській групі, який успішно закінчила. Варто зазначити, що ніякого блату у навчальному закладі тоді не було. Оцінювали знання дитини, а не її походження. Я вчилася дуже старанно, тому що любила свою майбутню професію, а ще був стимул – отримання стипендії. Мені було приємно, коли тодішній директор технікуму А. Г. Лойферман говорив: «Ось бачите, дитина із сім'ї простих колгоспників, а як вона гарно вчиться».

Згадується ще один епізод, що відбувся під час навчання в технікумі. У березні 1953 року зайшов до аудиторії один викладач і повідомив, що помер Сталін і запропонував вшанувати пам'ять хвилиною мовчання. Ми по різному сприйняли сумну звістку, а були такі студенти, що довго плакали. Пригадую, як одна студентка на ім'я Людмила (не буду називати її прізвища), довго носила чорну стрічку і «доносила» викладачам, коли хтось із нас сміявся чи нешанобливо відгукувався про вождя. Не пам'ятаю, правда, випадків, щоб нас за це хтось карав.

Після закінчення технікуму я майже чотири десятиліття працювала фельдшером у с. Лукашівка Літинського району, куди переїхала жити після заміжжя. Але пам'ять назавжди закарбувала події тих непростих років в житті нашої сім'ї, краю та й країни загалом.

Ц. П. Дякую Вам за розповідь, Зосю Іванівно, і будьте здорові!

Джерела

1. Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 року, звідси і одна з його назв за календарною нумерацією дня і місяця.

Окрім власне самого закону існувала також Таємна інструкція про його застосування.

2. Першина, Т. С. Воєнні державні позики СРСР // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – Київ : Наукова думка, 2003. – Т. 1 : А–В. – С. 597.

Катічева (Корольчук) Ксенія Миколаївна: «Щоб вони прожили...»

О. Ю. Антонюк (м. Вінниця)

У статті на основі усноїсторичних свідчень очевидця голодомору, спогадів про розкуркулення родини відстежується вплив радянського минулого на долю людини.

The article analyzes the influence of the Soviet past on human destiny basing on oral historical testimony of an eyewitness to the Holodomor and recollections of the family dekulakization.

Ключові слова: спогади, Голодомор 1932–1933 рр., розкуркулення, доля людини.

Key words: memories, the Holodomor of 1932–1933, dekulakization, human destiny.

Катічева (Корольчук) Ксенія Миколаївна, 1930 р. н., с. Байківка; Калинівський район, Україна, довгожителька, свідок голодомору.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення: 19.08.2019 р. Тема: «Голодомор 1932–1933 рр.».

Особи, що провели інтерв'ю: бібліограф-краєзнавець I категорії Калинівської ЦРБ Катічева Марія Іванівна, провідний методист Калинівської ЦРБ Данилюк Наталія Іванівна.

– Добрий день! Я з села Байківки. Я – Ксеня Миколаївна Катічева. Я хочу Вам, молоді люди, розказати як я прожила і про своїх батьків. Як їх розкуркулювали [1] – дурно і пусто – за що? Всього забрали. Нас було двійнятка – двоє маленьких. Прийшла жіночка і сказала, що зара до Вас прийдуть – всьо будуть забирати підряд. Мама бігом до скрині – вхопили свої спіднички і викинули на піч. А він (комсомолец) поліз на піч. Мама кажуть: «Не лізь, бо там, пелюшки дитячі» – «Нічого!». Він забрав всю одягу мамину, всьо забрали до капки [2]. Були воли, коні і корова – більше нічого не було. Що ж тут дуже було? Дуже такий хазяїн великий. Бо там поля скільки десятин було. Діда на три роки вислали на Сибір, батька везли на Сибір – не довезли – батько вмер. Тут треба матір вислати. Мама каже: «А куди ж я з цими діточками подіну?». Тако комсомолец каже: «Будеш їхати в поїзді – візьмеш їх в мішок і кинеш у воду ці діти!».

Що мамі робити? Мама добиваються пішки у Вінницю до прокурора. Три дні під порогом спали у прокурора, поки добилися і розказали про це всьо.

Дід дуже гарну хату построїв, був старіше? – вже построїв гарну хату таку, на дві половині. Цю хату... Не насидівся він, бідний, в тій хаті. Прокурор подзвонив, що не має права розібрати хати, оддайте корову, діти – двоє діток, а вони кажуть: «Ми вже хату розібрали». Вспіли розібрати хату. Корову оддали. Мама дуже вспухла, немогла, бідна, видоїти теї корови. То сусідка доїла. Ну шо? Ми – близнятка манюні, нам по 3 рочки було. І хлопчик дуже просив: «Дайте молочка!». А вона взяла, водички набрала, капнула туди там молочка. А він того, каже: «Дайте мені хоч стаканчик біленького молочка». Но вона вже не давала. І він взяв, дві ручки склав під головку і помер, бідний. Так шкода було того хлопчика, але що ми зробим?

Ше хочу Вам розказати про цей голодомор. Мені було 3 рочки. Я ж на черешню не могла вилізти, не було шо їсти, але вже були черешні запалювалися. Ворони обдовбували з їдного боку ці червоненькі, а ті кісточки падали. Я ходила, збирала попід черешню – ті кісточки їла. То мама казали, шо мені було 3 рочки, но такий твар був [3], як в баби в 70 років. І я вижила з того голоду. Не дуже було мені й добре. Хай би я була лучше померла, хай би братік був би остався. Але вижила і так я помаленьку жила. Оце таке було мені життя, було з тим голодомором.

Запитання: Що Ви пам'ятаєте про брата, як він помирав?

– Помирав цей братік, ну шо ж я буду казати? Вмер в голод та й поховали. А я хочу Вам розказати, як зайшли німці, війна така була страшенна.

Ну, мама пішли виміняти якогось там, вмїла постірати, взяли тих яєць, занесли німцеві, а я побігла маленька і дуже вчепилась за спідницю і крутнєся кругом спідниці мами, а цей німець дивиться на мене – та й начав плакати. Такі сльози дуже біжать в нього, а мама каже до нього: «Пан, чоги ти плачеш?». А він каже, що я двоє покинув таких удома і мені дуже жалко і мене, капут, заб'ють, заб'ють мене і я їх більше не побачу. Оце я так, люди, й прожила. В такому ділі. Шо я ше Вам буду казати? Як я намучилась.

Мій дід, він був не ледачий. Вчитель був. Він викладав руську мову. То який же він був куркуль? Зара куркулі, бо тіко машини, тіки всьо є. А тоді шо там він був? Він же ж не злодій, робив так як каторжан [4], але шо Ви зробите? Прийшли – забрали, всьо зачистили, оставили маму в одній сорочці. Мама ноги простудила – сині до колін були. Ті ноги гнили, бо зіма прийшла – вони гонучами [5] обмотують,

нема за шо ті валянки купити, гонучами обмотають, в галоші ноги встромлять і так і зимувалися в цих галошах. Як вона, мати ця моя, прожила, хай Господь милує. І ми біля неї намучилися. Бо що ж як всьо забрали, всьо зачистили. Осталися голі й босі, без нічогісінько.

Запитання: А яка хата Ваша була, та, що розібрали?

– Дуже велика. Хата гарна була. Нова. Десь в Янів [6] завезли ту нашу черепицю [7], таку гарну дуже, то там геть покрите нашою черепицею було якесь зданіє. Дуже велика хата. Звідки не йди – то було її видно, бо дуже висока, гарна була хата. Але шо ти зробиш? Ми не насиділись, й не бачили.

Запитання: А біля хати, що ще було побудовано?

– А повно хлівів було, дуже садок великий. Але всьо забрали, зачистили, поламали ті хліви і всьо зачистили, забрали. Не осталось нічогісінько. Дали мамі старесеньку хату під соломою. Не було нічим пошити теї хати. Дощ ішов – стіль попадала. Ми так, вобщем, так нажилися, як є шо сказати. Це щоб стати розказувати, як я прожила, то тут би книжки не було б списати як ми нажилися. (Зітхає, хитає головою).

Запитання: А остання пам'ять про Вашого братика-двійнятка яка? Про Антона?

– Ну яка. Вмерла дитина з голоду. Їсти хтіло, вмерло. Підклало ручки під голову і навіть не поворушилось. Як поклато ручки, так і вмерло. Хлопчинка. Три рочки було вже хлопчикові. З голоду вмер, не було шоразу їсти. Боже, Боже! Яка мука була! Яка мука була! За шо і нашо так нас гобідили? За шо? (Зітхає).

Запитання: Що Ви хотіли б побажати своїм дітям та онукам в житті?

– А хтіла б дуже побажати, щоб вони прожили, щоб вони того не бачили, шо я бачила, шо б вони прожили, діти мої, щоб добрі і веселі і здорові були, не слабі. Бо я цілий вік прослабувала – як рік, так і лежу в больніці, як я слаба була.

Запитання: А з скількох років Ви почали працювати?

– Ой, а в 8 років прийшла мене забрала вихователька в садік. Мені було 8 років і я вже діти гляділа, підлогу мила. З вихователькою носила комбайнерам їсти. Та й вона мені миски порожні дасть й хліба і ложки. Бо я ж борщу не буду нести й каші, бо 8 років – я ж порозливаю. А це несла мисочки порожні. Підем ми, пшениця висока, а я ж то маленька. Ті комбайнери пообідають і кажуть до неї: «Катя, сідай, ми тебе прокатаєм сюди-туди», а поле довге. Вона: «Ти сиди тутичка в пшениці, а я поїду, та й зара приїду». Та й вона поїхала... А я цибаю маленька з теї пшениці і не бачу і плачу... Бо ж боюсь дуже там у тій пшениці сидіти, але вже побачу, шо вона їде, я стішуся, гочі витру, сльози і йду. І так всьо время носила з нею комбайнерам їсти. Я і діти гляділа. І з 8 років. А вже було мені 16 років, то я ходила вже на поле по копі жала [8]. По 60 снопів жала серпом. (Махає руками). Наробилася як проклята в тому колгоспі, хай Господь милує, як я робила.

Запитання: І до скількох років працювали?

– Працювала я до 55-ти років в колгоспі. Полола ці бараки [9], а потом ше пішла захтіла на проіводство, то ше 2 роки на проіводстві. Думаю, як це на проіводстві: чи лучше в колгоспі, чи на проіводстві. То я б на проіводство піду в 9 часов, а в 2 часа приходила, но я там все робила, дівчатам дуже помагала. Вони мене дуже любили. (Жести рукою).

Але дочка прийшла з дитиною та й каже: «Мамо, будеш глядіти дитину, а я піду на роботу, а ти будеш з дитиною». То так дівчата просили: «Бабушка, ну ще хоть місяць поробіть з нами». А я кажу: «То й шо я, шо воно дасть вам, що б я місяць ще поробила – кажу, – а дочка буде дома? Не, дівчата, вибачайте, я вже буду дома сидіти з дитиною». Боже, вони здибаються до цих пір зо мною і вони як мене любили, бо я їх дуже слухала. (Жести руками). Я принесу водички холодної, кожній кварту дам під ніс – вона ж не може од печі одсунутись, в неї ж пливе піт. «Бабушка! Йдіть хліб складайте» – складаю хліб, пранічки розриваю, коробок нароблю. Я їм дуже помагала. Дуже була вигодна. Але прийшла додому дитину глядіти.

Отак, дівчата, я прожила.

Словник

1. Розкуркулення – форма вияву політичного терору в селі, спрямована проти заможного селянства, так званих «куркулів», орієнтована на ліквідацію економічних основ селянського приватного підприємництва та сімейно-трудоного укладу життя та усунення соціально- політичних перешкод для формування колгоспного ладу.

2. Капка – місцевий діалект, мається на увазі краплина, мало.

3. Твар – розлад шлунку, місцева говірка.

4. Каторжан (каторжна праця, каторжний) – надзвичайно важкий, зморний; дуже нестерпно тяжкий.

5. Гонучі – шматок тканини, яким обмотують ноги перед взуванням.

6. Янів (до 1946 містечко), нині Іванів (пол. Janiew;) – село Калинівського району Вінницької області. Населення 4628 осіб. Проживають українці, поляки, роми.

7. Черепиця – покрівельний матеріал у вигляді випалених глиняних і цементових жолобчастих пластинок або плиток.

8. Копа – стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху.

9. Бараки – мається на увазі буряк – городня рослина, однорічний і багаторічний овочевий коренеплід.

10. Кварта – міра рідких і сипких тіл (звичайно трохи більша за літр).

УДК 94(477)"19/20"

Чайкун Віра Гнатівна: «Чушка приїхала! Чушка приїхала!»

А. А. Ніжньовська (м. Вінниця)

У статті подано усноїсторичні свідчення Віри Гнатівни Чайкун про її життя у радянський та пострадянський період.

The article presents oral historical testimonies of Vira Hnativna Chaikun about her life in the Soviet and post-Soviet period.

Ключові слова: усна історія, усноїсторичні дослідження, фонд усних свідчень, німецько-радянська війна, політичні репресії, депортація.

Key words: oral history, oral historical research, libraries, fund of oral evidence, German-Soviet war, political repression, deportation.

Чайкун (Кватернюк) Віра Гнатівна, 24.04.1930 р. н., м. Вінниця, Україна.

Дата проведення: 23.10.2019 р.

А. А.: Доброго дня! Представтесь, будь ласка. Назвіть ваше ім'я, прізвище, по батькові, дату вашого народження. Розкажіть про себе.

В. Г.: Чайкун Віра Гнатівна. Народилася 1930 року 24 квітня.

А. А.: А де ви народилися?

В. Г.: В Вінниці, тут.

А. А.: Чайкун, це ваше дівоче прізвище?

В. Г.: Це по чоловіка, а дівоче – Кватернюк Віра Гнатівна

А. А.: Розкажіть нам, будь ласка, про ваше дитинство. Яким воно було? Як воно пройшло? Про ваших батьків, рідних?

В. Г.: Ну, я вам розкажу, що родилася я тут у Вінниці. Батько мій – Кватернюк Гнат Антонович, мама – Кватернюк Наталя Антоновна. Ми там жили на Київській, в батькових родичів, в батьковій сім'ї. Батько мій почав строїтися, де втора больніца. Взяли дали учасок, почав там строїтися, але тоді шось рішили батька, батькового батька вислати, но так як він був в возрасті, то його не вислали, а вислали синів. Це мого батька, мою маму, батькового брата і батькову сестру на сплав ліса, на Урал [1]. Нас кинули на дорозі. В мене ше був брат і ше самий старший брат. Кинули нас на дорозі, нас розібрали родичі. Мене і середнього брата взяла мамина мама, моя бабушка значить, а старшого брата взяла мамина сестра, вона жила на Станіславського. Ми жили коло бабушки, ходили в дитський садик, п'ятничанський, через Буг туди. Це в 32-му році батьків вислали на Урал, а нас кинули, мені було 2 годіка. Потом значить прожили ми до 36-гочи до 35-го року коло бабушки. В бабушки було десятеро дітей, но коли вже забрали вони нас, то там осталося двоє, а то вже старші одружилися, повідходили від бабушки. У дочки – туберкульоз льогких, у сина – туберкульоз кості на нозі. Батько мій там на Уралі був на сплаві ліса¹, а потом вже устроївся на роботу. Мама, а мама заболіла там на сплаві ліса і пустили її додому. Приходи батько додому, мами немає. І не найшли трупа, і так батько не знав чи її вбили, чи шо. Він не знав. Батько потом жениться на рускій тама і приїжджає забирає нас в 36-му році. Забирає туди на Урал. Старший брат помер, дизентерія. Забирає він нас двох. В 37-му році батько помирає, навесні, в марті² місяці. Ця мачуха бере нас назад сюди отправляє. Ну так як я ж кажу шо, це вже було мені сьомий рік. Так як в дочки туберкульоз, а в сина туберкульоз кості, нас рішили оддати в дитський дом в Бершадь [2]. Мене і брата. Там ми були в цему дитському домі. Училися, правда, в школу ходили. Но во время войны³, коли почалася війна, летят самальоти. Ми повибігали, кричимо: «Ура! Самальоти!». А потом

нас бистро стали заганяти в поміщеніє і кажуть: «Це ж німецькі самальоти. Война почалась». Рішають нас вакуїрувати⁴. Собирають нас, вакуїрують в Ростовську область [3] Тацінськ [4]. Приїхали ми туди. Там дали нам зданіє, школа рядом була. Опшим, коли німець, там ми прожили. Я от не помню, в якому це році німець приближався вже до Ростова і нас оп'ять рішають вакуїрувати. Дають указанія діріктрїсі, щоб вакуїрувати нас. А вона не хотїла з нами вакуїруватися, а в нас був воспїтатель, Фьодор Александрович, і вона йому сказала, що: «Я не хочу з дітьми вакуїруватися», мол «Ти, ти вакуїруйся з дітьми», а він каже «Не!», каже «Я сам не можу». А в нас там була це, така...(згадує) хазяїство: кури, качки, індюки. Ну, діти не доїдають, то рішили це хазяїство мати. Як він взяв розказав, а там старші нас були хлопці і вони рішили коло діріктрїсі ночувати під дверми, щоб вона таке не ушла од нас, а рішала, щоб нас вакуїрували. Ну значить діжурили ці хлопці тама, а потом вона таке рішилася з нами вакуїруватися. Берут перерїзають всьо це наше хазяїство, в каструлі, тушат його всьо і в каструлі. І опшим вакуїроїмся ми. Вивезли нас на вокзал. Правда, посадили нас на платформи на откриті, бо критих вагонів не було, а на откриті платформи. Опшим, їдемо ми, вакуїруємося. Дають нам по куску цього м'яса, ше хлїб був, то от, а ми діти – беремо трохи зімо⁵, а то викидаємо. А там люди бачили, взрослі жінки всьо та й кажут: «Діти, діти! Ви ж будете потом як жалїти, шо ви це всьо викидаєте. Скїльки прийдеться їхати ви ж не знаєте, а ви викидаєте!». Було так, шо поїзда наші задержували, потому шо пропускали вагони, которі йдуть на фронт, такі важні вагони, а ми бувало і по дню на одному місці стоїмо, місяць ми... це в Средню Азію нас аж мали вести. Не помитися, не передїтися, їсти вже нема шо, масло є, а хлїба немає, води немає. Дощ пройде, ми з калюж воду пили. Цїлий місяць ми були в дорозі. Не раз бомбили. Ми вибігали з ешелонів і ховалися в полі, в кукурудзу.

Ну, пролетїли ці самальоти, тоді ми значить вже йдемо до вагонів, чекаємо, коли дадуть нам розрїшеніє поїхати. Вот вже начали діти болїти, пухнути ноги, вші завелися, їсти нема шо. Багато дітей пооставалося, де стоїмо йдуть воду шукати, а тут поїзд тронувся і дитина вже осталася, нема. Багато дітей по больніцах пооставляли. Наконєц-то ми приїхали вже в цю Средню Азію [5], кажуть: «Вже там вас покормлять». Приїхали ми, правда нам дали зданіє⁶, школу дали. Нас поселили в школу, ми там помилися. Начали нас кормити, ну сказали, щоб не по багато дали, бо, а в мене вже тоже ноги начали пухнути були. Я вже так боялася, щоб мене нїгде не скинули. Приїхали ми туди, як ми злізли з поїзда до нас підїгнали такі брїчки⁷. Вони на двух кольосах і корзини такі обгороджені на ці брїчці. І от їдемо. Ці узбеченята, діти кидають на нас камушками: «Чушка приїхала! Чушка приїхала!». Ой, Боже! Ну, правда поселили нас в ці школі, ми помилися, покормили нас. Приїхали ми в Андїжанський район, Андїжанская область [6], район Аїм [7]. Там нас покормили, і там нам дали зданіє потом. Це вже був не детський дом, а інтернат. Ходили ми там в школу. Опшим, вже потом пройшло время в 44-му році по комсомольській путьовці⁸ мене отправляють на роботу. Це було 44-й рік август⁹ місяць. По комсомольській путьовці отправляють мене на роботу в Маргелан [8]. Приїхали ми туди в Маргелан, це не тїки мене там ше дітей. Я не помню, скїльки нас... там ше була така бригада, шо приїхали ми туди і дали нам зданіє, ми в том зданїї жили і на роботу ходили. Там був шовккомбїнат, мїй рабочий номер був 11592. Там були ткацький цех, мотальний цех і... де кокони ці парат¹⁰ і потом нитки ці роблять. Дуже тяжкий воздух там був. Одна я була в ткацьком цеху. Поставили мене до узбечки одной ученїцю. Вона на чотирьох станках робила, то я вчилася. Стажировалася в неї, а потом мені дали два станка. Вже як вона потом була стахановкою¹¹. Вже потом її шість станків дали, а я вже стала на двух станках. Був у нас Сергей Алексєйович – начальнік цеха і проробила я там до 48-го року, а в 47-ом в кінці року мені прийшло пїсьмо¹². Мене розшукала бабушка. І я значить стала переписуватись і вона пише шо: «Приїжджай, Вера! Приїжджай». Я кажу: «Добре. Перезїмую тут, а навесні приїду». Опшим, я вже навесні стала потребувати, щоб мене розсчитали¹³. Мене не розсчитуют. Я йду до прокурора. Прокурор каже: «А чо ви хочте уїзжати», а я кажу: «Бо я хочу на родїну¹⁴». А він каже: «Родїна¹⁵ в нас одна» і тоже не дав розрїшеніє, щоб я уволилася. Ну шо, ми беремо тоді я, ше одна старша мене багато, на років чотири і ше одна дївчина в самоволку¹⁶. Договарюємося на вокзалі, щоб купити білети і рішаємо без расчьота уїзжати. І в 48 році в марту місяці я приїхала в Вінницю. До бабушки і з цими дївчатами, но ця одна жила коло мене пока, а одна, то родичїв мала тут, то пішла до родичїв. І ця моя подруга устроїлася на «Володарку», на швейну фабрику, а я ше не устроїлася, а потом я устроїлася на швейну фабрику по Свердлов, швейна фабрика од Легпрома. О, це вже мені помїг мамин родич устроїтись. Там я працювала. 1951 р. я вийшла замуж 11-го ноября. Жила коло бабушки з чоловіком. Потом шо проїзошло, шо я заболїла, а мїй чоловік робив на спиртзаводі. Був спиртзавод тут за мостами по Островського, десь там. І принїс натїрання мене витерти на нїч. Бо в мене грип цей дуже був, а в бабушки була астма, а ми жили я з бабушкою в половині дома, в нас такі сїни були, а в другїй половині жив мамин брат з сімїєю. І от коли мїй натер мене, а це натїрання дуже вонюче якесь було і бабушка так обїдилася, каже: «Це ви мене хотїли отравити», бо в неї астма була. І тут пішло недовольствїє. Вона подає мене в суд. Вже мамин брат її підгаварює, щоб нас виселити звїдти. Подає мене в суд. Суд мене не виселяє, присудює платити по 10 рублів в місяць її. Я плотю місяць,

но в 53-му році я рожаю сина. І ще ми живемо тама. Потом вони рішають дати... тут було колгоспне поле за нашим участком і там почали давати участки. У бабушки було 60 сотих городу. Рішають вони мені дати учасок, щоб я построїлася і ушла від них. Значить наділяють мені учасок 6 соток і ми починаємо строїтися. За душою ні копійки. Але чоловік робив, то правда тоді ціни не такі були, як зараз, тоді легше всього було купити. Він в Стрижавці виписує там камінь, привози. Помагають родичі трохи. Його мама. Привезли цей камінь. Він сам зробив фундамент. Потом я, десять місяців було сину, я даю сина туди в село і йду оп'ять на роботу і вигонимо коробку глинобитну. Платю людям по 5 рублів в день. Вигнали коробку, пристроїли верандочку і перейшли в цю верандочку. Там зробили таку грубку, пропалюю, а на ранок зимою на стінах іній прямо. От так ми жили. Потом правда помаленько всьо построїли, довели до кінця. Ой, я ж кажу, що прийшлося всьо пережити. Пережити! Потом значить з Легпрома нас перевели на Вишеньку, на швейну фабрику. Туди ми ходили даже убирати, як вони вже закінчили там стройку, то там після роботи ми ходили убирати. А потом нас всіх перевели... було на Свердлова зразу ремесленне училище, а потом наша швейна фабрика. Коли було наводненіє, я забула, в яком це році було наводненіє, то нас перевели на Володарку. Там рік проробили на Володарці, а потом з Володарки, потом оп'ять як вже, бо в цеху у нас на Свердлова, то отако була вода. То не могли ми там робити, то вже як там всьо утихло, воду викачали, то перейшли ми назад сюди на Свердлова і потом в 77-му році ми перейшли туди на Вишеньку на швейну фабрику. І там я проробила до 91-го року. Оце ж я ж кажу, маю нагороди за труд, Ветеран труда. Сорок вісім років я проробила. Це з тими стажами, бо я ще звідси писала, щоб мені вислали, бо я як учасник війни. Писала я туди запрос, вони не хотіли висилати. Собез¹⁷ писав, не висилали. А потом я написала на горісполком і горісполком поміг мені. Прислали мені бумагу, що дійствительно там робила із такого года по такий-то год. Зачислили мене як учасник війни. В 60-му році родила я другого сина. Це цей, котрий зараз зо мною живе. В 2011 році в мене був пожар. Замикання... Дуже це погоріло трохи, але слава Богу, що не всьо згоріло. Спасли трохи, а це син мені вже поміг трохи ремонт зробити і... зара він зо мною живе, бо розійшовся з сімєю. От така моя судьба, така моя жизнь. А вже мені нарік буде 90 років. І болячок хватає, але живу і ще помаленько працюю.

А. А.: Можна ще повернутися у ваші дитячі роки? Який тоді одяг був у дітей? От тоді, коли ви були в інтернаті. Яке було ставлення до дітей? Які були взаємини між дітьми? Який був розпорядок дня? Чим ви займалися? Можливо були якісь традиції? Яким воно було життя, ось тоді в дитячому будинку?

В. Г.: Ну, на праздніки нас канешно... як зара як почую по тлівізору, що дітей плохо кормлять, показують, що обкрадають. Тоді в нас таке кормили луче. На праздніки всігда сладкий стол робили, в піонерлагери¹⁸ нас возили. Ну, занімались з нами. Самодеятельность була, хорові кружки, танцевальні кружки. Ми не обіжені були.

А. А.: А між собою діти дружні були? Не ображали?

В. Г.: Були случаї, но в мене там був брат, то я обіжена не була. А брата мого ще з Ростовської області Тацинська там отправили на ФЗО¹⁹, на Камчатку його, а так ми всьо время вместе були. То тоже я не знала, де він, а він не знав, де я. То він тоже мене розшукував. І я якраз получила від нього пісьмо. Я лежала тоді в больніці, бо тоже дезинтерія, малярія, там воду пили з ареків²⁰. То я ж кажу в мене і зоб начав рости, і печень на три пальця увелічена була, і я така худа-худа зробилася. Вислали йому мою фотографію, то він каже «Вера! Це ти, чи не ти?». А я кажу «Я!», пишу йому, що це я, що це мол заболіла дуже. Думала, що вже не буду жити. Але потом, як вже перед свадьбою брат приїхав. Армію відбув, приїхав тоже сюди до бабушки. То трохи пожили ми всі. Ше я не виходила замуж. Потом він, як я вже вийшла замуж, то він пішов до тьоті жити, батькової сестри. А потом значить ми прожили з цею бабускою недовго. Потом получилось так, що мусили уйти відти. А! Шо ще мені. Сниться мені сон, сниться мені сон – десь я вийшла до колодца, а в бабушки коло забора був колодець. Сниться мені цей сон, я тягну воду і дивлюся по дорозі йде жіночка з кошичком, спідниця чорна, жекетік чорний, доходи до мене тай каже: «Вера! Це ти?», а я кажу: «Да, я», «Дитино моя, я тебе по всьом світі шукаю. Прийшла сказати, щоб ти звідси вибралася, бо тобі тут життя не буде». І щезає, і я просипаюся, розказую бабусці цей сон. Бабушка каже: «Да. Це твоя мама». І оце вони послі цього рішили, зібрали совет. Це мамина сестра з Станіславської прийшла і мамин брат, і рішили ж дати мені цей учасок на кінці города їхнього. А потом в них ще там забрали далі, а мені дали на кінці города. Отак я маму свою побачила.

А. А.: Від кого вам ця фотографія дісталася у спадок? Хто цю фотографію зберіг?

В. Г.: Бабушка ж! Бабушка! В бабушки були ці фотографії. То це я її забрала цю фотографію, одну фотографію, щоб я маму бачила свою.

А. А.: А дідуся і бабусю по татовій лінії ви знали?

В. Г.: Я не помню, не помню. Я ж маленька була.

А. А.: І потім ви не знаєте де вони? Ви з ними не спілкувалися?

В. Г.: Ні, ні, ні. Ми вже коли приїхали, то там же батьковий батько помер. Там вже чужі люди жили, а потом вже як оце був Ющенко [10] президентом, то вийшов закон, що можна вертати цим лю-

дям, которі висилали. А там вже, Боже, там вже Київська, 97, там стільки вже сімей поселилося, то син мій старший хотів начинати це всьо, але пішов, подивися, тай каже: «Нічо там не доб'єшся», потому шо... Ше була батькова сестра жива, то думав син, шо значить доб'ємося, шо вернут нам це житло, але потом син побачив та й каже: «Не. Нічо не доб'ємося ми». Потому шо там стіки сімей живут і там тяжко каже буде.

А. А.: В радянські часи, коли ви вже тут були на батьківщині, як складалося ваше життя? Які можливо були у вас в сім'ї традиції? В родині? Чи відвідували ви церкву?

В. Г.: В церкву? В церкву не ходили ми, не ходили.

А. А.: Ви не ходили самі чи можливо...?

В. Г.: Не, з бабушкою тою я ходила. З бабушкою, коли ше жила бабушка і коли приїхала з вакуації, пока не була замужом, то я ходила з бабушкою сюди на П'ятничани в церкву. І потом, коли вже чоловік помер, то тоже сюди ходила, а вже последнее время, от я років скіки 5 чи шо я вже не ходю, бо в мене коліна болять і дуже і тяжко ходити. Не можу ходити.

А. А.: Чи були у вас сімейні традиції, які збереглися й до цього часу?

В. Г.: Ну, день народження святкували, празніки.

А. А.: А які празніки?

В. Г.: Рождество, Новий рік, Паска. Збиралися сім'єю і зара діти до мене приходять. Син старший тут живе ось по переулку Волочаєвському. Приходить. Внуки. У мене ж четверо внуків, двоє правнуків вже є. Да, правнучек і правнучечка. Собираємся на день народження, на проводи, бо ж батько помер в 2001 році 24 февраля, а 26 февраля хоронили ми його. Йому було 74 роки. Вот. То це на ці дні ми собираємся. Поминки робимо, на празніки тоже і на Паску приходять діти.

А. А.: Розкажіть, що ви робили на швейній фабриці? Що переважно виготовляли? Яка була робота? Який робочий графік?

В. Г.: На швейній фабриці я працювала, сначала я була норміровщицею, на кожді діталі пришивала номерки. Потом перевели мене, не... После родов, як я вже прийшла, я росчиталася, коли родила. Десять місяців я не робила, а потом я знов прийшла на фабрику, то мене посадили за машинкою. Ми шили децку одежду. Курточки децкі, а вже як преїшла туди на Вишеньку, то я, а ше я тут на Свердловя, то я була як вам сказати..., по лекалах каждую деталь обрізала ножницями. А вже як перевели туди, то я була в закройном цеху на обмеловках рисувала. От наприклад, ми там шили і плащі, і куртки, і пальта, то я на обмеловках, по лекалах я зарисовки робила. І потом давала на стіл, настиляли настіли і по цих зарисовках вирізали діталі там.

А. А.: А якісь були робочі зміни? Як підприємство працювало?

В. Г.: Працювали ми по дві зміни. З сімі утра до трьох, а з трьох до пол первого ночі. І прихидилося працювати до утра в св'язі з таким було положеніє з енергією шото, то працювали ми з пол одінадцятого до утра.

А. А.: А як ви були з дітьми, коли працювали в пізній час? Діти залишалися вдома з батьком або й самі?

В. Г.: З батьком! Да, з батьком оставалися.

А. А.: Вихідні, відпустки це все було?

В. Г.: Було. І в колгосп їздили.

А. А.: Чого їздили в колгосп?

В. Г.: На буряки, на жучки. Давали бутилки нам жучків собирати, де буряки їдять.

А. А.: Вас від фабрики посилали?

В. Г.: Да!

А. А.: Тобто це був такий обов'язок, їхати і там працювати?

В. Г.: Да. На вихідні дні.

А. А.: На вихідні дні? А вам це оплачувалося якось?

В. Г.: Ні. Просто помощь була.

А. А.: Помощ для колгоспу?

В. Г.: Давали рядки такі довгі (сміється) і бутілочки, і просапували, як вже підросли бурячки просапували. А в Средній Азії, коли була я в інтернаті, то тоже на рис.

А. А.: Розкажіть, це дуже цікаво.

В. Г.: Там так квадратами вода і там рис росте. І це ми ходили проривати по коліна в воді. І п'явки, і вужі.

А. А.: По скільки вам тоді було років?

В. Г.: Ну скіки було...(згадує). Коли я була в Средній Азії. Ну десь років 15.

А. А.: А були і молодші діти, які займалися цією роботою?

В. Г.: Були. Да, да.

А. А.: Ну а ставлення? Ви кажете, що приїжджали і діти кричали: «Чушка приїхала!».

В. Г.: А це узбеки, узбеки.

А. А.: А потім з часом ставлення до вас змінювалося, чи ви з ними не контактували?

В. Г.: Ми не контактували з ними. Ні. Нам окрема школа була. От, то ми з ними не контактували.

А. А.: Ніде не пересікалися?

В. Г.: Ні, ні, ні.

А. А.: І загалом вони потім добре ставилися до...?

В. Г.: Да. Потом... но щоб кудись виходити, опасно було.

А. А.: А чого опасно?

В. Г.: Бо узбеки, узбеки. Вони злопам'ятні. Був такий випадок, що дівчата там постарші були і ми це день був. І йшов якийсь по вулиці, а взяла одна дівчина відкрила вікно і каже: «Друг, оглянись! Штаны нашлись!». Боже! Як він увірвався, забіг сюди на нашу територію, ввірвався в кімнату, то ми всі от так от перетраслися. То ми тоді її кажемо: «Шо ти робиш!? Нашо це!? Нінада!». Кажу: «Ти знаєш, шо це за люди!». Ну, я ж кажу, шо опасно було ходити.

А. А.: Небезпечно, да?

В. Г.: Да, да, да.

А. А.: А якщо все-таки виходили за територію, то як це було? Всі разом? З вчителем?

В. Г.: Всі разом. Всі разом. Чи в кіно водили нас, то строєм.

А. А.: А в якийсь магазин можна було піти тоді? Чи не було потреби? Чи могли піти?

В. Г.: Ні, не ходили ми.

А. А.: А шо тоді взагалі в магазинах було на прилавках? Яка тоді була торгівля?

В. Г.: Ні, ми тільки могли там близько приносили ліпшошки нам, которі пекли вони, то ми могли купити, от, а так, щоб ми ходили купляти шото, не, не ходили.

А. А.: А яке було медичне забезпечення в цьому інтернаті? Там були лікарі, медсестри?

В. Г.: Медсестри були, врач був. Да. Всьо там на місці було.

А. А.: Все було на місці повністю?

В. Г.: Да, да. Повара були свої.

А. А.: А потім по закінченню інтернату роботу надавали?

В. Г.: Да, да. По комсомольській путівці мене отправили на Маргелан на шолккомбінат.

А. А.: Можна було самому обрати куди ти хотів потрапити?

В. Г.: Не, не, не. Ми ж не знали, шо це... От і брата мого так само в ФЗО отправили на Камчатку. Ми ж не знали. Оце приходять і кажут, шо туда й туда нада.

А. А.: Коли Ви з Маргелану приїхали, вам же не дозволили. Ви фактично самі поїхали. Вас потім не розшукували? Не було покарання? Ви не боялися?

В. Г.: (сміється) Ми боялися! Чого не боялися. Боялися! Но ніхто не розшукав, ніхто нічого, бо не ми одні там так втікли, бо нікого не хотіли отпускати, бо робочою силою дорожили.

А. А.: Це було вдень чи вночі? Як це було?

В. Г.: Ця старша, шо зо мною їхала, вони нашли людей, нам купили ці білети, Ми зібрали свої вещи. Прийшли на вокзал, сіли і поїхали. Приїхали в Ташкент [11]. З Ташкента пересядка аж сюди на Україну. От. Тоже дуже трудно було. Пересядка ця в Ташкенті нас чуть не обікрали тама.

А. А.: А чого? Що це такий тоді був час?

В. Г.: Да, да. В Ташкенті там по скіки суток люди не могли там закомпастірувати білети і уїхати трудно було, то ці дівчата нашли там людей і помогли ті люди нам закомпастірувати і ми уїхали. А так би... Тоже добре, шо вони не отдали паспорта, а так якби отдали паспорта, то ми тоже пострадали були б.

А. А.: Коли ви тоді приїхали у Вінницю і якщо порівняти життя людей того часу у Вінниці й у Маргелані, то де жили краще, багатше? Там чи тут у Вінниці?

В. Г.: Наверно тут, у Вінниці. Да, да...(розмірковує). Там ми були я ж кажу, шо... Там ми не могли свободно, щоб десь вийти, а сюди приїхали ми вже зовсім як на свою Родіну. А там опасно було кудась вийти. Довго переписувалася со своїми дівчатами, а потом вже правда прекратилася переписка. Я ж кажу не знаю, як там дівчата ці. Приходилось, нам дали барак такий карідор і кімнати. Нас було шість чоловік у кімнаті, там де я з дівчатами (щось згадує). А обув²¹ яка в нас була!

А. А.: То розкажіть, дуже цікаво.

В. Г.: Отака підшва дерев'яна і зверху як з мішка матір'ял і на шнурочку і оце така в нас була обув.

А. А.: Кожен день ви в такому ходили взутті?

В. Г.: Нашо ж.

А. А.: А взимку?

В. Г.: А взимку давали нам сапожки. А на таке время, навесні, то це в нас така була обув (сміється).

А. А.: А одяг був якийсь цікавий чи звичайний був?

В. Г.: Нам тоді прислали англійські пальтішка. Вот. Демисезонні. Були курточки, зімні були пальтішка, а навесні, то нам англійські пальтішка прислали. То нам пороздавали, щоб ми одівалися. Обеспечували нас.

А. А.: Ви кажете, що вами там займалися. Які конкретно предмети викладали? Що ви вчили?

В. Г.: Математика, російська, то що зара в цих школах, там і так ми учили. Я ж тіки шість класів кончила.

А. А.: Ви гарно вчилися? Вам навчання легко давалося?

В. Г.: Чого я шість класів кончила? Коли ми приїхали в Ростовську область Тацинск, то я мала йти в четвертий клас, а сказали в третій клас, потому що кажут по-руски буде вам тяжко вчитися, то я тут закінчила три класа і там оп'ять нас в третій клас. Но вродє не було тяжко там, а в четвертом класі, то я даже відмінниця була.

А. А.: Навчання російською мовою велося?

В. Г.: Да, да.

А. А.: А українську мову вчили хоч десь?

В. Г.: Вчили, вчили. Да. Но я більш по-руски вже. Українську мову я вже даже декотрі букви позабувала. А вже тута як приїхала, я ж кажу, що я вже не вчилася більше, а пішла на роботу з бабушкою жила. Бабушка шо ж, пенсії ніякої не давали, бо була колгоспниця, шо там за колгосп давали.

А. А.: Колгоспникам нічого не давали?

В. Г.: Не, нічого не давали, а ше приходи з фінотдєла на каждую щепку налог. Такі були тоді правила. Налог на каждую щепку.

А. А.: Ви знаєте звідки бабуся родом? Вона з самої Вінниці? Чи вона приїхала?

В. Г.: Не, не, не. Вони тут месні.

А. А.: І вона, і чоловік?

В. Г.: Да. А дедушка був ключником Грохольського [12]. Це ж був тут Грохольський, то дедушка був ключником у нього.

А. А.: А це як ключником²²?

В. Г.: Ну він, де крупа, де продукти, то вони трошки жили вроді – я ж кажу в бабушки було десятеро дітей.

А. А.: Дідуся ви не пам'ятаєте?

В. Г.: Не, я вже не пам'ятаю. Я тіки знаю вже последніх, це: Марійка, мама моя, Петя, Ганнуся, Василь, Иван, а четверо хто, я вже даже не знаю.

А. А.: А бабуся щось розповідала за той період, коли вона була молодою і чоловік працював у Грохольського? Добре їм було у пана Грохольського?

В. Г.: Мови не мали за це. Вона не розказувала за це. Це вже я від тьоті, батькової сестри, трошки кое-чо узнала. Вона бідна така була больна ця бабушка. Ця астма. Дуже її тяжко було дихати.

А. А.: А від чого взялася ця астма?

В. Г.: Сердечна астма.

А. А.: Ви не ображаєтеся, що так сталося тоді з житлом, що довелося піти?

В. Г.: Не. Я не ображаюся. Бог їм суддя. А потом я ж кажу, шо цей дядько, мамин брат. Я йду і зустрічаюся з ним, а він каже: «Здрастуй, Вєра», а я кажу: «Здрастуйте». Він заболів був та й «Іду» каже «В аптеку». Я кажу: «Шо таке», «А, простудився». «Як» – кажу – «Ви там поживаєте?». «Да нічо» – каже – «Построїв сину хату і дочкі ондо». А я кажу: «Були б мої батьки живі, то мені б тоже могли построїти, а так. Ну слава Богу, я построїлася і живу». Та й потом він довго не прожив, помер тоже, а потом жінка його померла. А зара вже й дочка померла їхня, а син остався тіки. Ох.

А. А.: Скажіть, будь ласка, коли у вас вже було двоє діток, як вони підросли, то де навчалися? Як в той період було з навчанням у дітей?

В. Г.: Божеее! Старший син закончив десять класів, то тоді в медінститут запросто було поступити, а він такий боягуз. Він дуже болів. І от приходилося вколи давати, то ми двох держали, щоб йому уколи дали. Він ні в какую не захотів в медінститут, то він в політехніческий інститут поступив. Закончив політехніческий інститут. Менший закончив технікум послі восьмі класів. Технікум політехніческий, а потом вже працював і закончив політехніческий інститут. Обоє вчилися. Старший канєшно луче вчився, менший трохи не так. Старший був на електротехніческом заводі старшим технологом. Потом вже ушов звідти, бо ці заводи вже начали закривати, то він ушов. Потом він робив на цьому (згадує), де сліпі, на том заводі, зам. дірєктора, а цей менший син зара працює на заправкі тут. Забула вулицю як називається.

А. А.: Розкажіть, як ви познайомилися з вашим чоловіком? Як вас прийняли його батьки?

В. Г.: (Сміється) Познайомилася як... його сестра жила тут на Фрунзе, а чоловік її робив в міліції. Мого чоловіка сестри чоловік робив в міліції. І коли цей приїхав мій чоловік з армії, то він став при-

ходити до сестри. А сестра каже: «Треба тебе познакомити, щоб ти женився». А мої подружки мама робила там уборщикою з сестриним чоловіком. В цій міліції. І от він з нею розговорився і вона каже: «В мене є, в мої дочки подруга. Я можу познакомити». І от сниється мені сон, що десь я їду по заборі такому високому, а потім спускаюся і заходю в ставок і мені за руку кусає рак. І я беру, хочу відірвати, рву, рву, не можу, а на третій раз відірвала і кинула. І просипаюся, розказую сон цей бабушці, і в бабушки в комірчині жила квартирантка, а вона каже: «Сьогодні ти познакомишся з парнем» (сміється), а я кажу: «А я нікуди не їду». І значить вечір, а це напротив неділі, дівчата приходять до мене, подружки. І ми сидимо в хаті, нікуди не йдемо. Це десь в маю місяці вже. Тут значить хтось стукає, я беру откриваю двері, дивлюся, він прийшов і прийшла ця жіночка, привела його. А дівчата кажуть: «Хто там, Вера?», а я кажу: «Прийшов паринь». Вони кажуть: «То хай заходи». Опши він зайшов, посидів з нами, поговорив і потім дівчата вже уйшли, а він ще остався зо мною і потім сказав, що я прийду тоді-то тоді-то. Пішов до сестри. Потім приходи він, а я пішла до дівчат, це після роботи вже посидіти там. Ми всігди собиралися там поспівати. Али... він прийшов мене нема. Приходи ця дядькова жінка і каже: «Вера, йди бо з бабушкою погано». Я біжу, прибігаю, а вона каже: «Вера, я тобі неправду сказала. До тебе прийшли» (весело сміється). «Прийшов» каже «Твій парень». Я кажу: «От нашо Ви?». А я чось його не хотіла. Нуууу, а потім значить так, бо я з парнем дружила і він пішов в армію, то ми переписувалися, а тут, цей вже прийшов. Він став просити бабушку, каже: «Я хочу женитися». «Я буду на Вері женитися». Бабушка каже: «Я не протів. Хай вона рішає». Я вже тоді погодилася. Зробили сватання, а потім 11-го листопада вже зробили свадьбу. А батько його помер. Ше во время свадьби він був, но вже лежав, бо в нього рак був мочового пузира. Він вже не ходив. То зробили свадьбу, я ж кажу в 51 році 11-го листопада, а потім батько помер і осталася мама і дві сестри. Одна сестра йому по батькові не рідня, бо батько вже женився на його мамі, то це другий раз. А він мав жінку, то від тої жінки ця дочка старша. А, ше брат у нього був, но цей брат був у Приморському краї [13] Ханкальський район [14] село Ільїнка, там жив з жінкою. То вони вдвох тіки були, а це сестра я ж кажу вона вишла замуж, то жила тут у Вінниці. Так я познайомилася.

А. А.: А яке тоді було сватання, весілля? Як проходило сватання?

В. Г.: Ну тоді ж не так робили, як зара.

А. А.: А от як тоді робили? Розкажіть.

В. Г.: Скромно, скромно тоді, бо ж не так-то було зажиточно жити, як зара роблять такі свадьби. На свадьбу вигнали свою самогонку со слив, бо садок був. Взяти в бочку наквасили, накидали слив. І апарат він привіз і зробили свою.

А. А.: А страви які були? Хто готував?

В. Г.: А страви... Бабушка готувала і дядькова жінка готувала. Ну шо, капуста, голубці, а правда свиню закололи, м'ясне таке. Ну я ж кажу не такі блюда були, як зараз. Зараз канешно.

А. А.: Який у вас був одяг? У вас було плаття нареченої?

В. Г.: Оооо, плаття в мене було крепдешинове. Дядькова жінка шила. Пошила мені крепдешинове плаття, я була в платті такого жовтуватого цвета. Фата. Віночок. Фата длінна. Туфлі. Туфлі правда трудно було тоді достати чи купити. Но всьо ровно мого брата двоюрідного дівчина торгувала в магазині, то це таким способом я достала ці туфлі. І, правда, в меї тьоті, маминої двоюрідної сестри, вона рядом жила, була служанка. І ця служанка побачила в мене ці туфлі і прийшла посидіти й украла в мене ці туфлі. Я коли кинулася – нема туфлів, а хто ж був в хаті? Нікого не було! В неї! Я пішла туди до неї і нашла ці туфлі. То я ше поругалася з нею. Потім даже і на свадьбу її не пригласила.

А. А.: На скільки приблизно чоловік була свадьба? Пам'ятаєте?

В. Г.: В мене чоловік було 20, отако.

А. А.: А музика якась була?

В. Г.: Музика духова була. Він з села музику привіз духову. Ну, довго не просиділи, ми пообідали, і на машину грузову забрав нас туди привіз, а там аж вечером вони сідають за стіл. То ми до вечора голодні були (сміється). Боже! А туди поїхали, брат мій поїхав, тьотя, і ми, я, чоловік, тьотя, брат мій, а то його родичі приїхали і це на грузовій машині ми всі туди поїхали. То я ж кажу, ми часов 8 там тіки сіли за стіл. Вечер уже.

А. А.: А як ваш шлюб тоді зареєстрували? Хто реєстрував шлюб? В церкві вінчання було?

В. Г.: Не, не, не було в церкві вінчання.

А. А.: Тоді просто не робили вінчання?

В. Г.: Не, робили, но ми не ходили в церкву.

А. А.: Секретар зареєстрував шлюб?

В. Г.: Да, в ЗАГСі. О така моя жизнь сложилася, а зара я ж кажу, шо і болячок цих маю, і слава Богу, шо ше потрохи ходю, шось можу зготовити сама. І молюся, і просю Бога, щоб допоміг, щоб не

лежати, і коло себе нікого не мучити, і самі не мучитися, тому що грижа позвоночна, грижа пупова і коліна обое, і гастрит жилудка, і холіцістит печені, вобшем цілий букет.

А. А.: Важко працювали все життя.

В. Г.: Да. Але в цьому році сама посапала город, сама підгорнула город. В мене за хатою ше три сотки і бачите напереді. І сама і цибульку посадила, і часничок на зиму вже посадила.

А. А.: Можливо я щось вас ще не запитала, а вам пригадалося і ви хочете розповісти?

В. Г.: Не. Вроді всьо розказала, що було. Пройшла жизнь моя. Хорошого нема що вспомнити, щоб тако. Не, правда, от робили ми на фабриці, їздили в колгосп, співали, якесь радосне було життя, веселе було життя не смотря... На Паску пішли в церкву, посвятили паску, пішли до тіатра суботнік був. Пішли до тіатра убирати там, бо тоді в тіатрі саме ремонт закінчився. Нас послали. Якось суботніки були, уборку робили і востанавливалися послі войны. І якісь люди були радосні. Но зара дивлюся до чого люди нервні зробилися, і життя якесь їх не радує це. А з цим, це ж война ця всьо. Подивися по тілівізорі, як ці бідні солдатіки гинут. Ой! Скіки калік цих поробили. Боже, як жалко! Не раз сяду виплачуся, потому що я цю войну знаю, як я пережила. Боже! Не дай Бог, не дай Бог, вам дівчата знати цього! Як тяжко було переживати це всьо, бачити всьо (плаче).

А. А.: Шо ви таке бачили? Які у вас спогади з війни?

В. Г.: Ну як, я вам кажу, як ми це їхали, скіки ми цим поїздом їхали?! Місяць. Місяць. Туди до цього Узбекистана. І їсти не було що, і ці самольоти летят, тікаємо, ховаємося, і цю воду пили з калюж, і пухли з голоду. Скіки дітей познімали по больніцах пооставляли. Багато дітей пооставляли по больніцах, потому що вони вже не могли, не могли.

А. А.: Ви з братом одне одного підтримували? Так?

В. Г.: Брата це в Тацинске його в ФЗО отправили, а я вже сама їхала і я ж кажу, що вже в мене начали ноги пухнути. І тако лежу, і снімаю ці вші, бо ж не помитися, ні передітися, нічо і їсти нема нічо. Але, слава Богу, Бог дав мені віка. Бачти, це ж нарік мені буде 90 років. Я ж кажу, що вспоминати є шо. Ой, Боже, Боже! Но зара подивися на це, ця война, що зара ці діти гинут бідні солдатіки, скіки вже їх погибло. Жалко, жалко, дуже жалко. Як показуют, як там в цьому Луганську, Донецьку, як люди бідні, що їх бомблят і я всьо вспоминаю своє децтво, як я бачила, як ці самальоти літали і бомбили, і скіки страху було.

А. А.: У воєнні роки німців безпосередньо бачили чи ні?

В. Г.: Як я приїхала, то я тіки бачила пленних тут німців. На кірпічном заводі. Їх тоже водили на роботу. Оце я бачила, а так, щоб я бачила німців, то я не бачила. Я ж кажу, що нас, слава Богу, увозили. Да, да, да.

А. А.: Віро Гнатівно, ми Вам дякуємо за розмову. Бажаємо міцного здоров'я!

Словник

1. Урал – географічний регіон в Росії, що простягнувся між Східно-Європейською та Західно-Сибірською рівниною.

2. Бершадь – місто (до 28.12.1966 – селище міського типу) в Україні, адміністративний центр Бершадського району Вінницької області.

3. Ростовська область – суб'єкт Російської Федерації в складі Південного федерального округу. Утворена 13 вересня 1937 року виділенням з Азово-Чорноморського краю.

4. Тацинськ – станиця (з 1959 по 1992 роки селище міського типу) в Ростовській області.

5. Середня Азія – Центральна Азія (в радянській науці – Середня Азія, ще раніше – Туркестан).

6. Андіжанська область – адміністративно-територіальна одиниця на крайньому сході Узбекистану. Утворена 6 березня 1941 року.

7. Аїм – селище міського типу, розташоване на території Джалалкудукського району Андіжанської області Республіки Узбекистан.

8. Маргелан – місто в Ферганській області Узбекистану.

9. Камчатка – півострів у північно-східній частині Євразії на території Росії.

10. Ющенко В. А. – український політик і державний діяч, третій Президент України (2005–2010), голова партії «Наша Україна» (2005–2013), голова Національного банку України (1993–2000), прем'єр-міністр України (1999–2001), лідер Помаранчевої революції.

11. Ташкент – столиця Узбекистану, адміністративний центр Ташкентської області.

12. Грохольські – польський шляхетський рід.

13. Приморський край – адміністративно-територіальна одиниця Російської Федерації.

14. Ханкайський район – адміністративно-територіальна одиниця в Приморському краї Російської Федерації.

¹ транспортування лісоматеріалів водою з використанням ефекту плавучості деревини, яке застосовувалося у світі в ХІХ та першій половині ХХ ст.

² березень

³ Німецько-радянська війна – війна між Німеччиною та Радянським Союзом, що тривала від 22 червня 1941 року до 8 травня 1945 року.

⁴ процес виведення населення і життєважливих ресурсів першої необхідності з території можливої загрози від катастрофи чи воєнного конфлікту.

⁵ споживання їжі

⁶ будівля

⁷ легкий візок для їзди, іноді з відкидним верхом

⁸ документ, за яким в СРСР районний комітет ВЛКСМ направляв комсомольця на тимчасову або постійну роботу на ударні будови або на службу в Збройні Сили СРСР.

⁹ серпень

¹⁰ піддавати дії пари, кип'ятку з метою очищення, розм'якшення тощо

¹¹ робітники з високими виробничими показниками

¹² лист

¹³ виплатили заробітну плату

¹⁴ додому

¹⁵ Батьківщина

¹⁶ самовільний відхід чи від'їзд із військової частини на певний час; самовільний вчинок на військовій службі

¹⁷ орган соціального забезпечення

¹⁸ виховно-оздоровчий заклад в СРСР, призначений для тимчасового перебування там піонерів та інших школярів у віці від 7 до 15 р.

¹⁹ школа фабрично-заводського навчання

²⁰ у Середній Азії назва зрошувального каналу

²¹ взуття

²² той, хто мав ключі від комор панського маєтку, економії тощо й розпоряджався продуктовими запасами.

УДК 94(477.44)"19"

Крива Євгенія Філімонівна: «Життя йшло дуже мирно. Всі поважали і старих, і молодих»

Л. М. Слободян (сmt. Крижопіль)

У статті подано усноісторичні свідчення про радянське повсякдення другої половини ХХ століття жительки с. Зеленянка Кривої Євгенії Філімонівни.

The article presents oral historical evidence of Soviet everyday life in the second half of the twentieth century by a resident of the village Zelenyanka Kryva Yevhenia Filimonivna.

Ключові слова: заклади культури, медицина, будівництво, колгоспи.

Keywords: cultural institutions, medicine, construction, collective farms.

Крива Євгенія Філімонівна, 1941 р. н., с. Зеленянка, Крижопільський район, Вінницька область, Україна, пенсіонерка, працювала секретарем у Зеленянській, а згодом Красносільській сільській раді.

Проект «Голоси живої історії». Дата проведення: 29 липня 2020 року. Тема: «Наративи про радянське повсякдення другої половини ХХ століття».

Євгенія Філімонівна: Я, Крива Євгенія Філімонівна народилася 29 вересня 1941 року в сім'ї колгоспників в с. Зеленянці Крижопільського району. Я закінчила сім класів у місцевій школі й десятий клас закінчувала у сусідньому селі Голубече. Після школи пішла працювати у колгосп. У п'ятдесят дев'ятому році зорганізувалась комсомольсько-молодіжна ланка [1] і мене туди взяли. Я була наймолодшою в цій ланці, а найстаршою була з тридцять шостого року. Працювали ми на вирощуванні цукрових

буряків. Виділили нам площу буряків, ми ціле літо обробляли... Ну якщо не требувалась робота на полі, то ми працювали на різних роботах. Будівництво нашого клубу розпочалося в п'ятдесят дев'ятім році. І ми, дівчата, ще ходили носити камінці, піднощиками, тим, хто мурував цей клуб. Но у п'ятдесят дев'ятім вони трошки... будівництво трошки припинилося. А в шістдесятім – воно пішло повним ходом. Майже у кожному селі нашого району появились добротні будинки культури і сільські клуби. Наш клуб відкрили у 1963 році. Яка це була радість для всіх. Населення дуже багато. До сільської ради належало аж чотири селі, з великою кількістю населення. Но нам вистачало цього клубу.

А сільська рада... Начали переносити сільську раду у Красносілку. Там був будинок культури, то була центральна садиба. Господарські будівлі відбудувалися дуже швидко після закінчення війни, а тоді взялися за культосвітні заклади і за медпункти. І кіно крутили моторчиком. Всі, хто мав гроші, там 20 чи 30 копійок – ходили, а хто не мав – не йшов. Колгоспи нам дуже допомагали. Колгоспи за свій рахунок вивозили кіно на поля. На скирду чіпляли білу простинь і там крутили кіно. То це вже там були сотні людей, старі й малі, всякі.

На тваринницькій фермі чіпляли тоже простинь і тоже це безкоштовно пускали для населення кіно. Був у нас медпункт тоже у старенькій хаті. Даже була кімнатка, пологова кімнатка на двоє ліжок. Медичне обслуговування було відмінним. Медичні працівники, вони всю душу вкладали, щоби врятувати життя людини.

Сільська рада перечислила гроші, на безкоштовний, на перший случай, а районна лікарня видавала під звіт для продажу.

Жила я... родилася я у старенькій хаті, де жило дві сім'ї, батьки і ми, всього 9 чоловік.

Життя було нелегке. Такий звичай, що наречений повинен привести наречену до своїх батьків, не дивлячись, що там була дуже велика сім'я. Дуже багато було багатодітних сімей, і їм було нелегко, но вони мирилися. Життя йшло мирно. Всі поважали і старих, і молодих. Аж у 70-х роках масово стали будувати житлові будинки, матеріали дешеві. Життя набагато покращилося, і всі, почті всі почали будувати великі, так казати стандартні житлові будинки. В тому числі і ми. З тої старенької хати, ми побудували ще новеньку, маленьку хатинку, де проживали вже свою сім'єю. А в сімдесят другому році, ми так само побудували будинок такий, як і всі. І на сьогодні ми маємо всі удобства. Маємо сім'ю, двоє дітей. Виховала двоє дітей. Зараз маю п'ятеро внуків, п'ятеро правнуків.

Була на території церква. Ми ходили до школи. Нам чомусь не дозволяли ходити до церкви. Потім її зовсім закрили, і нарешті розвалили. Ше... і життя... особливо цікаве життя було, це 70-ті роки.

Працювала у сільській раді. Спочатку у Зеленянці, а потім перевели центральну садибу у Красносілку і я працювала там 47 років. Ходила пішки із Зеленянки в Красносілку. Дуже... робота була не важкою. На той час велику допомогу нам надавали колгоспи [2]. Всі будівлі, які тільки побудовані на території сільської ради, всі побудовані колгоспом, висипані дороги. Люди були всі однієї віри, до церкви не ходили. Хоть церква була закрита, но вони всі були однієї віри. За винятком 4 особи, в нас вийшло із нашої віри і пішли в Євангелісти.

Про вісімдесяті... Про будівництво клубів, то це... В шістдесятому році майже у кожному селі, уже були культосвітні заклади з більярдними кімнатами і духові оркестри. Дуже цікаве життя було. Бувало важкувато, ну дуже цікаво. Духовий оркестр був у селі.

В той час ще ніхто ніколи не виїжджав. Роботу мали всі. Но відпочивати не всім приходилось. Якщо молода людина працювала на фермі, там не було вихідного. У рільничих бригадах ще можна було лишитися, а в тваринництві тільки тре було працювати. Не було ніякої механізації. Всьо виконувалось вручну. На тваринництві ферми були різного типу: і корівники і телятники і вівцеферма і курятники. Всьо було... Люди дуже були веселі, дуже були дружні.

Були тяжкі роки, шо не було шось так аж даже з'їсти, но всьо равно: і на рядках співали і до пізнього вечора працювали. Молоді бігаємо по вулиці, уже чуємо, що мама іде з поля додому.

Ну за вісімдесяті роки, шо я хочу сказати... Я б сказала... Моя думка така, що змінилося... у гіршу сторону. Це була не перебудова [3], а це була підготовка до розвалу Радянського Союзу. Працювала я секретарем 29 років, рахівником-касіром 8 років... і того я маю стажу державної служби 37 років.

Словник

1. Комсомольсько-молодіжна ланка – комсомол (скорочення від «комуністичний союз молоді»).
2. Ланка – найменша організаційна одиниця в якому-небудь об'єднанні.
3. Колгоспи – форма сільськогосподарського підприємства на території СРСР.
4. Перебудова – загальна назва сукупності політичних і економічних реформ, що проводилися в СРСР у 1985–1991 роках.

Відомості про авторів

Амонс Наталя Андріївна, науковий співробітник Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» (м. Київ)

Антонюк Оксана Юріївна, завідувач відділу краєзнавства Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, член НСКУ

Бакалець Олексій Андрійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, здобувач Інституту історії НАН України, член НСКУ (м. Глухів, Сумська обл.)

Белоус Діана Олександрівна, бібліотекар II категорії відділу документів із гуманітарних, технічних та природничих наук Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Белоус Надія Костянтинівна, завідувач Тиманівської сільської бібліотеки Тульчинської міської ОТГ

Білоус Валентина Степанівна, директор бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського

Бривко Микола Вікторович, науковий співробітник Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» (м. Київ)

Валігура Ірина Миколаївна, бібліотекар I категорії відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Добошевська Аліна, аспірантка Інституту соціології Ягелонського університету, представник Фонду «Добра Воля», член Польського Товариства Усної Історії (м. Краків, Республіка Польща)

Жмуд Наталія Вікторівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського

Ищук Людмила Сергіївна, директор Літинської районної ЦБС

Канаєва Анна Володимирівна, студентка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін ННІФ Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка

Кілар Анастасія Юріївна, аспірантка відділу історичної етнології Інституту народознавства Національної академії наук України (м. Львів)

Козак Наталія Віталіївна, бібліотекар I категорії сектору журнальної періодики Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Коляструг Ольга Анатоліївна, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського

Кристофорова Тетяна Петрівна, провідний методист науково-методичного відділу Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Крисько Наталія Миколаївна, завідувач відділу маркетингу, реклами і соціокультурної діяльності Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Куряча Марія Володимирівна, студентка 2-го курсу магістратури факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського

Лісняк Катерина Євгеніївна, бібліотекар I категорії відділу мистецтв КЗ «Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського» (м. Кропивницький)

Літинський В'ячеслав Валерійович, студент 2-го курсу магістратури факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського

Луньо Євген Андрійович, науковий співробітник відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України, кандидат філологічних наук (м. Львів)

Макаревич Тетяна Іванівна, завідувач сектору краєзнавства Міського будинку культури «Лада» (м. Ладижин)

Мозгова Лариса Анатоліївна, заступник директора з наукової роботи Житомирської обласної бібліотеки для дітей, член НСКУ

Моторна Ніна Іванівна, викладач-методист вищої категорії циклової комісії інформаційної, бібліотечної та архівної справи Тульчинського фахового коледжу культури

Нижньовська Альона Анатоліївна, завідувач сектору наукової інформації з питань культури і мистецтв Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Пікулицька Христина Ігорівна, бакалавр історії Університету Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка)

Похила Світлана Василівна, завідувач Вищеольчедаївської бібліотеки-філії КЗ «Муровано-куриловецька ЦБС»

Привалко Тетяна Вікторівна, кандидат історичних наук, головний спеціаліст, координаторка регіональних записів проєкту «Майдан: усна історія» Українського інституту національної пам'яті (м. Київ)

Пуніна Ольга Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та історії української і світової літератури Донецького національного університету ім. Василя Стуса

Рабчук Тетяна Віталіївна, студентка 2-го курсу магістратури факультету історії права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського

Романюк Богдан Іванович, аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

Романюк Іван Миронович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та культури України факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського

Ружанська Валентина Петрівна, завідувач відділу зберігання бібліотечних фондів Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Сало Юрій Олександрович, аспірант кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету, керівник туристських груп (експедицій) відділу краєзнавства та патріотичного виховання КЗ «Центр туризму» ЗОР (м. Запоріжжя)

Середюк Валентина Яківна, завідувач відділу аграрних наук і виробництва Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Слободян Ліна Миколаївна, бібліограф-краєзнавець Крижопільської ЦБС

Слотюк Галина Миколаївна, заступник директора з наукової роботи та інформатизації Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, член НСКУ

Соловей Олег Євгенович, кандидат філологічних наук, доцент, літературний критик, засновник та співредактор наукового видання «Стусознавчі зошити», доцент кафедри теорії та історії української і світової літератури Донецького національного університету ім. Василя Стуса

Соловей Олена Юріївна, викладач кваліфікаційної II категорії ВП НУБіП України «Бобровицький коледж економіки та менеджменту ім. О. Майнової» (м. Бобровиця, Чернігівська обл.)

Трохимчук Галина Вікторівна, в. о. завідувача сектору «Інформаційно-ресурсний центр «Вікно в Америку»» Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Цимбал Тетяна Володимирівна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії і соціальних наук Криворізького національного університету

Цимбалюк Поліна Іванівна, вчений секретар Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, заслужений працівник культури України

Юрченко Оксана Вікторівна, завідувач Вороновицької бібліотеки-філії Вінницької ЦБС, Вороновицька ОТГ

Наукове видання

УСНА ІСТОРІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції

29–30 жовтня 2020 р.

Відповідальна за випуск *Л. Б. Сенник*,
директор Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Редакційна колегія:

Г. М. Слотюк (голова редкол.), *П. І. Цимбалюк* (упоряд.), *О. Ю. Антонюк*, *С. В. Лавренюк*,
Л. І. Приходько, *К. А. Скомаровська*, *Н. В. Спиця*

Рецензенти:

Легун Ю. В., доктор історичних наук, професор, директор Державного архіву Вінницької області,
почесний голова ГО «Вінницьке історичне товариство»

Коляструк О. А., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України
факультету історії, права та публічного управління Вінницького державного педагогічного
університету ім. Михайла Коцюбинського

Гальчак С. Д., доктор історичних наук, голова правління Вінницької обласної організації
Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України

Комп'ютерна верстка, дизайн, оригінал-макет, коректура *Н. В. Спиця*

Підписано до друку 19.01.2021.

Папір офсетний. Тираж 100.

Друк ПП Балюк І. Б.
м. Вінниця, вул. Р. Скалецького, 15
Тел. (0432) 52-08-02